

IRODALOM- és MÍVELTSÉGTÖRTÉNETI

TANULMÁNYOK

A RÁKÓCZI-KORBÓL.

ÍRTA

THALY KÁLMÁN.

TOLDALÉKÚL:

KURUCZVILÁGI KIADATLAN KÖLTEMÉNYEK TÁRA.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1885.

ELŐSZÓ.

Korunk egyik legkedveltebb tudománya az emberi nem, vagy egyes nemzetek — illetőleg korszakok — művelődésének, a szellemi fejlődésnek, kulturai haladásnak története; mely a mai kor magasabb műveltségű, emelkedettebben gondolkozó olvasóit, méltán, sokkal inkább érdekli és hasonlíthatatlanul több tanulságot nyújt, mint a dynastiák népfogyasztó, országpusztító verseny-géseinek, vagy egymást kölcsönösen elámítani törekvő diplomatáik szövevényes machinatióinak krónikaszerű történetei. A hadtörténetet szándékosan nem állítjuk föl példaként; mert ez, — mai felfogás szerint tárgyalva: vagyis nem a pusztá eseményeket a magok nyereségökben, hanem a hadműködések vezetésében nyilvánuló szellemet s tényezőik állapotát kutatva és bírálva, — szintén a művelődéstörténet egyik ágát képezi; s éppen e tudományszak jelentékeny fejlődését mutatja, hogy azt képezi. Ugyanis a felfogás és tárgyalás módja e téren teljesen elűt a régítől; a mai hadtörténetíró egészen más rugókat keres, más szempontokat követ, más viszonyokat mérlegel, mint például a 30—40 év előttié tették volt.

Legszorosabb értelemben vett tárgya azonban a culturhistoriának az irodalom, iskolaügy, képzőművészetek, iparágak, közlekedés, kereskedelem, találmányok, továbbá a társadalmi állapotok és intézmények, erkölcsök, szokások, viseletek, babonaságok, stb. története, — egy szóval az emberi szellem fejlődése fokozatainak s mind e különböző téreken nyilvánuló tüneteinek gondos megfigyelése és observatióinknak rendszerbe öntése. Bámúlatos a mi e tudományszakban a nagy nemzetek: angolok, németek, francziák irodalmában a legutóbbi évtizedek alatt történt; bámúlatos az összehordott új anyag kábító gazdagsága, s méginkább azon magasratörő szellem által, a melylyel némely világhírűvé vált lángeszű íróik ez anyagot uralják és életet lehelnek belé. Alig képzelhető nagyobb biztatás, nagyobb biztosíték az emberiség jövőjére nézve, mint az ő műveik.

E szellemóriások korszakalkotó munkáihoz képest a magyar irodalom e téren fölmutatható termékei még nagyon hátra állanak ugyan: mindazáltal tagadhatatlan, hogy kivált a legújabb évtizedekben, — nevezetesen a családi és hatósági levéltárak megnyílta óta, — örvendetes munkásság fejtett ki nálunk is, főként az anyaggyűjtést s céltudatos kiválasztást tekintve. Sőt már egyes kitűnő feldolgozásokkal is dicsekedhetünk.

Alólirott e törekvésekhez — habár csekély erejéhez képest csak némi szerény adalékokkal is — járulandó: már szinte egy negyedszázad óta folytatott történelmi búvárlataiban folytonosan kiváló figyelemmel volt az irodalom-, művészet- s műveltség-történeti mozzanatok tartalmazó adatokra, s ezeket nemcsak a legnagyobb szorgalommal igyekezett gyűjteni, — de immár kötetszámra közzé is tett s kisebb-nagyobb műveiben, tanulmányaiban, értekezéseiben föl is dolgozott ilyeneket.

Természetesen, leginkább a sajátlagos tanulmányaink tárgyát képező Rákóczi- és Thököly-korból. Engedteség meg e helyütt példa gyanánt csak az „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ című két kötetes kiadványunkra utalni, (Budapest, 1872. Ráth Mórnál,) s hivatkozni a halhatatlan Toldy Ferenczre és újabb irodalomtörténészeinkre, kik ama kiadványunk megjelenése óta irodalomtörténeteikben a „kurucz költészet“-nek önálló szakaszokat szenteltek és szentelnek. E nem reménylett szép siker, önként érthetően csak buzdítólag hathatott további kutatásainkra e téren.

A Rákóczi-kor műveltségi viszonyairól több, kisebb-nagyobb tanulmányt írtunk; melyek közül a terjedelmesebbeket s önállókat — nem éppen teljes számban — itt összegyűjtve veszi az olvasó. E tanulmányok első kidolgozásai megjelentek ugyan már itt-ott, — többnyire számos év előtt, — de jobbadán oly szűk-körű szakközlönyökben, melyeket csak igen kevés olvasó ismer; pl. az I. alatti tanulmány a pozsonyi Toldy-kör évkönyvében, a III. alatti a néhai „Athenacum“-ban, s az V. alatti a Ludovika Akadémia közlönyében, hol ma már nehezen hozzáférhetők. Ezen fölül mindenik tanulmányhoz, azóta a mióta irattak és közzétettek, az utóbbi években folytatott búvárlataink annyi új adatot tártak vala elénk, hogy azok keretébe ez adatokat beillesztendő, — némely tanulmányt egészen át kellett dolgoznunk, nemcsak lényegesen kibővítenünk. Így pl. a Rákóczi-kor társadalmi, művelődési és művészeti viszonyait ismertető (s a kötethez mintegy bevezetésül szolgáló) I. alatti tanulmányt annyira átdolgoztuk, hogy alig maradt tán egy sora változatlanúl. A II. és III. alatt közlöttekhez

is tetemes bővítések, kiegészítések járultak; az V-ikhez pedig apróbb változtatások mellett egész új fejezet, (a végrész). Aránylag legkevesebb változást szenvedett a IV. alatti tanulmány, (gr. Forgách Simonról szóló); ez lévén a legújabb.

Végre különösen meg kell emlékeznünk a VI-ik fejezetről. Ez a kuruczvilágból származó ama költői erekyéket tartalmazza, melyeket az 1872-ben szintén a jelen mű kiadójánál megjelent Thököly- és Rákóczi-kori irodalomtörténeti köteteink közzététele óta sikerült gyűjtenünk; melyek tehát ez idézett régebbi gyűjtemény kiegészítéséül szolgálnak. Azt hisszük, hogy a nemzeti költészet és irodalomtörténet minden barátja, a ki az említett köteteket bírja, — örömmel fogadandja e mostani pótlékot is. Van benne néhány örökszépségű bujdosó ének és ballada, s több történelmileg nagybecsű, a kort élénken jellemző versezet. Összesen 18 darab; találtunk ugyan ezeknél többre is, — de a selejtesét elhagyjuk. A forrásokat, mit honnan merítünk? minden darabnál külön jeleztük; valamint történelmi tájékoztató jegyzeteket is csatoltunk oda, a hol szükségét láttuk. —

Budapesten, 1884. ősszel.

THALY KÁLMÁN m. k.,
a magy. tudom. Akadémia r. tagja.

TARTALOM.

	Lap
I. Társadalmi, művelődési és művészeti viszonyok hazánkban II. Rákóczi Ferencz fejedelemsége alatt	1
Bevezetés: A régi magyar társadalomról általában. Annak újabb fellobbanása II. Rákóczi Ferenczczel	3
II. Rákóczi Ferencz udvartartása. — Az udvar magyar szelleme nyelvben, szokásokban és öltözékben. — Országos és társa- dalmi ünnepélyek. — Fényűzés. Bercsényi unghvári palotája és a többi országnagyok házai	11
Gazdasági, kereskedelmi, pénz- és iparügyek	27
Iskolai, tudományos, közművelődési és művészeti állapotok	40
II. Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban (culturtörténeti tanulmány)	51
III. Az első magyar költőnő báró Petrőczy Kata-Szidónia gróf Pekry Lőrinczné élete és versei. (1658—1708.)	117
IV. Ghymes gróf Forgách Simon tábornok mint író	211
V. Magyar katonai irodalom a XVIII-ik század elején	269
VI. Kuruczvilági énekek (1666—1716)	347
Bátorító ének (cantio militaris) 1666	349
Gondolkodjál szegény magyar! . . . (Cantio alia) 1666—1670	352
Magyarország utolsó romláshoz közelgető állapotját kesergő ének (Anno 1670. die 28. Aprilis)	354
Unghi lakodalom (Latin-magyar gúnyköltemény) 1675	356
Az világhoz szabott ének (1675)	360
Egy Istenében reménylett szegény bujdosónak alázatos könyörgése (1674—1680)	362
Lipóczi Keczer Sándor elestéről (1697)	365
Valedictio funebris	367

	Lap
Zólyom vára megvételeéről (1703. nov. 15. — dec. 10)	369
I. Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokról írt rövid rythmica historia szakaszszai	371
II. Anno 1703. die 8. Mensis Decembris Zólyom vára feladattatván és másnap a német belőlle kitakarodván, die 10. ejusdem ez az háláadás mondattatott, de solutus stylussal	379
Patyolatos a kurucz . . . (1705)	384
Abcdarium hungarorum sub motibus Rákóczianis, anno 1706	385
Buzdító (1703—1708)	388
Beniczky Gáborról (1708)	391
Labancz Gúnyvers az Unghvármegyei kuruczokra (Pálócson, 1711. május közepén)	395
Pálóczi Pasquillusnak replicája (1711. május 20—25)	403
Bujdosó Rákóczi (régí népballada)	407
Rákóczi Ferencz búcsúdala (1711)	409
Egy bujdosó szegénylegény . . . . (Alia cantio, valde dolorosa) 1711	410
Bujdosó éneke (Cantio peregrini) 1711 után	412

I.

TÁRSADALMI, MÍVELŐDÉSI ÉS MŰVÉSZETI VISZONYOK HAZANKBAN

II. RÁKÓCZI FERENCZ
FEJEDELEMSÉGE ALATT.

E tanulmányt a szerző élőszóbeli előadásokként tartotta a pozsonyi „Toldy-kör“-ben; gyorsírói jegyzések után itt, számos új adalékkal megbővítve, közöltetik.

BEVEZETÉS.

A régi magyar társadalomról általában. Annak újabb fellobbanása II. Rákóczi Ferenczezel.

Mielőtt kitűzött tárgyamhoz fognék, szükségesnek tartom, némi bevezető szavakat a középkori műveltségről és társadalomról előrebocsátani.

Általában el van fogadva a cultur-történelmi íróknál, hogy a középkorban Európaszerte minden államban, tehát hazánkban is, az uralkodók udvarai képezték a társadalmi műveltség legfőbb gyűlőhelyeit. Ugyanis az udvar körül gyűltek össze az ország legjelesebb férfiai, a főnemesség, a lovagság és nemesség virága. Magáról a népről azon korban műveltségi szempontból nagyon kevésé lehet szó. A régi magyar társadalmat s műveltséget is (melynek magvait őseink az írás ismeretével már Ázsiából magokkal hozták, a minthogy

a pusztaszeri gyűlésen csakugyan a művelődés jelentős fejlettségéről tanúskodó alkotmányt szerveztek), főképp nemzeti királyaink udvarában találjuk összpontosúlva. Kétségtelen, hogy Szt.-István — ki országunkat államilag szervezte s a keresztyén vallásnak és polgárosodásnak megnyeré — társadalmi, művelődési és művészeti viszonyainkat is tetemesen emelte. Tette pedig ezt főképpen neje, Gizella királyné s az ennek révén nyert bajor kultúrtenyezőik által. Valamint Szt.-István korában nem tagadhatjuk a bajor műveltség befolyását hazánkra: úgy későbbi Árpád-királyaink, nevezetesen III. Béla alatt a byzanti cultura hatását észleljük. Ismét tovább, az Anjou- és vegyes házbeli királyok, nevezetesen Róbert-Károly és Nagy-Lajos, valamint még későbbben Mátyás király uralkodása alatt, — az utóbbinak második neje Beatrix királyné által, — a középkorban és a kezdődő renaissance idején uralkodott olasz cultura, finom műizlés élénk hatását ismerjük föl. Magyar társadalmunk oly szerencsésnek mondható, hogy a külföldi, névszerint úgy a bajor, mint a byzanti és olasz befolyásokat magához assimilálta, a nélkül, hogy nemzeti jellemző sajátosságait ez által elvesztette volna. Ez idegen hatások által a magyar társadalom csak finomodott, de eredetiségéből ki nem vetkőzött. — Minthogy a nemesség és lovagság a királyi udvarokat környezte: a hol a király tudomány- és műpártoló volt, igyekeztek őt az egyházi és világi főurak s nemcek a tudományok és művészetek támogatásában utánozni; s így az udvar tudományos és művelő hatása nagyobb mértékben kiterjedt az ország legtávolabb vidékeire is.

A magyar társadalom Mátyással tetőpontját elérve, II. Ulászló és II. Lajos gyöngye kormánya idejében tagadhatatlanul kissé hanyatlott, de ezen hanyatlás még

sem volt oly fokú, hogy annak megsemmisültétől lehetett volna tartani. Sőt I. János nemzeti szellemű udvarában s idejében a magyar társadalom és művelődés, a mennyire a háborgó viszonyok engedik vala, újra megerősödött, s ezen uralkodó halála után a birodalom két részre szakadván, II. Jánossal az erdélyi fejedelmek udvarába költözött és ott virágzott tovább. Valamint egykor Mátyás királyt: úgy János-Zsigmondot, Bethlen Gábort és a Rákóczi Györgyöket európai híré tudósok környezték; Blandrata, Basire, Bisterfeld, Altstedius, Comenus Amos stb. nevei eléggé tanúskodnak erről. Egyébiránt Szalárdy, Cserey és Apor Péter műveiben az erdélyi fejedelmek udvara és a birodalmuk alatt kifejtett társadalmi élet elég bőven van jellemezve. A művelődés azon fényét, mely nemzeti királyaink idejében a budai várból sugárzott szét: a tanulni vágyó ifjúság később az erdélyi fejedelmek, továbbá némely magyarországi főurak (pl. a Homonnai gr. Drugethek, gr. Zrínyi Miklós a költő, gr. Esterházy Miklós nádor, a Batthyányiak és Nádasdyak) udvaraiból meríté és terjesztette. — Rákóczi fölkelése előtt az utolsó, valódi magyar szellemű nagyobb udvartartást Wesselényi nádor és neje gróf Széchy Mária murányi várában találjuk, honnét az udvari költő: a „Murányi Vénus“ és „Keményiász“ hallhatatlan szerzője, Gyöngyösi István sem hiányzott.

Azonban I. Lipót rémuralma alatt a magyar társadalomra gyászos idők következének be. A török ellen vivott szerencsés harcok elkábították a fejedelem idegen tanácsosait, kik a magyarok iránt ellenséges indulattal viselkedvén, ekkor elérkezettnek vélték az időt nemzetünk leigázására. Wesselényi nádor, a nemzeti ellenhatás vezére, természetes halállal múlt ugyan ki:

de miután az összeesküvés napfényre jött, az az erőszakos kéz, mely Zrínyi Péter, Nádasdy és Frangepán fejét hóhérbárd alá hajtá, — az özvegy nádornét, Széchy Máriát is fogságba hurezolta ősei várából; és így a murányi, magyar szellemű udvar is megsemmisüle. Nem sokkal ezután történt a másik, — rövid ideig szintén szépen virágzott felsőmagyarországi udvar, — Thököly Imre fejedelem udvarának enyészete is, ezen, a hanyatló török erővel szövetkezett szabadsághős bukása és számkivetése után. Sőt a Leopoldi Diplomával s majd rá az öreg Apaffy halálával az erdélyi fejedelemség önállása is megszűnvén, az ifjú Apaffyt Bécsbe költöztették, s így a keleti részeken is megszűnt a magyar nemesség egyetlen gyűlhelye, az erdélyi udvar. Hasonló történt a Zrínyi Ilonát környezett munkácsi udvarral, ezen várnak capitulációjakor (1688.), midőn ama dicső nőt (kit még az ostrom idejében is, a bombák dörgései közt tartott nemzeti jellegű társadalmi ünnepély közepette, ékes magyar versekkel üdvözöltek névnapján szeretett gyermekei a Rákóczi-árvák) szintén Bécsbe költöztették. Itt fiát az utolsó Rákóczit kiragadván anyai karjai közül, Csehországba, jezsuiták keze alá küldé a bécsi udvar, — német nevelésre.

Munkács capitulációját követték Caraffa mészárlásai Eperjescn, hol a nemzeti érzületben legerősebb felsőmagyarországi nemesség virága elhullott; az eperjesi vérpadot pedig nyomban kíséré az ennek rémhatása alatt tartott pozsonyi országgyűlésen az örökös királyság elfogadtatása és II. Endre király aranybullája legfontosabb szabadalmának, az ellenállási jognak eltörlése. És ezzel a bécsi udvar elérkezettnek hitte az időt, hogy az álarczot elvesse, s az országgal mint meghódított tartománynyal bánjék. Lipót császár többé

nem is tartott országgyűlést, hanem a helyett életbe léptette törvényellenes rendszerét a hírhedett Kollonich cardinálnak, kinek ismeretes jelszava volt: „Magyarországot előbb koldússá, azután németté, végre katholikussá tenni!“ S e célra csakugyan mindent elkövettek. Az úgynevezett „új-szerzeményi bizottság“ (Neoacquistica Commissio) a nemességet ősi jogon bírt javaiból és igazaiból vagy kiforgatta, vagy tetemesen megadóztatta („*jure armorum*“); a német zsoldos had pedig leirhatatlanul garázdálkodott országszerte, úr, nemes és paraszt fölött egyaránt. S hogy az ifjúsághoz a szabad szellem ne férközhessék, az iskolák jezsuita tanárok kezeire bizattak; a protestánsok üldözése napi rendre került, ifjaik külföldi egyetemekre csak nagyfokú nehézségek legyőzése után mehettek, s iskoláik közül a főbbeket (ú. m. a patakit és eperjesit) egyenesen bezárták és katonai éleltárakul használták. A haza jobbainak az alkotmány fölforgatása ellen nemhogy panaszt emelniök lehetett volna: sőt a nemzeti érdekek megmentése fölötti eszmecsere is lehetetlenné volt téve közöttük, — minthogy országgyűlések nem tartattak, az oly nagyobb szabású udvarok pedig, melyekben legalább társadalmilag összegyülekezhetek, s közös, bár passzív ellenállásra szövetkezhetek volna, — immár mind rég meg valának semmisítve.

Ekként a magyar nemzeti életre és társadalomra rá volt mérve a halálos csapás. A főurak közül azok, kik az udvar körül nevelkedtek (köztük a nádor: hg. Esterházy Pál, kinek hivatásánál fogva a király és nemzet között a közvetítés szerepét kell vala vinnie), megkísérlették ugyan e szerepöket, de midőn látták, hogy felszólalásaik a befolyásos német tanácsosok szava mellett nyomtalanul enyésznek el, — elég gyöngék

voltak megadni magokat a kényszerűségnek; bécsi palotáikba költözködtek, s ott családi köreikben meghonosult a német szó és francia viselet. Így az Esterházyak legtöbbje, a gr. Pálffyak, Batthyányiak, Illésházyak, Koháryak, Erdődyek, Czoborok, Kéryek, Draskovichok, stb. A németesítést különben a kormány nyíltan is megkezdé. Ki volt mondva, hogy a magyar udvari kamara s az alatta álló összes hatóságok, ú. m. az akkoriban tömérdek kincstári jószágok kezelősegei és a harminczadok országszerte a német hivatalos nyelvet használják. Hasonlókép hivatalos nyelvvé lőn a német a felső- és nyugot-magyarországi kir. városokban. A megyék pedig a cancelláriával, úgy a katonai hatóságokkal csak is latinúl közlekedhettek. Így a magyar nyelvet, mely a XVI- és XVII-ik században az erdélyi fejedelmi és magyar főúri udvarokban már oly szép társadalmi és irodalmi fejlettségre emelkedett, — egyszerre, rendszeresen mindenünnen kiszorították.

Ily körülmények között az uraknak és nemességnek kegyvadászó része már a nemzeti öltözetet is leveté; a mint erre élénk példákul szolgálnak b. Sennyey Ferencz, b. Vécsey Sándor és több urak esetei, kiket az 1697-iki Tokaj-vidéki zendülés alkalmával, idegen ruháik miatt németeknek vélvén, a fellázadt pórok megtámadtak, megsebeztek s csaknem agyon vertek.

Az idegen katonaságnak hatalmaskodásai és mértéktelen zsarlásai ezen időben tetőpontjukat érték. A vármegyék mind sűrűbben emelt ebbeli panaszainak megvizsgálására, továbbá az adóügy tárgyában Lipót, Kollonich és a nádor tanácsára, Bécsben és Pozsonyban értekezleteket hívott össze. Minthogy itt a hazafias érzelmű kalocsai érsek Széchenyi Pál felszólalását a

német pártiak túlbuzgalma és Kollonich hatalmas szózata túlharsogták, a többiek elnémulának; csak Székesi gróf Beresényi Miklós vala elég bátor a veszedelmes szerepet elvállalni, t. i. a magyar nemzet sértett jogainak védelmét a mindenható, idegen soldatesca örökös zaklatásai ellen. Beresényi (kir. tábornoknak és a német [de elmagyarosodott] Rechberg grófnőnek fia, kiben ezen anyai származása daczára, a magyar szellem ideálja, annak minden erényeivel s hibáival megtestesülve volt) az értekezlet fölhívására elvállalá a felsőmagyarországi tartományi biztosságot, míg Alsó-Magyarországban ugyan e tisztre a lefejezett országbíró fiát, gr. Nádasdy Tamást választották, (1696). A katonai parancsnokok azonban mindjárt eleinte annyi akadályt gördítettek ezen általok gyűlött, mert önkénykedéseiket korlátozni törekvő, közöttük és a vármegyék közt közvetítőül hivatott állás létezése elé, hogy Nádasdy az őt netalán még atyja végzetes sorsával is fenyegető veszélytől megrettenve, mindjárt kezdetben visszavonult hivatalától. De Beresényi tovább küzdött; állhatatos jellem volt, és még nem csüggedt el. A hol az ok és rábeszélés fegyvere nem használt: ő ott rangjára és állására hivatkozva, külső fénynyel akart imponálni a jöttment soldatescának. Atyai ágon a hódmezővásárhelyi, temetvényi, brunóczi, — első neje, gr. Homonnai Krisztina után pedig a roppant terjedelmű unghvári uradalom és vára lévén: országos biztosi működésében is nagy pompával lépett föl. Grófi diplomájára támaszkodva, zászlóval, banderiummal és udvari zenészekkel utazott az országban; s míg Kassán őt a szelidebb szellemű gróf Nigrelli, es. főparancsnok, illő tiszteességgel fogadta, — addig az eperjesi, sokkal kihívóbb természetű német tábornok, gr. Corbelli, minden módon keresé az alkal-

mat, az önkénykedő zsarlásait egész erélylyel gátolni igyekezett Bercsényinek megalázására. Így, midőn a gróf Felső-Magyarország legelső mágnásaival és más előkelő barátival Unghvár felől érkező neje elé kivonúlva, ennek hintáját ünnepélyesen, zeneszó mellett akarták Eperjesre bekísérni: Corbelli karhatalommal fenyegetődzve, önkényüleg megtiltá az ünnepélyes bevonulást. Bercsényi a nyers erőnek engedett, de kemény felszólalásban elégtételt követelve, terjeszté az ügyet az udvari cancellária elé. Azonban az udvarnál olyas volt a szellem, s oly gyöngé volt a magyar cancellária befolyása, — hogy hiába hivatkozott ez a törvényesen bevett szokásokra s Bercsényinek grófi diplomáján alapuló jogaira, — a hatalmas katonai párttal szemben elégtételt csak nem szerezhett. Ekként volt ez a megyék panaszai tárgyában is; és Bercsényi, miután két évnél tovább hasztalanúl küzködött a soldatesca sokfejú hydrájával: elvégre, látván fáradalmainak sikertelenségét, meggyőződött arról, hogy az akkori viszonyok között a magyarnak úgy nemzeti, mint társadalmi létét többé nem a közvetítés, hanem egyedül a kard mentheti meg; visszavonúlt tehát nehéz hivatalától (1698.), és elzárkózott unghvári várába.

Ennek szomszédságában, Munkácson tartá ekkor udvarát az ifjú II. Rákóczi Ferencz fejedelem, ki Hesseni Charlotte-Amelie herczegnővel az imént házasságra lépven, nagyterjedelmű birtokait nem rég vette át. E fiatal fejedelmet a bécsi udvar és jezsuiták német szellemben nevelték ugyan: de nem lett volna a Rákócziak ivadéka, s a legdicsőbb magyar hölgy Zrínyi Ilona fia, — ha lelkéből a magyar szellem végszikrája is kihallhatott volna! A lánglelkű gróf Bercsényié az érdem, hogy e lappangó szikrát lánggra lobbantotta. A gróf az ifjú

Rákóczi barátságát megnyervén, hazájok sorsán bús-lakodva, csakhamar együtt szőtték terveiket, s együtt léptek összeköttetésbe XIV. Lajos francia királylyal, az elnyomott magyar nemzet fölszabadítása érdekében. És megkezdődött II. Rákóczi F. fölkelése, kinek szabadságháborúja s uralma alatt a magyar társadalom is régi fényében tiündöklött még egyszer; sőt e fejedelem udvarában és megnyerő egyéniségének, lovagias, nemes jellemének buzdító hatása alatt, szerte az országban, a tudományos és nemzeti művelődésnek is oly örömdetes felújulási töneményeit látjuk, melyekről kissé tüzetesebben értekezni leend föladatomban a következő szakaszokban.

I.

II. Rákóczi Ferencz udvartartása. — Az udvar magyar szelleme nyelvben, szokásokban és öltözkében. — Országos és társadalmi ünnepélyek. — Fényűzés. Bercsényi unghvári palotája és a többi országnagyok házai.

Az ifjú Rákóczi fejedelemnek hazáját lángolón szeretni soha meg nem szűnt szellemét tűzlelkű barátja, gr. Bercsényi Miklós egészen magyarra varázsolta. A jezsuita nevelésből Rákóczi csak a vallásosság érzetét tartá meg; de az ő vallásossága valódi, igaz, mély hit-érzet volt, a nélkül, hogy bárkit is honfitársai közül a maga lelkiismereti szabadságában korlátozni akart vagy engedett volna. Az ifjú fejedelem fennkölt lelkét egészen hazája szabadságának visszaszerzése s az elhagyatott magyar nemzet megmentése, társadalmi és művelődési elmaradottságából való kiemelése tölté be. Ezen czélokból kiindúlva a fejedelem, a mint a háború

kezdetének nehézségein túl volt s az ország lakosainak nagy része diadalmas zászlói alá esküdött, elhatározá ennél nagyobb, fényesebb és népesebb udvart tartani, hogy így a nemzet fiatalságát maga köré gyűjtve, a tudományokban, a társadalmi műveltség minden ágában gyarapíthassa és saját szemei előtt képeztethesse. Ugyanis az ezen időtájt szerepelni kezdett ifjúság nagy részt a Kollonich-regime idejében nevelkedvén föl, nélkülözte mind a szabadabb és magyarabb szellemet, úgy szintén e mellett a magasabb társadalmi műveltséget is. A jezsuita iskolák az ifjúságot szolgailag nevelték volt; azon nemes szülők fiai pedig, a kiket atyáik épen ez ok miatt az iskoláktól visszatartóztatva, otthon marasztának, itt alig tanultak egyebet, mint: inni, inni és ismét csak — inni! Rákóczi a magyar fiatalságot e szánandó állapotából kiemelendő: az ország első családainak ifjait maga köré gyűjté, részint lovagrenddé alkotni tervezett nemes testőrségébe, részint pedig tömérdek udvari hivatalai- és szolgálataira alkalmazva. A fejedelem udvara oly népes volt, hogy az udvari hadakon kívül csak a szolgálattelvő személyzet száma 4—500 főre ment, kiknek évi fizetése 64,654 frt 85 dénár-ra rúgott, a mi mostani nyolcz—tízszeres értéknek felel meg.

Rákóczi és udvara tudománykedvelő, művelt szelleméről alább lészen szó. Itt főkép az udvar általános magyar jellegét hangsúlyozzuk. Maga a nagyműveltségű fejedelem ugyan hat nyelvet (magyart, latint, francziát, németet, olaszt és lengyelt) ritka tökélyvel bírt, írt és beszélt: mindazáltal, erős nemzeti érzületét követve, udvarában és mindkét cancelláriáján magyar volt a hivatalos és tanácskozási, valamint a társalgási nyelv, (kivéven természetesen a franczia tisztteket).

Nemcsak, hogy az udvari, országos és kormánytanácsi végzemények s katonai szabályzatok szóltak magyar nyelven, sőt számos esetet tudunk reá, midőn Rákóczi fejedelem, a hozzá benyújtott némely latin nyelvű magán-kérvényekre is magyarul iratta a hátrirati resolútiót. Mily ritka volt a német szó még akkor hazánkban s kivált ennek keleti részeiben, élénken jellemzi egy 1706-iki példa. Midőn t. i. a Károlyi Sándor parancsnoksága alatt álló, akkor 25—30 ezernyi tiszántúli hadtest egyik csapata az erdélyi cs. tábornok egy németül írt levelét fölfogá: nem találkozott az egész hadtestben egyetlen egy ember, ki a levelet megérteni képes volt volna; sem maga Károlyi, sem mágnásfőtisztjei: a gr. Csákyak, b. Perényiek, b. Sennyeyek, b. Palocsayak stb. meg nem értették azt.

Az udvar szelleme kiválólág magyar lévén: meg nem tagadhatá a fajunkat annyira jellemző keleti fényűzést sem. Erre magának a fiatal s daliás fejedelemnek is nagy hajlama volt; szintűgy nemzetének. A kuruczvilággal a legszebb magyar öltözékek divata még egyszer fölmerült, a harczias nemzeti pompa újra fölvirágzott. A fejedelem, valamint a tábornokok, főurak és egyéb főtisztok, arany és ezüst, művészi készületű, zománczozott mentelánczokkal, övekkel, gombokkal stb. díszített színes öltözékekben jártak; nyusztos kalpagjaikon drágaköves forgókban kócsag-, sas- és kerecseny-tollak vagy sólyomszárnyak lebegtek. Vállaikat párducz-, tigris- vagy podolyai farkasbőr-kaczagány, derekukat gazdag zsinórzatú kurta dolmány övezte, s szintén gazdagon kivarrott sárga vagy piros csizmákat hordottak, ezüstsarkantyúkra, ezüstpatkóra; sőt példa van rá, hogy ünnepélyesebb alkalmakra a fejedelemnek még paripáit is ezüstre patkolták.

A drágaköves, zománcozott kardok, buzogányok, forgók, mentekötők, medályok, övek, kapesok stb. általános viseletté válván, ezek készítése által a műütvösség hazánkban (Selmecz, Beszterczebánya, Lőcse, Eperjes, Kassa, Nagy-Szombat, Nagybánya, Debreczen, Kolozsvár stb.) tetemesen emelkedett, úgy hogy ezen időkből az ötvösmunka remekjeit lehet felmutatni. Hasonló fényűzés volt az öltözetek kelméjére nézve is; a színes bársony, arannyal szőtt velencei vagy francia nehéz-selyem (brokát), valamint az angol és páduai selyemposztók és a keleti virágos szövetek egyaránt bőven valának láthatók. Uralkodó színek általában mégis a vörös és kék voltak. A skófiom- és aranyhímzés úgyszólván virágkorát érte; pl. a fejedelem Munkácsen saját udvari skófiomgyártókat és műhímzőket tartott, kik az udvari festő által tervelt s az udvarmester által megküldött rajzok szerint készítették Rákóczi díszöltözeteire a pompás arany-, ezüst- és gyöngyhímzeteket.

Rákóczi példáját követték a fényűzésre nézve az országnagyok, a nemesség és főbb hadi tiszték; kiki a maga erszénye szerint, sőt még azonfölül, egész a túlságig. A luxus kiterjedt a köz hadirend ruházatára is; így pl. gróf Esterházy Antal ezredében minden közeimbernek kurta dolmányára 16 rőf zsinórt adtak ki, s a főtiszték általában „angliai selyemposztót“, s még az altiszték is „remek“-posztót kaptak egyenruháik anyagául. A zászlókkal is nagy pompát űzének, szellemes tartalmú föliratokkal,¹⁾ ékes címerekkel, jelvények-

¹⁾ A fejedelemnek tiszta feje, dúsan aranyozott udvari koronáján pl. e sokat jelentő két szó volt fölírva: PRESSA. RESVRGO. Az udvari karabélyos ezred egyik zászlaján: IOVA. IVVAT. MARTEM. A másikon: POST. ASPERA. PROSPERA. SPERA. A harmadikon: MILLE. NECES. QVAM. FERRE.

kel, képekkel, dús aranyozással. Úgy, hogy a zászlófestészet mint önálló művészeti iparág fejlődött ki.

Jellemző az öltözkézképzésre nézve Beresényi és a hollandi követ esete. Midőn ugyanis Beresényi elnöklete alatt a magyar biztosok Nagy-Szombatban a császáriakkal a béke-előzményeket, Anglia és Hollandia követeinek mint közbenjáróknak közvetítésével tárgyalnák s a magyarok „utolsó resolútiójá”-ból Hamel-Bruyninx, a hollandi követ még valamit lealkudni akarna, a heves Beresényi fölpattanva, gúnyosan mondá: „Nem alkuszunk tovább, hollandus uram, mert mi szabadságot, nem sajtót keresünk!” Mire a hollandi hideg vérrel felelé: „Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzzel fizessétek hadaitokat, hanem vágjátok le a sok arany-, ezüstgombot, lánczot mentéitekről, veressétek pénzzé s azzal fizessétek a katonát, — majd jobb kedvvel harczol! Lám, Hollandia nem ezüst-, hanem ólomgombos kabátokban vívta ki szabadságát.”

S a hollandi szavaiban sok igazság rejlett. De hiába, magyar fajunk keleti jellege a pompakedvelést nem vetkőzhette le; s ehhez csatlakozott még a fényűzéssel együtt járó szertartások s címzések kedvelése, melyhez a magyarnak szintén mindenha nagy hajlama volt. Különben is, azon korban érte XIV. Lajos fényes udvarában tetőpontját a spanyol és francia etiquette s kihatott egész Európa udvaraira. Rákóczi udvaránál is számos francia tartózkodott, kiknek jelenléte és hiúsága a szertartásokon való kapdosást természetesen még inkább fokozá. Előkelő, magas rangú egyének voltak köztük, pl. Des Alleurs őrgróf, Lajos király követe,

IVGYM. A negyediken: LIBER. AVT. NIHIL. VNVM. EST.
Az ötödiken: TANDEM. CONSTANTIA. VINCIT. A hatodikon:
ITE. QVO. FATA. VOCANT. — És így tovább.

Fierville d' Herissy lovag, gr. D' Absac, b. Vissenacque, Rákóczi egyik főlovászmestere; Damoiseau, Le Maire, Chassant, dandárnokok; De la Motte, De Rivière, Bonafous, Charrière, Norwall, ezredesek; Barsonville, Saint-Just, gr. Stampa, hadmérnöktisztek; Du Rhen, Du Près, s Bechon Lajos, Rákóczi francia titkára, stb. Ezek közül csak Vauban maréchal jeles tanítványa s Érsek-Újvár kitűnő erődítője: a hugenotta De Rivière tudott magyarrá válni, a ki magyar nőt vett, nyelvünket megtanulta, s szelid modoráért a nemzet közszeretét vívta ki. A többiek azonban, habár jeles katonák vagy diplomata-k voltak legyen is: a magyarétól egészen különböző szokásaiknál s hevülékeny francia természetöknél fogva, sehogysem tudták magukat nemzetünkkel megkedveltetni, és bár a fejedelem műveltségök miatt sokat és szívesen társalgott velök: a tábornokok és fő-tisztek örökösen újjat húztak s össze nem barátkozhattak e „finnyás, kényes“ francziákkal. Ekkép a francziák jelenléte Rákóczi udvaránál nem hagyott maga után mélyebb nyomot a nemzetben, kivévén hogy az etiquette-t és ceremóniákat még inkább öregbíté. — Példája az etiquette- és czímszeretnek, hogy midőn gróf Seilern cs. minister Bercsényinek az „excellentiás“ czímet megadni eleinte vonakodnék: e miatt a megkezdett béketárgyalások csaknem félbeszakadtak. Hiába; XIV. Lajos szertartásos korát élte akkor Európa! Más példái a ceremóniáknak a katonai életből Des Alleurs és Forgách versengése Zsibónál, hogy a jobb-szárny vezénylesc melyiköket illeti? Továbbá Forgách és Bercsényi esete Érsek-Ujvárnál, a hol is Bercsényi gróf Forgách csapatai fölött szemlét tartva, midőn a tisztelgő tábornokkal kardját hüvelyébe tétetni elfelejté, (a mit előbb vele a mindenre kiterjedő figyelmi fejedelem udvarias-

ságból megtett volt), Forgách ebben megaláztatását látván, kardját Rákóczi lábaihoz veté s tovább szolgálni nem akara. Alig sikerült a lovagias fejedelemnek a két büszke főurat egymással összebékíteni.

Az azon korbeli országos gyűlekezeteket és társadalmi ünnepélyeket is a föntebb jelzett fénytűzés jellemzi. A szécsényi, marosvásárhelyi, ónodi országgyűléseket egyaránt nagy pompával ülték meg. A nagy összegekbe került óriási, díszes sátrokról s az ezek, valamint a fejedelem szállóhelyeinek egyéb alkalmakkor is fölékesítésére („házöltözetek“) szolgáló, pompás francia és brüsseli gobelinekről, aranyozott hollandi bőrkárpitokról, virágos perzsa szőnyegekről, iratos spanyol falspalierokról nem szólván, — csak a dúsan aranyozott, hímzett és festett udvari selyemzászlók alatt történt ünnepélyes bevonulásokat emeljük ki. A fejedelem ily alkalmakkor legdrágább öltözékeit, aranygyapjas rendjét, s őseitől öröklött vagy londoni aranyművesekkel mesés áron készítettett gyémántos, drágaköves ékszereit viselé.¹⁾ Pl. az ónodi gyűlés megnyitásánál használt ékszereit 400,000 livre-re becsülték. Ilyenkor párducz-bőr-kaczagánya alatt királyszín (bíbor) öltözet fedte tagjait és kalpagját fekete kócsagtoll diszíté.

A bevonulások lóháton történtek, midőn a fejedelmet a gr. Beresényiek, Forgáchok, Esterházyak, Barkóczyak, Kéryek, Csákyak, Zichyek, Telekyek, Bethlenek, Mikesek, Pekryek, Guadagniak, a b. Károlyiak, Andrássyak, Révayak, Hallerok, Petheők, Hellenbachok, Semmyeyek, Klobusiczkyak, Palocsayak, Perényiek, Petrőczyek, Ghyllányiak, Rádayak, Gyűrkyek, Zayak,

¹⁾ Ugyanaz az aranygyapjas rendjelvény és láncz, mely V. Filep király adományából akkor Rákóczié volt, — jelenleg Mac Mahen francia maréchal és a republica volt elnökének mellét diszíti

Vayak, Lónyayak, Czirákyak, Berényiek, Balassák, Vécseyek, Bánffyak, Kemények, Jósikák, Rhédeyek, Lázárok, Thoroczkayak, Petkyek, Barcsayak, — szóval a két ország legelőkelőbb nemzetségeinek tagjai, megfelelő díszben követték válogatott csapataikkal, melyeknek fényét csak Rákóczi udvari hadainak pompája múlja vala fölül. A megyék nemessége is mind saját zászlói alatt, külön bandériumokban, lehető díszszel vonult föl.

Az öltözetbeli fényűzéshez járult az ételben és italban való pazar élés is. A fejedelem általában igen fényes és népes asztalt tartott, melynél udvari nemes ifjak (étékfogók) és egy sereg egyenruhás udvari inas szolgáltak. A főasztalnál, hol a fejedelem személyesen elnökölt, az első mágnások, a kalocsai érsek és egri püspök, a tábornokok, a kormánytanácsosok s a külföldi hatalmasságok követei ülének; míg a második asztalnál — hol a fejedelmet Vay Ádám udvari maréchal helyettesíté — jutott hely a kisebb mágnásoknak, ezredeseknek s a törvényhatóságok követeinek; végre az Ottlyk György főudvarmester elnöklete alatti harmadik asztalnál az alsóbbrendű udvari népek, nemes ifjak s a főasztalnál ülő méltóságok segédszemélyzete foglaltak helyet.

Az étkekben ily ünnepélyes alkalmakkor oly nagy pazarlást fejtettek ki, hogy pl. midőn Szécsénynél 1705-ben a fejedelem az ország rendeit megvendéglé: a főasztalra 366 tál étket hordottak föl. Hasonló pazarlás folyt az italban is. Rákóczi az egész Tokaj-Hegyaljának örökös földesura lévén, pinczéi a legnemesebb borokban bővelkedtek. A felköszöntésekkor az ebédlőpalota (illetőleg sátor) előtt fölállított udvari granátos-osztály vagy dísz-század, sorlövéseket tett. És hogy a nép is

vígadjon ilyenkor, arról is bőségesen gondoskodva volt. Így pl. 1707-ben Maros-Vásárhelytt Rákóczinak erdélyi fejedelemmé beiktatásakor a város piacán a nép számára ősi szokás szerint ökröket sütöttek, s a szomszéd magaslaton fölállított kifogyhatatlan hordókból hosszú csatornákon vezették le a bort a piac közepén álló óriási kádakba, melyekből azután a székelyek kupákkal, kannákkal és süvegekkel ittak. Ez a borvezeték Ottlyk találománya.

Az országos ünnepélyeknél nem sokkal kevesebb fényvel, de tán még virágosabb kedvvel folytak le a társadalmi ünnepélyek. Ezek között fordultak elő megható jelenetek is. Így, midőn Rákóczi fejedelem egyetlen szeretett nővérét Juliánát a németújhelyi elfogatása előtti időtől egész 1706-ig, tehát több mint öt éven át nem látta volna: a bécsi udvar, hogy a fejedelmet a békére hajlandóbbá tegye, az 1706-iki fegyverszünet alatt Rákóczinak előbb nejét, majd nővérét bocsátá Bécsből látogatására. Mindkét herczegnő fogadtatása rendkívül fényes volt, csakhogy a nővére kedélyesebb. Pozsony alatt Ocskay László várát ezt, nagyszámú és pompás kíséretet képezett lovasdandárával. Gr. Forgách Bazinban, Beresényi pedig Nagyszombatnál fogadá Rákóczi Juliánát, itt azt adván tudtára, hogy fejedelmi fivére a nyitrai várban dobogó szívvel várja őt. Erre Aspremont marquisé Beresényi grófot maga mellé ülteté hatlovas hintájába, s úgy mentek át a szeredi hídon, hol az eddigi kíséret a terv szerint felváltandó volt. Föl volt már állítva a hídon túl egy udvari karabélyos-század, melynek élén, karabélyos kapitánynak öltözve, maga Rákóczi fejedelem állt, Beresényi tudtával. A kapitány a hintóhoz nyargalva, szabályszerűleg tisztelgett Beresényi tábornoknak,

s míg katonai jelentését tette: könnyektől ragyogó szemekkel folyton a hercegnőre nézett. De a büszke Rákóczi-ház leányát mit érdekelhette egy karabélyos-kapitány?! — Azonban a karabélyos tiszt el nem távozott a hintó mellől, ott nyargalt folyvást, a hercegnőt szemlélve, úgy hogy végre ennek is föltűnvn: a szemügyre vett különös viseletű tisztben csak kételkedve s alig ismerhetett oly rég nem látott, azóta megférfiásodott s a táborozás fáradalmaiban megizmosodott saját — testvérére. Ekkor a hintó Bercsényi intésére egyszerre megáll, a karabélyos-kapitány leszökik lováról, a hintóhoz rohan, s az egymástól oly rég elszakadt két testvér zokogva ölelé át egymást.

A kik e megható jelenetet látták, egynek szeme sem maradt szárazon. Íme, ily nemesen meglepő fogadtatást szerzett Rákóczi gyöngédsége szeretett nővérének!

Majdnem hasonló testvéri vonzalommal viseltetett a fejedelem egy előkelő lengyel úrnőhöz, a Báthoryak ágán vérrokonához, a ki neki és Bercsényi grófnak lengyelországi bujdosásuk alkalmával nemeslelkű pártfogójuk vala. E hölgy a lengyel korona-maréchal hg. Sieniawski neje, szül. Lubomirska hercegnő volt, a szomszéd Gácsországban több gazdag uradalom tulajdonosa. A fejedelem e lelkes barátnője többször bejött Munkácsra fényes kísérettel Rákóczi látogatására; s ilyenkor a fejedelem Vereczkéig, az ország határáig küldött s ő maga a szentmiklósi kastélyig ment volt az érkező főúri hölgy elé, kinek tiszteletére a munkácsi palotákat a legszebb gobelinekkel ékesíttette föl. Munkácson tölté pl. Sieniawska Ilona-Erzsébet asszony az 1709-iki farsangot, melyet fényes udvari ünnepélyek tettek érdekessé. S midőn a hercegnő Bercsényiné látogatását viszonzandó, Munkácsról Unghvárra átrándult

volna: tiszteletére a fejedelem helytartója, Bercsényi gróf személyesen hajtá a gyönyörűen földiszított szán fogatát, mely a hercegnőt s a mellette ülő Rákóczi fejedelmet villámgyorsan röpíté. Követte őket a mágánások és főnemesség párducz- és medvebőrös szánkáinak hosszú sora, a pompás nemesi testőrséggel és udvari seregekkel. Ekkor Munkácsen és Unghvártt fényes táncvigalmakat is tartottak, melyeken Rákóczi Sieniawskával kezdé meg a tánczot, s úgy követték őket a magyar és lengyel urak és úrhölgyek. Hasonló díszes ünnepélyei voltak az 1708-iki farsangnak Kassán, hol is a fejedelem Bercsényinével, mint legelső úrnővel, nyitá meg a tánczmulatságot, melyet megelőzőleg magyar színi előadás rendeztetett Rákóczi és udvarának tiszteletére, „Régi magyar Mátyás király dicsőségéről.“

Megemlítendők még az udvari mulatságok mellett Bercsényiné bajmóczi fényes báljai, melyeken a fogoly gr. Starhemberg Miksa es. tábornokot is résztvenni készteté a házi úrnő vendégszeretete; továbbá kitűntek Bercsényi Miklós-napi névestélyei, valamint a gr. Esterházy Antal, mint dunántúli kormányzó-tábornok által a sümegi várban (1708.) és szombathelyi főhadiszállásán (1709.) rendezett zajos és népes farsangi mulatságok.

Mindezen alkalmakkor, természetesen a dús magyar asztal sem hiányzott; az itallal pedig a fejedelem és Bercsényi vendégszerető udvaraiban, kivált a Sieniawskiné kíséretét képezett lengyel nemesek és hadi tiszték (mint a tokaji bornak különös kedvelői) épen-séggel pazarúl bántak. De még feltűnőbb volt Rákóczi orosz vendégeinek a magyar borokban való telhetetlensége; Péter czár követe Corbey 1708-ban Egerben a tüzes vörös bor és dinnye mértéktelen élvezetétől meghalt. Sőt maga Nagy-Péter czár is (Rákóczinak személyes

barátja és szövetségese), midőn fejedelmi barátja őt lengyelországi, jaraszlói (Jaroslaw) uradalmában Dolgoroucky, Golowkin, Radziwill stb. hercegekkel és miniszterekkel meghíván, viszocskai kastélyában pompásan megvendégelné (1711.), — a lakoma végeztével a legfinomabb tokaji asszúbortól elázott czárt két magyar úrnak kellett hintójába emelni. Ugyanez történt minisztereivel s majdnem egész kíséretével; mert — mint az egykorú magyar szemtanú, Szathmári Király Ádám naplója följegyezte, — akkor „csak az közrendű muszka vitézek is sisakkal iszszák vala a jó tokaji bort.“

A fejedelem udvartartását, munkácsi, pataki, sárosi tüindöklő várpalotáinak és szerencsi kastélyának pompáját követték, vagyonukhoz vagy fényűzési hajlamukhoz képest kisebb-nagyobb mértékben, a többi országnagyok. Szolgáljon ezek háztartásainak megítélésére gr. Bercsényi Miklós unghvári palotájának ismerete, melyet a legközvetlenebb forrásból: azon kir. kamarai bizottság által fölvett eredeti lajstromokból merítettünk, mely bizottság Bercsényinek Lengyelországba menekülte után a fiscus számára az unghvári uradalmat és várat lefoglalván, az utóbbit szobáról szobára bejárta, s azott lelt bútorokat stb. tüzetesen összeírá. Nagyon érdekes bepillantást enged vetnünk ezen lajstrom egy XVII-ik századi magyar főúr háztartásába, belső életébe. Állítsunk össze adatai nyomán némi képet!

Az unghvári palota termeiben fölhalmozott roppant mennyiségű drágaköves, gyöngyös, arany- és ezüstmíveket, ékszereket, a legbecsesebb és legritkább, skófummal, aranyvirágokkal szőtt, vagy hímzett keleti szövetekből, francia brokátokból s angol selyemposztókból készült mindenféle férfi- és női díszöltözeteket nem

említjük, — mivel ezek kisebb-nagyobb mértékben minden nagyobb főúri háztartásban föltalálhatók voltak azon időkben. Hanem, igenis, különös említést érdemel cultúr-történelmi tekintetben a sok szép festmény és a dús rézmetszetgyűjtemény, a termék finom műízlésre mutató bútorzata s fölszerelése, a gazdag könyvtár, a vegyészeti műterem, a fegyver- és régiségtár, a díszes kert, stb. Úgy, hogy Unghvár, tudomány- és művészetkedvelő ura alatt valóságos múzeum vala, hogy meg-
lepi az embert, XVII—XVIII-ik századi magyar főúr udvarában annyi műkinesre, ily választékos ízlésre akadhatni.

Kivált a festészetnek nagy pártolója lehetett gróf Bercsényi. Az unghvári paloták és termék mind tele valának válogatott képekkel, oly annyira, hogy nemcsak a várúr s neje lakosztályai ékeskedtek becses olaj- és vízfestményekkel, — de még a várnagy lakására és a kerti pavillonokba is nevezetes olajfestmények jutottak; úgy, hogy az Ungvárott létezett olaj- s vízfestményű képek és rézmetszetek száma, az említett lajstrom tanúsága szerint 6—700-ra tehető.

Mindjárt a nagy ebédlő-palotát (hol a gróf udvari zenészei szokták Cedron Imre karmester vezetése alatt ünnepélyek s lakomák alkalmával a fényes társaságot zenéjükkel gyönyörködtetni) Bercsényi és első neje Homonnai Krisztina életnagyságú arczképei mellett, harminczhat régi magyar vezér és király nagyszabású álló képei, továbbá négy nagyobb és két kisebb, eleven hollandi kép diszíté. A padlatot egyetlen darab roppant nagyságú, virágos keleti szőnyeg, a falakat selyemkárpitok fődtek. A kristályos pohárszékeket, asztalokat s az asztali székeket a gr. Bercsényi, gr. Drugeth, gr. Rechberg-Rothenlöwen és Csáky-czímerék, művészi

faragványokkal ékesítették. A kétfelé nyíló szárnyas ajtók az egész várban tölgyfából készültek, szép faragott munkával, és nemcsak a kőpárkányzatokba vágott ablakokat, hanem a gróf és grófné lakosztályaiban az ajtókat is tafota-selyem, vagy finom angol szövetű függönyök díszíték.

A tükörsíma márványból vagy ében- és palizanderfából készült, aranyozott lábú asztalokat nehéz bársony, vagy egyéb drága kelméjű takarók boríták, dús aranyhímzésekkel és középiött a gr. Bercesényi s gr. Rechberg, a gr. Forgách és gr. Rechberg, gr. Bercesényi és gr. Homomay, vagy a gr. Bercesényi és gr. Csáky-czímerekkkel. Mindenütt fény és elegancia. A grófné termeiben férjének és némely kedves rokonának, péld. gr. Erdődy Erzsébet képei, továbbá mythologiai képek: Acteon Diánával, Orpheus a múzsákkal; ismét egy más Diána; a bibliából: a kis Mózes, Pharao leányával; Mária s a gyermek Jézus és Szt.-József képei együtt; Szt.-István király, Szt.-Miklós, Szt.-Krisztina, Szt.-Móricz képei; továbbá I. József, akkori király és Amália királyné, úgy a négy évszakot ábrázoló négy művészi festmény. A pompás asztalok mellett aranyozott ékszer-tartók, csillárok, kargyertyatartók, aranykeretű velencei tükrök, selyemkárpitok és függönyök. Elefánt-csonttal kirakott ébenfa-almáriumok florenczi mozaik-képekkel s dús aranyozással; kis kerek játékasztalok, ismét elefántcsont és ébenfával kirakott sakk- és ostáblákkal, kockakavetőkkel, stb.

Míg a gróf szobája úgy van leírva, hogy abban 10—12 pompás hollandi tájfestmény függött, továbbá saját és második neje arczképei; Szűz-Mária, Salamon ítélete, Herodes gyermekek öletése, Zsuzsánna; egy Syrén, Priamus és Thisbe, — mind olajfestményekben.

Egy művészi szerkezetű falióra, havi naptárral. Egy pompás, aranyozott, új francia ágy, zöld selyem függönnyel, melynek mennyezetét a gróf címere dús aranyhímzésben diszíté. Virágos selyemszöveggel bevont zsöllyeszékek, drága portai szőnyegek, és a mi fő: egy remekül aranyozott vörös mahóni-íróasztal, fölötte hasonló kiállítású kézi könyvtárral. Ennek könyvei közt ott találjuk említve a Beresényi gróf államférfiúi magas képzettségéről tanúskodó következő fontos műveket: Richelieu és Mazarin bíbornokok és híres francia ministerek, továbbá Turenne maréchal, a nagy hadvezér életiratait; Grammond Franciaország történetét 18 kötetben; Bonfini, Istvánfi és Ranzani Magyarország történetét; Pluvier állam- és Billo hadtudományát; Weber Ádám uralkodástanát; Efferen Vilmos politikai kézikönyvét; Prioli Benjamin Franciaország viszonyairól írt 12 kötetét; a magyar és horvátországi erősségek rajzait; a francia és török birodalom, továbbá Dánia leírását; számos történelmi, politikai had- és természet-tudományi, nemkülönben orvosi, vegytani és építészeti könyveket; Le Grand „Természet titkai“-t; a classicusokból: Senecát, Corneliust, s a középkor szelleműs latin költőjét Ovidium. Végre a magyar nyelvű könyvek közül: Magyarország írott történelmét, és szintén kéziratban magyar színműveket, melyeket bizonyára Unghvárott szoktak volt fényes ünnepélyek alkalmával előadni; Gyöngyösi híres Keményiászt és Murányi Vénuszát; Beniczky Péter verseit, Lippay „Pozsonyi kert“-jét; Pázmány „Kempis Tamás“-át és imakönyvét. Más szobában, és a vár alatti zárdában is voltak még feles könyvei, térképei, földgömbje, és a grófnénak is több magyar imakönyve, sajátkezűleg írt magyar gyógyászati könyve, kertészeti és szakácskönyvei.

Bizonyára itt létezett egykor a most Varsó egyik legelső könyvtárában (gr. Krasinski) feltalált ama magyar verseskönyv is, melyet Kőszeghy Pál, Bercsényi grófnak második nejével, gróf Csáky Krisztinával való egybekelése alkalmával (1695.) tiszteletükre szerzett és nekik ajánlott volt.

A gróf lakó szobájából nyílt a fegyvertár, mindenféle díszes, ó és új, vágó és lőfegyverekkel, aranyozott aczélsisakok-, vérték- és karvasakkal. Volt ezenkívül még a várban az ú. n. „Régi tárház“, melyben a néhai Homonnai Drugethek gyászlóbogóit, címereit, pajzsait és ódon fegyvereit kegyeletesen őrizték. Itt tartattak egykoron és mentettek meg Bercsényi szakértő buzgalma által a leleszi convent levelei is.

Minthogy pedig a vegyészettel Bercsényi különösen szeretett foglalkozni: mindjárt saját termei mellett egy vegyészeti műtermet rendezett be, melyben 356 üveghen és szelenczében mindenféle sav, szesz, gyógy- és vegyszer volt. Ezen laboratoriumban feküdt több orvosi és vegytani könyv, köztük a grófné magyar gyógykönyve is, a ki mint kegyes főúri nő, környezete¹⁾ és a vidék betegeit itt készítettett gyógyszerekkel gyógyíttatta. Utigyógyszertára is vala e célra.

Az ifjú gróf (Bercsényi László²⁾) nevelőjével külön osztályban lakott. A vár alatt kies „vadkert“ terült, ékes filagoriákkal, továbbá virágos és gyümölcsös kertek. A vár pinczéiben saját termésű kitűnő tokaji, tarczali, erdőbényei, szerednyei és unghvári borok. A színekben díszhintók, mindenféle csészák és kocsik; az ólakban sok vadászeb, mert a vadászatot (noha nem

¹⁾ Komornái között egy német báróné is volt.

²⁾ Később híres francia maréchal és a francziák által ma is emlegetett „Houssards du Berchinyi“-ezred tulajdonosa.

oly mértékben, mint Rákóczi), Beresényi is úzé. Az istállókban pedig a gróf hintós lovai és paripái; ez utóbbiak egyikét „Bujdosó“-nak hítták. Az összeíró lajstrom keltekor már gazdája: a vár ura is — bujdoso vala!

Íme, ilyen volt egy tudomány- és művészetkedvelő magyar főúr háza Rákóczi korában.

S habár a gr. Beresényiéhez képest más főúri udvarokban ily válogatott könyvtárt, annyi szép festményt és rézmetszetet, s általában annyi gazdag műkincset alig találhattunk volna is föl: mindazáltal péld. gr. Forgách Simon galgóczi s gr. Csáky Mihály szepesi várai nem sokkal állnak vala hátrább; úgy a gr. Esterházyak, Barkóczyak, Andrássyak, Koháryak, Károlyiak, Héderváry-Viczayak stb. illető családi törzslakóhelyei.

De, joggal kérdezhetjük most már: honnan került elő s mily forrásokból táplálkozott ama nagy fényűzés, mely úgy a fejedelem, mint az egyes főurak háztartásait, az országos ünnepélyeket és társadalmi mulatságokat egyaránt jellemzé?

E kérdésre értekezésünknek a nemzetgazdasági, kereskedelmi és ipariügyi részletekkel foglalkozó II-ik fejezetében találandja meg a választ az olvasó.

II.

Gazdasági, kereskedelmi, pénz- és iparügyek.

A mi a földművelés állapotát illeti, hazánk úgynevezett éléskamarája, a temesi vidék, még akkor török uralom alatt volt; továbbá az ország egyéb legtermékenyebb részei, ú. m. Arad, Békés, Csanád, Csongrád,

Bács, Baranya vármegyék, valamint Somogy, Tolna és Fejér egy része is, a lezajlott, hosszas török háborúk pusztításai következtében igen néptelen és elhagyatott állapotban sínylettek. Az ország általános termékenységénél fogva azonban — tekintve különösen a felső Tiszavidék, a kárpáti és a dunántúli megyék aránylag sűrű népességét és kedvező gazdasági viszonyait — mindig elegendő gabona termeltetett arra, hogy a lakosság szükségletén kívül a hadseregek is élelmeztesse és a várak fölszereléséhez szükséges élelmezésnél legyen.

A mezei gazdasági viszonyok fejlesztése czéljából a fejedelem két közgazdasági tanácsot állított föl; az egyik, az úgynevezett „Oeconomicum Consilium,” báró Klobusiczky elnöklete alatt a kamarai jószágok felügyeletét vezette és a harminczadok jövedelmei fölött rendelkezett; míg a másik, az udvari gazdasági tanács, Ottlyk György főudvarmester elnöklete alatt, Rákóczi saját roppant birtokait (melyek több mint 120 □mértföldre terjedének), tartotta példás rendben. Erdélyben pedig gr. Teleky Mihály és Baresay állott a gazdasági ügyek élén.

Az állami és fejedelmi jószágok aránylag meglehetősen jövedelmet hoztak, melyekből a gabnatermelés a hadak tartására fordítatott; a pénzbevétel leginkább a bortermelésből merítettvén. Minthogy ugyanis Rákóczi az egész Tokaj-Hegyaljának földesura volt s a tokaji borok az akkor még fennállott Lengyelországban kitűnő keletnek örvendettek: innét a magyar borkereskedelem virágzó korát élte ez időben, s az aránylag igen magas borárak (40—60 frt sőt tallér egy gönczi hordó tokaji borért) az országnak és fejedelemnek tetemes jövedelmet biztosítottak.

A főbevételt azonban ezen időkből a barom-
tenyésztésből meríté hazánk, mely akkor még sokkal
inkább állattenyésztő, mint földművelő ország volt.
A kamarának, a fejedelemnek, Bercsényinek, Károlyi-
nak, Bottyánnak s más főurak- s tábornokoknak ura-
dalmaik nagyszámú címerez gulyák lepték el, s a hízott
gőlbölyökkel Németországba, Szilézián, mint neutrális
tartományon át, folytatott kereskedés roppant össze-
geket hozott az országba s felgazdagodási forrását ké-
pezé egynémely ma is virágzó családnak.¹⁾ Az ország
azonban és a fejedelem, a mennyi pénzt a külföldről
marhákból, borokból és a szintén nagyrészt Lengyel-
országban eladott nagymennyiségű nyers rézből bevett
is: még többet kellett kiadni, elkölteni a külföldről
a hadseregek felszerelésére szükséges posztó, fegyverek,
lőpor, kén, ón, salétrom stb. bevásárlására.

A mi a lótenyésztést illeti, ez meglehetősen virág-
zásnak örvendett. Magának Rákóczinak, továbbá Ber-
csényinek, Bottyánnak és Dunántúl a Tóthi Lengyel
családnak igen híres ménesei voltak. A magyar lófaj
akkor még általában jobban volt elegyítve török és
tatár race-szal, mint ma, s igen szívós és győzős lovaink
valának; úgy, hogy a fejedelemnek voltak lovas ezredei,
a melyek (mint pl. Bezerédyé és Esterházy Antalé)
24 óra alatt húsz magyar mérföldnél többet benyar-
galtak. Rákóczi, ki a jó és szép lovaknak nagy ked-
velője volt, sokat tőn a hazai faj nemesbítésére. Míg
díszfogatai és parádés paripái többnyire spanyol fajtól
voltak: addig ő minél több harci lovat szerzendő,
Pogány Ádám, Ghiczey Zsigmond és Orbán Elek

¹⁾ Érdekes tudni, hogy már ekkor, a magyar fajú szarvas-
marhák mellett svájcei tehenészetek is valának az ország-
ban, pl. Ocskay Lászlóé a sztropkói uradalomban.

lovászmestereit többször elküldé Moldvába, Bessarábiába, sőt a krími félszigetre is, valódi tatár lovakat vásárolni, melyeket aztán tábornokainak s főtiszteinek, vitézi tetteikért jutalmúl kiosztogatott. Konstantinápolyi követei által pedig egyenesen Arábiában vásorolt kitűnő fajméneket hozatott saját ménese nemesbítésére ő is, Bercsényi is. Míg azon időben egy közönséges katona-ló ára 25—30 frt volt, addig egy-egy jól idomított nemes fajú harczi paripáért 2—300 aranyat is megadtak a főfő-hadi tiszttek.

Rákóczi a háború első három évében semmi pénzadót nem vetett ki a már előbb a németek által kiszivattyúzott országra; a megyék lakosai a hadak tartásához csak mérsékelten kivetett gabona-, vágó marha- és egyéb élelmi szerekbeli adóval járultak, a városi lakosok pedig többnyire iparkészítményekkel rótták le tartozásaikat. Azonban az akkor még igen áldásos bányaművelésből jelentékeny pénzbeli jövedelem folyt be. Selmece, Körmöcz, Szomolnok, Dobsina, Rozsnyó, Nagy- és Felső-Bánya, valamint Abrudbánya és vidékének nemes ércztermelése több pénzverdét élénken foglalkoztatott. Rákóczinak ugyanis Körmöczön, Kassán, Kolozsvárott és Nagy-Bányán voltak pénzverő-házai, mely utóbbi később a munkácsi várba helyeztetett át. Az ezekben vert arany- és ezüstpénz részint diplomatiái költségekre, részint pedig a már említett külföldi bevásárlásokra (fegyverek, posztók, stb.) fordíttatott. Az arany- és ezüstpénzek eleintén a magyar czímerre verettek; miután azonban a bécsi udvar a külföldi kereskedők körében azon álhírt hintegette, hogy e pénzek a régínél selejtesebb anyagúak volnának, azoknak kelete megcsökkent. A fejedelem e bajon úgy segített, hogy (a bányavárosokkal a régi matrice-ok is kezébe

kerülvén) ismét a régi mód szerint Szt.-László képére verette az aranyat és Leopold császárára a tallért és ezüstforintosokat, melyek aztán teljes keletnek örvendettek.

De a háború fősegédeszköze a „Pro Libertate“ felíratáról „Libertás“-nak nevezett rézpénz volt; ezzel fizettettek az ezredek, s a Libertás és polturarézpénz, melyeknek az első években az egész országban általános forgalma vala, négy egész öt millió forintnyi mennyiségben veretett. Utóbb azonban, kivált a lengyel határszéleken, nagyon elszaporodtak a hamis pénzverők: leginkább zsidók, elcsapott német tisztok, cigányok. Az ilyenekre szigorú büntetés szabott ugyan, ha felföldöztettek,¹⁾ azonban a rézpénz nagy mennyisége s a hamisítványok elszaporúltsága mégis maga után vonta a rézpénz értékének csökkenését. A kereskedők, bár élelmi szűreiket itthon rézpénzért vásárolhatták is, azt állítván, hogy árúikért a külföldön ezüstöt kénytelenek fizetni, nem akarák tovább Libertásért adni portékáikat, vagy sokkal drágábban, mint ezüstpénzért. Ezt követte természetesen, hogy viszont a termelő pórnép is ezüstértékre szabta a piaczokon terményeinek árát; így aztán a rézpénzzel fizetett katonaság mitsem vásárolhatott volna. A fejedelem a kormánytanács elé terjeszté ez ügyet; mely a rézpénz csökkent forgalmát helyreállítandó, országszerte kötelezett árszabásokat (limitatio)

---

¹⁾ Így pl. Selmeczbánya város törvényszéke 1706. tavaszán Gotten Zsigmond és János nevű hamis-pénzverőket halálra ítélé; Rákóczi azonban megkegyelmezett életöknek, s a halálos büntetést számkivetésre változtatván, 1706. május 7. Nyitrán költ levelével utasítja a selmeczi tanácsot, hogy a nevezett pénzhamisítókát, „Hűségtek ezen parancsolatunkat vévén, a megnevezett condemnáltakat az országból csapattassa ki.“ — (Eredeti levél Selmecz v. ltárában.)

készítettett a törvényhatóságokkal 1706-ban. Ez árszabásokban az egyes termékek és portékák árai külön-külön meg vannak állapítva, ezüst- és rézpénzben egyaránt; s hogy e szabványok meg is tartassanak, felügyelők rendeltettek ki területenként, s a rézpénzen árulni nem akarók portékái elkoboztattak, — sőt a „kongó“-nak csúfolt rézpénzt elfogadni nem akaróknak olykor-olykor, mások ijesztő példájára, homlokukra süttetett a parázspan izzóvá hevített Libertás.

Ekként sikerült ennek forgalmát még vagy egy évig fentartani; de az ónodi gyűlés már a rézpénz $\frac{2}{3}$ -ának beszedetését határozta el, minthogy a kereskedők inkább bezárták boltjaikat, a parasztok pedig semmit sem hordtak árulni a piacokra, mintsem hogy az értéktelenné vált kongót kényteleníttessenek elfogadni. A beszedett rézpénz tömérdek anyagának némi részéből azután Bercsényi egy nagy várágyút öntetett, rajta e saját szerzeményű epigrammával:

„Numus eram patriae, nervus belli atque moneta,
Nunc libertatis vindico jura boans.“

Vagyis magyarul:

„A haza pénze valék, harez eszköze és emelője,
Most a szabadságnak dörgve ovom jogait.“

E Libertás-ágyú még évekig ott hirdette bömbölő hangjával a kuruczok hatalmát az érsekújvári bástyán.¹⁾

¹⁾ A beszedetett Libertások több száz mázsára menvén, ezeket Kassán és Egerben fölméretve, abaposztót stb. szállító törökországi (örmény, görög, spanyol zsidó) kereskedőknek adták el nyers réz árban. Érdekes tudni, hogyan speculáltak a kimustrált magyar kongóval ez utóbbiak? Spanyolország akkor a Bourbon- és Habsburg-házak közötti versenyharcban, két párton állott; s a régi hazájokkal mindig érintkezésben levő saloniki spanyol zsidók értesülvén, hogy a Bourbon-párti spanyol tartományokban (tehát az országnak jóval nagyobb részében) a lakosság a hosszas háború következtében váltópénzben szűkölködik:

A forgalomban hagyott $\frac{1}{3}$ rézpénz pedig bizonyos bélyegjeggyel ellátva, még a trencsényi csata idejéig járta; ekkor azonban az első réműlet közepette annak kelete is elenyészett s az ily pénzzel kifizetett gyalogság mint a polyvát szórta azt széjjel 1708. augusztusban az újvári piacon. Áldozatkész tábornokuk Bottyán János e veszedelmes bajon azonnal segítettő, saját jószágainak megtakarított jövedelméből ezüstpénzzel fizette ki egész hadtestét a maga zsebéből s jelentést tőn a fejedelemnek. Erre a kongó forgalmát nem erőltették többé, s a hadakat (az országra most már pénzdót is kényszerűlven vetni) ezentúl, bár kisebb mérvben, de ezüsttel fizették; csak a poltura járta még tovább is váltó pénzüil.

Az a férfiú, ki a nemes érzetmívelést és bánya-mívelést Rákóczi alatt oly kitűnő virágzásra emelé, s kinek a háború első felében oly sikerdús rézpénzforgalom megvalósításában is oroszlánrésze vala, báró Hellenbach János-Godofréd volt. Országos hírvő orvos, jeles vegyész és érczolvasztó, s kitűnő pénzügyi és kereskedelmi talentum. Selmeczi protestáns szülők gyermeke, 1685. a jénai egyetemen orvostudori rangot nyert, s haza jöven, meglepő gyógyítási eredményci által csakhamar az ország egyik legtekintélyesebb orvosává lőn, kinek segítségéért a legelső családok betegei versenyeztek. Majd pedig magát Leopold császárt sikerült leleményességének egy mérgezési kísérlet alkalomával megmenteni, miért aztán jutalmúl kir. tanácsosi

---

becsempészték oda az V. Filep királylyal szövetséges-társ Rákóczi (idehaza kimustrált!) Libertás-pénzeit, melyeket a spanyolok — már csak Habsburg-gyűlöletből is, — szívesen elfogadtak, és Filep sem bánta. Így keltek új életre a magyar Libertások Spanyolországban, hol aztán egész az utrechti béke idejéig, sőt pár évvel tovább is forgalomban valának. Mikor Rákóczi 1717-ben Madridban megfordult: még láthatott forgalomban magyar Libertást.

czímet, bárói rangot, és tetemes jószágadományt kapott. Rákóczi fejedelem, neje és elsőszülöttének gyógyíttatása alkalmából ismerkedvén meg Hellenbachchal, magára vonta figyelmét a jeles bányavárosi tudornak nemcsak orvosi, hanem vegyészeti képzettsége is, különös jártassága a bányaigazgatás terén és pénzügyi capacitása. Rákóczi tehát, a mint a bányavárosokat elfoglalta s a hűségesküit báró Hellenbach kezéből átvevé: azonnal teljhatalmú bányagróffá nevezé ki őt, és Hellenbach igazolta fejedelmének választását. Csakhamar rendkívüli lendületet adott az egész bányaiügynek, az ércztermelést megkétszerezte, a pénzveretést megtízszerezte, vegyben-tási tudományával még a félrevetett ércz-salakból is ezüstöt olvasztott ki; a megmerülő, alanti tárnákból saját szerkezetű gépekkel emelteté ki a vizeket;¹⁾ az országos főhadai pénztár, a diplomatia, az összes hadak fizetését magában foglaló számadásokat vezetett, sőt még jó részben a szarvasmarha-kivitel közvetítését is átvette az ország hadai számára; lehet mondani, hogy ő volt Rákóczinak úgy pénzügy-, mint kereskedelmi ministere. Valódi forradalmi ember, rendkívüli munkakerővel és erélylyel, ki vészes pillanatokban még a rombolás és vérontás munkájától sem riadt vissza. Így, midőn 1707-ben a rézpénz kelletlensége miatt a bányamunkások fellázadtak: a kemény bányagróf katonai karhatalmat requirált ellenök, személyesen lóra ült, s a lázongó és bányászcsákányaikkal fenyegetődöző hevéreknek kegyetlenül közikbe lövetett, hogy 40 ember maradt halva és a többit szuronyokkal vereté az aknába további munkára.

¹⁾ Egyébiránt Beresényi is talált föl egy saját rendszerű vízemelő-gépet, valamint a selmeczi bányamérnök Cornelius.

Bercsényi gróf szokott keserű humorával jegyzé meg ez esetről, a bibliából idézve: „Mégsem jól van az, midőn benedictio auri in sangvinem vertatur!“ (Az arany áldása vérré változik át.) Azonban az idők parancsoló kényszerénél fogva utoljára is helyeselnie kellett Hellenbach szigorú eljárását.

Midőn pedig a végzetes trencsényi harc utáni ősszel a bányavárosokat az előnyomuló császári seregek előtt megvédeni többé nem lehetett: Hellenbach összerontatta emelő gépeit, hogy a tárnákat a víz egészen elborítsa: ne vehessék hasznukat a császáriak! És csakugyan, Hellenbach gépeit helyreállítani, az aknák vizét kiemelni semmi tudós német bányainspector és bécsi mechanicus, sem commissió nem bírta; ott heverték a drága ércztermelő bányák használhatlanul majdnem négy évig, mígnem Károly császár 1711-ben kérve kéri a Rákóczival Lengyelországba menekült báró Hellenbachot: térjen vissza hazájába, ő is kinevezi bányagróffá, csak emeltesse ki az aknák vizét!

Majdnem hasonló ügyességgel vezette a rézipart Szomolnokon Berthóti László, s a vasipart Gömörben és Szepesben Lányi Pál. A Sajó, Hernád, Rima, Göll-nicz és Murány völgyeit mintegy százra menő, többnyire újon épített ércz-zúzó malmok, öntődék és vasműgyárak lepték el. Beszterczebányán és Kassán hadszer-gyárak és ágyúöntődék működének; Rozsnyón és a bányavárosokon az ügyes iparosok puskákat készítenek; Osetneken és ugyanesak Rozsnyón verték a híres fringia-kardokat;¹⁾ Beszterczén és Bajmóczon készültek francia mintára az első szuronyok, a kuruczok által tréfásan

¹⁾ Ezek feliratából a következő anagrammát csinálták: Franciscus Rákóczi In Nomine Gentis Insurgit Armis.

„Szent-Péter késé“-nek neveztetve; Tiszolczon és Dobsinán bombákat és ágyúgolyókat öntöttek, s továbbá ugyan a bombák, granátok, kartácsok készítését a kassai és beszterczei hadszergyárak művesei szakértőleg teljesítették.

Hogy lőporért, salétromért az eziüstpénz külföldre ne menjen: a fejedelem portörő-malmokat működtetett Kassán, Egerben, Beszterczén, Rózsahegyen, Nagybányán, Munkácson stb., melyekhez a salétromot a Nagy-Kállóban, Tokajon, Munkácson, Erdélyben, Máramarosban és Szepesben fölállított salétromgyárak szolgáltatták. Rákóczi egyik tábornoka, gr. Forgách Simon a lőportörést Erdélyben is, Háromszéken stb., Bottyán pedig Dunántúl Simontornyán és Vár-Palotán megkezdette. Forgách 1705. május 16-ikán Medgyes alúl költ levelében „puskacsév- s kardvas-csináló mesteremberek“ beküldését kéri Rákóczitól Erdélybe, hol a fegyvergyártatást is el akará kezdeni; sőt, mint június 1-jéről jelenti, kardművesekre akadván, a kardvasakat immár vereti is. — A fejedelem a bányaiparnak további lendületet adandó: az erdélyi higanybányászatot Abrudbánya vidékén sikerrel föléleszté; a Thoroczkon, Vajdahunyadon és Munkács mellett ma is nagy haszonnal működő vasgyárakat felállította, Telkibányán a rég felhagyott aknákat újra műveltetni kezdé; továbbá nemes érczeket kutattatott a szalánczi és a honti berzsenyi hegyekben, a Vértésekben, és kénbányákat Máramarosban. Erdélybe Selmeczről küldött szakképzett bányászokat. A máramarosi és erdélyi, valamint a az Eperjes melletti sóvári sóbányászat is nagyban műveltetett s egyik főjövedelmi ágát képezé Rákóczi kormányának. A sókereskedés a Tiszán és Maroson le Törökországgal üzetett, valamint a Dunán nyúgatra

Németország felé. A mi pedig az általános kereskedelmet illeti: ennek emelésére Rákóczinak szintén volt gondja, és e czélból 1705. május 13-án Egerből kelt körrendeleteivel június 11-ikére az egri táborban Jánoky Zsigmond alcancellár elnöklete alatt tartandó értekezletre hívta össze a birodalma alatt levő összes kir. és bányavárosok kereskedőinek képviselőit, két-két személyt egy-egy városból;¹⁾ 1707-ben pedig Berthóti Ferencz kassai vice-generális elnöklete alatt a felső-magyarországi kereskedőkből hivatott össze hasonló szaktanácskozmányt, melynek statutumait bírjuk is. — A kuruczok a külföldről szükségelt árukat leginkább Lengyelországból, nevezetesen Danczka (Danzig) tengeri kikötő-városból Krakkón át, — vagy pedig Sziléziából Boroszlóbból (Breslau) a Jablunkán át nyerték. E kereskedelem főpontjai hazánkban Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kassa városok valának; míg a nyugati kereskedést Németországgal a hadakozó felek által e végből pár évre neutrálisnak nyilvánított Nagy-Szombat és Kőszeg közvetíté. Pozsony, Sopron, mint császári helyőrséggel bírók, a kuruczok által folytonos ostromzár alatt tartattak. Végre a keleti kereskedelem közvetítői, leginkább görög és örmény kereskedők útján, főkép Debreczen és Keeskemét valának, továbbá Kolozsvár, Szathmár, Eger, Szőlnek, stb. E török kereskedelem tárgyait legkivált a hadak számára szükségelt abaposztó, bagazia, rása és más keleti szövetek, skófium, aranyfonál, portai szőnyegek és csótárok, színes kordován- és szattyánbőr, finom patyolat, török gyolcs s egyéb keleti árúk képezék. S mivelhogy az akkoriban nálunk általán viselt sárga és piros csizmákért sok pénzt kivittek a török

¹⁾ A fejedelem idézett meghívó levele a selmeczbányai levéltárban.

kereskedők: a fejedelem ezt meggátolandó, Konstantinápolyból a színes bőrgyártás titkait értő törököket hozatott az országba, és kordovángyárt állított Huszton. Munkácson viszont a posztógyártást kezdé nagyobb mérvben üzetni; Dunántúl Lékán papírmalmot állíttatott, s Erdélybe is küldte a papírgyártáshoz értő műveseket Felső-Magyarországból. Üveghuták működtek Stomfán, Kurimán, az unghvári uradalom erdőségeiben, s másutt is több helyütt. Az agyagipar mindenfelé virágzott.

Végre, hogy a hazai kis iparosoknak keresetmódot nyújtson: a Lengyel- és Törökországból hozatott posztót Lónyay Ferencz főruhabiztos által Debreczen, Kassa, Miskolcz, Eger, Rima-Szombat, Losoncz, Gyöngyös, Szathmár, Nagy-Bánya, stb. városok iparosai közt osztatá ki feldolgozás végett, a hadak ruházatára. Ugyancz célból a vágó-marhák bőrei hazai tímárok által csereztek, s szintén hazai szíjgyártók és vargák által dolgoztattak fel. A kőművesek, pallérok, ácsok stb. pedig folytonos munkát leltek az Érsek-Újvártt, Kassán, Munkácson, Unghvártt, Veszprémben, Simontornyán, Egerben, Szólnokon és Ecseden teljesített nagyobb mérvű erődítési munkálatoknál. A szintén Érsek-Újvárnál, nemkülönben Duna-Földvártt és Bottyánváranál, Esztergom felett Karvánál, a Sióvonalon s egyébütt felhányt nagyobb mérvű földerődítmények készítéséhez, úgy az utász- és aknász-csapatok számára kívántató töméntelen ásó, kapá, csákány s egyéb vaseszközök gyártása a gömöri és szepesi vasiparosoknak elég munkát adott.

Ekkép, a folyton dühöngő háború daczára, a társadalom minden osztályának mód és keresetforrás nyújtott saját megélhetésére s az országos terhek leróhatására. Ugyanis a hadakozás szükségletei folyton fönnlévén, a rézpénznek forgalomból kimenté után, a

fejedelem és rendek gyűlése kénytelen volt az országra pénzdótot is kivetni; azonban, hogy a szegény nép terhe könnyebbíttessék, a fejedelem és státusok ritka áldozatkészséggel saját magokat: az egyházi, úri és nemesi rendet is hadi adóval rótták vala meg. Rákóczi nemes példával előljárva, saját uradalmait rovatta meg leg súlyosabban a haza szükségére; és midőn a circumspectus Sárosvármegye a fejedelemnek (ki örökös-főispánja volt) azzal kívánt volna kedveskedni, hogy annak makoviczai és nagysárosi uradalmait az adókivetésnél aránylag csak csekély mérvben terhelé: az önzetlen és mindenek fölött hazaszerető fejedelem kemény haraggal írt e vármegyére, hogy rója meg uradalmait erősebben, ne a szegény pórnépet terhelje, hanem vesse ki az adót nagyobb mérvben az urak birtokaira! Ugyan ő, hogy csak a háború szerencsés menetét elősegíthesse: saját jobbágyait (Tarpa, Medgyaszó, Ónod, Szerencs, Hernád-Németi, stb.) tömegesen szabadítá föl jobbágnyi szolgál-mányaik alól a háború tartamára, azon kikötéssel, hogy a fegyverfogható emberek a császáriak ellen katonáskodjanak. Rákóczi nemes példájára Heves vármegye önmaga helyezte vád alá főjegyzőjét, hogy a megye adóalapját hamisan, kicsinyítve vállal be, és adóemelését kívánt. (1707.)

Ily buzgalom, ily erőfeszítések, s a föntebbiekben vázolt sokféle jövedelmi források megnyitása és fönntartása által lehetett csak a magára hagyatott nemzetnek létéért és alkotmányáért folytatott háborúját nyolcz éven át viselni; melyben a társadalom minden osztálynak kijutott a közvetve vagy közvetlenül működő szerep.

De elég erről. Befejezésül lássuk még az iskolai, irodalmi, tudományos és művészeti állapotokat, történelmünk ama harcziars korszakában.

III.

Iskolai, tudományos, közmívelődési és művészeti állapotok.

A nagyszombati egyetem a Kollonich-rendszer idejében jezsuita-, és pedig nagyobbbrészt idegen : osztrák, cseh, morva, sziléziai születésű jezsuita-tanárok vezetése alatt állott. Ezek reactionárius szellemben nevelték, latin nyelven oktatták s német köntösben járatták az ifjúságot. 1704 elején azután, mikor a kurucz hadak fővezére gr. Bercsényi Miklós (ki maga is ezen egyetem növendéke volt egykor) Nagy-Szombatba érkezett: a magyar katonaság a jezsuitáknak Austriába üzetését követelte, az ifjúság pedig föllázadt tanárai ellen, s külön légiót képezendő, tömegestül a fölkelők zászlai alá akart állani. Azonban Bercsényi, mint művelt lelkű ember jól tudá, hogy a hazának inkább volt szüksége képzett ifjakra, mint más elemekből is bőven találkozó durva hadfiakra; másrésről ő buzgó catholicus is lévén, a jezsuitákat általában számkivetni nem akará. Akként egyenlítő ki tehát a dolgot, hogy míg az ifjakat tanpályájuk folytatására készítetve, az egyetemen hagyá: addig tanáraikat magyar szellemben való tanításra s az ifjaknak külsőleg is magyar öltözkében való járatására kötelezé. Végre a jezsuiták kiűzetését követelő táborát azzal elégité ki, hogy a nem magyar születésű szerzeteseket az országból csakugyan azonnal kikísértette, és így az egyetem további vezetését kizárólag magyar tanárookra bízván, annak szellemét megtisztítá. Ugyanakkor Kassán is létezett a Balassa Zsuzsána és Lósy érsek által alapított, két facultással bíró, egyetem-szerű felsőbb tanintézet, az ú. n. „nemes ifjak conventusa.“ Bercsényi egyetlen fia, a később mint francia

maréchal oly híressé vált gr. Bercsényi László is itt nevelkedett. Rákóczi fejedelem e tanintézetet különös gonddal pártfogolá, meghagyta a forrói uradalom s egyéb haszonélvezetek birtoklásában, s a bár szintén jezsuita, de itt már tisztán magyar s nemzeti szellemű tanárokat, az ónodi ismeretes végzést is aláírt Thelekessy István egri püspök s Petthes András, ottani nagyrépost felügyelete alá helyezé. Ezek valának a Kassa- és Eger-vidéki kath. kisebb tanintézetek fővezetői is, és így azok hazafias szellemére folyton felügyeltek. A kegyesrendi tanító szerzet iskolái szintén pártfogásnak örvendettek a fejedelem és vezérei részéről; így maga Rákóczi a piaristáknak különösen podolini házát gyámolítá, míg Bottyán tábornok ugyanazok nyitrai gymnasiumára tőn gazdag alapítványt, s Károlyi Sándor a kegyesrend nagykárolyi gymnasiumának lőn fundátora. Bercsényiről igen jellemző, hogy Bártfa városát, midőn ez a fejedelem által iskolául ajándékozott házba katonaságot szállásolt volna be: intő levelében e miatt keményen megdorgálá, miután, — úgymond, — azon épületet a fejedelem iskolának, — nem kaszárnynak szánta! És ezt a kurucz főhadvezér írá, még pedig a háborúnak már hanyatlásakor, az oly szorongatott 1710-ik évben. Holott a cs. fővezér gr. Heister, 1704-ben a nagyszombati harc után, épen az egyetem termeit alakíttatá át katonai kórházzá.

A protestánsok tanügyét Rákóczi igen melegen támogatta. A külföldi egyetemeknek Leopold által megszorított látogatását nemcsak megengedé, sőt lényegesen előmozdítá. A reformátusoktól elfoglalt sárospataki főiskolát, az ősei által tett dús alapítványokkal együtt, — úgyszintén az evangelikusoktól még Caraffa által elvett s a császáriaktól egész 1704-ig katonai

éléstárúl használt eperjesi collegiumot visszaadatá a jogos tulajdonosoknak; sőt Patakon olykor maga is megjelent a vizsgálatokon, s a tudós tanárokat magához hivatta, velük gyakran órákig vitatkozott mathematicai, phisicai és történelmi kérdések fölött. A debreczeni collegiumnak a szentimrei dézmákat visszaadatá; a kolozsvári ref. főiskolát a dézsi aknákról sósóvédelemmel segíté; a nagyenyedi Bethlen-főtanoda tanárait és ifjúságát pedig, midőn Erdélyből Rabutin hadai elűl kibujdosni kénytelenítették, Szathmárban, majd Máramaros-Szigeten helyezé el, kegyesen gondoskodva róluk. E tanárok közt vala a sokoldalúlag képzett, nagytudományú, híres dr. Páriz-Pápay Ferencz.

Az orvosi tudományokról megjegyezzük, hogy ezeknek Páriz-Pápayn kívül is számos jeles képviselője volt akkor hazánkban. Így Rákóczi udvari főorvosa, a niurnbergi patricius Langenthali dr. Langh Ambrús, a kit, midőn urát a külföldön is híven kísérné: nagy tudományáért Párisban a Bourbon hercegek, sőt maga XIV. Lajos király is méltán megkedvelt. Kitűnő orvos vala továbbá Rákóczi bányagrófja b. Hellenbach János-Godofréd, a kiről már szoltunk. Nagy hírű volt dr. Spiellenberger Szaniszló lőcsei orvos is, kinek gyógykezelése alá a legelőkelőbb osztályú betegek vitették magukat az egész országból. A fejedelemnek volt még egy Hencziday Mátyás és egy Lischovíni Ferencz nevű tudós tábori orvosa, ki egyszersmind latin poéta is, és egy Dupont nevű francia sebésze. Kassán működött egy Parízi nevű olasz doctor, gyakorlott vegyelemző. Jeles orvos vala még a külföldi egyetemeken végzett Vizaknai Briccius György, kolozsvári doctor, majd b. Károlyi Sándornak tábori főorvosa. — A fejedelem a

gyógyszereket dr. Langh specificatiója szerint évenként tömegesen hozatta Danczkából, Krakkóból, a tábori gyógyszerterek számára, s a rationabilis orvosi tudomány emelése körül mindent elkövetett; ám a köznép inkább ragaszkodék a megszokott babonás gyógymódok-, kuruzslások-, ráolvasásokhoz. — A mi az ásványvizek, fürdők használatát illeti: az előkelők közt divat volt „májusi cúrara“ valamelyik hévízhez, vagy hírneves orvoshoz rándulni. Maga a fejedelem, midőn 1704. nyarán Szeged ostrománál veszedelmes hideglelést kapott: Vichnyére vitette magát, és ott ősszel több hétig fürdőzik vala; 1708. júliusban is meglátogatta Vichnyét. Ugyanezen év őszén pedig, midőn Szathmártt s Nagy-Károlyban rosszul lett: szolyvai ásványvizet hordatott magának gyógyitalra, Bereghből. A tábori élet miatt sokan szenvedvén köszvényes bántalmakban: legfőbb keletjük volt a pöstyéni (akkor „bánkai forrás“-nak is nevezték) és stubnyai hévízeknek. 1706. nyarán Bercsényi is fürdőzött Pöstyénben. Bottyán tábornok pedig 1707. ősszel a bakony-szent-lászlói fürdőt használta. Gr. Esterházy Antal tábori könyvében a balaton-füredi „savanyú-kút“ is említetik már.

De térjünk vissza az iskolák ügyéhez. — Szép vonása Rákóczi jellemének, hogy harczokon elesett főtiszteinek árvaít pártúl fogván, a katholicusokat Kassán a nemes ifjak convictusában, a reformátusokat Patakon ingyenes alapítványi helyeken, vagy önköltségén taníttatta. De legnagyobb hatású vala az ifjúság képeztetésére nézve saját udvara és az ebben általa felállított nemes testőrség intézménye, („Nemesi Társaság,“ „Nemes Compánia,“ „Cavallérok Compániája“). Itt csoporsútlak össze az ország legelőkelőbb családainak

tehetségesebb ifjai, — úgyszólván folyton a fejedelem oldala mellett, kinek szeretetteljes főfelügyelete alatt képeztettek a világi és hadi tudományokban, jó erkölcsökben és finom, udvari modorban. Ez intézmény adott oly magasröptű szárnyakat Beresényi Lászlónak; s a nagyműveltségű, elragadó modorú fejedelem egyéniségének fölemelő, buzdító hatása nevelé a magyar irodalomnak — Mikes Kelement. Szívrazó jelenet volt az, midőn ezen nagyreményű intézményt, — melynek ifjú tagjai rajongásig szeretett urokat bujdosásába is követték, — a fejedelem Lengyelországban 1712. májusban, a szigorú kényszerűség miatt föloszlatta. „Sok temetésen voltam már jelen, — írja Vay Ádám udvari marsall, a kinek e szomorú feladat jutott, — de még ilyen sírást sohasem láttam.“ A harezedzett ifjak, kik a csaták tüzeiben „úgy állották a lövést, mint a kőfal,“ — most, a búcsú pillanatában, heves zokogásban törték ki; kérték Vayt, könyörödjön a fejedelemnél: ne űzze el őket magától! S kijelenték, hogy ők készek a fejedelmet minden zsold nélkül szolgálni, elbocsátják szolgálikat, eladják paripáikat s azok árából élnek még ők jó darabig. — A legtöbbben közülök nem is tértek haza: elmenének Rákóczival vagy Rákóczi után Franciaországba, s lőnek belőlök a Beresényi-, Ráttky-, Esterházy-, Pollereczky-(francia-magyar) huszárezredek tisztei. Mások orosz, lengyel, porosz katonai szolgálatba állanak. Szétzüllöttek, elvesztek a nagy világban. — De legyen elég e nemés ifjakról.

A fejedelem az iskoláztatás körén kívül is kedvelé és előmozdítá a tudományokat; különös előszeretettel a történelem, csillagászat és mechanica iránt viseltetett, a melyekben maga is igen szép jártassággal bír vala. A könyveket külföldről láda-számra hozatta magának,

s úgy ő, valamint Beresényi, még társzekereikben a táborokba is vitettek magokkal könyveket, térképeket, stb. Rákóczi, mint a hazai történelem kedvelője, szabad óráiban Bonfini, Istvánffy, Bethlen Farkast gyakran olvastatta maga előtt; háborúja eseményeiről évenként annaleseket írt magyar nyelven, s a későbbi diplomatai téren alkalmazott Brenner Domokos szepesi prépostot hazai történelmi mű írásával bízta meg. Könyvek és versek ajánlatát szívesen fogadván s a szerzőket bőkezűen támogatván, „*Princeps poetarum*“ czímmel is megtiszteltetett. Az akkor az országban nagyon elterjedt Brewer-féle lőcsei naptárak történelmi rovatát nemzeti irányba terelteté, s legjobb stylistái: Ráday Pál (a későbbi költő) és Vay Ádám (álneve: Veracius Constantius) által politikai, közjogi és irodalmi becsesel bíró, nagyterjedelmű védiratokat készíttetett. Kidolgoztatá hazai nyelvünkön s kötelező erőre emelve kinyomatta (1707.) az általános katonai szabályzatot (Reglement) s hadi törvényeket. Sőt Rákóczi éles szeme már, a még akkor ugyan csirájában levő journalistica súlyát is felismeré; a császári „*Wienerisches Diarium*“ ellensúlyozására megindítá 1705. első felében a Tégelső magyar hetilapot: „*Mercurius Veridicus ex Hungaria*“, mely ugyan később csak havonként jelent meg, Lőcsén, Bártfán, majd Kassán nyomtatva. — A kuruczok irodalma a lőcsein kívül még leginkább a kassai, debreczeni, kolozsvári és nagyszombati nyomdákat foglalkoztatá; melyek közül Kassán (1707. chez François Lancelot) még franczia mű is jelent meg: „*Histoire du Prince Ragotzi*.“

S a fejedelem buzdító példáját követték tábornokai; így pl. gr. Forgách Simon 1705-ben kinyomatta s lelkes előbeszéddel kísérve Rákóczinak ajánlá Zrínyi

híres „Ne bánts d a magyart“-ját, és maga is különféle tárgyú irodalmi munkákat írt.

Mily gazdag volt Rákóczi korának magyar költészete: arról „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ című kiadványunk (Pest, 1872. Ráth Mórnál), valamint a jelen kötet végéhez csatolt Toldalék tanúskodik. Arról tehát e helyütt nem szólnunk; hanem kiemeljük a szónoklatot, melynek azon korban az egyházi téren Thelekessy püspök, s a világi téren maga a fejedelem, de főként Bercsényi, továbbá Ráday Pál s az erdélyiek közül gr. Pekry Lőrincz és Bartha András ítélőmester, kitűnő képviselői valának. Rákóczi-nak a gyömrei mezőn hadaihoz tartott remek beszéde Szalay László VI-ik kötetében szó szerint olvasható; s mily iszonyú következménye lőn ónodi elkeseredett szózatának: a történelem lapjai véresen hirdetik. Ugyanitt az osztrák ház dethronizálását Bercsényi indokolá, hosszas, tüzes beszéddel, — ki ha kellett, magyar vagy latin nyelven, 3—4 óra hosszatt is tudott szónokolni, s még az angol és hollandi követek szemeibe is könynyeket csaltak mély meggyőződésű lángszavai.

Rákóczi a harc viharai között még a régészetről sem feledkezett meg. Egész szenvedélylyel tanulmányozá az eszedi vár XIV. századi czölöpépítészetét; emlékezik családi régiséggtáráról s ebben Bátor Opos hagyományos buzogányáról; s tudományos érdeklődéssel ásatta ki Karvánál francia mérnökeivel Marc Aurelián császár hídfőtelepeit. Régi érmekeket s nevezetes fegyvereket is gyűjtöttek számára; pl. Berthóti Ferencz kassai vicegenerális Báthory István király egyik kardját szerezte meg neki Lengyelországból.

De szólnunk a művészetekről is. A zenét a mi illeti: Rákóczinak saját udvari zenészei valának, kik

harsány fúvó-hangszereikkel jelezték ablakai alatt, vagy tábori sátránál május elsejének reggelén a „hadi esztendő“ beköszöntését. E leginkább trombitás-, dobos- és tárogató-síposokból álló hadi zenészek mellett a hagyomány két cigány-zenekart is tulajdonít Rákóczinak; az egyik a Barna Mihályé volt, ki állítólag a kesergő Rákóczi-nótát szerzette, melyből azután későbbben alakítá a híres Bihari a hatalmas Rákóczi-indulót. E Barna Mihály mondá 1711-ben Rákóczinak, Lengyelországba indulásakor, magát keserves sírás közt lábai elé vetve: „Mégysz, mégysz, Fölséges Fejedelem, — itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!“ A másik cigány-banda, a Czinka Sándoré, állítólag még Rodostóban is mellette volt Rákóczinak.

A zeneművészetnek gr. Bercsényi is kedvelője volt; László fiát Deplume Jakab nevű francia zenemesterrel képezteté, s magának énekest és 8 tagú udvari zenebandát tartott Cedron Imre nevű képzett karmester vezetése alatt. Később Cedront Rákóczinak engedte át. A vonó hangszerek mellett volt e zenekarban két hauboix-ista és egy czimbalmos. E zenészekről írja egyszer gr. Forgách: „Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a „téhénhús-nóta“ mellett el tudják vonni a „Rajta kueruez!“ tánczot. Maga Bercsényi pedig tréfásan említi egy asztalánál ülő német úr megjegyzését a magyar nótáról: „Ich weiss nicht, es hat kein Takt, klingt aber doch wohl!“ Ugyancsak Bercsényi emlékezik egy Ádám nevű tüzer-tisztről, hogy kitűnő lantos volt a táborokban. Gr. Esterházy Antal tábornok is bírt saját zenekarral. Bottyánnak két udvari síposa említettik.

Az érem- és címervésés kitűnő fejlettségéről legjobban tanúskodnak Rákóczinak gyönyörű metszetű pecsétai, s ama remek vésetű három nagy díszérme,

melyek szépségükről a nummismaticusok előtt ma is híresek. Ezek szellemdús feliratait a fejedelem maga állapította meg; az ideát a jelképekre szintén maga adta meg a vésnöknek, s a rajzokat magának a vésés előtt jóváhagyás végett még a rendes forgó-pénzeknél is bemutatattatá. Főlemlítjük, hogy az érintett három nagy emlékérem mestere Varró (Varou) Dániel egy-egy ilyen érem matrice-ának véséséért a fejedelemtől 200 forint tiszteletdíjat nyert. Rajta kívül még kiemelendő két más jeles magyar éremvész: Debreczeni Ötvös András és Ocsovay Dániel, ki a nagybányai pénzverdénél volt alkalmazva, s kinek fizetését 1705. végén Rákóczi 100 rhénes frttal öregbíté. E matrice-vésőket „példametszőknek“ nevezék. — A fejedelem a főművészet díszkövekben, cameákban is gyönyörét lelé.

Rákóczi ifjúkorában hosszan tartózkodván Olaszországban: itt lőn a festészetnek nemcsak kedvelőjévé, de sőt avatott műbíráljává. A túlbuzgó katolicus Forgách ugyanis szemére hányja: „A fejedelem nem jó pápista, mert ha templomba megy, a helyett hogy a szent képeket áhítattal imádná: kritizálja, hogy hogyan vannak írva?“ (festve). Az európai híró Kupczky a fejedelem atyjának volt udvari festője; Rákóczi a háború alatt Mányoky Ádámot, a szintén európai jelességűvé vált művészt tartá maga mellett udvari képíróul, teljes ellátáson kívül 900 forint évi fizetéssel. Ugyanőt kiküldé magasb képeztetés végett külföldre is, és midőn maga is Lengyelországba menekült: kedvelt képíróját Ágost király kegyeibe ajánlá. Ekkép került a szász udvarhoz Drezdába Mányoky, kit a németek Manucki-nak híttak. A fejedelem Bogdán Gottlieb-Jakab, jeles kassai festészt egy tokaji szőlővel jutalmazá meg; s Mindszenti Mihály nevű egri és

Mediczky László belényesi lengyel festővel szintén dolgoztatott. A címér- és zászló-festészetben pedig ez években egy névtelen kis-szebeni festő tűnt ki.

*   *

Az eddig elmondottakból némi képet alkothat magának az azon kori társadalmi, művelődési és művészeti viszonyokról a figyelmes olvasó; s egyszersmind átláthatja: mily sokfelé kiterjedt, a fejlődésnek, haladásnak, művelődésnek mennyi ágazatát felölelte, támogatta, buzdította Rákóczinak figyelme, s minden jó, szép és nemesért buzgó szeretete. Mi mindenre rá érkezett s mennyit bírt ő tenni, a háború folytonos zaja, az öldöklő és pusztító fegyverek csattogásai között is! Bizonyára elmondhatjuk, hogy ha e művelt és magyar-lelkű fejedelem békés időkben uralkodhatik vala, — nemzetiünk a művelődésben ma jóval előbbre állana.

Így is azonban az ő általa gyűjtött csillagok világítottak még a hazából kibujdosását követett ama szomorú időkben is, melyeket koszorús Toldynk az általános hanyatlás korának nevez. Az ő igaz magyar szelleme, magasztos idealizmusa, nagy műveltsége, holtukig érezteté hatását mindazokra, kik valaha ifjúkorukban a nagy-lelkű, nemesszívű szabadsághőssel közelebbről érintkezének. Ráday Pál, Mikes Kelemen, Beniczky Gáspár, Szathmári Király Ádám hátrahagyott munkáik, s gróf Bercsényi Lászlónak a magyar névnek külföldön is dicsőséget szerzett fényes pályája és Rákóczi emléken hálával csüngő kegyelete élénken tanúskodnak erről. „Énnekem semmi okom nem volt hazámból kibujdosni, — csak az, hogy nagyon szerettem a fejedelmet!” Hangzik a bús-édes szó a számkivetett Mikes ajakán. S ugyanezt elmondhatták magokról annyi

százan, sőt egynehány ezeren, kik földönfutókká lőnek Rákóczival, nem másért, csak — Rákócziért. Szmélyéhez való forró ragaszkodásuk hagyatta velök el az édes hazát. Imádott fejedelmök lelki nagysága, mely bámulattal tölté el szíveiket, ellenállhatlanúl vonzá őket. Sokan haltak el így és nyúgosznak idegen földben, mint martyrjai a Rákóczi-szeretetnek.

Rendkívüli férfiúnak kellett annak lenni, kit övéi ennyire szerettek! Jellemző, hogy még a ki elárulta is őt, még Károlyi Sándor is — csak Beresényi ellen önté ki epéje egész mérgét: Rákóczi, a véghetetlen nemes Rákóczi ellen — nincs egy bántó, nincs egy kárhoztató szava. A szánakozás bizonyos nemével vegyűlt tisztelettel tekint reá bukása után, mint valami, az ő önző lelke előtt érthetetlen, fényes, dicső, porba omlott bálványra. Megtagadni hűségét, elárulni ügyét, — azt bírta; de a nemes alakot rágalmazni, elkárhoztatni: ahhoz nem volt lelke — még árulójának sem.

II.

JÓSLATOK

ÉS

B A B O N Á S H I E D E L M E K

A RÁKÓCZI-KORBAN.

— CULTÚRTÖRTÉNETI TANÚLMÁNY. —

 babonás hiedelemeknek, szokásoknak, (úgy-
mint sejtelmekben, álomlátásokban, jóslatok- és varázss-
latokban, szerencsés vagy szerencsétlen napokban,
csodákban, gyógyhatású ráolvasásokban való hitnek,
táltosok és boszorkányok, phantomok látásának s meg-
hívésének), és az ezekről található egykorú följegy-
zéseknek, fönmaradt hagyományoknak összegyűjtése,
tanúlmányozása, s az azon kor műveltségi állapotához
és az akkor élt és szerepelt történelmi egyéniségek
lelkületéhez, jelleméhez viszonyítása, épen nem utolsó
tárgyai közé tartozik a művelődés-történelem-
nek. Mert csak, ha mindezeket kellően átvizsgáljuk s
hatásaikat — melyeket egyesekre és társadalomra bizo-
nyos fokig tagadhatlanul gyakoroltak — kikutatjuk és
mérlegeljük: csak úgy és akkor foghatunk magunknak
helyes képet alkotni korról és egyénekről, ezek fel-
világosultságát, jellemüket, tetteik rúgóit s a nyomást,
mely alatt állottak, tekintve.

E jelzett szempontokból indulván ki, lássuk: minő
babonás hiedelmek s szokások uralkodtak hazánkban
a Rákóczi-korban? különösen, a főbb szereplők-

nek volt-e ezekben részök? és ha igen, mily fokban? s ehhez képest, tulajdonítható-e ama hiedelmeknek komolyabb történelmi hatás?

Vegyük sorra a szereplőket, a mennyiben ily eszmékkel vagy szokásokkal egyikök-másikok, a fönmaradt följegyzések szerint, egyáltalán kapcsolatba hozható. — Arra nézve, vajjon valaki bír-e babonás hajlamokkal? még bizonyos fokig ma is, de annál inkább az elmúlt századokban, melyek a mienknél sokkal valóságosabb színezettel bírtanak, különös tekintetbe veendő a nevelés és a hitfelekezet, a melyikben t. i. több a mysticizmus.

II. Rákóczi Ferencz, — kinek atyja, buzgó kath. anyjának Báthory Zsófiának hatása alatt, ősei Zsigmond és György fejedelmek hitéből még serdülő ifjú korában kitért, — már kath. vallásban született s tudvalevőleg Kollonics érsek jezsuitái által neveltetett. Innét ered vallási buzgalma, de a mely túlbuzgalommá, vagyis olyanná, hogy ő fejedelmi állásánál fogva más felekezetű alattvalóinak vallását nyomta volna — soha sem fajúlt. Ellenkezően, Rákóczi, a magánegyéniségére nézve buzgó catholicus Rákóczi, a protestánsok vallásszabadságáért is harczola; maga írja: azért, mert a protestáns vallás szabadságai, az őse (I. György) által kivívott linezi békekötéssel törvénybe iktattattak, és ő egyáltalában a nemzetnek lábbal tiprott jogai helyreállításáért fogván fegyvert, — törvény és törvény között különbséget nem tehet vala, s tenni nem is akart.

Udvara leginkább protestánsokból állott (udvari marsallja Vay Ádám, ennek helyettese Szendrői Török András és cancellára Ráday Pál ref., alcancellára Jánoky Zsigmond s udvarmestere Ottlyk György evang. hitűek valának), és ő, a ki mindennap híven végzé

ináit és misét hallgatott, ő, a ki az öreg egri püspököt Thelekessy Istvánt majdnem atyjaként szerette, — a protestánsoktól jogtalanul elvett templomokat, iskolákat nekik visszaadta, a jezsuitákat pedig az országból kiűzte: mivelhogy a nemzet többsége így határozá.

Mert Rákóczi, egyéni vallásos érzületét mindig alárendelé hőn szeretett nemzete általános jogérzetének és törvényesen nyilatkozó akaratának. Sőt midőn az országból kitiltott jezsuiták egy részének kiköltöztetésével megbízott egyik bizottság tagjai, névszerint gr. Szent-Iványi László, Orosz Tamás és Úsz Ferencz, a rájuk bízott feladatban kissé habozva jártak volna el: Rákóczi szigorú neheztelését érezteté velök, nemcsak, hanem büntetéssel fenyegette a késlekedőket, szó szerint ezeket válaszolván nekik:

Replica, 20. Januarij 1707. Rozsnyó. Kassán, 15-ikén írott levelét Kglmeteknek vettük, melyben való szükségtelen kérdésekkel, úgy látjuk, csak az időt vontatja inkább, mintsem instructióját véghez vinné, — holott már egynehány ízben tudtokra adtuk Kglteknek, hogy az jesuiták kikísérése végett az Districtualis Generálishoz forduljon, s parancsoltunk is kassai Distr. Vice-Generális Berthóthy Ferencz hívünknek, hogy azon páter jesuiták kikísértetésében assistáljon, kiben — tudjuk bizonyosan — nem is lesz semmi hátramaradás. Kgltek pedig mindenekben viselje úgy magát, hogy hűséges volna nem az említett szerzethez, hanem az hazához tessék meg. Többször pedig ily szükségtelen késedelmeket előnkbe ne terjeszsen: hanem járjon el az reá bízott dologban nagy serénységgel; másként, tudtára legyen Kglteknek: ha ugyan csak az időt vontatja s azzal az Nemes Státusok elvégezett akaratjának executióját különb különbféle praetextusok alatt halogatja, — megmutatjuk vezérlő-fejedelmi authoritásunkból csakhamar ezentúl: miként kellessék Kgltek ellen véghez vitetnünk az executiót!¹⁾

¹⁾ Szent-Iványiék Kassán 1707. jan. 15-ikén kelt eredeti fölterjesztése és az erre rájegyzett fejedelmi válaszfogalmazat a kir. kamarai levéltárban.

Íme, ez az eljárás jellemzi Rákóczit, a nagy nemzeti hőst. Előtte a nemzet akarata minden; a többi — még saját egyéni vallásos meggyőződése is — határozottan alá van rendelve az alkotmányosság szabványainak, a nemzeti akarat követelményeinek, a mely ha úgy kívánja: ő, saját nevelő szerzetét is, mint állam- és alkotmányellenest, — kiűzi az országból.

Ily elfogulatlan, ily pártatlan fejedelem épenséggel nem mondható túlbuzgónak,¹⁾ és alig képzelhető, hogy ily felvilágosodott lélekben valami babonáság lakhatott volna. Valóban, Rákóczinak egész nyolcz évi háborújában való szereplése, működése bent és kifelé, mindenminden, a legelfogulatlanabb főt, tiszta, világos és világias gondolkozásmódot árul el. Semmi hajlam nála a babonáskodásra, rajongásra; sőt egyik előkelő tábornagya, a bigott gr. Forgách Simon, egyenesen azzal vádolja őt (s ez teljességgel nem áll), hogy „ő Fölsege nem jó pápista, mert a szentegyházban a képeket kritizálja, s megcsúfolja, ha rosszul vannak írva“ (festve). A mi azonban csak azt bizonyítja, hogy a fejedelem, — ki ifjúságában sokat tartózkodott olaszországi, különösen római képtárakban, — műértő és műcriticus vala.

„Jó pápista“ volt bizony Rákóczi: de nem volt, legalább franciaországi tartózkodása előtt nem volt túlbuzgó rajongó, és legkevésbé babonás. A mint is bármilyen babonás hiedelmet, vagy szokást róla följegyezve alig találunk; rendkívüli körülményt is, — melynek titkát fölfejtetni nem tudá, — csak egyet lelünk, azt is maga említi, más senki. Ugyanis Emlékirataiban

¹⁾ Öregségében, Rodostón nyilatkozott vallási rajongása későbbi, franciaországi eredetű, s grosboisi remete-életére vihető vissza. (L. Rákóczi Vallomásait.)

(melyeket már francia és török földön szerzett), Érsek-Újvár ostroma- és elfoglalásának (1704. november) elbeszélésénél, ezt veti utána :

„Míg e vár alatt táborozánk, igen csodálatosnak tetszett előttünk, hogy napnyugtakor mindennap öreg-ágyúk dörgését hallottuk, egyenlő időközönként, nagy távolságban, — a nélkül, hogy ezen tünetény okát meg bírtuk volna fejteni. Annyi bizonyos, hogy az ellenséges várakban, melyek mind körül voltak táborolva, nem lőttek; az pedig, a mit általánosan beszélének, nagyon meseszerű volt, s nehezen hihetnék el azok, kik csak azt hiszik, mit érzékeikkel megfoghatnak.“

Mi volt légyen tulajdonképen ezen „meseszerű“, a mire a babonásra minden időben hajlandó köznép által, — mely Rákóczi rajongásig szeretett személyében a magyar nemzet számára Istentől küldött szabadítót látott, a kinek tehát személyes jelenlétét szívesen hozta kapcsolatba valami rendkívülivel, — mi volt légyen, mondjuk, ama „meseszerű“ tünetény, a mire a távoli ágyúzás, avagy tán földrengési moraj a köznép által magyaráztatott? ... A fejedelem bővebben kifejteni áttolja, és a titkot sírba vivé magával; pedig a néphangulat megértése tekintetéből érdekes volna a mysticus magyarázatot ismernünk.

Még csak azt jegyezzük föl itt Rákócziról, hogy mint a mathematicai és természet-tudományoknak barátja, ki a csillagászat iránt már gyermekkorában a neuhausi növelében hajlamot tanusít vala, — Mátyás király, Rudolf császár és annyi más régibb századokbeli és akkori uralkodók s tudósok (pl. egy Ticho, egy Amos Comenus) példája szerint ő is űzé — ámbár nem valami különös szenvedélylyel s inkább csak mulatságból, — a kor divatául tekinthető s még a nagy gondolkodó Descartes által is védett csillagjóslást. Erre vonatkozó adatot találunk legalább

gr. Bercsényi Miklósnak Érsek-Újvárból 1707. május 2-ikán a fejedelemhez intézett válaszában, ekképen:

„Az astrologica prognosticumit Fölségednek Neapolitanus uram (Magica Neapolitana) sem tudná jobban magyarázni nálomnál; és igen akarnám, hogy magam is azon aspectusokra nézve fenyegettem az publica inquisitiót (a türóczi pártolás ügyében) s nem praecipitáltam, ut sint inter spem et metum inter se timentes.“¹⁾

Ezen idézetből látható, hogy a csillagjóslati mutatózó jelenségek fölfejtésével Bercsényi is foglalkozék; — a minthogy unghvári derék könyvtárában csakugyan ott találjuk számos jeles államtani, történelmi, földrajzi és természettudományi munka mellett a híres magicus könyvet; „*Secreta Johannis Baptistae Portae Neapolitanae Magia Naturalis*“; nemkülönben Ildebrandt „*Magia Naturalis*“-át, úgy egy német csillagászati könyvet; Legrand Antal művét: „*Discursus de Secretis Naturae*“, és Schott Gáspár „*Physica Curiosá*“-ját.

Nyilván ezekből, különösen az elsőből, a melyre hivatkozik is, meríté a magyar fővezér csillagfejtési ismereteit.

De mielőtt Bercsényiről tüzetesebben szólnánk: meg kell még emlékeznünk Rákóczi nejéről, a híres szőke szépség, Sarolta-Amália hesseni hercegnőről. Ezen, leányágon Árpád véréből, II. Endre király leányától Szent-Erzsébettől egyenes vonalban leszármazó fejedelmi hölgy, — a ki különben rendkívül erélyes, és mint diplomatai működései is Nagy-Péter czárral, I. Frigyes porosz királylyal és Szász Ágosttal mutatják, igen éleseszerű volt,²⁾ — mind e kiváló tulaj-

¹⁾ Archivum Rákócianum, V. köt., 419 l. Bercsényi alább idézendő levelei mind e gyűjtemény kötetében olvashatók. Többé tehát nem hivatkozandunk a forrásra.

²⁾ Unokatestvére Elisabeth-Charlotte orléansi hercegnő is, —

donai mellett épen nem vala ment a babonától; szellemek jelenének meg előtte álmaiban, s ez utóbbiak jósjelentőségére ő sokat adott.

És ez Charlotte-Ameliénél nem volt csoda; neveltetésétől, atyjától, nagyatyjától, véreitől: a hessen-casseli, illetőleg a hessen-rheinfelsi uralkodóház hercegeitől örökölte e hajlamokat. A hesseni ház fejedelmei a XVII. században élénk tudományos, vagy tudománypártoló és spiritista hajlamaik által váltak ki általában. Móricz fejedelem, a Rákóczi ipjának nagyatyja, már kortársaitól kiérdemlé a „túdos“ melléknevet, melylyel őt a történet-irodalom ma is megkülönbözteti. Ennek ifjabb fia, az 1652-ben katholizált Ernő, — Rákócziné nagyatyja, — szintén tág ismeretkörű tudós és nagy könyvgyűjtő, könyvbúvár vala. A világhírű encyclopedista bölcsésszel Leibnitz-al hosszú éveken át sűrű levelezésben állott, melynek tárgyait leginkább az örök béke miként elérhetése, a keresztyén vallásfelekezetek reuniója, s más, theologico-philosophiai kérdések képezik. Ezen Ernő fejedelemről, ki ifjúkorában számos évet töltött Velenczében, írta Schiller „Der Geisterseher“ regényét.

Ernő unokaöcsese I. Károly (1677—1730. között hessen-casseli uralkodó) szenvedélyes mechanicus vala, az örök mozdony, repülő gépek stb. feltalálásával, geometriával, astronomiával sokat vesződött, s a legkülönösebb fajta gépeket construálta, melyeknek gazdag múzeuma Casselben most is látható. Egyébként hitt a szellemekben, melyeket gyakran látni vélt. Ez a ba-

---

a ki pedig éles ítélőtehetséggel bírt, — ismételve megjegyzi róla: „Meine Base die Fürstin Ragotzi spricht polie undt de bon sens.“ És: „Sie spricht woll undt sehr polie.“ (Elisabeth-Charlotte levelei, az 1721-ik évnél.)

bona átragadt udvarára, melyről szellemdús nagynénje az orléansi hercegnő írja: „An Oertern, wo man die Geister glaubt, wie am Casselischen Hof, sieht man sie allezeit. . . . Solche Sachen begegnen mehr den hessischen fürstlichen Personen, als allen andern Leuten,“ stb.¹⁾

Ily „szellemlátó“ volt Ernő fejedelem ifjabb fia, a Jobert jezsuita-atya által nevelt Károly hessen-rhein-felsi, vagy lakóhelyéről nevezve, hessen-wannfriedi herceg is, Rákóczi apósa, — ki egyik nagynénjének a dán királynénak szellemét látta megjelenni s állítólag leveleket vett tőle.²⁾ És az apa babonás spiritizmusa átszállott leányára, a bájos Sarolta-Amália fejedelem-asszonyra. Rákócziné kivált álomlátásainak tulajdonított nagy jelentőséget, s e tekintetben különös végzetességű volt halála.

Midőn Rákóczi fejedelemné 1708—1712-ben Lengyelországon tartózkodnék, egy éjjel Varsóban ily álmot lát vala: Egy kis szobában, melyet azelőtt sohsem látott, előtte ismeretlen férfi lépett be hozzá, s billikomot tartva eléje, kínálta, hogy igyék. Ő vonakodott, nem lévén szomjas; de ama férfiú csak nem tágított: Igyál, úgymond, mert ez az utolsó ital, melyet életedben inni fogsz! . . . A fejedelemnő erre elborzadt és fölébredt, az álmokép eltűnék, — de emlékezetéből soha többé el nem enyészett.

Az 1721-ik év nyarát és őszét Rákócziné Saint-Clouban tölté, unokatestvére az orléansi hercegnő közelében, kivel gyakran látogatták egymást. Október

¹⁾ L. az orléansi hercegnő correspondentiáit, Stuttgartban számos kötetben, 1843—1881. kiadva.

²⁾ U. o. és Vehse: Geschichte d. Hessischen Höfe, továbbá Rommel: Leibnitz und Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels.

folytán Sarolta-Amália megbetegedék, — még pedig igen komolyan; „nach allen Apparence wirdt Sie wassersüchtig werden,“ írja róla nov. 1-jén Elisabeth-Charlotte az orléansi, a rokonnak kórágya mellől. De egy heves lázroham után, — melytől már-már halálát várták, — nov. 5-ére váratlanúl jobban lőn. Nov. 13-án már visszalátogathatta unokatestvérét, ki e hó 27-én már azt újságolja róla, hogy „die Fürstin Ragotzi ist wieder gesundt“, s tegnap nála ebédelt. December elején pedig beköltözött Párisba, hol a tél folyamára a chesmidy-i kolostorban béreltetett ki maga s udvara számára egy lakosztályt, udvarmestere gr. Schlieben által, melyet azonban míg kellőképen fölszerelnének, egyelőre hôtélbe szállott. Itt egyszer rosszul érezvén magát, orvost kíván vala. Elhívták Páris egyik legelső tekintélyét, a király és a régens-herceg udvari orvosát dr. Helvetiust. Mikor ez a beteghez belépett: a fejedelemasszony egyszerre halálra sápad és aggódva tekintget körül a teremben. Gr. Schlieben megkérdezé: mi baja van? mi érte? „Ah! Istenem, — válaszolá töredezzve Rákócziné, — ez az a férfiú, — jól megjegyeztem arcát, — a ki nekem Varsóban álmomban megjelent és a halálos italt ajkaimhoz tartotta . . .“ De csakhamar összeszedvén magát, mosolyogva folytatá: „Nem, mégsem halok meg e mostani betegségemben; mert ez nem az a szoba, melyet amaz álmomban láttam!“

És csakugyan fölépült; 1722. januárban s február elején gyakran látogatta az orléansi hercegnőt, kinél utóljára e hó 12-ike táján volt. Ekkor már szállásán, a chesmidy-i kolostorban lakik vala, — hol azonban első belépte ismét azt a fatális varsói álmot juttatá eszébe. Miután ugyanis e szállás már berendeztetvén,

odaköltözék és gr. Schlieben a termeket mutogatta neki: a hálószobába lépve, a fejedelemasszony egyszerre csak felsikolt és ijedten mondja: „Hieraus werde ich nicht lebendig kommen, — denn dies ist die Kammer, so ich in Polen im Traum gesehen, wo ich den letzten Trunk gethan!“ — Ez volt tehát a végzetes szoba. Sarolta-Amália mindazáltal, erélyes jellemű nő lévén, legyőzni iparkodott félelmét, s elfoglalta hálószobáját.

Február 18-án este Rákócziné udvari tisztjei megrémülve értesítették az orléansi hercegnőt, hogy úrnőjük, néhány napi betegség után, ez nap esti 7 órakor, ugyanazon szobában s ugyancsak dr. Helvetius cúrja alatt — hirtelenül elhunyt. Az euthanasiai csészét tehát csakugyan Helvetius kezei nyújtották ajakához. . . . „Etwas so gar wunderliches!“ . . . rebegé megdöbbenve az unokanővér, és beszélt a hesseni házbeli fejedelmi személyek szellemjelenéseiről, végzetes álmólátásairól. „Wo es herkommt? mag Gott wissen; wir Pfälzer hören und sehen weder Geister, noch Träume.“¹⁾

Ez volt a szegény bujdosó fejedelemasszony tragicus vége. Az a régi, varsói szomorú álmom — Párisban ölte meg. A nemesszívű orléansi hercegnő, ki gyászt öltött érette, a megrendítő haláleset mélyen átérzett hatása alatt még több levelében megemlékezik róla; mígnem az 1722. mart. 21-ikiben mintegy erőltetve nyomja el borús gondolatait: „Von der armen Fürstin von Ragotzi werde ich nichts mehr sagen, — ich lasse sie in ihrer ewigen Ruhe!“ . . . Ezzel veszünk tőle mi is búcsút. —

¹⁾ U. o., az 1722. febr. 19- és 21-iki levélben.

A mi a szabadságháború második főszemélyét, gróf Bercsényi Miklóst illeti: ő már, valamint vallásfelekezetiileg elfogultabb, úgy babonaságra is hajlandóbb vala Rákóczinál; és ámbár komolyan ő sem hitt semmi csodában és babonában: mindazonáltal azt nem mondhatni, hogy éppen nem adott volna rájuk valamit. Így pl. a szerda napot hetenként állhatatosan megbőjtölé, abbeli fogadalma következtében, hogy őt Isten (és saját bátorsága!) lengyelországi első bujdosása idejében egy szerdai napon a mohilewi erdőben reá tört osztrák bérgyilkosok főreitől szerencsésen megmenté. Különben, a cs. fővezér gr. Heister Sigbert viszont meg a péntek napra tartott igen sokat, elannyira, hogy minden jelentősebb vállalatához pénteken kezd vala; mit a kuruczok már jól tudván: a császári tábor mozdulatait különösen pénteki napokon igen éber figyelemmel vizsgálták.

Bercsényi, a ki maga is szeretett profetizálni, tartott valamit a jóslatokra is, de csak úgy félig-meddig, inkább csak tréfálkozva; hűmoros, élénk szelleme ugyanis gyönyörködék s szakadatlan komoly foglalkozásai közepette mintegy felfrissítő játékot lelt az ilyenekben. Ha saját jóslatai beteljesedének: sohsem mulasztja el Rákóczihoz vagy Károlyihoz írott bizalmas leveleiben tréfálódva odatenni a „lám mondám“-ot, mely szójárással sokszor enyeleg; pl. „Lám mondám, mondám, — ha mondám: sem mindenkor rosszat mondám, legalább mindenkor jobbnak úgy gondolám!“ Míg, ha jövődölései csúfot vallottak, ezt írja: Már én is ellene mondok, vagy búcsút mondok a lám mondám-nak, stb. A lőcei kalendárium egyes napokhoz odanyomatott V. C. és S. S. betűire pedig ráfogta, hogy az előbbi Vincit Curucz-ot,

az utóbbi ellenben Superat Soldat-ot jelent, és így a V. C. betűs napok a kuruczokra, s az S. S. betűsök a németekre hoznak szerencsét.

Így 1704. sept. 8-án Vedrődről kelt jó humorú levelében e tárgyról ekként enyeleg: „Pro finali írhatom Ngodnak (Rákóczi), Ocskay levelét veszem: megijedtek az németek; és mivel az lőcsei kalendárium föl szokta tenni minden jó és rossz progressusinkat, úgymint, az mikor S. S. van: „Superat Soldat,“ az mikor V. C. „Vincit Curucz,“ — azt megtudta Ocskay. 1-ma Septembris, V. C. Oda van goszpodin khorvát! 10. Septembris ismét V. C., csak elhitette magával: ő veri meg a németet, — csak reá akar per omnipotentiam tartani!¹⁾ Már ugyan Soldat uramnak nincs divatja (sic; tehát a „divat“ nem új szó!) ez idén, mind csak V. C. Szegény, eddig bizony jól találta mindenkor, — méltóztassék Ngod reyideálni!“

Máskor is csak ily félig szánón s félig tréfálkozva beszél a lőcsei naptár mysticus betűiről; így pl. 1706. aug. 5-én Semptéről írott levelében, midőn a pöstyéni fürdőikben gyógyíttatott köszvényes lábaival először próbált újból lovagolni: „Ma kimentem vala Galántháig, az lábomat nyargalódzva próbálni; úgy látom, hogy ha V. C. volna, — nem félténém magamat: de S. S., — nem jó lesz, nem bíztatnám magamat, ha megállanom akkor nem lehetne, az mikor akarnám; de semmi!“²⁾

¹⁾ E hivatkozás világosan mutatja, hogy a lőcsei naptár jóslataira s a szerencsés vagy szerencsétlen napokra a rettenthetlen bátorságú és szilajvérű Ocskay László is tartott; nemkülönben gr. Forgách Simon, kiről alább.

²⁾ A naptárjóslatokról táplált véleményére nézve Beresényinek jellemzők Rákóczihoz Brežan várából 1712. febr. 12-ikén,

Mágára nézve folyvást csak ilyformán, féltréfásan, félkomolyan emlékezik meg Bercsényi egyik jóslókról is: de hangsúlyozza azok jövődöléseinek fontosságát azért, mert a köznép és közvitézlő rend hisz szavaiknak, és így, ha jót jósolnak: nagyobb reménnyel, lelkesebben indul a harcra. Jellemzően írja p. o. Érsek-Újvárról 1705. január 1-jén a fejedelemlenek:

„Sok jövődömondó támadott imitt is, amott is; mindenik megegyezik abban: mind idevész az német, — de abban különböznek, ki azt mondja: általgyün (a Vágon) Lévaig; ki mondja: nem gyün, s nem ki Pozson vármegyéből, mind ott vész el. Kire nézve, ez ilyeneknek hitelt adva az község, szörnyű bátorsággal vagy, csak biztatja magát az új esztendővel. Engedje is az irgalmas Isten hogy az ecclesiával mond hassuk: hoc in anno gratulemur!“

Míg tehát az ilyen jóakarató parlagi jószokat Bercsényi a néphangulat fokozása szempontjából szívesen látta: addig az arrogáns, csélesap szédelgőkkel ugyancsak kurtán és csípősen bánt el. Mit tón pl. egy maga nagyzó, tudálékos csodadoctor-féle német szökevény svihákkal? 1705. május 24-ikén Nyitráról megírja Rákóczinak:

„Mást is küldtem, (egy Baron Bärenhausen nevű gyanús német vadásztiszt mellett), egy alchýmista széleseszű hivat; az is maga szökött ki (Bécsből), azt mondja: Ngodnak sincs nagyobb praetensiója Magyarországhoz, — de senkinek meg nem mondja, csak magának Ngodnak. Azt mondja: olyan orvosságot tud: az egész tábornak ha kenye nem lesz is ott, nem szomjazik, sem éheznek. Két nap koplaltattam, — enni kért; megüzentem neki: vegye bé az orvosságot, hadd bizonyítsa magán hasznát! Igen morgott.“

tehát már az emigráció idejében írott levele ezen szavai is: „Nemcsak Drabecius, de még a mostani calendaristák sem akarják elhinni az békességet, mivel lengyel, német, magyar (t. i. naptár) egyiránt czéloz, a mint is pro curiositate accludálni akartam Fölségednek az német és magyar praedictiókat.“

Volt azonban 1704-től 1706-ig Beresényi grófnak egy saját udvari, vagy inkább tábori jóvendőmondója: valami rajongó, túlfeszített képzelő, de a maga mély, benső meggyőződésért s hazafias, feláldozó lelkületéért, — mely őt utóljára is vértanúságra vitte, — mégis becsülésünkre méltó, egyszerű molnármesterember. Ott örölgött Konez Márton uram — mert így hítták a bibliás prófétát — a csendes folyású Dudvág vizén, Tallós nevű, mátyusföldi község határában lapátoló malmon, hosszú éveken át. És az egyhangú malomzúgás, vízlocsogás halk zenéje mellett elég ideje volt a Szent-Írást, a próféták könyveit, Jeremiás siralmait, János evangelista csodás Jelenéseit olvasgatni, s azok titkos jelentményei, az „idők teljessége“ az „Írás“ igéinek értelme, továbbá saját lenyűgözött árva magyar nemzetének szomorú sorsa fölött hosszas tűnődésekbe és mély contemplációkba merülni. . . . Mikor aztán ütött a szabadság és szabadulás órája, s az Úrtól küldött ifjú fejedelem diadalmas zászlói felloboznak és a tízes gróf Beresényinek szilaj csapatai mindinkább közelednek vala győzelemittasan a megrémülve futó császáriak nyomában az ország véghatárai, Pozsony és a Morva vize felé, — akkor a szegény molnárt is elragadá a lelkesedés heve, s szent áhítatba merülve, elkezdett bibliás jóslatokat mondani a magyar nemzet fényes diadalmairól, Rákóczinak királyi székéről, Bécs falainak leomlásáról, stb. stb.

A nép álmélkodva hallgatta a szent embert, és hitt szavainak. A csakhamar nagy hírre kapott mátyusföldi próféta jóvendőmondásai szájról-szájra jártak. A Szered táján táborozó Beresényi maga elé hivatá a jámbor életű molnárt; és Konez Márton uram, ott a büszke főúr, a hatalmas hadvezér előtt is rajongó lel-

kesedéssel, mély meggyőződéssel mondá el a magyar nemzet dicsőségéről bibliai rejtelmes képekbe burkolt jóslatait, hogy „az sasfészek elhányattatik...”

Beresényinek megtetszett ez a lelke legbensejéből beszélő ábrándos ember; tréfásan elnevezé őt Habakuk prófétának („... az én tallósi Habakuk molnárom”), gyakorta magához rendelé, és mivel tapasztalta, hogy Konez uram a Mátyusföldét, Csallóközt s a Fejérhegyek vidékét be egész Austriáig, Morváig kitérő helyrajzi jártassággal ismeri s e tekintetben a seregeknek igen hasznos kalaúzi szolgálatokat tesz, — utóbb majdnem állandóul maga mellett marasztá Habakukját. Konez Márton ugyanis nemcsak jósolgatott, hanem a nemzeti ügy iránti határtalan lelkesedésében, a legvakmerőbb dologra reászáná magát: mert talán még molnárlegény korában szerzett helyismereti tapasztalatait érvényesítve, a nagyon hasznos, de nagyon veszélyes kémiszolgálatra vállalkozék a németek ellen.

Ily minőségben a magyar hadak fővezére utóbb teljes bizalmára méltatta őt: sátorába éjfélkor is szabad bejárása volt; hintájába ültette, vagy maga mellett lovagoltatta, s úgy magyaráztatá vele a tájékokat, és nem egyszer egész hadi expedíciókat szervezett a tallósi Habakuk molnárnak csillaglátásai, kikémlelt adatai s helyrajzi útmutatásai szerint. Viszont szegény hív Konez Márton is éjjeli-nappali fáradságát nem száná, maga járt s bizalmas embereit jártatta a németek táboraiban, mindenmap ezer veszély kockájára vetve árva fejét.

Beresényi először 1704. sept. 1-jén említi őt („Konez Márton nem tudom mit kőnczoz? — de az én jövőndölésem bétölt sokban, s most is alkalmasint elláttam sokat, — adja Isten, minden

jóra!“) az Érsek-Újvártól nem messze fekvő Kérről Rákóczihoz írott levelében, s nevét óvatossággal ekkor is titkos jegyekkel írja ki; utóbb pedig legtöbbször csak M. betű alatt, vagy — ritkábban Márton néven — emlékezik róla, nehogy, ha a levelet a császáriak valamikép felfognák, a szegény Habakukot baj érje miatta. Sept. 8-án ismét kérdi: „Nem tudom, ehhez Márton uram mit kenezol?“

Ugyanez év november havában, a Fejérhegyekben és a Morva síkján Heister ellen folytatott csatározásokban már Beresényi oldala mellett vala Kenez Márton, mint tábori jós, kém és kalaúz. Jabloneczáról 1704. nov. 30-án írja a fővezér a fejedelemnek: „Éppen most hozá, reggeli Jézus-kiáltáskor, az Ngod levelét Köröskényi. Jól beszél M., — úgy engedje Isten!“

Ezután beállott éjtszaka táborostól a fenyveserdőkbe, s a Habakuk kalaúzkodása alatt megindított Ebeczky István dandárnokkal kiriasztá Búr-Szent-Györgyből a zavarba hozott császáriakat. Mikor ezt a kalandos éji harcztot Beresényi dec. 2-án leírja, féltréfásan utánaveți levelének: „Mi haszna írtam ennyit Ngodnak? . . . hiszem, ott volt M., — ő ijesztette ki őket!“

Dec. 7-én viszont Sasvártól írja Beresényi: „Nem kis gondolkodást okozott, hogy M. mondja: Pozson felül vigyázzak. . . . Bárcsak azt mondaná meg M., ha Heister csap-é ismét által erre, vagy sem? avagy, ha az Dunán Hainburgnál vagy Bécsnél ismét által-megyen?“ S másnap dec. 8-án Szobotistról, midőn Márton a fejedelem táborában Lipótvárnál időzött: „Mire magyarázzam, hogy M. felül semmit sem ír Ngod? Hiszem az tudhatja eddig: megoszlott-é

Heister? s mint van, s merre ezéloz?“ És ismét: „Alázatosan kérem Ngodat, hadd tudhassam: M. mit mond? Ha elgyütt volna velem, — megvertük volna most Heistert!“ Dec. 9-én pedig Szeniczéről egy beszédes német foglyot küld, kit is: „jól meg kell examinálni fundamentumit beszéd-jének, és M. uram ezekhez mit fog mondani?“ Tovább: M. jó hírnek, hogy megverte valami föld-népe az németet, nincs sohonnan híre; talám csak az égen verték azt!“ . . .

Ez utóbbi kételyes mondatból az következtethető, hogy Márton égi jelekből, csillagokból is szokott jó-solni. Különben ekkor szegény Habakukot, — ki úgy látszik, sorvadásos ember volt, — súlyos betegség gyötré; mert Beresényi ugyancsak Szeniczéről dec. 9-én kelt második levelében sajnálkozik fölötte: „Szánom szegény M.-t, hogy vért hány; de akármit hányjon: csak jól viselje magát, még két hétig néki baja s nekünk harcunk (ütközetünk) ne legyen, s ha Leopold (Lipótvár) meglesz, ellenség nélkül mehet Ngod. Quomodo haec conveniunt: mintha még Leopold alúl kellene harczolnunk? (pedig úgy lőn: Nagy-Szombat!) Elmúlnék úgy az esütörtök-ről! Ut-ut sit, — fiat voluntas Domini.“

Aligha tévedünk, azt állítva, hogy itt a közelgő ütközet napjára nézve ismét a tallósi próféta valami jóslatáról van szó. A levél végén még egyszer utal reá Beresényi, a németeknek Pozsony felől várt kicsapására vonatkozólag mondván, hogy „tudja M., — most szóljon!“ S másnap, dec. 10-én megint: „Ha gyün-é több hada Heisternek? tudja M., — nincs az 70 mértföld az honnan gyün, ha gyün.“

Tehát a kurucz Habakuk búvhatalma, jóslási

képessége, 70 mértföldnyi körre terjed vala ki. De mi haszna? jós tudománya iránti hitelét Beresényi olykor mégis megingatva érzé. Ugyanis már harmadnapra, dec. 12-én Szeniczéről világosan ezt írja róla: „M. jól beszél, de az mint látom, el is múlik olykor beszédiben; ki rajtunk, ki másón, ki az időn múlik; úgy látom, ott is alii sunt aspectus, et alii actus.“

December közepén Beresényi a maga haderejével, Heisternek mozdulatataihoz képest, a fejedelem táborának földözése végett a Fejérhegyeken át Nagy-Szombat felé közeledék. Ekkor már ismét mellette volt a vérhányásból felgyógyult próféta. Dec. 17-én, a nádasi szoroson általérkeztekor, Szomolyánról írja a magyar fővezér:

„Isten kegyelméből, hóval, essővel ide jókor érkeztem, úgy, hogy ma napvilággal még helyben lehettem volna, — de M. koczogását megszávnán, megkínálám az csészámmal, s csak előmben toppana; csak magam lévén az csészán, eleget beszéllett, engem tovább bocsátani nem akara, hogy ma csak nem köll tovább menni. Azonban szintén itt az kapuban ére Sennyey és Buday uraméknak ezen accludált levelei; kire nézve szóllék M.-al sokat, de azt mondja: hanemha az (a német hadosztály) fordúlt volna Pozsonnak, az kit ő mond, hogy megverünk holnapután, — de nem hiszi: mert, az mint ő magyaráztatja, úgy látszik, mintha az Dévénnél gyünne által az Dunán, és Dévéntől Pozsonnak s onnan gyünne fel s által az hegyen Stomfa felé, — és az gajári tekerűletben Malackzátúl lenne az harez. Na, úgymond, semmi; tudom én: az holnap nem gyün, maradjunk itt ma! Azok az hadak vigyázzanak ott; még ez éjjel vagy megjárom (t. i. a német táborát), vagy gyün emberem, — de azt meg kell vernünk, mert már megvót az én vitám vélek; hiszem, elérünk még hajnalban is oda; osztán, tudom én, hogy meglesz holnap, csak szavát fogadjam. Kire nézve megmaradtam és irtam sietve ordereket az tisztekre: ki mitevő legyen, és hogy oly készen legyenek: mihelyt megyek, lóra ülhessenek. Azt is mondja M., ha megfordúlt az esze, s az hegynek innenső felére akarna gyünni: megmondja még az éjjel. Rationabiliter ugyan ember gondolhatná: talám két-három felül akar ütni. Isten az oltalmunk, bizzunk benne!“

Látszik e jellemző sorokból: mennyit adott mégis, előbbi kétkedései daczára, Beresényi az egyszersmind

kémül szolgáló jós nézeteire, midőn annak javallásából megtartja elhagyni készült hadállását, s rendeleteket küld a főtisztekre. És valóban, a szegény beteges Habakuk a következő este s éjjel odajárt a kemény havas időben Heister táborát kikémlelni; éjjél után tért vissza Szomolyánhoz s betoppant Bercsényi szobájába, a ki is dec. 18-án „2 órakor reggel“ tudósítja Rákóczit:

„Most éjjél után csakhamar jöve hozzám M.; mondja, hogy mindgyárt estve egy órával elgyűtt az ő embere, maga is odajárt véle, csak nem rég gyűtt meg. Elnézte őket: de bizonyos, hogy háromfelé van most, Pozsontúl is akar gyűnni — már által is gyűtt vagy 300 benne, — azzal az győri, komáromi labanczok is vannak, — lesznek azok is 3—4000-en, de rossz nép. Merre akar ütni? ha túl-é az hegyen? vagy innen, Pozsontúl? még nem tudhatja, de úgy látja: mind öszve akarna az menni Heisterrel; oda akarnának ők menni a hídhoz, az hol mi által-gyűttünk, Sentéhez, s mind azon volnának: bennünköt följúl szorítanának, az ő országok felül, — de (nem) érkezik ő bizony arra! Heister még nincs az hadak között, bizonyosan mondja, addig nem is gyűn által az dereka, nem is gyűhet hertelen: mert gyalogja sok van, ágyú-eszköze; hanem először (az mint magyarázza) Dévéntől fog más csapat gyűnni vagy ma, vagy holnap, az ki az mi hadunkra akar ütni az falukon, — arra kell vigyázni, azt verjük meg elsőben, ott fog ő is rabot. Ama derék harcunk még nem most lesz: mert talám még majd egy hétre lesz;¹⁾ hanem csak mind öszveszedjük az hadat, mind lovast s gyalogot; Nagyságodnak is írjak: nem kell ott az vártúl tartani, jobb, ideküldje Nagyságod az segítséget, de az német elmaradjon az vár (Lipótvár) alatt.²⁾ Mondottam neki, Nagyságod miként nem küldhet igen hadat: mert ha Pozsontúl is erre tanál menni valahogy, — reá nem értünk. Azt mondja: bárcsak ennek az hadnak küldene Nagyságod segítséget, az ki innen van az hegyen; hiszem, ha ez

¹⁾ E „derék harc“, mint tudjuk, december 26-án lőn Nagy-Szombatnál: tehát csakugyan épen egy hét múlva; Koncz Márton ezt, mint látjuk, ugyancsak jól kicombinálta.

²⁾ Tudva van, hogy Nagy-Szombatnál csakugyan a német-kuruczok állottak át a harc tüzeiben árúlólul a császáriakhoz, és főként e váratlan körülmény okozá az úgy szólván már megnyert ütközet közben beállott zavart; K. M. tehát ezt is mintegy előre öva sejté, midőn ama kétes hűségű szökevény-had hátrahagyását tanácsolta.

ott az hegyek közt akar általmenni felénk: utánamehetne az onnan is, úgy értem, Bazintúl. Az ki had Trencsén felé volt is, felment — azt mondja — az is Heisterhez. Csak megírom ám mindenfelé: vigyázzanak, mert már elment az híre, hogy falukon vannak az hadaik, mind tudják: ki hol van? egyenként akarja fölverni őket; mert már, valahol valami hada lehetett, öszveszedi most, s csak meg akar már velünk verekedni. Mondom neki: ha mind öszveveheti magát, — megver az, vagy elnyom bennünket! Azt mondja nevetve: nem bizony az, ha csak az Isten nem akarja őtet (Mártont) épen megvakítani vagy megverni; még soha nem esett őrajta olyan, az kit nem tudott volna: de bizony, nem látja most kárunkat, mert még — úgy lehet — hírmondó sem sok megyen el benne, csak jók legyünk, ha csak víznek nem szorúl,¹⁾ mert nem akar ám könnyen elgyünni az víz mellől: hanem mind az víz mellett akar elgyünni, mint ezelőtt, és megpróbálgat elsőben bennünket egy darabjával, ha megbízik osztán, úgy gyün el, — de ne engedjük ám! Csak ő láthatná meg az mi hadunkot, mert bizony, bár volna 9--10,000 is, mert itt kell ám most (Nagy-Szombat körül), nem ott Urunknál (Galgócz, Lipótvár táján), nem bántja ott senki! — Nem látom rossz kedvét (t. i. Mártonnak); légyen Isten akaratja! Én majd általmegyek virradtig.“ Végül még hozzáteszi Beresényi, hogy ő Heister előnyomulásával a földnépe megriadásától s ebből eredő zavaroktól tart, s hitetlenül és fanyar gúnnyal mondja: „Az én rationabilitásom nem ér M. eszivel; nehéz is kitanúlni beszédjét, s úgy látom: multa mutantur in tempora. De, csak Isten jól adja, s mind jó lesz. Ő ugyan bízott, s nálánál is inkább Isten kegyelme, igaz ügyünkhöz képest.“

Ez a főmmaradt legtüzetesebb leírás Koncz Márton beszédeiről, s a „próféta“ egyéniségére s műveltségi fokára annál jellemzőbb, minthogy Beresényi több helyütt szó szerint visszaadja a dudvági molárnak egyszerű, naiv szólamait („de ne engedjük ám!“ „mert itt kell ám most,“ stb.) valamint megismerteti annak csalhatatlansági erős öntudatát. („Még soha nem esett őrajta olyan, az kit nem tudott volna.“)

¹⁾ Heister Nagy-Szombatnál tudvalevőleg a Parna patak mély, partos vízárkával fődőzé seregének hátát a kurucz lovasság támadásai ellen; és így ennyiben is talál Koncz Márton jóslata.

De bár, — mint kísérő jegyzeteinkben kimutattuk, — több körülményre nézve tagadhatatlanul helyesen számított, és számításai alapján, a következmények bizonyossága szerint találóan jövendölt is Konez Márton: mindazáltal Bercsényi, ha bízott is Habakukjának szavaiban bizonyos fokig, mégis levele végének tanúságához képest épen nem adott föltétlen hitelt jóslatainak, mert „multa mutantur in tempora,” — sokat megváltoztat az idő.

Még ugyan dec. 18-án reggel a fővezér lóra ülván, fölhyargalt tájékozni a Fejérhegyekre, s széjjelnézé Licskótól a környéket. Mártont is magával vivé, a kiról ezt írja:

„Már M.-ra térek. Midőn ma az hegyek teteire értem, meglátá az országot: Itt jártam ám én, nél ahun, az ám az a falu, templom van benne! (Penig mindenütt van; arrúl mit ösmerhetnénk?)¹⁾ Csak kimutatá, hogy holnap hajnalban fel akarják verni amott egy faluban való hadunkot, küldjek reá, bizonyos megverik, — ha holnap nem: holnapután. Az pozsonit tudja ő, van háromezzer közel, de az még sohová sem csap. Csak erőltet: küldjek ide, mert ennek kell megessen előbb. Azért most expediálom Ebeczkyt; Isten mit ad? elvállik.

Heistert már, azt mondja hittél is, hogy nem gyün által: hanem Pozsonnak megyen, de még egy hét is belételek; de nem Heister ez — azt mondja többül. Az jó Isten tudja, vagy igen változnak az dolgok, vagy nem értek s érek eszivel; mert azt mondja egy szavában: Itt köll ám az ember; más szavában, kiváltképen ma, csak azt mondja: Pozsonnak megyen Heister, túl akar járni ezeken az hegyeken. Ollyat is beszül, mintha Csalóköznek csapna most valami által, de azt sem érthetem; Csalóközre, vagy Szent-Györgyre mondja, — de ott is az mieink nyernek. Elég, hogy csak el kell küldenem Ebeczkyt.”²⁾

¹⁾ Bercsényi saját közbeszúrása.

²⁾ Utóiratban még utánaveti: „Ihon hozák ezen inclusát. Mondám Mártonnak, megmondta mindgyárt: Az kik Trencsénnél égettek, azok közül voltak ám azok; no jó az már előnek!” (előzménynek.)

Látjuk, hogy Beresényi igen habozva indul Márton beszédjein, kételkedik benne, sőt itt-ott gúnyolja is őt, — mindazáltal az Ebeczky-dandárt csak elindítja, mert a jós úgy kívánta.¹⁾ Azonban még azon nap éjjelén újabban megemlékezik Mártonjáról, kit a criticus napokban folyvást oldala mellett tart vala:

„Épen midőn ezt írnám, éjfélkor tájban, veszem ezen Bokros (Pál, ezredes) levelét, kit ma írt délben. Addig mondá M., hogy Pozsonnak megyen, nem gyün erre Heister,²⁾ most már azt mondja: Nem gyün az ide sem ma, sem holnap, mert sok népe van, ágyúja is van; de nem hiszi még egészen, hogy általgyütt volna (a Morva vizén), majd megtudja; de az való: oda gyün, valahol az minap volt, (Gajáron?) és csak öszveakadunk ám azzal (ez is meglett 26-ikán), azért megírom Ngodnak, hogy vagy gyalogot, vagy lovast segítséget küldjön Ngod, mert ott nem kell az vár alatt. Én megmondám: Pozson felül is kell Ngodnak vigyázni. — Ebeczkyt sem hagyja visszahivatnom. Már virradtig mi hírem lesz? nem tudom; de csak elhiszem: nem hálnak ez éjjel Malaczkán és Lévárdon az mieink.“

Márton pedig azonnal éjfél után neki indult ismét kémjáratának, s dec. 19-én reggelre meghozá a más oldalról — Ebeczkytól, kinek Heister elé való indulása csakugyan jó volt, és Bokroséktól is — megerősített hírt Lieszkóra Beresényinek, hogy Heister tábora „bizonyosan általgyütt a Morván, de nem mind még.“ A dunántúli labancz ellenben visszament Győr felé; Pozsonyban egyéb német nincs a helyőrségnél. Hogy Heister Gajártól merre forduland? soha nem tudhatja: „mert úgy is van igyekezeti, megint erre gyűjjön Szent-György (Búr) felé, az mint azelűtt volt. Segítséget oda

¹⁾ Az nap este ismétli Beresényi: „Már estve van az faluban, mégis semmi hírem ma sohonnán. Ebeczky elment M. szavára, ki még nem hiszi Heistert az (császári) hadak közt lenni, és csak azt mondja: egy hét is belételek míg megindul Heister, noha kell ugyan vigyázás túl amonnan is.“

²⁾ Úgy is lőn; mert Heister Gajártól nem Szenicze és Szomolyán felé: hanem Mária-Talnak és Récsének, szóval Pozsony felé tartva kanyarult Nagy-Szombatnak.

(Malaczka tájára) küldeni javallott: de vaktában belé ne kapjanak. Ha ők nem kaptak eddig az mieinkben, nagynak tartom; de azt mondja M., nem. Az mely németre küldte Ebeczkyt, azt mondja: elment, még tegnap megegyezett ezekkel, (Herberstein?) oda hiába küldte. Csak azt vallja: megverjük, de nem tudja: ha túl esik-e meg az (Fejér-) hegyen, vagy innen? csak látja, hogy víz mellett lesz. Úgy engedje Isten! Úgy látom, sok megváltozik az látott dolgokban is.“

Íme, megint tamáskodik a hitetlen fővezér, hű prófétája jóslataiban. Utóiratában mégis megjegyzi:

„Már írásom után üzeni M., hogy az ő embere (valami kém), kinek vesztét hitte, meggyűtt. Annak az németnek egyik része elment Pozson felé, másik része helyben van, — igen vannak rajta az mieink, hogy megcsapják. Az már mintha erre felé akarna gyűnni, — úgy mondja, — de hadd gyűnne kiljebb, reáérnénk csak virradtig is, ha az vizek közül kigyűnne. De azt nem akarja, hogy több hadat küldjek, vagy menjek, mert nagyobb része elment (táborhelyéből) az németnek. Ezzel bizony — mondja — bírnánk, ha kimozdul. — Az parasztkatonák is hozták ilyen hírt, hogy egy része Pozson felé ment, más része visszaindult. Már Isten tudhatja!“

Ez nap, dec. 19-én, Bercsényi gróf háromszor is értekezett Koncz Mártonnal, mint 5 órakor estve költ levelében említi, — de a Mátyusföld prófétája ezúttal valami újabb derekas dolgot nem jelenthetett. „Most M. semmi bizonyosat nem tud mondani; ma háromszor is beszéltem véle: csak azt látta meg az elmúlt, éjjel, hogy hol van az német, — de soha szándékát bizonyosan föl nem vehette, mert Pozson felé is van s erre is; hanemha két felé csapna. Meghagyta: megírjam az hadaknak is, kik ott vannak előttünk, ne is igen agyarkodjanak: hadd gyűjjön kiljebb az mezőre; mert úgy látszik neki: erre gyűn valami, az kit megverünk holnap vagy holnapután, — de csak

itt várjam, míg kimozdúl. Valamely nyavalyás emberit hagyta volt itt vigyázónak, meghagyta: ma délre hírt hozzon neki, — de semmi sem lett belőle, búsul rajta; ha vacsora-korig nem gyűn, majd maga megyen. — Azt csak váltig javallja Márton, hogy, ha szintén ide nem is: az hegyeken túl Pozson felé hadat küldjön Ngod. Mondom ott lenni Sennyeyt, s írtam is már Ngodnak.“

Dec. 20-án hajnalban Ebeczkynek, Bokrosnak újabb levelei érkeznek, — a fővezér megint hivatja Mártont, és csudálá, „hogy M. semmit sem tud mondani; csak azt mondja, meglátta az németet akkor, de fel nem vehette: merre ment vagy megyen? Hanem ott hagyta volt emberét, annak meg kellett volna gyűnni az hagyott időre, azt tartja, — oda-vesztett. Maga csak azt mondja: ő bizony nem megyen utána az németnek, hadd menjen, — reákerül; azt akarnám: túl menne.“

Márton emberét nem fogták el, d. u. 5 óra tájban Lieszkóra megérkezők az, s a tőle hallottak után M., ki „eddig kedvetlen volt,“ — „most majd kibújik az bőriből, — írja Beresényi, — erősen bíztat, nagyon javallja (helyesli) rendelésimet. Már Isten kegyelmében vagyok, mint áld meg bennünket!“

Erre a fővezér megindult éjjel a holdvilágnál Stomfa felé Heister ellen próbára. Vele járt a tallói göthös Habakuk is; a ki midőn — dec. 21-én a stomfamária-tali szorosokban húzódó császári seregre az erdők-ből és hegyekből a fegyverre kelt hegylakók s hajdúk hangyamódra reátámadának, s a sok ezer puska ugyan ropogott, — „Márton megnézé őket, s csak felszóllala nagyon: Csak körülvegyük! Mi? fele is csak parasztember ennek; csak menjünk rajta

mindenfélül! Mondják neki, most bizony nem lehet megkerülni, sem körülvenni; nem láttad, uram, azt? Hohó, nem láttam? De meglátjátok majd két-három óra múlva mi lesz itt! Mind elvesz az; az hajdú boeskorá is majd megmerül az vérben, — csak érkeznek az hajdú!... Azzal felmene egy hegynek, lovon; azt tudom: néz valamit, — s most is oda van; hihető bizony, ott prédikál.“ Írja Beresényi Pernekről dec. 21-én esti 6 órakor, még a csata folyama alatt.

Koncz Márton uram tehát, hectikás létére lóra ült, s hegynek-völgynek nyargalva, részt mert venni a harcokban is, bízattva, lelkesítve a küzdő népet. Elszánt lélek lakott kétségtelenül e nyomorított testű, köhögős emberben. Másnap, 22-én délután megint visszakérült a fővezérhez Hosszúfalura, honnét esti 5 órakor tudósítja a fejedelmet Beresényi: „Még semmi hírért ma nem hallhattam az németnek, hanem azt mint üzeném Beniczkytúl. M. mondja: ma is eleget lekonczoltak benne.“ Tehát a jós e napon is ott forgolódék valahol a csatázók közelében. Dec. 24-én 3 órakor virradat előtt Korompáról kelt levelében is emlékezik Mártonról Beresényi: „Buday uram írta hírért nem hiszem, M. sem hiszi, (teszi hozzá mintegy nyomatékkül,) megindúlok azért virradtakor.“

E szerint Márton ekkor is vele volt; vajjon oldala mellett részt vőne a nagy-szombati ütközetben? — nem tudjuk, de úgy látszik, igen. Annyi bizonyos, hogy dec. 27-én még nem került elő. Ugyanis Beresényi, a harcz utáni ezen napon írja róla Séllyéről a fejedelemnek: „M. nem tudom, hová lett; de ismét támadt itt egy molnár, (tehát új próféta!) alkalmas ideje mind mondja: Nagy-Szombat-

nál rettenetes vérontás lesz, az kurucz igen keményen fogja viselni magát, — de ugyan megszalasztják az Vágig; nem sok megyen által benne, itt maradnak az Vág mellékin, azután soha bizony semmi ellenség meg nem veri azokat többül.“ Mely kedvező próféciára a fővezér röviden csak ennyit jegyez meg: „Az első már van híremmel, — az utólsóra lesz gondom.“

Másnap, dec. 28-án már Séllyén volt Márton is, sőt híreket is hozott. „Ezt gondolom igazabbnak lenni — írja Beresényi — M. szavaihoz is képezt, hogy tegnap ment oda Leopoldhoz az német. Még az parasztok harczának is az lesz az híre, az mint M. mondja: az hegyen küldtek vala által (a németek) vagy 300 embert, — azokat verték agyon.“ De Márton, úgy látszik, megint csakhamar elosont kémkedni; mert B. már ugyan e levelének végén említi: „M. nincs velem,“ s 29-én ismét: „Ezeket mondják. M. nincs. Ímmár Isten mit akar velünk?“

Ezután igen sokáig nem emlékezik Konez Mártonról Beresényi; csak 1705. január 29-én Érsek-Újvártt költ levelében szól megint róla rövideden s némi szemrehányással: „M. uram csak azt a tanácsot adja: mi volna jó, mi nem? Arra nem ad tanácsot: miként tegyünk az roszbúl jót?“ És jan. 31-én Mocsonokról: „Én mindgyárt megyek Tornóczra, talám hallok bizonyosabbat. Elláttam, nem mindent látnak meg, az mit néznek ezek az mi embereink. M. segítségével (ő hozott ugyanis valami hírt Heister segédhadáról) nem vala ennyi; Benedek pór hada is megvasasodék,“ stb.

Tornóczra Márton is elkíséré Beresényit, s ott a főhaditisztek előtt sajtáságos jelenet fejlődék ki:

„M. csak eljöve velem — tudósítja a fejedelmet Tornóczrúl 1705. febr. 1-jéről a fővezér, — ma reggel nálam az tisztek, — csak obszes (leült) az házban, elhülök belé; köszöne, fogadám, nyomban azt mondja: No, ha jók leszünk, nyerhetünk 3 zászlót, — de egy kék zászlót mi is elvesztünk. Ebeczky mondja: Úgy, de lelkem Bátyám, hogyan? Immár, akárhogy, csak rajta, mert ez bizonyos! Hol hát? Akárhól, — csak a hol érjük. Elfakadnak nevetve; kérdik egymástúl: micsoda ember? Ő azonban: Jó, jó! . . . . de, ha csak nevetünk, s nem vágjuk az németet, — nem vesz el abban egy is! — Felbízattám, — csak lesi már az indulást.“

Ebből látható, hogy a nem sok társadalmi műveltséggel bíró Habakuk bátyó kissé confidensül viselé magát, — azonban a nevetgélő tiszteknek mégis emberül megfelelt. Óvatosan is bánt ezentúl vele mások előtt Beresényi, a mint Magyar-Sókrúl febr. 4-én kelt leveléből látni: „Kigyüttem az hadak közé, mind együtt tanáltam az tiszteket ezen négy ezerbül, M. köztök; kivel, hogy meg ne szállaljon kérdéslen, magánosan szólék. Voxa abbúl áll, hogy ebben az holnapban lássunk az munkához, mert nem lesz másszor annyi módunk benne, — ő így megy s amúgy megyen.“

Febr. 6-án este a tornóczyi táborból ismét bőséges elbeszéléssel — és egy kissé humorosan — mulattatja Rákóczit Beresényi, a maga hív, bár naiv profétájáról:

„Tegnap híreinknek csak confirmációját hozák ma, de többet s újabbat semmit. Hanem M. elveszett az háztúl hajnalban is, ismét előgyütt, ismét már hét órának eltűtte eltűnt; egykor, szintin hogy az hadakat ültettem, elővetődék, szörnyű nógatással azt mondja: No-no! sokat késünk, sokat; ahun megy a német! Az a tegnapi német is csak élést hajtott Szombatban, s még hajnal előtt elment által a hegyen, egyenesen az mint jártunk. Ahun, Heister is utána megyen Károlinak; most bizony megronthatjuk, csak menjünk! Bazinból is — azt mondja — sok gyalog ment arra által az hegyen, hogy már az útját elállja Károlinak. Heister Pozsonban van ma, Károli meg már fölül Pozsonyon is; a bizony csak való, hogy két-három nap alatt megharczol Károlival: mert csak elmegy ám utána, — segítsük meg, ha csak két-háromezer

emberrel is! Mondom neki: Menjünk hát! ihon, felültek az seregek. Mi menjünk, — de Nagyságod ne gyűjjön; mi haszna, annál jobb, vagyis csak egy ember Nagyságod: avval bizony nem sokra megyünk ám; én bizony nem szeretem, hogy Nagyságod elgyűjjön, — hiszem, elég kapitány van itt, hadd menjenek; nem kell egyéb: akármellyiknek menjünk az nyomára, s csak rajta menjünk, — megáld az Isten, meglátja Nagyságod! Koczódtam vele, hogy elmegyek, — maga, (noha) hitemre, erre az változó időre (nézve, a köszvény miatt), az lovon is alig ültem, nemhogy ily kemény munkára ereszkedhettem volna. Ugyan sírt az lelkem könyveze boesátám az tiszteket, hogy csak ki kelle maradnom. közüők.“ Ezután előszámlálja tett rendelkezéseit, hozzá tévén, hogy: „Igen tetszett M. uramnak az dispositió, — szörnyű örömmel ment; két szolgámat küldtem vele.“

Az utóbbi intézkedés mutatja, hogy Bercsényi ugyancsak úrilag gondot viseltetett udvari jóssára, midőn két szolgát is ad vala rendelkezésére.

Másnap még odajártak. „Ptriüszögnek az lovak, dobog az szívem, M. odanyargal, B. bíztat; de bezzeg, nem bíztat egészségem!“ — írja Tornóczrúl febr. 7-én kelt levele végén a fővezér, de a kinek néhány nap múlva már újra mellette volt szerencsésen megtért Habakukja, s febr. 12-én ismét titokzatos dolgot beszélt urának: „M. azt mondja, ő bizony nem tudja, ha gyün-é által (Heister), nem-é? Hanem, azt mondja, van egy ember, magyar, — de most nincs köztünk — az ki felvállalta: közben adja Ngodat (Rákóczit), azért odaigyekezik Heister; ugyan amazt úrnak (mágnásnak) mondja.“ „Ez ugyan hiábavalóság,“ veti utána Bercsényi, — hanem mégis kérve fordul a fejedelemhez: „de édes Kegyelme's Uram, az Krisztusért, vigyázzon magára Ngod! Dühödt kutya, eb-ember az (Heister), ha holnap általköltözik, megnyugszik vagy egy mér földnyire, úgy elmegy egy étszaka, hogy bizony ott virrad (Kis-Tapolcsánytt;) öt mér földet, hatot is elmegy olykor.“

Hiábavalóságnak mondja tehát Márton jóslatát: hanem azért mégis ugyancsak óvja szeretett fejedelmét a metalani teljesülés lehetősége ellen.

E levelét a tábornok febr. 12-én este Tornóczon írta, másnap átment Czabajra; vele járt jőssa is, a kit most hiába kérdezett Heisternek szándékairól, mert Márton csak megvallá: ő nem tudja, a császári fővezér Modor, Bazin, Szent-György körüli ezéltalan mozdúlataival mit akar? Beresényi tehát már csak a pén-teket, Heister napját várta: majd megmutatja az, „mi szándéka van az eblölkűnek!“

Beresényi ezután más vidékeken: Selmeczen, Lé-ván, Nagy-Tapolcsánytt és Nyitrán időzék, s midőn a Vág-mellékére visszatért is, — igen sokáig nem említi Koncz Mártont; úgy látszik, haza küldte. Hanem Nyitrán nagy-csiütörtökön (apr. 9.) költ levelében így enye-leg: „Szintén, hogy a Jerémiás síralmát hallgatnám: veszem Károli síralmas rosszaságáról írott levelét Ngod-nak. Verék az Pilátust az gyermekek, míg olva-sám Ngod levelét; azt mondja a feleségem: Heistert szeretné oda fektetni!“ . . . Nem tudjuk, ez a Pilátus-verés szokásban van-e még? — Csak ezért hoztuk föl a jelen adatot.

Mártonnal a fővezér csak 1705. aug. elején kezd ismét foglalkozni, midőn a Mátyusföldén, Kajalnál tábo-rozván; újból magához hivatá a tudós molnárt. A látók pedig ekkor ketten valának nála: Márton és Bene-dek, ama B. és „Benedek,“ a kiről és a kinek pór-hadáról már föntebb is emlékezett. Most — aug. 2-ika estéjén — így ír rólok: „M. azt mondja: általgyni (a német) egészen és az szeredi hídhoz akar gyünni, ha addig meg nem csaphatjuk; de bíztat, hogy leszalad az víz mellett, de nem tudja: micsoda víz mellett?

s nem ér arra, az mit akar, s nem éri Leopoldot. Az élést Szombat felé akarja küldeni, s maga erre gyünni, — ezt nehezen hiszem! Benedek azt mondja: mind Szombat felé megy. Már az jó Isten tudja!“

A próféták tehát nem valának egy véleményen. Ez a Benedek talán az a második molnár volt, kit a nagy-szombati harc után fedezett föl Beresényi, — ámde ő Konczczal nem mérkőzhetik vala.

Másnap megint beszél rólok a fővezér: „M. csak azt mondja: az szeredi hídhöz gyün (Herbeville), ha addig meg nem verjük; Benedek ellenben, hogy igyenesen Szombatnak megy. Mindenik bíztat, de nem gyalogság nélkül. Ha oly helyen telepednék: talám ráérne Sellyétől és Szeredtől az gyalogság is,“ stb. Aug. 4-én pedig, Diószeg környékéről: M. azt mondja: (B.-ről most már szó sincs) ne is próbáljam az lovassal, mert nincs haszna; hadd gyűjjön! De mégis azt mondja, amarra fordul Vedrédnek.“ És Beresényi csakugyan igazat adott a látónak annyiban, hogy gyalog nélkül támadni nem akart. („Én csak megvallom, Kegyelmes Uram, kibocsátanám addig, míg az gyalogsággal megüthetném, noha nehéz az is.“)

Ismét nincs aztán igen sokáig nyoma a tallósi jóvendőmondónak, — csak az 1706-ik év tavaszán merül föl még egyszer neve, Beresényinek Nagy-Szombatból mart. 24-én írott levelében. „Utolsóbb írása szerint Ngodnak, ha (a várt francia betörő dandár) Gradiskára gyün: M. uram voxát bétöltsük, reáérjünk magunk is.“

Szegény rajongó jós, szerencsétlen Koncz Márton, — nem soká élt már ezután, csakhamar vértanújává lőn túlbuzgalmának. Ugyanis szokása szerint egy éjjel kémségben a császáriak tábora körül lappangván, Pruck

és Vereckye táján valahogyan fölismerték, elfogták és Pozsonyba bevivék. Ott hadi törvényszék elé állíttatva, mint ez kivált kémek vallatásánál akkoriban szokásos vala: bizonyára irgalmatlan kínzás (tortura) alkalmazása után, kegyetlen halállal kivégezték. — Bercesényi, a mint udvari prófétája fogságba kerülését megtudá: indirect úton, b. Szirmay István békebiztos által ajánlatot tőn annak valamely megfelelő császári rabokért leendő kieserélésére, — azonban nem sikerült hív emberét megmentenie: a válasz az lőn, hogy kémek és hadszökevények ki vannak véve a carthela (fogolykieserelési szerződés) hatálya alól. Úgy is volt.

A szerencsétlen tallósi molnár tehát áldozatául esett hűségének a nemzeti ügyhöz, melyet tehetségéhez képest, rajongó lelkének egész hevével szolgált. — A föntebbiek után föltehető róla, hogy szegény Konecz Márton prófétaságában nem volt csaló, hanem phantasta. Maga is hitt rendkívüli látó ereje s jó lehetőségben, és így nem hitetett másokat. Szolgálataiért jutalmat el nem fogadott. Csodálatos, forrongó idők szoktak ily exaltált embereket szülni, kik rendes élethivatásukból kiköppenve, sajátos szereplések után rendszerint végzetszerűen vesznek el.

E hangsúlyozott momentumok szolgáljanak mentességül, hogy a mátyusföldi próféta sajátos egyéniségénél hosszabban időztünk. És tettük ezt Bercesényinek, e hatalmas történelmi szereplő alaknak egyéni bővebb megismertetése végett is, bizonyosságául annak, hogy nagy emberekre nem ritkán egyszerű kis emberek is képesek bizonyos hatást gyakorolni, főként ha ezen utóbbiak rendkívüli szerepkörben lépnek vagy léptetnek föl.

*

*

*

Bercsényi élettörténetében különben egy pillanatra még egy rejtelmes egyéniség merül fel, mint jó, vagy inkább „táltos,” egy nő. Egy csallóközi, püspöki furfangos parasztasszony, — 1708. szeptember közepén túl, — midőn Heister cs. tábornagy a kurucok egyik legfőbb erősségét, Érsek-Újvárt, nagy dühösséggel ostromlaná, — egyszer csak fölkerelkedik vala szülőföldéről, két gyermekét kocsira rakja, és sept. 23-án megjelen Füzes-Gyarmatnál a magyar táborban. De halljuk magát Bercsényi grófot, mit és miként ír e hóbortos vagy csaló asszonyról a fejedelemnek:

„Rettenetes dolog, Főlséges Uram; most estve érkezék bé az táborra egy püspöki asszony két gyermekivel, suráni szekéren; csak per omnipotentiam velem akarván beszélni s hamar, — admittáltam. Azt mondja: Uram, én táltos vagyok; azt kérdem Nagyságodtól: mit akar. Heisterrel és az némettel hogy cselekedjem? és Újvár mint legyen? Én is rövideden felelek: Az akarom, hogy az német elveszzen, és Újvár megmaradjon! Azért gyűttem, — úgymond — hogy én azt véghez vigyem; de nekem az Fejedelemhez kell mennem. Megcselekeszem én: míg meg nem térek, semmire sem mehet Heister! Mert már volt Főlségednél Szombatban, nem régen is hivatta Főlséged, de nem gyűhetett. Mit akar ott? kérdem, és minek? hiszem, ha én itt vagyok, mindegy! Elsőben veszesse el a németet, — azután menjen. Azt mondja: Nem, mert neki meg kell mondani Főlségednek: minek Főlségednek az az sok idegen had? A nélkül is elveszthetni a németet. Micsoda hadat ért? kérdem; azt mondja: Hiszem, úgy hallom, hogy sok idegen haddal akar gyűnni; mi haszna lesz? Mert ha azon idegen fogja birnia az országot. Sokat fogdostam rajta, csélesapnak kezdém állítani; mondom: hazud, mert Főlséged Szombatban nem volt! Azt mondja: megírhatom, hogy az mely asszony Tolvay Gábornénál Szombatban volt Főlségednél, bizonyos dologra nézve hoztatott Püspökirúl, ő az. Végre, midőn fogdozódtam: mit akar? Azt mondja: Heister sok ördögséggel van környikezve; ő megcselekszi: kilencz nap alatt maga s lova elvesz. Ha akarom, egy puskája sem sül el a németnek! Megvakúl, sőt Pálffy is megbolondúl, — de neki vissza kell magánossan menni azon határba.“

Beresényi, mint látjuk, kihallgatá a „táltos“ asszonyt: de korántsem hitt neki annyit sem, mint néhai Koncz Mártonnak; sőt az erőszakos és képtelen dolgokat ígérő boszorkánynak a fejedelemmel való azelőtti beszéléséről felhozott dicselkedése annyira szeget ütött a gyanakodó fővezér fejébe, hogy a táltost a fejedelemhez való bocsátás helyett, táborában letartóztatá. „Megvallom, — folytatja idézett levelét, — juta eszemben, hogy mondá Pálffy: Az mely asszony szóllott az hídnál Fölségeddel, annak köszönjük veszedelmünket Trencsénnél! Nem lehetek scrupulus nélkül, vigyázat alatt tartatom. Mert bár ne hazudná az sok idegen haddal jövésit Fölségednek!“

A „táltos“-nak tehát épen nem űlt föl, s többé nem is emlékezik róla.

1708-ban, a végzetes trencsényi harc után, mint az borús, veszedelmes időkben szokott, megeredt a jóslatok árja, még előbb a most említett püspöki táltos-asszony föllépésénél. Mindenféle előjelekből következtetéseket vontak. Így írja pl. augustus 26-án tompai táboráról Beresényi a fejedelemnek, Berthóty István érsek-újvári parancsnok tudósítása nyomán, „hogy Újvárban egy raj méh szállott az ágyúra az piar-ezon, mind kasban fogatta őket, s úgy tartja.“¹⁾ „Nem rossz jelnek tartani kell-e? vagy minek, — kérdi Beresényi gróf, — nem tudom; az egész tátosság jól beszél, — de nincs már semmi hitelök előttem, — csak álom s essős üdö, — elmúlik.“

Pedig bizony mégis adott ő, legalább az előjelekre; mert már aug. 29-én jelentőséggel jegyzi meg:

¹⁾ A hová raj méh száll és felfoghatják: azon házat áldás, öröm éri, — ez még ma is néphit Zalában. Ezért örült meg Berthóty is az újvári ágyúra szállt méhrajnak.

„Tegnap (Ocskay László árúlása napján) kétszer is leszakadt az szablyám.“ S sept. 1-jén ismétli: „Az szablya, Fölséges Uram, az nap szakadt le rólam, azon délben, az mely nap s délben Ocskay kezét fogott Pálffyval; quis momenta observat?“ — Nagyon hitt tehát az előjelek teljesedésében Bercsényi.

Ő különben ódon nemzeti hagyományokra s gyermekmesékre is szeret utalni, de csak enyelegve; így pl. Pelsőczről 1709. sept. 7-én a fejedelemléhez szóló levelében írja: „Ezt Isten s a szerencse próbájúl hozta praeter opinionem kezébe Fölségednek, mint Királyfia Kis Miklósnak az aranypatkót; s igazán úgy van: ha elveszed is megbánod, s ha nem veszed is megbánod, de mégis jobb, hogy fölvedd! Tátos-oraculum 15.“¹⁾ Ugyanazon év aug. 2-án Jólsván költ levelében pedig XII. Károly svéd királynak Pultava után megmaradt hadtöredékeiről ezt mondja: „Én azt tartom (hogya az már), mint az Bertalan kígyója, elvész, mert azt már az ág is vonja.“ — 1712. május 20-iki levelében ismét él e baljóslatú metaphorával Bercsényi, most már saját személyére vonatkoztatván: „Ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kígyójának várnom . . .“

Ezt a „Bertalan kígyójával“ való példázgatást a következő, gyönyörű jelképes népmonda magyarázza meg. A nyári nagy forróság (canicula) évszaka a naptári számítás szerint tudvalevőleg Szent-Bertalan napjával, vagyis aug. 24-ével végződik. E naphoz a magyar nép régenten azon babonás liedelmet kötötte, és Bars-megye némely vidékein e hagyomány még mai

¹⁾ 1712. május 16-iki levelében hasonlólag, bár rövidebben: „Ez igazán Királyfia Kis Miklós: ha felveszed is megbánod, ha nem is, megbánod!“

nap is él, hogy azon kígyók, melyek a nyár folytán senkit meg nem martak, — e napon túl nem csúsznak-másznak többé a föld színén, hanem már ekkor földalatti üregekbe rejtőzvé, téli szállásaikra vonódnak; a mely kígyó ellenben valakit megmart volt: azt büntetésül az anyaföld többé be nem veszi magába, s az ilyen kígyó kénytelen aztán még Szent-Bertalan napja után is a föld porában, mezőkön, tarlókon nyughatatlanul vándorolni; és pedig köztapasztalat szerint leginkább olyan helyeken bolyonganak az ily elátkozott kígyók, a hol sok ember és állat fordul meg, pl. kocsutak, ösvények környékén, hogy így vagy a kocsikerekék, lópatkók zúzzák szét minélelőbb testöket, vagy a járókelők sarkai tapossák agyon, halálra szánt, nyugtot nem lelhető fejeiket.¹⁾ Ezen elveszésre kárhoztatott és vesztöket mintegy önként kereső Bertalan-kígyóinak mondájával példázódik oly szépen Beresényi.

Végre volt Beresényinek egy próféta-kátéja: egy régi, martyr-halált halt rajongó pap- és jósnak jövendőmondó könyve, melyet a gróf évekig figyelemmel kísért s Rákóczihoz írott bizalmas leveleiben gyakran emleget. Ez az öreg Drabik, latinosan Drabicius (Beresényi szerint Drabecius) Miklós jóskönyve. Drabicius, morvaországi protestáns falusi papot még 1628-ban II. Ferdinánd üldözései űzték ki hazájából, honnét a Rákóczi-ház magyarországi szomszédos ledniczei uradalmába, ugyan Ledniczére telepedék. Ez a sokat olvasott, jámbor egyházi férfiú gyakran látott, különösen 1643 óta, csodálatos égi jelenéseket álmaiban vagy

¹⁾ V. ö. Századok, 1881. 277. l.

prófétai önkívületeiben. Ezeknek behatása alatt a sokat üldözött, sokat szenvedett ember háborgó lelke, jövője és családja nyugalalmát egyedül a Rákóczi-házban vélte föllelhetni, melynek szárnyai alatt ótalmat talált. Már 1645-ben megjelent az öreg Rákóczi György fejedelemnél, hogy őt seregei előtt királylyá fölkenje; majd 1652-ben „Lux in Tenebris“ című vallásos és jóstartalmú könyvet írt, melyet 1657-ben kinyomatva, II. Rákóczi Györgynek ajánl vala. Ebben egész hitbuzgó rajongással leírja látományait, melyek az austriai háznak pusztulást, veszedelmet, ellenben a Rákóczi-háznak dicsőséges uralkodást jósoltak. A híressé lett munka 1663-ban az Európaszerte nagynevű tudós: Comenus Ámos által, majd 1665-ben Drabiciusnak 270 új visiójával meg bővítve, Amsterdamban újra kiadatott, — európai hírre tett szert, egyebek közt XIV. Lajos francia királynak is megküldék. És épen ez vala oka, hogy az 1671-ben Pozsonyban összeült vértörvényszék a ledniczei ősz prófétát is megidéztette, s könyvének a Habsburg-házat illető kárhozatos tartalmáért halálra ítélvén, a 83 éves aggastyánt pokoli kegyetlenséggel, — előbb jobb kezét, azután fejét vágatva le, — a pozsonyi piacon (júl. 16.) kivégezteté.¹⁾

Ezen vértanú-halált szenvedett öreg papnak említett jóskönyvét bírát tehát gr. Beresényi Miklós, és a szabadságharcz hanyatlása éveiben (1709—11), sőt a lengyelországi bujdosás első esztendeiben is (1711—1712) gyakorta, 1712-ben leggyakortább forgatá, — annak rejtelmes profécziáiból akarván meríteni a borús napokban vigasztalást, hogy a magyar szabadság, a Rákóczi-

¹⁾ L. Drabiciusról bővebben: Pauler Gyula: A Wesselényi-összeesküvés története; II. köt. 377—389. l.

ház napja még fölkel valaha; és szeretett fejedelmén csüngő lelke Drabicius víziói szerint látta, vagy legalább látni óhajtja a jövőben Rákóczit, mint dicsőségben uralkodó királyt Budavarában . . . .¹⁾

Különben Beresényi, — ki Drabicius jóslatait is sokszor csak tréfálkozva említi, — épen nem hitt komolyan a Rákóczi nagyatyjával, Zrínyi Péterrel egy évben és némileg egy ügyért kivégezett öreg próféta mennyei látományaiban,²⁾ s ezeket, úgy látszik, csak azért emlegeti oly gyakran fejedelmi barátjához intézett bizalmas leveleiben, hogy általak a sorsüldözött, hazát és trónt vesztett Rákóczi lelkébe — midőn immár minden földi hatalmak cserben hagyták, — mégis némi reménységárt és vigaszt hintsen, a számkivetés szomorú sivatágaiban. S ez, ha így van, — pedig minden valószínűség szerint így van, — igen szép, gyöngéd vonás Beresényi jelleméből.

*   *

¹⁾ Így óhajtja pl. Brezán várából 1712. január 2-kán Rákóczihoz intézett levelében, Drabiciusból jóslgatva, hogy az új év földérülő nagy eseményei adják meg „Gallo Romam, Rákóczio Budam, Sveco (XII. Károly) Viennam, etc. etc.“ Azonban maga is mélabúsan teszi hozzá a merész jóslathoz: „Ha nem megvetendő némely álmom, — talám egy álomnak bévehetni ezeket is.“ — Ismét, 1712. febr. 12-kén: „Én csak azt tartom, hogy fata seminant aliquid grande . . . Turris cecidit, est impossibile! Sveco Viennam, — est impossibile! Rákóczio Budam, — quis cogitasset? Gallo Romam, — aube, Laider Gottes! Dominus magnus et potens in operibus suis, et quis consiliarius ejus? Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles, recordatus misericordiae suae.“

²⁾ Ugyanis Ilyvóból 1712. június 29-kén kelt válaszában Rákóczihoz szórul szóra így ír: „Ezt nem azért írom, Fölséges Uram, hogy Drabeciust defendáljam: mert jól tudom, még akkor hazudott, mikor élt s mikor írt; s nehéz is volna distingválni: ha álmát hazudta-e? vagy az álma hazudott? De elég documentuma hazugságának, hogy csak álmában volt okos.“

A többi kurucz tábornokokat a mi illeti: gr. Forgách Simonról, a ki vakbuzgó és szent-kép imádó volt, minden babonaságot föltehetünk. A mint is álmait olykor följegyzé, s vesződött fejtésökkel, jót és rosszat jóslgatván belőlök¹⁾. Hogy a szerencsés és szerencsétlen

¹⁾ Így pl. 1708. január 5-kén szepesvári börtönéből nejéhez intézett levelében nemcsak leírta, de még le is rajzolta ekkori álomlátását; hozzátévé, hogy ez az álom „jót jelent nekünk és maradékinknak: mert az mérték igazságot, az kereszt szenvedést és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik.“ (L. bővebben a Forgáchról szóló külön tanulmányban, alább.) 1709-ben pedig Simon úr a következőket jegyzé föl munkácsi rabságában, egy valóban nagyon különös álmáról: „1709. 11. Aprilis ezt álmodtam. Hogy az Fejedelemmel szemben voltam, az bójárai, adjutantok jelenlétekben; ott vala Prinyi Imre az főasztalnok és egy francia, Zsiga névű szolgálja az Fejedelemnek. Én alázatossan, nagy sírással, az Christusért, sok szép istenes mondásokkal kírtam szabadulásomat, és az jelen álló szolgálak is kírík vala az Fejedelmet, hogy bocsátana el engem, látván ártatlanságomat. Az francia pedig így szóla: mit tartja Fölséged ezen ártatlan embert? Az Isten megbünteti Fölségedet! Kire megharaguvik az Fejedem, és verni kezdí. Azután megparancsolván, hogy Prinyi Imre hóhírt hozzon, papot pedig ne, — mert elűteti az fejemet. Kin én noha megbor-zadtam, de Istenemben hívén, hittem reménségben, és szeretetem (így) tudom, el nem hágy. Hát, íme, hozza az hóhírt, és az Fejedelemnek megfogja az balkarját és azt mondja: Tírpédölj le, ma elütik a fejedet! Mondja az Fejedem: Nem vagyok én az Forgách! Én is mondom: Itt vagyok én! De az Prinyi csak letírdelpölteti az Fejdelmet, és mondá: Az Isten énnikem megparancsolta, hogy tited ölettesselek meg, az ki annyi magyart reá vetél és elvesztettí; vírszopó és kevely, igazságtalan vagy és megáltalkodott. — És azután megcsapá az hóhír pallosával az nyakát, de csak az kigük, (így) és azt mondá az hóhír: Sokakat kínozattál, — én is megkínozlak! És újonnan az fejit kit felí hasítá, hogy megiszonyodtam belí. Az hóhér nímet ruhában vala. — Ezt látván az udvariak, senki se száná útet, csak azt mondák: Így köllött níki! Én pedig remínség és filelem között helben állík; és íme mondja níkem Prinyi: Jójj utánam! És íme az udvari kapitány (Vay Ádám) megszólíta engem, együtt lévén az hofmesterrel, (Ottlýk György): Meg kellett halni íretted az Fejedlemnek! Kire mondám: Semmi közöm hozzá! Mond: Az, hogy megírdemlette, mírt nem fogadott szót? Az hofmester is mondá. Én pedig tovább meník az sok udvari had között, kik erűlinek,

napokban s a lőcsei naptár V. C. és S. S. jegyeiben ő is hitt, — és pedig nem csak úgy tréfálkozva, miként Bercsényi, hanem egész komolyan, mint akár Ocskay, — mutatja Forgáchnak, már mint fogolynak, nejéhez, gr. Esterházy Ágneshez Szepesvárról 1708. január 5-iki levélbeli ezen intése: „Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőképen ha az calendariumban lészen ez az jel S. S.“ (Superat Soldat, győz a német.) 1707. december 10-kén estve a szepesváriak ritka szép természeti tüneményt, valami vakító fényű villamos vagy delejes világosságot láttak; melyet Forgách Simon röviden így ír le: „10. Decembris 6. óra előtt estve, 1707., midőn nagy hideg

ogy megholt az Fejdelem, mondván: Megadá most hitszegésinek az árát, a melyet adott nekiünk, mikor kijöve, (értsd: Lengyelországból.) És bikiével ballagik; hanem íme egy franciscanus fráter egy tersinyi puskát mellyemnek veti, mondá: Meghalsz, mert írted holt meg az Fejdelem! Mondám: Isten akarátja legyen, de énnikem semmi közöm hozzá. És megfenyegeti Prinyi és monda: Isten parancsolta ezt. Az barát is azonnal fireveti az puskát, és engem egy fakó lóra ültetinek, és kezdik menni Kassa felé, — hát íme előmben gyű az vitizlű rend, és mondának: hova megyek? Felelém azt, hogy házom nípihez. És mondák: Oda nem mígy; temiatod holt meg az Fejdelem! Kire én: Semmi közöm hozzá! És ők: Jól esett; hanem téged választottunk elűjárónknak, gyere velünk! És mondám: Jó vitizek, én arra eligtelen vagyok és erőtlen; vannak sok vitiz generálisok, — válogathattok benne; én csak már megvonom magam és csupán csak Istenemnek szolgállok. És mondának: Semmiképen nem lesz ebből semmi is, mert Bercsényit az mímet elfogta, az többi rossz, — el köll jönned egyáltaljában! Én pedig mondám: Kisz vagyok inkább meghalnom, hogysen ily terhet erőm ellen fölvállolnom! De ők reám erűsedínek. Ilyen küzedisben fölbredtem; úgy tetszett, mintha újonnan löttem vala, hogy megmenekedtem ettől az álomtúl. Adja Isten, jót jelentsen mind az Főlséges Fejdelemnek, az országnak és énnikem is szegíny rabnak!

Álom és esős üdű.“

(Eredeti, gr. Forgách Simon kezeírása, két darab papíron. A Ghymes gr. Forgách-család levéltárában, Codex CC, ab Anno 1680, usque A. 1770.)

fergeteg volt, — én akkor szintíg olvastam, — Mind-szent névő falu felett egy nagy tűz támadt az égben, úgy hogy az setít ítszakán oly világos lűn az egész vár, hogy az pínzt is megolvashatták volna. Azon tűz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várallya felé eltűnt. — Valóban, mindnyájan megiszonyodánk belé, — „jegyzí meg Simon úr, és mindjárt a fölséges jelenés praesagiumán töpreng: „Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda!“

A természet meglepő, rendkívűli tüneményeit nagy események előjeleiűl tekinteni, — mint ezt a köznép-nél még ma is általában találjuk, — és így azokat bizonyos borzadálylyal szemlélni, Simon úrként, — akkoriban, a természettudományok még bölesőjükben szenderegven, csaknem általános volt, a legfelsőbb körökig. Sőt nemcsak oly nagyszerű égi tüneményből, mint a szepesvári volt, hanem még a sokkal kisebbekből, pl. madarak csoportos röpülésének irányából, vagy azok tömeges elhullásából is merítenek vala jóslatokat, s előjelnek, példázatnak tekinték. Nem volt e babonás elfogúltságtól ment Rákóczinak egy másik híres főtábornoka, b. Károlyi Sándor sem, a ki pedig különben ugyancsak reális, sőt materiális gondolkozású férfiú vala. Jellemző erre nézve, hogy minő előjel után vélte, várta Károlyi az 1705-ik év őszén Erdély felé törekvő, s september 26—27-kén Nagy-Kőrösön szállásoló Herbeville német táborának bekövetkezendő veszedelmét. „Nehezen hiszem, hogy ez az német valaha Bécsset lássa, — írja Károlyi, szólnoki táboráról 1705. sept. 27-kén Rákóczinak; — az minthogy bizonyossan írhatom Ngodnak: minekelőtte az német idejött volna, — mint az felleg, oly csoport seregélyek láttattának Kőrös táján, és az mely laponyag vagy on alatta,

annak felette reptiben egész seregestül megdöglöttek s úgy hullottanak le az földre. Ez szemmel látott dolog, Kegyelmes Uram; engedje Isten: teljesedjék az felfuvalkodott, kalapos ellenségünkön!“¹⁾

Míg ekképen Károlyi Sándor a seregesen repülő vándormadarak pusztulásából, mint kedvező előjellből következteté az ellenség táborának romlását: addig egy másik kurucz hadvezér: gr. Mikes Mihály székely generális viszont ugyanezt az eredményt a papok és boszorkányok jóslataitól várta, vagy legalább szerette volna várni; 1707. nov. 17-kén Léczfalváról ezt írván a fejedelemnek:

„Itt, Felséges Uram, mind a papok, de kivált a boszorkányok derekasínt bíztatnak, hogy Isten kegyelmességéből az magyaré lesz a victoria.“²⁾

Egy másik — különben kegyetlenül zord és kemény természetű — kurucz tábornok, az unghi Orosz Pál is emlegeti a boszorkányokat, de nem jóslataikért (a melyekre bizony Pál uram egy batkányit sem adott), hanem azért, hogy az eperjesi doctor által orvosszerekkel kiűzni nem bírt makaes nyavalyáját kidörgöljék vagy kenjék köszvényes derekából, ha tudják. „Én penig — írja Pál úr 1707. június 5-kén Eperjesről gr. Bercsényinek, — kérem Ngodat, ne nehezteljen reám fogyatkozásaim miá, a kik bizony csak betegeskedésem miatt estenek; de én betegeskedésemmel sem gondolok, szolga lévén, — szolgálnom kell, nem késem sokáig, hanem lefordúlok az Ér mellé valamely

¹⁾ Károlyi Sándor eredeti, s. k. levele Vörösvártt, a Rákóczi-Aspremont levéltárban.

²⁾ Eredeti levél, a m. kir. orsz. lev. kincst. osztályában.

boszorkányhoz, — vagy árt, vagy használ, azt is megpróbálom, — Isten neki!“¹⁾

Vagy árt, vagy használ, — tehát nem sokat bizott javasasszonyomék csoda-gyógyításában a zegernyés Orosz Pál; hanem azt kétségkívül mutatja levele, hogy az Érmelléken akkoriban valami híres boszorkányok, vagy jobban mondva, kuruzsló asszonyok laktanak.²⁾

¹⁾ Eredeti levél, ugyanott.

²⁾ Különbben korjellemzésül érdekes megemlíteni, hogy nemcsak a falusi javasasszonyok gyógyítottak akkoriban bűvös írral, kenéssel, ráolvasással — és egyéb babonás módokon, hanem még a főurak között is akadtak ily fajta kuruzslók. Így pl. Ocskay László kurucz vezér unokatestvéréből, gr. Esterházy Ferencz cseszneki főkapitány- és fejérmegyei főispántól találtunk egy sajátkezelével írott könyvecskét, melyben fogfájás, szemőcs, hideglelés, golyva és kigyómarás, — tehát a legkülönbözőbb bajok ellen — ily bűbajos gyógymódok foglaltatnak. Esterházy a fogfájást úgy gyógyította, hogy a szenvedő, új hold péntekén az ajtó közepébe álljon és a holdra fölnézvén, háromszor e bűv-formulát mondja el: „Isten jó napot új hold, új péntek! Akkor fájjon az én fogam, mikor háromféle húst én eszem: gyík húst, kigyó húst, békahúst!“ S elmúlik. „Probatum est.“ — Továbbá a szemőcsöt a legelőről hazatérő marhák szájából kiveendő fűvel gyógyítja, úgy, hogy azt megtisztítván „és reggel napkelet előtt menvén az mezőre, harmatot végy egy ruhában, kifacsarván, azon fűvet megáztasd és három új hold vasárnap mossa ember meg vele az szömőcsént, — meggyógyúl.“ Vagy pedig, menjen ki valaki az erdőre, „keressen fenyőfát ki fenyőmagot terem“, vágja ki, gondoljon azon emberre, a kinek szemőcsei vannak, és mormogja: „Ihol te fa, én tégedet úgy váglak, hogy soha friss ne lehess, hogy kiszáradj, és valamint te kiszáradsz: azon emberen is (meg kell nevezni) az szömőcsények kiszáradjanak!“ — A hideglelés ellen is két recept van, mindakettő abdacadabrá-s; az egyiket betűnként mézeskalács-darabkákra kell írni, és a betegnek meg kell enni; a másik pedig papirosra irandó, de visszafelé, és éh gyomorra; a ki írja: semmit ne szóljon s be ne porozza, magától száradjon meg. Aztán a beteg, ha férfi: a jobb, s ha nő: a bal hóna alá kösse a recipét és ott viselje. „Ezzel sok száznak használtam hideglelés ellen“, — jegyzi meg e második recepten a hiszékeny gróf. A golyva gyógymódja is

Most már reá kell térnünk egy másik, még keményebb és Pál úrnál sokkal híresebb kurucz generálisra : Bottyán Jánosra is. Róla ugyan, — a ki, a fejedelem följegyzése szerint, mindig „éber és józan“ volt, semmiféle babonát senki föl nem talál, már t. i. olyat, melyben ő hitt volna; de igenis, annál többet és jellemzőbbet olyant, melyet ő róla hittek. Bottyán, mint ifjúságától fogva híres bajvívó, vakmerő és szerencsés katona, már a törökök és tatárok elleni nagy harcokban, melyeket mint séllyei vitéz, mint váczi, zsámboki, esztergomi, szegedi kapitány, majd mint huszárezredes és Tisza-Duna-közi vezénylő parancsnok harczolt végig s 1689-ben a szerbiai grabovai diadalt eldönté, — Bottyán, mondjuk, e nagy harcokban nemcsak hadi érdemkoszorúkat és hervadatlan hírnevet, hanem számos sebet is aratott. De a kapott sűrű lövések, a súlyos vágások és szúrások az ő szívós természetének nem ártottak; öltönyeit nem egy heves rohamban majdhogy rostává

elég különös : „Az mely macska megkölközött, azon macskafiak egyikének még meg nem nyílik az szeme, vonjon által ember egy ezernaszálót, és azt kivonyván, kösse az golyvás ember nyakára, elvész az golyvája.“ — Végre a „kígyóátkát“ varázsigékben („Os, Ozias, Ozian,“ stb.) közli, el nem mulasztván hozzá tenni, hogy e kígyóátkát „háromszor el köll mondani, ha elviti, újjobban kezdje el; addig ne nyúljon a kígyóhoz, valámig el nem mondja. Ha penig háromszor elmondja : secure kezibe foghatja; sok százszor próbáltam.“ (L. a gr. Esterházy-levéltárból általunk bővebben közölve a Századok 1883-ik évi folyamában, 363. lap.) Egyébiránt holdvilágnál, bizonyos varázshatású éjtszakákon, keresztúton stb. szedett füvekről, madártojásokról, gyíkok-, kígyók-, békákról, hollófészkekben talált kőről, bűbajos mód szerint megégetendő csontok vagy fácskák hamujáról, csodás vegyületekű irokról, kenőcsökről s ezeknek vagy ráolvasásokkal, vagy más előirt formulák és módok szerint való használatáról szóló illetén babonás recipék a XVI., XVII. és XVIII. századokban jó számmal maradtak fenn. A Rákóczi-kor sem lehetett tehát e tekintetben kivétel.

lyukgatták a golyók, — de csodálatos! testét lövés nem érte, avagy ha érte is, — kevés bajt okozott.

Zólyom előtti párviadalában a gerincz-csontjában állta meg Ocskay golyója; s a csodaember ezt is csakhamar kiheverte. Kurucz tábornok korában pedig, Pápa ostrománál, melle előtt robbant szét a kartács, fejét, vállát majd elhordták a pattogó darabok, — de mégsem hordták el; mellén három helyütt esett a lövés, — mindazáltal egyik sem ártott. (Ezt talán jó vértjének köszönheti vala.) Máskor viszont, súlyos csatákban, midőn sűrűen hullottak körülte: őt csodálatosan kikerülék a golyók, legfőlebb csak párduezbőrét, kalpagját, mentéjét lyukgatták keresztül, vagy kócsagtoll-bokrétáját sodrák el.

Csoda-e, ha ily körülmények között a népszerű hősről az a hit támadott s jár vala szájról szájra országSZerte, hogy Bottyán testét golyó nem fogja, fegyver nem járja!

E hiedelem magyarok és ráczok, vitézlő rend és földnépe között általános volt, — mint Rákóczi is följegyzé Emlékirataiban, — elannyira, hogy esküdtek reá, s a táborokban hihetetlen regék keringtek a sértetlen vezérről.

Bottyán maga e babonát természetesen, nem hitte ugyan, mindazáltal vezéri nymbusának fenntartása szempontjából nem bánta, hogy a néphit ily varázserővel vevé körül személyét; sőt igyekezett a hiedelmet ápolni. Például, midőn 1705. nyarán Paks felett Bottyán-várából huszárezredével kémszemlére indult Glöckelsperg cs. tábornok ellen, — s tüze elragadván, személyesen összeesapott az ellenséggel, úgy, hogy a heves rohamban arczába vágást, czombjába pedig oly lövést kapott, hogy majd holtáig sántított bele . . . . A vágással csak

meg volt, — az hamar beforradt: hanem a mély lösebb ott a lábán hosszabb időt igényelt. Ám azért a kemény tábornok le nem feküdt bele, sőt ott sántikált várában s táborában, lelkesítve vitézeit; kik előtt, hogy sérthetlensége hitét el ne veszítse: azon hírt terjeszteté sebe felől, hogy azt tulajdonképen nem fegyver okozá, — mert hisz ő neki tudvalevőleg a golyó nem árt, — hanem a készülő Dunahíd tombácait faragó ácsok között járkálván, egy nagy erővel lepattant forgács rúgta meg czombját, a miatt sántít, — majd meggyógyúl! ...¹⁾

Az ártatlan esel használt; a már-már megingott babonás hiedelem újra megszilárdult és megdönthetlennül állá egész a hős tbk. haláláig, sőt évtizedekkel túlélte őt, mert Kolinovics, a krónikaíró, még 1728-ban is komolyan hirdeti azt.

És e hiedelmet nemcsak a magyarok: de az ellenséges ráczok is szentül hívék, kik Bottyánt titkos hatalmú ördögös embernek tartották, mesés dolgokat regélének róla, és ammyira rettegték, hogy nem egyszer csak neve hírére is megfutamodának. Sőt még a németek között is akadtak, a kik Bottyánt, — ki nemcsak hogy akár puska-, akár ágyúgolyótól: hanem még a rettenetes, emberomlasztó pestistől sem félt, — csak az égi hatalmak segélyével leverhető valami ördög-ivadéknak gondolták; a minthogy ki is verselték őt:

„Vak-Bottyán, du Teuffelsbruth,
Dein Thun ist Gott zuwider;
Er hat die Stadt in seiner Hut,
Und stürzet dich darnieder....“²⁾

¹⁾ Rákóczi Emlékiratai. — Bottyán Élete.

²⁾ Ritter György János sopronyi polgár krónikája. — Thaly: „Történelmi Naplók,“ 501. l.)

Thaly K.: Irod. s. műveltségtört. tanulm.

Bottyán után a golyó-járhatlanság híre még két más kurucz főtisztre ment át, de már nem oly általánosan. Mindakettő nagy személyes bátorsággal megáldott s gyakran kitűnő bravourral harczoló hős vala: Ocskay László és Csajághy János dandárnokok.

Amarról az említett hiedelem elterjedtebb volt, s úgy látszik, maga Bercsényi is adott reá valamit; legalább, midőn 1705. augusztus 20-kán a személyes vezérlete alatti morvai betöréskor Hodolínál Ocskaynak lábát meglőtték, először Bercsényi ugyan ezt írja róla: „Ocskaynak az lábát meglőtték, de csak az húsát, — semmi dolga nem lesz;“ — hanem pár nappal később már aggódva és gyanakodva említi: „Ocskay rosszul van, kiszakadt egy darab húsocska az czombjából, elmérgesedett az lába, — talám csinált, mérgesgolyóbis volt, mert nem fogja őtet másként.“

Ocskaynak golyójárhatlansága ekként, a hiedelem szerint nem volt általános, mint a Bottyáné: hanem csak részleges; ugyanis csupán a közönséges golyókra, ellenben a mérgezettekre már nem terjedt vala ki. — Különben, sebéből nemsokára felgyógyult: tehát a golyó nem volt mérges. Mérgezett golyókat — az 1704-ben eszközölt tanuvallomások szerint — a kuruczvilágban Unghvár védelménél használtak a németek, (1703—1704.) mely mérgezett golyóbisokat állítólag az ottani jezsuiták praeparálták. Mikor a dolog utólag kiderült: nagy lőn az ingerültség ellenök; még oly babonás mesék is járúlván hozzá, hogy a golyókat hold-sugárnál öntötték, stb.¹⁾

¹⁾ Eredeti tanúvallatás 1704-ből, Unghvár capitulációja után. (M. kir. orsz. levéltár kincst. oszt.)

De térjünk vissza a harmadik golyójárhatlan emberhez, Csajághyhoz. Ez a babonás hiedelmet annak köszönheté, hogy a második (1708. január 16-iki) beczkói ostromon, nagy bravourral vezetve hajdúit a kapu ellen intézett rohamban, három (kifáradt?) golyó érte testét, a nélkül, hogy ártalmára lett volna egyik is.... Beresényi írja róla Kis-Tapolcsánytt 1708. febr. 27-kén a fejedelemnek: „Csajághy most jól viseli magát, nagy hírre kapott az minapi beczkói ostromon; cum admiratione ment az granatéros-süvegben előre, talám három lövést hozott el, — semmi sem árt neki, mint Bottyánnak, az ágyútúl sem fél.“

Ennyit a golyójárhatatlan hőskrúl; megjegyezvén még, hogy Kolinovics krónikája szerint — a ki szintén emlékezik Bottyánnak és Ocskaynak sérthetetlenségéről: „ambo globo impenetrabiles,“ — még Bezerédy Imréről, e dunántúli ifjú hős vezérről is hasonlót hitt a nép; ezen állításnak nyomát azonban másutt nem leljük.

Egyébiránt az, hogy valakit „a golyó nem fog:“ úgy is érthető tán, hogy a lövés nem árt neki halálosan, s csak könnyen kiheveri az okozott sebet. S így a dolog természetesebb volna; azonban bizonyos, hogy legalább Bottyánról nem ilyképen, hanem a szó szoros értelmében hitték és értették.¹⁾

Bezerédy Imre, ki mint a kurucz hadsereg leg-

¹⁾ Még Szent-Iványi János palotás-ezredes emlékezik Rákóczihoz 1708. febr. 27-én Unghvárról írott levelében, egy ottani vidékbeli furfangos orosz pópáról, a kiről a ruthénok szintén azt hívék, hogy a fegyver nem fogja. „Egy Kochlarics nevő pópa vagyon Bukócz nevő faluban, igen próbált ember, — az fegyver sem fogja.“ Ez az oroszokat titkon a császár részére bujtogatta; Szent-Iványi elfogatni s Munkács várába küldeni készült őt. (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

kitűnőbb vivója s fölülmúlhatlan személyes vitézségű és csodás szerencsés katoná, hiteles tanúságtételek szerint, azon öt évi hadjáratokban, melyekben részt vón, ezredestől zászlótartóig hetvenkét császári tisztet ejtett el sajátkezűleg, és pedig gyakran a harcvezonalak előtt kiüzdött párviadalokban, — tehát e nagyhírű hős Bezeredy, testének golyótól és fegyvertől való megóvása céljából talizmánt hordott mellén. Nevezetesen, midőn őt a vasmegyei Farkas-erdejében Sitkénél 1707. mártius 3-kán a Rabutin-Starhemberg hadai ellen vívott kemény lovas csatában a cs. dragonyosok elfogták, (de vitézei által azonnal kiszabadított;¹⁾ s paripája, nyakából kivont párduezbőre és pantallérja a németek kezei közt maradt: e pantallér vagyis lódingszój kis tarsolyában a következő talizmánt találák. Egy lapos, kerekded lemezre (érczből, csontból, kőből, fából, vagy egyszerű papirdarabból volt-e? nem mondatik) két kör vala vésve, és a belső kisebb kör egy kereszttel négy mezőre osztva. E négy mezőn J. N. R. J. (Jesus Nasarenus Rex Judeorum) betűk. A tágabb külső körön pedig a három őrző-angyal nevei voltak olvashatók, ilyképen: Ax. S. Gabriel. S. Michaël. S. Raphaël. Végre e körön kívül e cabalisticus szavak: Sator Arepo tenet Opera Rotas., melyeknek két elseje a két utolsóinak fordított olvasása. Hogy pedig ez a bűvös talizmán használjon, arra a következő utasítás, vagy bűvölő formula van a birtokomban levő másolat papírjára odajegyezve: „Az napkeletnek köll fordúlni és elnyelni, (e papírra írt szavakat?) ezt mondván: Atya, Fiú, Szent-Lélek egy bizony örök

¹⁾ L. Thaly: „Dunántúli Hadjárat 1707-ben,“ Budapest, 1880. 68—70. l.

Isten, ebben segíts meg engem! Háromszor köll elmondani. x Pluit. x Fuit. x Ruit x.“

Ez volt a Bezerédy talizmánja. A félív aljára gr. Esterházy Dániel tábornok kezeírásával van odajegyezve: „Ez találtatott Bezerédi Imre lódingtartójában, mikor Sitkén elfogattatott volt.“¹⁾

Bezerédy száz esatának ezer veszélyében csakugyan mindenkor szerencsésen megmaradt, még csak sebbe-eséséről sem szól semmi följegyzés; hanem midőn a nemzeti ügyet hűszegőül el akarta árulni: bűvös talizmánja a hóhérpallostól, melyet önfelei mértek vala reá, nem menthette meg. De rémes halálához tragicus esemény fűződik. A nép, mint mindig, úgy azon korban is hajlandó volt csodás hiedelmekre, melyeket különösen — mint Bottyánnál láttuk — kiváló férfiak személyéhez szeretett csatolni. Így történt, hogy midőn 1708. december 18-án a híres vitéz Bezerédy Sárospatakon az országgyűlés alatt lefejeztetett, — alighogy eltemették a vártemplomban: a nagy sokaság között, mely pedig a hősnak vérbe kevert fejét a hóhérpallas alatt lehullani színről színre látta, azon csodálatos hír szálla szájról-szájra, hogy a hallhatatlan bajnok élve záratott sírjába, mert tetemei felett a föld megmozdult . . . . .

A képtelen hír egész a fejedelem füleiig elhatott, ki is, hogy a zsibongó népet megnyugtassa: húszt küldetett a templomba, a kik Bezerédy holttestét kiásván, az közszemlére kiterítették. Csak így győződék meg aztán a valóról s hallgatott el a babonás köznép.²⁾

¹⁾ Eredeti, gyűjteményemben. — Hasonszerű talizmánok széltére divatoztak Németországon is a harminczéves háború korában és utóbb.

²⁾ Tsétsi János krónikája. (Thaly: Tört. Naplók, 380. l.)

Mikor pedig 1710. január 3-kán Érsek-Újvárott — a császáriakhoz pártolt, de azután elfogott, különben is istentelen életű — Ocskay Lászlónak feje vétetett: a Nyitra-megyei pór nép az Újvártól Surány felé vezető út mentén álló Boldogasszony képét néhány napig vérezni látta, vagy legalább ezt regélé róla.¹⁾

Egyébiránt, a szent-képek könnyezése, templomfalak stb. vérzése oly mindennapi csudák; melyekről háborús vagy dögvészes időkben papok és barátok, a jámbor lelkek álmélkodására, rendesen gondoskodni szoktak. Így pl. Kassán is megkönnyeztették a jezsuiták 1706. végén Loyola Ignác képét, a midőn neszét vették, hogy az országból ki fognak űzetni. Óh, de a csodatétel nem használt, — azért bizony csak kikísérték a kegyes pátereket, katonai földzet alatt a lengyel határra.

Az 1709—10-iki pestis idejében pedig, midőn a fejedelem az érsek-újvári várba szánt élelmi szereket egyelőre a jázsági templomokba rakatta le: egy ily raktárrá degradált jász egyház falai kezdenek vala vért verítékezni . . . . Rákóczi Szent-Pétery Imre dandárnokot küldé ki a nagy hírre kapott csoda megvizsgálására. Szent-Pétery uram borsodi keménynyakú kálvinista lévén, nem hitt a dologban; megdörzsölé a véres falakat, — s hát tapasztalta, hogy az bizony nem vér, hanem közönséges vörös festék volt.²⁾ Ilyenkor aztán, ha az illető papot megkaphatta, — bizony becsukatta még Bercsényi is.

Sokkal nevezetesebb e mesterkélt „csodáknál“ a csíki és gyergyai székelyek közt még talán az ős

¹⁾ B. Berényi Ferencz naplója. (Kézirat a nemzeti múzeumban.)

²⁾ Szent-Pétery eredeti levele a kir. kam. ltárban.

pogány vallás korából leszivárgott nemzeti hagyományokra emlékeztető s mythologiai jelentőséggel bíró ama tényről írt egykorú följegyzés, melyet a b. Radvánszky-levéltár levelezései közt találtunk, s mely szerint a Rákóczihoz váltig ragaszkodó székelyeket 1706. elején a császáriak „nagy átok alatt, Istenre, Napra, Holdra, Csillagokra megeskették, hogy soha az német ellen fegyvert nem fognak.“¹⁾ Tehát nem látszott elégnek őket egyedül a keresztyén vallás Istenére esketni: nagyobb erősség okáért még a régi paganismus imádkozta égi-testekre is hitet tétettek velök, mint valami félpogányokkal.

Meg kell említenünk a katonai szabályzatoknak némely babonáságra emlékeztető intézkedéseit is. Az 1706-ik évben Nagy-Szombatban nyomtatott Rákóczi-féle Hadi Regulák 45-ik §-a így szól:

„Minden ezégéres vétek, úgy mint Isten és választott szentei ellen való káromkodás és szitkok, ördöngösség, boszorkányság, gyilkosság, paráznság, stb. . . . . és több ehhez hasonló gonosz cselekedetek tilalmaztatnak, az ország törvényében feltett halálos, kemény büntetés alatt.“

Az „ördöngösség“ és „boszorkányság“ tehát positive létezhető bűnökül ismertetnek el, — azonban midőn a reglement e tekintetben is az ország törvényére utal: alkotmányos szempontból szabatosan intézkedik.

Az ónodi gyűlés által törvényerőre emelt, s Lőcsén kinyomatva minden katonai hatóságnak mint kötelező szabályzat hivatalból megküldött 1707-iki általános Hadi Regulamentum már részletesebben körülírja az ilyen bűnöket, és azoknak büntetését (a tűzhalált) egyenesen meghatározza, azonban szintén a hazai büntető

¹⁾ Századok, 1875. 62. l.

eljárás szabványai szerint. E Regulamentumnak I. cím, 1-ső cikkelye a következő:

„Az ördögösök, boszorkányok és varázslók ellen. Tiltatnak mindenk mindennemű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől, bájolástól, ördögökkel, ördögösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az ollyatén tudományoknak való gyakorlásától; úgy, hogy az ördögi mesteriséget űzők, kik abban találtatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s dolgokat, megbizonyosodván reájok, — tűzzel elevenen megégettetnek. Hasonló büntetéseket vészik el azok is, a kik embereket, vagy akármely marhát az ollyan ördögi mesterséggel megvesztegetnének, vagy ha kárt nem tennének is: de kinyilatkozván az ördögös tudományok, annak minéműsége szerint, az igaz Isten egyedül való tiszteletinek megvetéséért meg kell halniok irtóztató halállal.“

Ezen szakasz maga elég világosan magyarázza magát és jellemzi a kort. Egyébiránt megjegyzendő, hogy a XVII. század folytán, a XVIII-iknak második feléig, hasonló határozványokat találunk a német, olasz, francia, spanyol, stb. katonai reglementek- és büntető codexekben is. Az árnyfolt tehát nem nemzetünket, hanem az egész kort bélyegzi: sőt reánk nézve enyhítésként constatálhatjuk ama tényt, hogy a Hadi Regulamentumnak e §-a tényleg soha nem alkalmaztatott, a kurucz táborokban varázslásért, bűbájosságért, boszorkányság-, vagy ördögösségért meg nem égettek, tudtunk szerint nem is vádoltak senkit. —

Hátra van még az eperjesi „öreg ember“-ről és a murányi hajdú láthatatlan vörös vitézeiről szólanunk.

Eperjesen, 1710. június második felében terjedt el az irtóztató keleti dögvész, a pestis, a „fekete halál.“ Szent-Iványi János palotás-czredes volt akkor ott parancsnok. Ekkor jelent meg a mesés „öreg ember“ a bástyákon, — de nem Szent-Iványi, hanem csak egy őrt álló szegény hajdú előtt, sötét éjtszaka. Kit is a

tünemény megszólítván, mondja vala neki: „Eredj az commendanthoz, és mondd meg neki: egy hónap alatt meghal, és ha meg nem jobbítja magát, el-kárhozik!“ A hajdút „nagy rémülés üti“ s nem felel. Amaz bátorítja: „ne félj, menj el!“ Menti magát az hajdút, nem szabad az istrázsárúl elmenni! „Menj el, mert halálnak halálával halsz meg!“ . . . Feleli az hajdút: Nem menek, mert megölnék. — Ne félj, mert rossz szót sem hallasz! Megindul az hajdú puskával, de megszólítja az öreg ember: Tedd le az fegyvert, s a nélkül menj! — Arrúl is menti magát az hajdút, de csak nem ereszti az vén ember. Támaszd meg, — úgy mond, — fegyveredet istrázsahelyedre, s menj el magad. Elméne az hajdú, felkölti álmából Szent-Iványit s megmondja követségit. Megborzad Kokles (Sz.-Iványi), s azt mondja: Eredj csak helyedre; holnap gyűjjs ismét előmben! Az hajdú megtér, — már senkit sem talál az puskájánál. Másnap is vizsgálja Szent-Iványi, — s ma is borzad belé, már harmadik heti. Nem örömetst hinné: de az mint látom, (jegyzí meg az esemény elbeszélője, Bercsényi gróf), forog igen elméjin.“¹⁾

Mi volt ez az éjjeli látomány? Valószínűleg a bús éjtszakai esendben az elhagyott várfocon őrt álló és a vak sötétségbe bámuló hajdú babonás agyának káprázata, — avagy valami, Szent-Iványira boszús eperjesi polgár furfangos tréfája.

A murányi hajdúnak ennél sokkal csodásabb víziója pedig ím ez. 1709. január havában Rákóczi murányi várparancsnoka az öreg Fáy István, a hely-

¹⁾ Bercsényi, 1710. júl. 7-én Rákóczihoz (Archiv. Rákócz. VI. 545.)

őrségi hajdúk közt összeesküvést fedezett föl, melynek folytán többeket börtönre hányatott. Ezek aztán hadiszék elé állíttatván, a többivel csak tisztába jöttek valahogy, hanem egy hajdú a következő különös valamást tette, s előadása valóságához esküvel is váltig ragaszkodék:

„Midőn az ház előtt dohányoztam volna, megszólít egy ember az bástyán, híván magához, mondá: gyere velem! A mint el is mentem. . . . . Azután a mint mentünk volna az porház (lőportár) felé, mondja nekem azon ember: Várokozzál itt egy keveset, mert nekem be köll mennem az porházban, — az holott granatíros strázsa állott. Odamenvén, csak az ajtóra tött egy kulcsot, s mindgyárt megnyílt az ajtó. Maga bemenvén a porházban, maga után bezárta az ajtót; ötöt pedig sem engemet az strázssák sehol sem láthattak. Azután megint elindultunk az bástyákra, mondván: Engem pedig, sem tégedet senki meg nem fog látni, mert ma is század magammal jöttem be az kapun: de minket soha senki nem láthatott. És egész bástyákat kétszer kerültük meg, — de minket senki nem látott.“

Azután tizedeséhez és a tisztekhez küldé a hajdút jóakarató megbízással a tünemény, egyébiránt fenyegetődzvén: „Megtanítom én az tiszteket, ha nem fizetnek! (A hajdúság zsoldja hátralékban volt.) Holnap pedig én az bástyákon lések több társaimmal együtt, és ha valaki engem meglát: megmutatom az én titkaimat.“ Majd így folytatja a hajdú:

„Másnapon virradván, az midőn az strázsa változott volna az piarczon: láttam azon embert tizenkettőt magával. Engemet magához híván, adott egy fehér cipót, magának is egyet hagyván; azt mondja: Még ma én teveled megint beszélek, és megmondom az én titkomat! — Estve újabban hozám gyüvén, azt mondja: Menj el az tizedeshez és mondd meg neki, menjen az commendánshoz és mondja meg neki: holnap hat órakor állítsa a piarczra az egész gvarnizont és minden compániából négy-négy legényt; és az commissáriusnak is készen köll lenni, — te is elgyűsz, holnap megindulunk, holnap pedig négy mélyföldet el köll mennünk. Tudom én, hogy tik (t. i. a hajdúk) kassaiak vagytok és már sok elszökött közfíletek: azokat én tudom, hol vannak, mind fölstedem őket, és megyünk innen Rozsnyóra, onnan Lőcsére és Késmárcra,

Kassára, onnan az Főlséges Fejedelemez. Valameddig mink oda nem jutunk: sem tikteket, sem engemet nem fog senki látni, — mégis, valahol elmegyünk, az strázsákon mindenütt fegyvert fognak praesentálni; azután osztán megmutatom magamat, ki vagyok én?! Kikeletkor pedig az Főlséges Fejedeleznek sok hadai lesznek, és a mikor megütköznek az ellenséggel, én is jelen leszek, — de nem fogtok szaladni, mint eddig! Én arra mondom neki: Valjon jó lélek vagy-e? Arra felele, hogy én jó lélek vagyok, és nem jöttem ide az ti gonoszokra, hanem javatokra! . . . Azalatt csak eltűnt s elment. Akkor is voltunk tizenketten: de sem őket, sem engemet nem láthatott senki. Azt is mondotta, hogy: Vagyon nekem Lőcse és Késmárk táján hatszáz olyan emberem, mint mink vagyunk, a kiket senki sem lát.“

Továbbá még ezt vallá a hajdú, hogy a várparancsnok, kinek ő a csodaemberről jelentést tón, meghagyá:

„Mondja meg néki (t. i. a láthatatlan embernek), ha mi dolga vagyon, minthogy énnekem nem hiszen, — menjen commendáns uramhoz, és ő Kegyelme előtt jelentse meg magát! De arra semmit nem szóllott, hanem engem kézen fogva, el akart vinni magával, — én pedig kiragadtam az kezemet az kezéből és bementem a szálásomra. Valahányszor láttam azon embert: mindenkor tiszta vörösben volt, szép paszományos köntösben, és az övi megett volt egy pár puská (pisztoly), az nyakában egy karabély; és többi is mind vörösben voltak.“

Eddig a sajátszerű vallomás, melynek magyarázata legvalószínűbben az lehet, hogy a tüneményes vörös vitézeket látó hajdú vagy tetteté az egész dolgot, — így akarván a hadi törvény szigora alól kiszabadulni; avagy elméjében valamennyire háborodott, legalább is beszámíthatlan képzelgő vala, — a minthogy a hadiszék tagjai is ezen utóbbi nézetet táplálták felőle.

De azért a csodálatos látomány a zendülésben bűnrészes hajdút végzetétől meg nem mentheté. Ugyanis, miután a szerencsétlen tébolygó, a kínvallatás után is állhatatosan megmaradt láthatatlan vörös vitézeiről elő-

adott regéje mellett: őt, mint gonosz lélektől megszállottat, — az ú. n. hóhərbástya szédítő magasából alátaszíttaták bakókéz által a murányi mélység életőlő, gyilkos szikláira. . . . Mert az azon kor büntető-codexei szerint, a tébolyodott, mint sátán által megszállott kározos ember, nem volt ment a halálbüntetéstől.¹⁾

A boldogtalan murányi őriült hajdú esodás látománynál sokkal könnyebben, t. i. természettudományi úton megfejtethető azon gyönyörű éjjeli jelenés, melynek a kamocsai kurucz tábor 1705. május 13-ikára virradó éjtszakán tanúja volt, s melyet Réthey György ezredes, Bercsényihez intézett levelében élénken ír le:

„Az igaz dolog, Kegyelmes Uram, hogy itt oly dolog történt, az mely igen ritkán hallatott; mert először éjjel tájban egy kevés ideig oly világos volt, mintha hirtelen megvirradott volna, és az égre tekintvén: mint annyi égő szövétnekeknek égése világolt volna az égen. Ez tűzszikráknak szapora lehullásával elmúlván, nagy lövöldözések, vagy ahhoz hasonló tonusok hallattak egy útforma fehér felhőben az égen, úgyannyira, hogy sokan közülünk lóra akartak kapdosni, — az mint némelyek kaptak is, — sőt az strázsáink közül lovaikat elszalasztván, kellett nekik kergetni. Történt pedig ezen dolog táborunk felett, és a zúdulás általment nagy ropogással az (érsek-újvári) Dunán, azután megszűnt, nem lévén semmi felhő több itt körülbelől, azon említett fehér felhőnél. — Ez különben nincs, Kegyelmes Uram, mert ezt látta több száz embernél, tiszt és közönséges rend, kit álmélkodva beszéltek egymásnak.“

Bercsényi e levélhez, melyet eredetiben elküldte Rákóczinak, még megjegyzi, hogy: „Ezt Ebeczky Imre (érsek-újvári várparancsnok) uram s mások sokan is látták itten Újvárbán is.“²⁾

E tünemény alig lehetett egyéb, valami nagy-

¹⁾ Századok, 1873-iki évf. 516. l.

²⁾ Századok, 1875-iki évf. 420. l.

szerű éjszaki fénynél vagy meteor-hullásnál; következőleg semmi babonáság nincs benne.

Amnyi azonban tény, hogy a régiék a rendkívüli, nagyobbyszerű, vagy a szokottnál sűrűbben ismétlődő természet-tüneményeket is hajlandók voltak bizonyos előjelekkül tekinteni, mint már föntebb, Forgáchnál említők. — Így Réthey György imént közlött levelére is rájegyezték mindjárt a prognosticont: „N. B. Memorabilis az pestis.“ És szintén így írja pl. Beresényi 1712. július 6-án Ilyvóból, bizonyára lengyel gazeták közleményciből merítve: „Az sem lehetetlen, hogy azalatt az császár (VI. Károly) is meghaljon, ha annyira minapi terribilisségű híre; földindulás és sok menykőütések szoktak lenni praesagiumok olykor, — most pedig sokat irnak olyat, hogy volt Bécsben.“ Tehát az elemeknek némi belejátszása az emberi dolgokba.

Megemlítjük még mint aprólékos, de nem egészen érdekel nélküli adatot, hogy egy a Tiszántúl kémség gyanúja miatt 1707-ben elfogott ember vallomásában egy bizonyos katonáról ez fordul elő: „olyan hódas lova volt neki, mint az ördög.“¹⁾ Tudjuk, hogy népregénk Mátyás királynak beszélnek egy táltos paripájáról, melynek holdja éjjel a nagy király útaira világít vala. Erre emlékezett-e a rab? általában a hódas lovak táltosoknak tartattak-é? vagy az ördögöt képzeltek hódasnak? — döntsék el a mythologusok.

Végül még egy másik paripa-történet álljon itt. Rákóczi fejedelemnek egyik legvitézebb katonája, egyik legügyesebb dandárnoka s egyik leghatározottabb híve

¹⁾ Eredeti rabvallatás 1707-ből, túl a Tiszán. A kir. kamarai levéltárban.

volt a győrvári diadal s az 1710-iki dunántúli vakmerő hadjárat főhőse: Béri Balogh Ádám, az ifjú Bezerédy Imrének anyai nagybátyja és a vitézségben éveken át nemes versenytársa. Balogh Ádám, midőn 1709. végén Esterházy Antal hadtöredékeivel együtt a Dunán át kelle menekülnie: 1710. tavaszán vagy nyarán, — mindenesetre a júliusi dunai átköltözés előtt, — megírta dátumtalan végrendeletét. Ebben a következő pont fordul elő: „Orczy István (hevesi alispán) uramnak is adtam egy pár fakó kanczalovat, minthogy nékem az fakó lovakhoz soha nem volt szerencsém;¹⁾ úgy, hogy fekete kanczákat fog ő Kglme érettek adni.“²⁾

Ezen a múltra vonatkozó sorokban („soha nem volt szerencsém“) csodálatos sejtelemmel valót mondott a hős magáról — végzetes jövőjére is. Mert bármennyire óvakodék a fakó lovaktól: hónapok vagy félév múlva e végrendelet után, mégis egy fakó paripa okozta végszerencsétlenségét. Ugyanis, midőn az 1710. október 29-én Tolnában Mindszentnél a ráczokkal vívott elkeseredett véres csatából, maroknyi csapatával menekülnie kellett: épen egy fakón lovagolt, mely is Szegszárd alatt egy mély árku patak átugrásánál oly szerencsétlenül bukott el, hogy lovagját a vízmosásba maga alá temette. Az üldöző ráczok a tehetetlen helyzetbe jutott hőst ott nyomván, elfogták. Gr. Pálffy János cs. tábornagy Budára vitette Balogh Ádámot, hadi törvényt láttatott fölötte, és mint Rákóczi-nak még a börtönben is rendíthetetlen hívét, — lefejez-

¹⁾ Mert különben a fakószínű harcparipákat a kurucz főtisztek különösen kedvelték. Bottyán tábornoknak is egyik híres paripája fakó volt.

²⁾ Eredeti a gr. Pálffy-senioratus levéltárában, Pozsonyban.

tető. — Balogh Adám megemlékezvén szegszárdi szerencsétlenségéről: kivégeztetése előtt lelkőkre kötötte utódainak, hogy fakó lovat sohase tartsanak. Ez a családi hagyomány még ma is élénk emlékezetben áll tolnamegyei ivadékaiknál a hős brigadérosnak.

Befejezésül szóljunk még valamit a naptári jövőndölésekről. Ezek állítólag csillag-megfigyelésekre alapítvák, szakszerűeknek látszani akarók, — de azon idők szerint európaszerte általánosok lévén, speciális hazai jelleggel nem bírnak. Magyar körökben az előbb debreczeni, utóbb lőcsei, majd 1706-tól kezdve komáromi, Töltési Istvánféle kalendárium örvendett legnagyobb kedveltségnek s elterjedésnek. Ebben minden hó végéhez vannak némi homályos, kétes értehnű, vagy könnyen rámagyarázható, általános jelentőségű jóslatok illesztve. Így pl. az 1704. évre szólóban:

Január. A szerencse tündöklék. — A koporsó halandóságunkra emlékeztet. — A színes beszédnek nem jó gyakran hitelt adni, mert sokszor megcsal. Február. Az ég békességre mutat, melyet az Isten adjon is érünk. — A jó jegyeket fordítsa Isten a kerestyénségnek javára. — Hideg fluxusok, hurut és nátha mostanság közönségesek. — Még is jót remélhetni. — Martius. Az ég egy nagy rendnek jó szerencsét és épséget mutat, etc. — Aprilis. Az ég békességes tanácskozásokra indít. — Vén embereknek nehéz idejek, a fojtó és ütő fluxusok miatt. — A megbékélésre jó alkalmatosság adatik. — Május. Csudálatos dolgok forognak fenn. Mars az ő fiait harezhoz készíti. — Tűztől való veszedelem. — Az ég békességre mutat, de úgy tetszik, hogy a gonosz tanácsadók nem kegyesen, hanem keményen viselik magukat. — Június. Az égnek jó sugározási láttatnak, csak az idővel gonoszúl ne élj. — A kicsiny méreg is a testnek ártalmas. — Szerencsés időt vélünk lenni. — Július. A fojtó és ütő fluxusok hirtelen való halálokat nemzenek. — Augustus. Hideg fluxusokra hajlik. — Terhes asszonyoknak veszedelmes. — Ne higyj minden szép szónak. — Szomorú embereknek rossz idejek. — September. A tüzes természetűek nyughatatlankodnak. — A melegtől főfájások lesznek. Melancholicusoknak nehéz idejek. — Egy nagy rendű jovialis személy magára vigyázzon, mert barátainak sem kell hinni. — October. A Saturnus természetűek

nyughatatlanságot követnek. — Az ég békességes sugározásokkal kínál, csak alkalmaztassuk hozzá magunkat. — Terhes és szülő asszonyoknak nehéz idejek. — November. Hideg fluxusok, fő- és fogfájások most közönségesek. — Az idő elég jó, csak rosszra ne fordítsuk. — A nyilvánvaló gyűlölség nem annyit árt, mint a tettetés és csalárd barátság. — Jó lakodalmazáshoz való idő. — December. A hamisság és a leelkedés a nagy urak udvariban közönségesek.

Az 1705. évi lőcei kalendáriom november havi ilyes jóslatai között a zsibói ütközetet (1705. nov. 11.) szerencsésen megjövendölé: „Valamely derekas hadi actiónak hallatik híre. — Az szerencsétlenség köz mindnyájunkkal.“ Mely véletlen eltalálása nagyban emelé a naptár jós hitelét. De bezzeg megfordítva történt az ugyanesak. Töltésiféle 1707-iki, immár komáromi kalendáriom június havi jövendőmondása, midőn az ónodi dethronisatio helyett ezt jósolá: „Az égnek jó sugározása a jó békességre.“

Egyébiránt a naptárjóslo maga is többször nyíltan kifejezi a „csillagzások“ és „égi aspectusok“ jelent-ményeinek bizonytalanságában való hitét. Pl. az imént említett 1707-iki naptárban általános évi jóslatát így kezdi:

„A békességről és hadakozásokról. A régi szokás szerént a hadakozásokról és világi állapotokról is valamit jövendőlni szükséges; mely noha igaz: mindazonáltal, ha melyekben megfontoljuk, senki nem tudja,“ etc.

Az 1706-iki komáromi naptár ugyan jól eltalálá az ezen évi békealkudozások sikertelenségét, jövendőlvén ekkép:

„Félő, hogy az nagy kívánsággal kívánt békesség felől még most semmit sem remélhetünk, mert az hadakozó részeknek egymás ellen elméjek igen föllobbant, annyira, hogy ez esztendőbeli fogyatkozások, több sok szerencsétlen aspectusokkal, az békességnak elmúlását jelengetik.“

Az 1708-ik évre szóló naptárban ismét menti magát a csillagjós: „Az régi szokás, hogy legtöbbire a kalendáriomokban az égből is következendő világi veszekedés vagy háború és békesség jövendőltetett, — mindazonáltal azon jövendőlés bizontalan.“ A minthogy ezen évi saját jóslatai igen szerencsétlenül ütöttek ki, mert épen nem találunk; pl. az 1708. augusztusban bekövetkezett s a magyarországi hadi állapotokban forduló pontot képező trencsényi végzetes harcot sehogysen bírta kiokoskodni az égi bolygók járásából, tüneteiből; ellenben három hónappal későbbre jelzi, hogy: „Octoberben szomorú és véres vészedelem látszik.“ (Ha ezt augusztusra találja vala jövendőlni: a jóslataiban való hit kétségkívül ország-szerte tetemesen gyarapodott volna.)

Az 1709-iki, szintén komáromi naptár jósa szerint „ez esztendő mutat néküink igen szép aspectusokat és égi jelentéseket az kívánt jó békességre,“ — a mi ugyan be nem teljesedék; mire nézve az óvatos „látó“ magát már előre fedezni akarván, folytatásúl mindjárt hozzá teszi: „ha körösztyénck volnánk, bizonyossan meg is lenne, — de igen kevesen engednek mind a Christus tudományának, mind az jó természeti igazságoknak, hanem az ő magok zabolátlan akarattjokon járnak.“ Ilyféle mentegetődzések felhős köpenyébe burkolódzik a tudós astrolog, jóshitelét ekként mindkét esetre igyekeztvén salválni. Az ezen év őszén hazánkban iszonyúan pusztító pestist azonban jól megjövendölé, írván octóber hóról: „Az halál nem kedvez semmi rendeknek. Gonosz szellő; egészségedre jól vigyázz.“

Nevezetes az 1711-iki komáromi kalendárium april végére szóló jóslata: „Békességre mu-

tató aspectusok, — Isten fordítsad az ő erejeket az földre!“ . . . A szathmári békeokmány tudvalevőleg 1711. april 29-én iratott alá.

Minden naptárban van a már ismertetett havi jóslatokon kívül „Rövid astrologiai Vizsgálás“ című, több részre osztott terjedelmes rovat, mely évi általános csillagjóslatokat tartalmaz a) a négy évszokról; b) a fogyatkozásokról; c) a békességről és hadakozásról; d) az egészségről és betegségről; e) a termékeny- és terméketlenségről. — Ezen többnyire dodonai homályos természetű jóslatok jó tanácsokkal, kegyes óhajtásokkal és vallásos intelmekkel fűszerezvék, hogy ha a jövődölés nem talál is: legalább az erkölcsi igazságok álljanak. Jelezve s magyarázva vannak azonkívül némelyik naptárban az ú. n. criticus napok is, a melyeken valamihez kezdeni, útra indulni, stb. nem tanácsos. —

* * *

Ezzel befejezzük tanulmányunkat, melynek adataira ha még egyszer visszapillantunk, azon eredményre kell jutnunk, hogy 1) a csillagjóslatok és a látók jövődölései iránt még a legfelsőbb körök sem voltak közönyösök, — a mi azonban ama korban egész Európában szokásos vala; 2) hogy az egyes kiválasztott nemzeti hősök golyójárhatlanságában való hiedelem a nép között általánosán meg volt gyökerezve, — a mi viszont egy részről a hosszan tartó háborús időkben, más részről és főként a föllelkessedett népnek s katonaságnak az illető ünnepest hősök személye iránt érzett rajongó ragaszkodásában és szemképráztató vitézi tetteik mármorszerű csodálatában leli magyarázatát.

A többi elősorolt adatok inkább csak egyéni vagy részleges, mint általános jellegűek, azért más szempont

alá esnek, úgy, hogy megítélésök művelődéstörténeti érdekekkel igen, de egyetemleges korjellemző súlyllyal alig bírhat.

Egészen véve elmondhatjuk, hogy a Rákóczi-korban a babonaság, viszonyítva más régi korszakokhoz, nem volt túlságos; s mindenesetre — e kornak nem kis előnyére — igen nevezetes az, hogy mi legalább, már majdnem 25 év óta folytatott történelmi kutatásaink alatt, az egész kuruczvilágban boszorkánypert, vagy boszorkányégetésről szóló följegyzést alig találtunk egyet-kettőt. Ezek is csak műveletlen falusi előljáróságok kivételes cselekményeire vonatkoznak, melyeket azonban a fejedelem udvari gazdasági tanácsa részéről rögtön a legszigorúbb tilalom ér utól, és a tettesek törvény elé idézéssel sújtatnak.¹⁾

¹⁾ E két eset leírása a kir. kamarai levéltárból merített jegyzeteink közt találtatik, és pedig egyike a boszorkányok hihedett hazájából Szathmár-megyéből. Ugyanis a Rákóczi ecsedi uradalmához tartozó Szaniszló falubeli allodiális birtok 1708-iki gazdasági számadásai közt (Szaniszlón, 1708. december 25-én kelezve) e följegyzést olvassuk: Majorbéli 64 tyúkoknak szaporodása elég volt; „de mivel a major-asszony törvény után megégettetett, míg más állított helyében,” igen elpusztultak, stb. Itt sincs azonban világosan említve, hogy az asszony boszorkányságért égettetett meg, csak, hogy „törvény után megégettetett;” nincs tehát kizárva a lehetőség ezen esetben sem, hogy az érintett majorosnét valami más bűntény, pl. gyermekvesztés, vitte máglyára. — A másik, már biztosabban tekinthető boszorkányégetési esetnek, a mennyiben itt nemcsak megégetésről, hanem megfűrésztésről, e sajátlagos boszorkány-próbáról is van említés. Ez a szomszéd Szabolcsban történt, ekként. Bakay Ádám, Rákóczi tiszántúli uradalmainak vicepraefectusa, 1710-ben egy közelebbi dátum nélküli memorialét adott be a keze alatti birtokokról az udv. Oecon. Consiliumnak, melyre ez, Beniczky Gáspár udvari titkár kezeirásával pontonként resolvál. Bakay egyik pontja így szól:

„Propositio. Nyír-báthoriak, kik is egészen katonaszámban tartják magokat, az által földesúri jurisdictiót és szabad ispánságot venticálván magoknak; az mint is ez elmúlt hetek-

Tehát a szabadságnak eme kora, a magyar nemzet dicsőségére, a nagyszellemű Kálmán királylyal tartott. A boszorkányperek s égetések csak később kezdettek újra divatba jönni, III. Károly és Mária-Terézia uralkodása, — vagyis idegen befolyás alatt. A szathmári békét követett korszak e tekintetben is hanyatlás, visszaesés kora.

ben valami asszonyembert magok székin convineálván, megégettették, — holott a jószágban convineált delinquenseknek executiója ő Felsége avagy csak tisztei híre nélkül nem eshetne meg, mivel az olyatén causák pro maturiori investigatione ő Felsége székire szoktanak transferáltatni. E mellett, valamely asszonyembert is, a ki ő Felsége báthori udvarházánál lakott, cum praejudicione juris dominalis megfogván, a vízre vitték s megfürösztötték.“

„Resolutió. Sokszor nevezett vice-praefectus inhíbeálja őket serio: efféle dolgokban ne avassák magokat, mert különben a bírák a fejeket elvesztik. Ezért a rendetlenségért mindazonáltal citálja őket a T. Consilium eleiben.“ Íme tehát a babonás köznép vétkes előjárói az elkövetett barbarismusért fejvesztéssel fenyegettetnek és törvény elé idézetnek Rákóczi udvari tanácsa részéről. Jellemző a fejedlem fölvilágosodottságára.

Ezen egyetlen boszorkányégetési s fürösztési eset azért nem sokat von le főttebbi végkövetkeztetésünk érvényéből; sőt a fejedlem udvari tanácsának szigorú intézkedése egyenesen állításunk mellett tanúskodik.

III.

AZ ELSŐ MAGYAR KÖLTŐNŐ
BÁRÓ PETRŐCZY KATA-SZIDÓNIA
GRÓF PEKRY LŐRINCZNÉ
ÉLETE ÉS VERSEI.

1658 — 1708.

I.

Egy nagyműveltségű régi magyar főúri hölgynek, egy mély érzelmű, lángoló szívű, szelid, vallásos kedélyű költőnőnek, lelkes honleánynak, hű feleségnek és kitűnő gondos anyának szenvedésekben gazdag életét, s e szenvedések elűl keresett egyetlen vigasztát: borongó költészetét akarjuk az olvasóval megismertetni.

Ezen úrnő, ezen író nő a XVII-ik század második felében s a XVIII-iknak elején élt, — és így az eddig ismert magyar műköltőnőknek, legalább a kiknek költeményei fennmaradtak, legrégiebbike. Már maga ez a körülmény, mint irodalomtörténeti érdekesség, megérdemlené, hogy bővebben foglalkozzunk vele; de Petrőczy Szidónia nemes alakja, tragicus mozzanatokban bővelkedő életpályája, s rokonszenves, vonzó költészetének tartalmi becse is teljes mérvben méltóvá teszi őt figyelműnkre, s helyet kérnek eddig nem eléggé méltatott — mert nem eléggé ismert — nevének a magyar nemzet jeles hölgyeinek pantheonában.

Pekry grófné költészete oly szorosan összefügg életviszonyaival, ezek viszont családi származásával,

hogy lehetetlen az ő társadalmi helyzetének s az ennek befolyása alatt lelkére nehezült ama fájdalmas borongás okainak kellő földerítése nélkül, őt mint költőnőt is teljesen fölfognunk s helyesen megítélnünk.

Ekként szűkségessé válik egyetnást családjáról s ennek reá és életirányára kihatott viszontagságairól elmondanunk.

Petrőczy Kata-Szidónia igen előkelő származású volt; anyja után Thököly Imre fejedelemnek — vagy mint a törökök nevezték, kurucz király-nak — unokatestvére. Atyjának ősei, a Petreőczy-ek,¹⁾ úgy látszik, Szidónia férjének a Zápolya-korban oly híres ősével Pekrovinaí Pekry Lajossal egy időben: mindjárt a mohácsi vész után szakadának ki Horvátországból s telepedtek le I. Ferdinánd országrészében, Trencsény vármegyében, hol a kaszavári uradalmat nyerték adományúl. Aligha tévedünk, midőn szülőföldük odahagyását az általok követett protestáns vallás Horvátországban mindenha nagy lévvvel űzött üldözésének tulajdonítjuk. A Petrőczyek ugyanis elejétől fogva mindvégig igen buzgó protestánsok valának, minden időben készek vallásukért a legsúlyosabb áldozatokra, — mint a két István példája s az ifjú János kiomlott vére eléggé bizonyítja. Ez a mélyen érző, vallásos lélek tükröződik Kata-Szidónia szenvedései közepette az általa szerzett vallási és költői művekben is. Azonban a Petrőczy-fiak s lányok nemcsak vallásos: de a classikai és társadalmi tudományokban is igen gondos

¹⁾ Családi nevük, — mint a gr. Zay-levéltárban létező eredeti irományaikról kiderül, — a régi magyar orthographia szerint még a XVII-ik század közepén ekként (sőt a XVI-ik században Petrewczy-nek) iratott: de Szidónia és atyja, valamint István bátyja már csak egyszerűvel ő-vel írták. Megkülönböztetendő a Petrőczy névtől, mely ma is élő, de egészen más család.

neveltetésben részesültek, mit kiváló műveltségök, szereplésük, s ránk maradt levelezéseik tanúsítanak. Petrőczy I. Pál, a szerencsétlen végű II. Lajos király nővérének, Anna királynőnek kedvelt udvari embere, tárnokmestere volt, s az I. Ferdinánd királylyá választatásakor tanúsított fontos szolgálataiért adományoztatott meg Kaszavárával.¹⁾ Fia I. Miklós, II. Miksa király udvarában szolgált, s ennek fia II. Pál a török elleni harcokban tüntette ki magát, továbbá az 1625-iki országgyűlésen Trencsény-vármegyének volt követe. I. Pálnak másik unokája II. Miklós, a protestáns elnyomó III. Ferdinánd idejében az udvartól — szeretett vallása miatt — visszavonulni kényszerült ugyan: de azért királya ellen sem Bethlen, sem I. Rákóczi György háborúi alatt fegyvert nem fogott. Ezen utóbbinak vala fia II. István, ki jeles érdemeiért 1647-ben báróságra emeltetett, leánya pedig Ilona, b. Forgách Jánosné. István az így rokonná vált gr. Forgách-családtól a jövedelmes nagy-tapolcsányi uradalmat is megszerezte zálogjogon, a gr. Illyésházyaktól ily jogon már atyja által birtokolt trencsényi részjóságok és az örökjoggal bírt kaszavári uradalom mellé. Ekként a család, mely különben már előbbi rokonságai: a Gyulaffyak, Jakussithok, Zayak, Osztrössithok révén is mind előkelőbbé lőn, vagyonát tetemesen öregbíté, s most már, — a nagy-tapolcsányi vételt és II. Istvánnak a dúsgazdag hírben álló gr. Thököly-család egyik tagjával: Thököly II. Istvánnak (a fejedelem apjának) nővérével Erzsébet grófnővel kötött házassága (1650. jan. 16-án) által nyert javait is ide tudva, — egyikévé lett Felső-Magyarország legtekintélyesebb, leggazdagabb olygarchacsaládainak. II. István ugyanis neje hozománya jog-

¹⁾ Gr. Zay-levéltár, Zay-Ugróczon.

czímén a nagyterjedelmű késmárki, styavniki, blasovai, likava-rózsahegyi, árvai és lietavai uradalmaknak osztályosává lőn.¹⁾

Ezen Petróczi és Kaszavári báró Petrőczy II. István-nak és Késmárki gróf Thököly Erzsébetnek 1658. végén világra jött leánya volt Petrőczy Kata-Szidónia. A fényben és jólétben született nőnek két, több évvel idősb testvérbátyja volt: az ifjan elesett János, és a hadi pályán később híressé vált III. István. E gyermekek neveltetése egyedül atyjokra maradt, a ki ifjú nejét leánykája születése után csakhamar elveszté. Thököly Erzsébet grófnőt viruló élte 30-ik évében, 1659. január 6-án ragadta ki a könnyörtelen halál, szerető férje s szeretett magzatai köréből.²⁾ Petrőczy Szidónia tehát gyengéden ápoló anya nélkül, árvául nevelkedett, s ekként az első nagy csapás már születésével érte őt. Ideczéloz maga is a költőnő, egyik fájdalomtól sűgalt szép költeményében:

„Siralmas volt, tudom, az én születésem,
Siralmas s árvájúl volt felnevelésem,
Siralmas, keserves szárnyomra kelésem, —
Siralmas lesz holtig búban gyötrődésem.“

Mint e versszak első sorából következtethető: a fiatal anya halálát leányának születése okozta.

Petrőczy Istvánt a szeretett ifjú nő halálával oly csapás érte, hogy új házasság gyönyöreiben keresni vigasztalást soha meg nem kísérlé. Nem magának élt

¹⁾ Mind ezen, mind az alább közlendő vagyoni és családi viszonyokra vonatkozó adatok a gr. Zay-levéltár b. Petrőczy-actáiból merítvők.

²⁾ Nagy Iván, Magyarország. családai, XI. köt. 288. l., hol azonban 1659. helyett — kétségtávol sajtóhibából — 1650. áll; a mi már csak abból is bizonyos, mert az 1657. sept. 24-én született Thököly Imre, Petrőczy Kata-Szidóniát folyvást „kedves húgomasszony“-nak nevezi leveleiben.

többé; egészen árva gyermekei nevelésének, s a közügyek előmozdításának szentelé életét.

Petrőczy István férfikora szomorú korszakra: I. Leopold hosszú uralkodásának közepére esik, — azon időkre, midőn a lelkiismeret és haza elnyomott, eltapodott szabadságáért, az elharapódzott idegen befolyás és papi uralom vasigája ellen Wesselényi nádor s lelkes hitvese, a két Zrínyi, Frangepán, Nádasdy, I. Rákóczi Ferencz, Thököly István, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál, Kende Gábor, Bónis Ferencz és annyi áldozatkész hazafi küzdöttek, és legtöbbször elvérzetek. Ez a Montecuccoliak, Rottalok, Spork, Spankauk, Kobbok, Caraffák kora volt; s tegyük hozzá: a hóhéroké.

A beszterezebányai gyűlésen, melyet a haza jobbjai az ország hovatovább reménytelenebbé váló sorsának lehető javítása ügyében 1667. elején tartottak, jelen volt Petrőczy István is, a ki — mint az üldözött protestáns vallásnak Felső-Magyarországon, sőt gr. Thököly István mellett egyik főszlopa, s mint buzgó hazafi és tekintélyes főúr, — egyikéül kiáltatott ki az összeesküdtek fejének. A megállapított terv értelmében neki kellett volna a Felső-Vág vidéki nemesség élén Trencsény várát és a bányavárosokat elfoglalnia, — sőt a vakmerő Witthnyédy szándékata szerint fogságba ejtendett Leopold császárnak, Petrőczy családi vára: Kaszavár volt kitűzve börtönéül.

És ez lőn Petrőczy István és családja romlásának oka. Az összeesküvés fölfedeztetése s Zrínyi-Frangepánék elfogatása (1670.) után a hazafiakra rossz napok viradván: Petrőczy a veszedelem szelére, állítólag rokon látogatás,¹⁾ valószínűleg azonban tanácskozás és

¹⁾ Gr. Zay-levéltár. Petrőczy III. István vejének b. Calisius Keresztélynek elbeszélése.

együtttes eljárás megállapítása végett, Kaszavárából három gyermekével sógorához, Thököly Istvánhoz, Árva várába utazott; nem akarjuk mondani menekült, — mert ha már ekkor láthatta volna a menekülés szükségét: családi drágaságait s birtokleveleit bizonyára nem hagyja vala, a mint tevén,¹⁾ ősi fészkeben. Ott hagyta, és Kaszavára, a benne levő s hozzátartozó összes értékekkel, jószágokkal s Nagy-Tapolcsánynyal együtt lefoglaltatott a szepesi kamara által, a császár részére. Hasonló sors érte a Thököly-javakat is; miután István gróf az árvai ostrom alatt elhunyt, s fia, a még gyermek Imre, Erdélybe menekült.

Petrőczy István mindenét elvesztette, s mint halálra keresett pártitű- és fölségsértőnek, — Rákóczi fegyverletétele után nem maradt hátra egyéb menekvés módja: mint nagyreményű unokaöcsese és jószágaikból kizavart felső-magyarországi annyi úr s nemes példája szerint Apaffy védszárnyai alá Erdélybe vonúlania, hol a Thökölyek s Gyulaffyak ágán előkelő rokonsággal bírt. Három gyermekét is sikerült maga után oda-tildetnie, miután a leányka előbb egy ideig a rokon b. Jakussith-családnál talált menedéket s részesült gondos nevelésben.²⁾

Az ekkor még csak növendék-leány Petrőczy Kata-Szidónia, ekként bujdosásban ugyan, de mégis erdélyi véreik szerető körében fejlődött viruló hajadonná; sőt a művelt lelkű s költői kedélyű ifjú hölgyre a testvérorszáiban új élet üdve várt. Családja elvesztette vagyonát: ő megtalálta szíve boldogságát a szerencsétlenségben. Erdélyben megismerkedett ezen ország egyik leg-

¹⁾ Ugyanott, ugyanazon kútfőben.

²⁾ A Zrínyi-Nádasdy összeesküvés perirataiban előforduló vonatkozások szerint.

delibb s legszellemesebb ifjával: gr. Bethlen János fejedelmi tanácsúr — a történetíró — nagy gonddal nevelt mostohafiával, a később grófi rangra emelkedett Pekry Lőrinczezel. Lángolóan megszerették egymást, s a fiatal, gazdag erdélyi nemes nemsokára (úgy látszik, már 1675—76 körül) örök hűséget esküdött a bujdosó magyar főúr bájos leányának. Költőnőnk házasságának első boldog évei, férje ozdi kastélyában s a fejedelmi udvar zajában folytak le. Ezen évekről keveset tudunk, — épp ez mutatja zavartalan boldogságukat.

De míg a serdülő leányka a gyöngéd rokonok gondjai alatt nevelődött, s míg az ifjú hölgy a boldog házasság gyönyöreit a szerető férj karjain élvezé: addig ősz apját a honfigondok nem hagyák pihenni. A haza, a kedves szülőföld, német és papi járom alatt nyög vala, — föl kellett szabadítani. 1671. nyarán b. Petrőczy István az Erdélybe bujdosott magyar rendek nevében Szepessy Pállal követségben járt a török portára, s a kieszközlött segély reményével térve vissza: a következő év derekán, mint a vén sas, vezette két szép fiát a kuruczok fölemelt zászlói alatt, harczolni a szabadságért, ki a tiszai síkságra. A bujdosó magyarok csakhamar tizenötezerre szaporodott hadainak egyik tábornoka id. báró Petrőczy István volt, és Spankaut, a császári vezért átverték a Tiszán, s Kassára szorították be. Petrőczy volt, ki nyomában Regécz alatt termett; majd Kassa külvárosait gyújtotta nyakába a megriadt németnek. Róla zengi az 1672-iki híres labancz ének, az első támadás után:

„Lassan égeti Petrőczy Kassát,
Zákány sem víjja Vég-Önöd várát...”⁴¹⁾

⁴¹⁾ Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez; Pest, 1872. Ráth M.-nál; I. k. 40. l.

A háború éveken át foly vala, változó szerencsével. Eseményei közül költőnőnk szívét súlyos csapásként érinté szeretett idősbik bátyja, a már próbált fiatal vitéz b. Petrőczy János halálának híre; ki is az 1678-ik év december 6-án, a Bodrog mentén, Lelesz közelében táborozván, oly szerencsétlenül bukott el lovastól, hogy azonnal szörnyet halt. Halálának helyét a gyászoló atya feliratos kőoszloppal jelölteté meg, mely 1707-ben, mikor II. Rákóczi Ferencz fejedelem kegyelettel szemlélé, még állott.¹⁾ Nem soká élhette túl kedves fiát a bánatos apa is; ki a bujdosók ügyéért híven forgatott kardját a Thököly Imre fővezérsége alatt tábornokká emelkedett ifjabbik — most már egyetlen — fiának, b. Petrőczy III. Istvánnak adva át, örök nyugalomra hajtotta le megfáradott, megaggott fejét.

Petrőczy Szidónia mélyen érző, forrón szerető lelkét ekként csakhamar kettős csapás érte: gyöngéd testvért, s feláldozó, híven gondviselő atyát vesztett, — régen elkobzott és vissza nem szerezhett családi vagyonukról nem is szólva. Minthogy pedig még életben levő egyetlen fivére folytonosan künn Magyarországon, Thököly táboraiiban forgolódik vala, szolgálván a hazát: így a búslakodó s véreitől egészen megfosztott nő, egyedül férjében s leánykáiban kereste és kereshette minden boldogságát, vigasztalását. Családjáról csak a bánatos emlékezet: holtak képe, leégetett, szétdílt kastélyok, örökre elhagyott gyermekkori emlékek árnya virasztott körülötte.

---

¹⁾ L. Beniczky Gáspár naplóját. Thaly: Rákóczi Tár, (Lauffer kiadása) I. köt. 24. l. Ezt az ifjú Petrőczyt a Zrínyi-Nádasdy összeesküvés periratai, Beniczky Gáspárral ellentétben, Miklós néven említik. Kérdés, melyik volt az igazi név?

És most, — hogy a sors sújtó keze még súlyosabb legyen, — eljőve a nehéz megpróbáltatások ideje is a szelídlelkű, gyenge nő számára. Imádott férjének szerelmét érzé maga iránt hidegűlni, hűségét ingadozni. Majd, — talán ezért a végzet büntetéseképen Pekryre, — meg kellett csakhamar érnie: mint lesz kaján irigység áldozatává férje, mint üldöztetik, mint vettetik tömlőczre ártatlanúl, — mint ragadoztatik el vagyona, gyermekei öröke, hatalmasok által, a kik ellen ő tehetetlen volt.

Ennyi iszonyú lelki kín, ennyi szörnyű csapás alatt a gyenge nő, az aggódó anya vallásos lelke egyedül Istenben és a költészetben keresett enyhülést. A szenvedések iskolája költővé tette őt . . . . Ezen időből származnak s leginkább e tárgyak körül forognak fennmaradott költeményei.

Szidónia legfőlebb verseiben sírhatta ki magát; atyja, anyja, fivére sírban, egyetlen bátyja a távol csatatérekén minden órán veszélyben, férje — ki az ő angyali jóságáért, tiszta hűségéért nem rég csélesapsággal kezd vala fizetni, de a kit azért ő változatlanúl szeretett, imádott, — férje a börtönben; apai, anyai öröksége ellenség hatalmában, elpusztítva, férje vagyona lezárva, elkobozva, kis gyermekei koldúsbotra juttatva . . . . És neki mind erről még csak panaszkodnia sem volt kinek! Bátyját, István tábornokot, — a ki különben mélyen érző s gyöngéden szerető testvér volt, — ezen egyedüli élő és szabad lényt, a kinek keblén fájdalmait bizalommal kiönthette volna, olykor évekig nem láthatta, kivált mióta Thököly és Apaffy — illetőleg Teleki — között a viszony meghidegült, elmérgesedett.

Magába fojtott fájdalmait ekként csak múzsá-

jának panaszolható el, sűrű könnyhullatások között énekelvén :

„Csak magamban tartom holtig gyötrelmimet,
Versekkel enyhítem keserűségemet;
Kinek terjeszthetném elejbe sebemet
Nincs, — csak sírván mérem írott verseimet...”

Mit tehetett boldogtalansága ezen gyászidején, gyámoltalan elhagyatottságában, a diadalmas kurucz király árván élő unokavére, a fényben és gazdagságban született, az örömökre nevelt főrangú hölgy? mit tehetett egyebet? — Bús megadással tűrő súlyos sor-sát, s rajongó hittel fohászkodott irgalmas Istenéhez :

„Istenem, adj erőt türelemmességre,
Szívembe malasztot, tiszta könnyögrésre :
Ez elkezdett harczon pokol seregére,
Nyertes legyen, neved nagy dicséretére!

Szent Isten, engemet, szegény kis férgeted
Ne hagyj el, de segíts, hadd áldjam nevedet.
Énhozzám is mutasd, Uram! jó kedvedet,
Hogy az megtérőkhöz nyújtsd kegyelmedet.

Igaz vagy Istenem, és igen irgalmas,
Mind mennyén és földön csak te vagy hatalmas;
Látod, az én szívem, mely igen fájdalmas, —
És nem gyógyíthatja kívüled senki más....

Óh szánj meg Istenem, s az én könnyögrésem
Én édes Istenem, ne bocsásd üresen;
Tetőd az égből segítséget várok, —
Áldj meg Uram engem, ne fogjon az átok!”

Így könnyögrött a szegény, elhagyatott asszony, Urának, Istenének, — és a mellett meg nem szűnt könnyögrögni a földi hatalmasoknak is, férje szabadulásiért, bár ez őt nem rég, igaz hűségét megvetvén, más nőért, „megútálta.” (Legalább a sértett női önérzet ezt súgja a boldogtalan hitvesnek.)

A nemeslelkű hű nő szenvedéseit végre mind az ég, mind a földiek megeléglék: imádott férjét sok

könyörgésével, közbenjárásaival valahára kiszabadíthatta... És Pekry Lőrincz felismeré: mily ritka kincsét bír ezen angyalban, s ha netalán ingadozott is iránta hívségében, szerelmében, — most ez ingadozásnak örökre vége volt. Megedződött hűség-gel s hálával, a legforróbban, leggyöngédebben szerette és tisztelte újra e nemes nőt, s egész halálukig a leg-szebb, a legboldogítóbb viszony maradt fenn közöttük.

Hanem e boldogságban Petrőczy Szidónia lantja elhallgatott. S bár más, szintén komoly napokban, ismételve kezébe vette: de már nem mint lyrai költő, — mint vallási író volt vette újra kezébe a tollat.

Pekry Lőrincz érintett váratlan üldöztetésének s elfogatásának oka pedig ez volt. Az 1679-ik évben a deli és ekkor hatalma növekedtében tiündöklő ifjú kurucz vezér gróf Thököly Imre, a nem rég elhunyt I. Rákóczi Ferencz fejedelem dicső szépségű és fönséges szellemű özvegye Zrínyi Ilona iránt forró szerelemre lobbánván: miután érzelmei viszonzásra találtak, Teleki Mihály leányának, a kivel még előbb, Erdélyben eljegyeztetett vala, jegygyűrűjét visszaküldötte. Apaffy mindenható ministerében erre a harag és boszú érzete, az elébb vejéül szánt fényes tehetségű ifjú fővezér ellen fölgyúlada; minden módon keresé az alkalmat a leányán és családján történt szégyen megtorlására; mihez még politikai versengés is járult. Teleki tehát fokozatosan elhidegíté fejedelni urát a magyarországi bujdosóktól, kik Erdély területéről kitiltattak; sőt voltak esetek reá, hogy a németeknek megengedettettt őket az erdélyi határokon belől üldözni és elfogni. Majd bekövetkezett a végleges szakadás is: Teleki kivitte, hogy Thököly Imre Erdélyben országgyűlésileg nótáztatott, s jószágai elfoglaltatván, másoknak adományoztattak, (1685).

Ez Teleki boszújának már megkoronázása volt: a Thököly ellen irányzott visszaszorítás műve azonban Pekry Lőrincz üldözésével kezdődött meg. Pekry ugyanis nemcsak sógora: de még a gyula-fejérvári főiskolából gyermekkori kedves pajtása, s később Erdélyben is ifjúsági legbensőbb barátja volt Thököly Imrének.¹⁾ A ravasz Teleki tehát úgy számított, hogy a gyűlölt Thökölynek először is egy csapással kedvelt unokanővérét s ennek férjét, Imre gróf testvérként szeretett barátját Pekry Lőrinczet semmisíti meg, s jószágait magának foglalja. Tehette, mert hatalmában valának, és ő a gyenge Apaffy elméjét könnyen bírta jobbra-balra hajlítani.

Ürügyet találni épen nem volt nehéz; rá fogá Pekryre, hogy részes Beldy Pál ligájában, — s azzal, mint annyi másokat, csak elfogatta, jószágait zár alá vetette, s hosszasan tömlöczöztetvén őt, mindenképen sanyargattatá.²⁾

A hív feleség könyörgéseinek elvégre mégis sikerült — tán a nemesszívű fejedelemasszony Bornemisza

¹⁾ „Pekry urammal szemben lévén, mondja meg: Szőlősi által tett izenetít miesoda szívvel vettük, abban meg is nyugodtunk, lévén iskolában jártunkban, többire gyermekkorunkban is olyan szeretet s barátság közöttünk, hogy mondhatom azt, hogy testvér-atyafiak között sem lehet nagyobb...“ írja maga Thököly Imre, Nicomédiából 1705. aug. 24-én, Magyarországba küldött követe Bay Mihály részletes utasításában. (L. Thaly Kálmán: „Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, s egyéb emlékezetes írásai.“ Kiadja a m. tud. Akadémia. Monumenták, Scriptorum XXIV. köt. 626. l. Ugyan ily értelmű Thökölynek 1705. apr. 6-áról Pekryhez írott levele is. L. u. o. 594. l.)

²⁾ „Így bánék (Teleki) Pekry Lőrinczczel is, Bethlen János mostoha-fiával, a kit vagy kellett, vagy nem, csak arestáltatott s úgy mortificált.“ Cserey Mihály krónikája, az 1679-ik évnél, 123. l.

Anna közbenvetésével, — Apaffy szívét meglágyítani az ártatlanul szenvedő férj sorsa iránt. Pekry Lőrincz, semmi főbenjárót be nem bizonyíthatván ellene, miután szép jószágai a fősvény Teleki bírvágyának áldozatul esének, hosszas rabságából, barátai szoros kezesség-vállalása mellett kibocsáttatott.

Azonban Teleki nem az az ember volt, a ki elkezdett üldözéseit ezzel megszüntesse; az elkobzott és Apaffy által magának adományoztatott Pekry-jószágok annál biztosabb megtarthatása czéljából addig fondorkodott tovább is Pekry ellen, míg 1686. aug. 12-én meg-nótáztatta őt, s addig tört, mesterkedett újlagos törbe ejtésére: míglen ez is, — hogy Csereynek saját szavaival éljünk, — „elűná a sokat utóljára, kibujdosék Erdélyből; s mivel különben Magyarországbán elő nem mehet: kételenség alatt pápistává lőn, s gróffi titulust adának neki Bécsben, — úgy jöve vissza (Apaffy halála után) Erdélyben.“ (Az i. h.)

E rövid sorokban sok el vagyon mondva. Teleki-nek tehát sikerült Erdélyből Thököly rokonait, mint őt magát is kiüldözni; de ezen boszúállásáért néhány év múlva — mint tudjuk — életével lakolt: Thököly Imre győztes kuruczainak csapásai alatt roskadván le öreg tetemci, a zernyesti harczmezőn. Azonban ne előzzük meg a történet sorrendét.

Midőn Thököly Imre 1686. elején török fogságából kiszabadúla: a szerető rokon gr. Pekry Lőrinczné sietett e fölötti örvendezését a híres kurucz királylyal meleg hangon írt levelében tudatni, és a mindenéből kifosztott, s Munkács várába szorúlt hős nejétől elrekesztett fejedelem számára a női lélek gyöngédségé-

vel összeállított mindenféle fölszereléssel kedveskedett.
A jellemző szép levél így szól:

„Méltóságos Fejedelem!

Nekem jó Kegyelmes Uram!

Isten Ngodat előtte álló dolgaiban boldogítsa, emberi reménység felett ellenségein győzedelmessé tegye, szívből kívánom. — Az Ngod én előttem igen örvendetes levelét nagy alázatosan vettem, kiből örömmel értem, hogy Isten Ngodat veszedelmes állapotjából kiszabadította és dolgaiban szerencsétetni kezdette. Isten továbbra is, hogy Ngod jobb keze felől állván szerencséttesse, ő szent Felségét kérem. — Én Ngodnak csekély és együgyű állapotomhoz képest egyébbel kedveskedni nem tudván, küldtem három abroszt, három kendőt, tizenkét asztalkeszkenőt, egy párnazsákban háló-szerszámot s egy pinczetok aquavitát, másik pinczetokban is lévén Kende Klára asszony (Bánffyné) aquavitája, Ngod szolgálai kitöltötték s azt is magam készített aquavitával megtöltöttem; három mézes pogácsát s három zsák muntlisztet. Ngodat alázatosan követem, hogy nem Ngod méltóságához illendők ez fejtörhák, de hirtelen szebbeket nem készíthettem, minthogy minden egyetmásom az rossz hírekre nézve széljel van eltéve. Az mely pínze Ngodnak nálam volt, abban mennyi s hová költ? Ngodnak ez inclusában leírván, elküldtem. Azelőtt parancsolta volt Ngod Uramnak, hogy pogány-pínzes (római s görög érme) edényeket és pogány numismákat szerezzen; szerzett is ő Kglme, de mivel itten hozzájok nem férhetni, nem tudhatom, mennyi árút vett ő Kglme; kihez képest azt fel nem írtam. Maradt még itten egy kevés pínz, de Uram ő Kglme nem engedi, hogy most elküldjem, mivel Mikes Kelemen szekeres-lovai és paripái között Ngod számára akar venni valami szép lovakat, s arra kívántatik; de ha azzal bé nem érné ő Kglme, — toldani fogja. — A minap is küldtem bépecsételve terjéket Ngod számára, de Kende Klára asszony magánál tartván, pecsétemet felszakasztotta, már el nem mertem azt küldeni; de mivelhogy még nála van, ha szintén Ngodnak elküldi is, vele ne éljen, mivel én mást küldtem Ngodnak; adja Isten, ne kívántassék! Kérem alázatosan Ngodat, Ngod ne feledkezze ró-lunk; Isten is Ngodat minden dolgaiban boldogítsa! Ezzel Istennek ajánlom Ngodat, és maradok

Szebenben, Ngod 12. Martý 1686. alázatos szolgálója

Petrőczy Kata-Szidonía m. k.

Külczim: Méltóságos Thököli Imre magyarországi Fejedelem jó Kegyelmes Uramnak, ő Nagyságának.¹⁾

¹⁾ A levél eredetije a gr. Teleki-család levéltárában Maros-Vásárhelytől, missiles 157. Tehát Teleki Mihály kezébe került, a ki gyöngédtelenül visszatartotta.

Pekry Lőrincz, mint Csereytől már tudjuk, a hatalmas Teleki folytonos üldözései elül (úgy látszik 1686. nyarán) Magyarországra menekült. Mit is tehet vala egyebet? Erdélyi jószágai lefoglaltattak, s tudta, hogy azokat Teleki bukásáig sem vissza nem kaphatja, sem maga személyében biztosan nem élhet; ekként utána kelle látnia — családfenntartó lévén, — hogy magának állást teremthessen, és hogy saját elvesztett erdélyi javai helyett, nejének Magyarországon még ipa idejében a császáriak által lefoglalt — s bár azután rövid időre, Thököly fénykorában, sógora Petróczy István által fegyveres kézzel ideiglen birtokolhatott, de Bécs ostromának meghiúsultával ismét a német kamara keze alá került — jószágait visszaszerezhesse. Ezért fordult meg gyakorta Bécsben a császári udvarnál, és Esterházy Pál nádor udvarában. Itt és ezen időkben ismerkedett meg személyesen és kötött szoros barátságot a később oly nagy szerepre hivatott ifjabb gróf Beresényi Miklóssal, különben közeli rokonával,¹⁾ kinek családja egykor, szintén úgy, mint most az övé, Erdélyből, üldöztetések elül szakadt vala ki, és kivel most Pekry együtt vőn vitézi részt a török elleni hadjáratokban, Buda ostrománál, stb.

Pekry Lőrincz, a reformált vallású erdélyi főúr, közelebről megismervén Leopoldnak a jezsuiták által kormányzott környezetét s az éppen ily uralom alatt álló nádort: éles eszével csakhamar tájékozta magát

¹⁾ Pekry Gábor, bihari főispán, váradi és székely főkapitánynak özvegyét Baládfy Borbálát, kitől egyetlen fia Pekry Ferencz született, később Beresényi László, szörényi bán birta nőül; fiok Beresényi Imre, gr. Beresényi Miklós nagyatyja. Az ezzel anyául testvér Pekry Ferencznek pedig fia volt Fekete Klárától gr. Pekry Lőrincz. Fekete Klárának második férje gr. Bethlen János vala, Lőrinczünknek nevelő-atyja.

helyzete iránt, s meggyőződék, hogy, ha császári kegyeket akar elérni: a protestáns-üldöző Leopoldnál a katolikus hitre térés nélkül semmire nem mehet. Jószágai mindkét országban, — itt egyik, amott másik részről, le valának zárolva, — s őneki élnie, rangjához méltón élnie, s nejét és gyermekeit eltartania, neveltetnie kellett. Azonkívül Pekry még nyilvános pályája kezdetén álló, nagyravágyó, s magában, — mint a bekövetkezett idők igazolták, — fényes szerepre tehetséget érző ifjú férfi volt. . . . Számot vetett tehát magával, sorsával, meggyőződésével, — és ezen utóbbit egy időre lekiüzdvé, „kénytelenység alatt (Cserey szavai) pápistává lőn.“

A várt jutalom nem is maradt el. Az eszélyes, tanult, ékesszóló, és a körülményekkel megalkudni tudó erdélyi főurat jónak látták Bécsben — másoknak példájára — hathatósan felkarolni. Ugyanis az alkudozások ama tartománynak a magyar korona védnöksége alá visszahelyezése iránt, Bécs és Apaffy udvara között ekkor már megindultak. És az alkuból nemsokára formális szerződés — az ú. n. leopoldi diploma — lett, melynek örve alatt aztán Austria Erdélyt szépen birtokába keríté.

Ilyes körülmények között oly előkelő s tehetséges, tevékeny szellemű erdélyi úr megnyerése, a minő Pekry volt, — nem leheté közönyös a bécsi udvarra nézve. Cs. kir. kamarási, majd titkos tanácsosi, végre pedig grófi méltósággal (1692.) tűntették ki tehát személyében a katholizálót, s lovas-tábornoki ranggal a török ellen hősiiesen küzdött főtisztet.¹⁾ A ki aztán

¹⁾ „Comes Laurentius Pekry de Petrovina, S. C. R. Mattis Camerarius, Generalis Equitum et Consiliarius Actualis Intimus,“ —

midőn 1690. után Erdélybe ismét visszatérhetett, — 1692-ben diadallal iktattatott be újra ottani (balázsfalvi, ozdi, kutfalvi, dicső-szent-mártoni, orosz, czintosi, szent-jakabi, stb.) Leopold által Teleki özvegyétől visszaadatott jószágaiba;¹⁾ — sőt Erdély első vármegyéjének, Fejérnek lőn főispánjává s egyszersmind az első székelv széknek Udvarhelynek főkapitányává, tehát kettős méltósággal is földiszíttetett.

Gróf Pekry Lőrincz így Erdélynek egyik leg-hatalmasabb, legbefolyásosabb főurává lett, s több ünnepélyes alkalomkor képviselte a király személyét. De mély vallásos érzületű nejét, — ki gyermekeit tovább is szigorúan a protestáns vallásban nevelé, — bántá e fényes méltóságok s a visszaszerzett jóllét ára. . . . Említettük, hogy a Petrőczyek mily puritán, hitbuzgó protestánsok valának. Szidónia nem helyeslé, sőt határozottan kárhoztatta férjének vallásváltoztatását, és pedig annál inkább, mert ismeré annak meggyőződését, belátott lelke rejtekébe, és ott azt látta, hogy Pekry e lépést (mint azon korban annyi mások!)

Pekry 1692—1700 közötti eredeti arczképének felirata. (Nemzeti Múzeum.)

¹⁾ „Extractus Literalium Instrumentorum Illustrissimi Domini Comitis Laurentij Pekry, a Caesare Leopoldo confirmatorum“ ezim alatt létezik a Rákóczi-archivumban Vörösvárt egy egykorú följegyzés, melynek első darabjában ez áll: „1-mae. Continent consensuales Caesaris et Regis Leopoldi ad resignationales Michaëlis quondam Teleki et conthoralis suae Judithae Vër, mediantibus quibus bona universa et jura possessionaria, alias Comitis Laurentij Pekry, sed per notam amissa, a Principe Michaële Apaffi eidem Domino Teleki et suis collata, per manus Domino Comiti Pekry, consorti, posteritatibus utriusque sexus et legatarijs resignavit et recessit, nullo sibi jure reservato; regia insuper donatione munitas, virtute ejus eadem bona ipsi Domino Comiti Pekry, consorti, haeredibusque et posteritatibus utriusque sexus, ac legatarij . . . donata et collata sunt.“

csupán világi előnyökért tette. Petrőczy-Kata-Szidónia annyira ment e miatti keserűségében, kárhóztatásban, hogy könyvet írt és könyvet nyomtatott ki férjének convertítasága ellen. Németből átdolgozá és 1690-ben Hamburgban, majd 1692-ben Frankfurtban (mert a magyar korona államterülete alatt ekkor már szabad nyomda nem volt) ismételve kinyomatta Mayer Józsefnek a protestáns hitmeggyőződést védő könyvét: „A pápista vallásra hajlott lutheránusok lelkei-eszméretének kínja“ czím alatt.¹⁾

Ekképen remonstrált a hitében erős jellemű s fennkölt gondolkozású nő, különben oly hön szeretett férje ellen; — de viszont, midőn II. Rákóczi Ferencz diadalmas zászlóit a haza és vallás szabadságáért fölemelvén, Pekry Lőrincz is e zászlók alá esküdött, és a német uralom alatti nehéz sorsában „kényszerből“ fölvett kath. vallást odahagyva, eredeti reformált hitére ünnepélyesen visszatért:²⁾ a férje ezen tettének, vallásáért rajongó lelke egész teljéből örvendező hitvestárs — sietett Istennek halát adni. Író tollat vőn ismét kezébe, s buzgó és örömben dobogó szívénck halálmáit, fohászait, a kuruczvilág alatt készült ezen két rendbeli művében fejezte ki:

1. „A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szíveket élesztő jóillatú tizenkét lilium.“ (Nyom. Kolozsvártt, — a férje által kiostromolt Kolozsvártt, — 1705-ben, s másodszor ugyanott 1764-ben.)

2. „Jó illattal füstölő igaz szív.“ (Nyom. Lőcsén, 1708-ban.³⁾)

¹⁾ L. Nagy Iván Magyar Írónők czimű cikkét, Remény, 1851. II. 190. l., és v. ö. Bod Péter Magyar Athénás, 1222. l.

²⁾ Rákóczi Emlékiratai.

³⁾ L. Nagy Ivánt, az i. h.

Amaz Arndt János után németből volt dolgozva, emez az író elő eredeti s egyszersmind utolsó műve.

Pekryné változatos élete viszontagságainak, örömei s szenvedéseinek vázlatában ezzel még korántsem érünk véget. Az 1692-től 1703-ig terjedő 11 év bizonyára legboldogabb időszakaihoz tartozott hősönk életének: mert erdélyi birtokaikban békén, háborítlan családi boldogságban, fényben, méltóságban, gazdagon élve, mint Erdély egyik legelőkelőbb s legtiszteltebb úrnője, szentelhette idejét övéi boldogításának s az egyház és szegények gyámolításának, legkivált pedig kitűnő anyai gonddal ápolt, szépen fejlődő leánykái nevelésének, szellemi képezésének.

Azonban költőnőnk életének ezen aránylag legcsendesebb, legboldogabb szakát sem mondhatjuk felhőtelennek. Sőt egy nagy gyász éré anyai szívét. Ugyanis reménydúsan fejlődő egyetlen fia, már serdülő korában, vadászati szerencsétlenség által véletlen halált szenvedett.¹⁾ Képzhetni, mennyire vérzett e csapástól a hős szerető anyja érzékeny szíve! S e mélyen fájó sebhez még másnemű bánatok is járúlnak vala. Mert míg egyrészt férjének már említett kényszerszülte hitváltoztatása is gyötré vallásos érzületű lelkét: addig másrészt nem kis fájdalommal töltötte el családjának, nevezetesen egyetlen, szeretett bátyjának Petrőczy Istvánnak s unokavérének Thököly Imrének romlása. Az egykor virágzó, Thököly- és Petrőczy-házak férfi-ivadékát most már csak ez a két utód képviselte. És ők, a haza lehanyagott szabadságáért küzdők, balszerencsétől üldözötve, mindenöket elvesztve, övéiktől elszakasztva, a hazától

¹⁾ B. Orbán Balázs helyszíni kutatásaiból (sírkő-felirat Ozdon) meritett adat szerint.

távol, idegen nép között, számkivetésben, bujdosásban voltak kénytelenek tölteni hányatott életök éveit.

Thököly, és vele bajait megosztó hű tábornoka, unokatestvére, Petrőczy, miután 1690-ben Erdélyből Lothringiai Károly által kiszorítottak, néhány ezer bujdosó kuruczezal a porta szárnyai alatt Oláhországba, Szerbiába vonúltan éltenek, be-beütve a szélekre Nándor-Fejérvár vagy Viddin felől, a Pétervárad, Lippa, Gyula vidékein tanyázó németekre, — s meg visszaveretve ezek által palánkjaikba, a Timok, Mláva és Lom vizei mellé, az Al-Dunától délre. És ez így tartott évről évre; a karlóczyi békekötés után pedig Thököly — osztrák befolyás következtében — kőslelkű nejével s udvarával Konstantinápolyba, majd Ázsiába, Nikomédiába belebbeztetett, — míg Petrőczy a kurucz hadak maradványával, mint ezek feje, az Al-Dunánál, Oláhországban telepítettet le.

Szidónia tán 1685. őszén látta utóljára szeretett bátyját, midőn ez Thököly váradi elfogatásakor, Apaffy engedelmeiből egy időre Erdélyben vonúlt meg.¹⁾ Azután a tábornokot a kötelesség és hazafisága 1686. elején ismét a kiszabadult Thököly oldala mellé, Nándor-Fejérvárra szólítván, — a hű testvérek hosszú, hosszú ideig: tizenkilencz évig nem láthatták egymást. Mert Thököly 1690-iki erdélyi szerencsés beütésekor, a midőn Petrőczy is vele volt, viszont Szidónia nem vala ott többé: férjével Teleki boszúja elül Magyarországon tartózkodván. Itt a két rokonlelkű nő: Petrőczy Istvánnak szerető neje, a saját szerzette imakönyve által szintén a magyar írók közé tartozó

¹⁾ Petrőczy István levele Gernyeszegről, 1685. nov. 20-áról, ipához id. b. Révay Imréhez. (Er. a gr. Zay-levéltárban.)

b. Révay Erzsébet, és István úr nővére gr. Pekry Lőrinczné, sokszor onták együtt könyjeiket a tőlök oly messze szakadtott, oly sovárgva várt hű férj, hű testvér után; és együtt tanakodtak Szklabina várában: miként szerezhethnék őt vissza magoknak?

A két nemesszívű hölgy mindent elkövetett, 1685-től egész a karlóczyi béke idejéig, Petrőczy István amnystiáltatásáért az udvarnál, s e részben őket Pekry is jó szívvel és teljes igyekezettel támogatta. Többször járatták ügynökeiket Bécsben, a lengyel királynál, a lotharingi hercegnél, a nádornál, a Pálffyaknál, Illyés-lázyaknál, Erdődyeknél, a német tábornokoknál, s mindazoknál, kiknek befolyásától valamit remélhettek. De a szegény bujdosó kurucz csak nem jöhetett haza. Nem jöhetett: mert báró Petrőczy István csak becsüléssel, méltóságai és lefoglalt összes javai visszaadása mellett lett volna hajlandó hazatérni; majd, miután a békealkudozás a porta és Bécs között megindult: Thökölyt — kihez vérség, eskü és szeretet kötö — elhagyni nem akarva, egyik levelében a közbenjáró szeretett nőknek, bár fájó szívvel, de férfias elszántsággal kijelenté, hogy az amnystia-kéréssel ne is fáradjanak, ő a többi kuruczok sorsához csatolta a magáét, el van tökéelve nyúgodtan bevárni: mint hozand reájok a békealku?¹⁾

A békealku — számkivetést, belebbezést hozott. S a két nemesszívű nő legalább leveleivel akarta olykor-olykor vigasztalni az elhagyatott bujdosót. Midőn Pekryék 1691—1692-ben Erdélybe visszatelepedének: azóta gyakrabban levelezhettek a hölgyek a távolban

¹⁾ Petrőczy István er. levelei nejéhez és hűgához, a gr. Zay-levéltárban.

is oly forrón szeretett férjjel, illetőleg testvérrel. Pekry ugyanis a lovagias gróf Veteránival, Erdély katonai kormányzójával bizalmas ismeretségben állván: ez maga közvetíté Révay Erzsébet és Petrőczy Szidónia levelezését Thököly tábornokával, Petrőczy Istvánnal, — kinek számos, a két úrnőhöz intézett s legtöbbszörre Veteráni udvarias sorai kíséretében megküldött levelét találjuk 1692., 1693., 1694. és 1695-ből, Szerbiából, Oláhországból (a Mláva vize mellett, Pozseroviczáról, Jagodináról, Bukarestből keltezve) a gr. Zay-levéltárban. Ezek egyikében (Bukarest, 1695. dec. 10.) gyöngéden írja a kemény kurucz vezér, szeretett hűgának, hogy „régől fogva óhajtvá várt levelit Kegyelmednek igen nagy kedvessen, szeretettel vettem. Érttem maradéki iránt az Isten áldását Kegyelmeteken . . . kívánom, Isten ő szent Felsége éltesse s nevelje Kegyelmetek örömére, — atyafiságossan köszöntöm is ő Kegyelmeiket (kis unokahúgait). Mit tudnék egyebet Istennemtől jobbat kívánni, mint ha ennyi nyughatatlanságim után . . . véreim között tölthetném el kevés, hátramaradott időmet!”

Így vágyakozott, de egyelőre hiába, a bujdosó vezér, övéihez. Még 1696-ból is számos levél van tőle; de azután, Veteráni elesvén s helyét zord katona foglalván el, a németek szigorúan őrködtek minden érintkezésre. Petrőczynek nagy áldozatok árán sem sikerült két éven át bejuttatni egyetlen levelkét szerető nejéhez; nővérével is csak a Bukarestből Brassóba bejáró kereskedő emberek izenet-vivései által érintkezhettek néha-néha. Végre 1698-ban sikerült nagy titokban bejuttatnia Nándor-Fejérvárról egy, s 1699-ben Drinápolyból ismét egy levelet. És ezzel újból megszakadt minden összeköttetése, egész 1703-ig, 1704-ig. Oly gyöngéd-

szívű nőnek, a minő Szidónia volt: ez a szomorú helyzet, — egyetlen fivére egész életfáradalmainak, szabadságszereteteért vére ontásának e keserű gyümölese, — természetesen, nem kevés fájdalmat okozhatott. Nem volt tehát boldogsága — mint mondók — felhőtlen ekkor sem.

1703-ban az idő mindkét hazában nagyot fordult. Az ifjú II. Rákóczi Ferencz fejedelem és gr. Beresényi Miklós győzelmes hadai nemcsak Magyarországot hódíták meg Munkáestől a Vág s Morva vizéig: de Erdélyt is gyorsan elboríták. Rabutin gróf, a császár zordon, rideg katonai főparancsnoka, a veszedelem szelére, tanácskozás ürügye alatt összehívátá Nagy-Szeben várába az egész tartomány előkelő urait, és nehogy a forradalomhoz csatlakozzanak: formyszerűleg bent tartóztatá őket családotól, s drága ingó-értékeikkel. Csak midőn kívül a mezőt már jóformán mind a kurucz bírá, — a kath. vallásuknál vagy előzményeiknél fogva legmegbízhatóbbakat s egyszersmind legtevékenyebbeknek ítélteket bocsátgatá ki közülök, hogy az ellenforradalmat szervezzék. Ilyen volt mindenekelőtt gr. Pekry Lőrincz, de a kinek nejét, már ekkor szép, felnőtt leányaival együtt, Rabutin kezességül Szebenben visszatartja vala; — ilyen ennek rokona gr. Mikes Mihály, ifj. gr. Teleki Mihály, s ilyen a hű szolgálataiért és jeles hízeltető voltaért báróvá és főispánná emelt — különben közönséges oláh származású — Száva Mihály. Pekrynek, mint erdélyi első főispánnak, földadata volt a vármegyék, Mikesnek, mint háromszéki főkapitánynak a székelység, Szávának, mint oláhnak, a Zaránd-, Fejér- és Hunyadmegyei hegyi mocsáság fölkelése és csapataiknak szervezése a kuruczok ellen, s Telekinek, mint Kővár-vidék főkapitányjának,

a német őrséggel megrakott kővári erősség megvédése s a Partium lábra állítása.

De mind a négyen másként járnak. Mert a kuruczokhoz szító lakosság nemesak hogy nem mozdult, — sőt Rákóczinak erdélyi hadai a Thököly régi kuruczainak maradványából alakult s b. Orlay Miklóssal Oláhországból Temesvár és Lippa felől beütött csapataival („törökországi magyarok“) egyesülvén: Kosztarác ezredes seregét a hunyadi szorosokban szétverték, magát Kosztát megölték, Szávát elfogták. Onnan Illye, Dobra, Branyicska kastélyokat, majd Gyulafejervárt is ostrommal megvén, Balázsfalvára törtek, és az idemenekült Pekryt (1703. october havában), valamint a háromszéki kuruczok Hermány alatt Mikest foglyúl ejtették; Teleki Mihály pedig a kővári német őrséget fellázítván, s a császári parancsnokot elfogván, — amazokkal és várástól együtt önként lőn kuruczczá.

Pekry, Mikes, Száva, Teleki mind Magyarországba Rákóczihoz vitettek, illetőleg mentek; a kinek a hódolati esküt, mint szívökben (az egyetlen Szávát kivén) igaz magyarok, — mind a négyen letették.

Pekry Lőrincz ekként kuruczczá lőn, és szívvel-lélekkel csatlakozott a szabadság ügyéhez. S ekkor történt, hogy újra visszatért a református hitre. — Rákóczi, míg a három másik erdélyi főurat egyelőre udvarában maga mellett tartá: Pekryt, mivel már azelőtt is, t. i. Magyarországon laktában, a török ellen katonáskodván, jeles hadi képzettséggel bír vala, tábornokká nevezé ki, s mint ilyent, mivelhogy Beresényivel régi, bizalmas barátságban s rokonságban álla, — Beresényi táborába küldé, a Vág mellé.¹⁾

¹⁾ Rákóczi Emlékiratai.

Pekry az 1704. év martius, aprilis és május hónapjait a Vág, Pozsony és a Csallóköz tájain, gr. Beresényivel táborozva tölté, s vitézségét a főttábornok szemei előtt nem egyszer fényesen kitűntette. Egy ízben azonban ez, egy csallóközi csatározásnál (a Császa mellett, apr. 28-án) majdnem életébe került; az ellenkezésben ugyanis, miután maga is két németet levágott volna, lövést kapott lábába, de még volt annyi ereje, hogy az őt megsebesítőt pisztolyával agyonlőhette. Azonban sebe miatt nyergében meginogván, a rárohanó németek előtt csak néhány hí vitéze földözetének és Beresényi híres lovának, a melyen űlt vala, köszönheté megmenekülését.¹⁾

Pekry most Beresényi ajánlatára altábornagygyá léptettetett elő és az erdélyi hadak élére küldetett; s főleg az ő, továbbá Mikes és Teleki grófok s Száva báró buzgó működésének vala fényes sikere az, hogy Erdély — néhány ostromzárt erősség kivételével — csakhamar egészen kurucz kézre került, és hogy az 1704. júliusban Gyula-Fejérvártt nagy számban egybegyűlt rendek Rákóczi erdélyi fejedelemmé egyhangúlag megválasztották.²⁾ Gr. Pekry Lőrincz ettől fogva első emberré lőn Erdélyben Rákóczi hívei közül.

¹⁾ Beresényi eredeti levelei (különösen a nagy-magyarai révtől 1704. apr. 29-én írott) Rákóczihoz, ki is nem győzi Pekry személyes bátorságát s jeles vezéri tehetségeit magasztalni. (L. Archivum Rákócizianum, IV. köt.)

²⁾ Pekry a választás sikerére, mint látszik, előre szavát kötötte; ugyanis épen ezen Erdélybe menő útjában írja 1704. jun. 21-én Debreczenből Vay Ádámnak: „Azon leszek, hogy inducáljam az embereket, hogy az Múltóságos Fejedelmet fejedelmünké választszuk. . . . Én minden promotióm reménsége nélkül faciam, quod est officium unius fidelissimi servi et fidelis; elég dicsőségnek tartom azt, ha én parolám szerént véghez vihetem, hogy Rákóczi Ferencz légyen erdélyi fejedelem, és az én

Míg a férj, mint hadvezér és államférfi ily diadallal szolgált egy fiatal, dicső fejedelem és a nemzeti függetlenség, szabadság ügyének: addig a szegény nő, Petrőczy Kata-Szidónia, a kegyetlen Rabutín által, férje elpártolásáért, öt leányával együtt fogságba vettette, kemény őrizet alatt raboskodott. S raboskodnia kelle a sors szeszélyéből éppen azon várban, Szebenben, melyet az ő szeretett férje, vele együtt raboskodó leányainak édes atyja, tartott körülrajzó seregeivel ostromzár alatt.

Pekry mindent elkövetett hű neje és gyermekei kiszabadításáért; váltságdíjat; foglyokat sürűen ajánl vala Rabutínnak érettök, kieserélésökért. De a szívtelen cs. kir. maréchal, kinek a császári pártra csalogató kísérleteit Pekry állhatatosan visszautasította, — nemtelen boszúból hosszasan akará kínozni a szoros rabságában részleges szélhüdestől ért szegény beteg grófnőt és ártatlan lányait, — ha már az erős férfiún haragját kitölteni hatalmában nem volt. Minden ajánlatot konokul mellőzve, egy évnél tovább, 1704. novemberig tartá fogságban Pekry gróf családját; és ekkor is csak úgy bocsátá ki, mivel Rákóczinak (Beresényi kértére, a ki Pekrynéért, mint különben is rokonáért, a fejedelemnél hathatósan közben veté magát,¹⁾ a békebizto-

hazám oly okos, nagy, és messzelátó fejedelemmel dicsekedhetik, et erit cur gratias agat Transsylvania. Legalább jó hírem-nevem lészen etiam post futura. Elég lészen nekem ez, — akárki vegye az jutalmát!“ (Er. lev. Vörösvártt.)

¹⁾ Beresényi már 1704. ápril s május hóban élénken sürgette Rákóczinál Pekryné kiszabadítását; 1704. ápril 28-áról Nagy-Födemesről írja a fejedelemnek:

„Fürtenburgh ma, hogy lovamra akarok ülnöm, érkezett Bécsből, (hova kieseréltetését szorgalmazni, Beresényi becsületszóra bebocsátja vala); micsoda leveleket hozott, megküldtem Nagyságodnak. Pekryné asszonyom szabadulása áll Nagyságod kegyelmes-

sok előtt kifejezett határozott kívánata következtében a bécsi udvartól erélyes parancsot vőn Pekry grófnénak s leányainak b. Fürtenburg cs. ezredesért való kicsérélésére.

Megjegyzendő azonban, hogy noha az udvar, vagyis a cs. udv. főhadi-tanács említett parancsát Fürtenburg még július elején megvitte volt Szebenbe Rabutín-nak: ez, mivel a szegény szélhüdött fogoly nőnek halálát és ekkor kincsei felharácsolhatásának alkalmát várta, továbbá, hogy a gyűlölt Pekryt annál inkább boszantsa, — mindenféle ürügy s készakarva indított veszekedés örve alatt, az említett parancs daczára is több hónapig, nevezetesen késő őszig húzta-halasztotta Pekry családjának szabadon bocsátását; és csak midőn a grófnő szélhüdéséből reményen fölül felüdült, kiépült, s így halálára és kincseire többé nem számíthatott, — ereszté őt ki Szeben várából. Jellemző a mord Rabutin galád eljárására nézve, a miket ezen tárgyban Pekry, Gyula-Fejérvárról 1704. július 7. és 10-én Rákóczi fejedelemhez intézett leveleiben ír; melyek is közvetlenül hősnőnkre vonatkozván, azon részeket ideiktatjuk:

„Éppen mikor avval az átkozott Rabutinnal civídzom: akkor veszem az Nagyságod levelét . . . . Hogy Nagyságod szegény feleségem — kit az gutta megütött — szabadítása iránt kegyel-

ségben; reménlem, atyafiúságomat is tekintvén, mutatja Nagyságod kegyelmes gratiáját ő Kegyelméhez . . . Én küldök parolát — ha maga nem akar Nagyságod — Rabutínnak, hogy mindjárt elbocsáttatom az rabokat, Nagyságodtól lévén engedelmem, mielt szabadon tudom lenni ángyomat, és azzal beküldeném erős hitre Fürtenburghot az decretummal Erdélybe, Pekry uram szolgájával. Így hitet merek aztán tenni Pekry hivesége mellett, s meglátja Nagyságod, micsoda szolgája lesz Nagyságodnak!“ S május 8-án Sentétől ismét így ír: „Fürtenburghot megindítom; az Istenért is kérem Nagyságodat: jó dispositióval bocsássa Nagyságod Pekryné asszonyomért!“ (Archiv. Rákócz. IV.)

mességit ajánlja: az Úr-Isten Nagyságodat érette áldja meg! — Rabutínnal rútúl összevesztem; minémű levelet írt nekem, én minémű választ adtam: az jövő postán Nagyságodnak alázatossan megküldöm; most azért nem lehet: mert Fürtenburghnak megírtam, jűjjon parolája mellé árestomban, mert így bocsátotta Nagyságod őtöt el, ha az Bellicum parancsolatja szerint kiszabadítja az feleségemet... Rabutín subtilitássit ebben én jól penetrálom: de nálam bizony azt fel nem találja — kit Nagyságod meg fog érteni.... Bethlen Miklósné aszszonyom küldött ki (Szebenbűl) szintén most hozzám; reménkedik az Jézus nevében: segítje Nagyságod az urát, mert meg akarja öletni Rabutín, kétszer volt már törvénye; azért fogták meg, hogy Havasalföldi felé felküldött Bécsben az császárhoz, megírván az Rabutín kegyetlenségét.... Az én szegény feleségemet is nagyobb árestomban vetette.... Szegény feleségem dolgában expressust küldök fel Nagyságodhoz, mihelt Fürtenburgh iránt végső resolútióm jűn: kiereszti-e, nem-e?”

Három nap múlva, (júl. 10-én) megindúlt ezen expressus, a ki által is írja vala gr. Pekry Lőrincz Rákóczinak, hogy az országgyűlésén a fejedelem-választás hivatalos tudtúl adására és a trón elfoglalására való meghívás megvivésére a rendek, a vármegyék részéről őt Pekryt, a székelyek részéről Mikes Mihály grófot, és a szászok részéről Kolozsváry Mártont delegálták ünnepélyes követségül; — azután folytatja:

„Reméltem vala, hogy Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint szakál nélkül (azaz, nem mint bujdosó és gyászoló ember) fogok Nagyságodhoz mehetni: de az átkozott Rabutín ezt praepediálta, és Isten után egyedül Nagyságod lehet az, ki megvigasztalhat szegény édes feleségem szabadulásával. Az dolog Kegyelmes Uram, ebben van. Mikor ő (Rabutín) felyerette Fürtenburghot: propter videre felszabadította az árestomból az feleségemet, — de visszaírt, hogy adjon assecuratoriát Thorocz kay (István, tábornok, akkori erdélyi kurucz főcommendáns) uram Fürtenburghnak, hogy neki (Rabutínnak) nem imputál-tatik az a casus. Thorocz kay uram nem adott; kire nézve — mivel azonkívül is az eb csak akadált keresett, — aréstáltatta újolag az szegény feleségemet. Annakutánna adott (assecuratoriát) Thorocz kay uram; és mivel mi irántunk is Mikes uram-al scrupulizált: az Radvánszky (János) uram és többek tanácsából küldtünk assecuratiót; hogy inkább tolláljuk az scrupulusát, és bátrabban kijöhessen: subscribáltuk mindketten, így:

„A Serenissimo Principe Rákóczi in Transsylvaniam missi Plenipotentiarij.“ Ezt ő (Rabutin) felfogta, és mikor mindenből kifogyott volna, azt írja, hogy az én feleségemet azért nem bocsátja ki, hogy eo ipso agnoscsálna engem plenipotentiariusnak, ha kieresztené a feleségemet, — hanem adjak assecuratiót Fürtenburghnak, hogy felmehessen (Bécsbe), és ott assequálhassa maga szabadulását, mind az feleségemét. Fürtenburghot azon kérte: ne jűjön ki; mert az mint mondják, hogy igen nehezen volt az guttaütésben az feleségem, azt gondolta: meghal, és az mi kevesem még Szebenben megmaradt, felharácsolja. De Fürtenburgh mind az szoros arestumot megútván, mind az éhezést, — mert, ha a feleségem nem lött volna, éhel is meghalt volna, — csak resolválta magát, hogy kijűn, ki is jűtt; micsoda leveleket adott keziben, kikben minémű csalfán menti magát (Rabutin), Nagyságod megláthatja. Mivel pediglen, Kegyelmes Uram, az én szegény feleségem másként késűn szabadúl meg, ha szintén meg nem hal is, hanemha Fürtenburgh újolag Bécsben megyen: Nagyságodat alázatosan kérem, mentől hamarabb Nagyságod expediálja Pozson felé; de egy embert kellene vele elkűldeni az német rabokhoz, az kik újolag lennének kezesek, hogy visszajűn, — osztán az úr Beresényi uram, vagy Károlyi uram, az ki közelebb van Bécshez, késértetné fel Bécsben, hogy hozhatna hamarabb (újabb) decretumot erre az curiára. Lehetne scrupulus, Kegyelmes Uram, hogy talám valamit bízott reá Rabutin, az kit nem reméllek: mert valakik kiszöknek (Szebenbűl), uno ore referálják, hogy igen gazúl tartotta (Rabutin Fürtenburgot) árestomban. De, hiszem, azonkívűl is Nagyságod méltóságos parolája szerént is ő felment volna Bécsben, ha Rabutin nem vakmerősködött volna is; és ha visszajűn: akkor ne bocsássuk be (Szebenbe), csak az decretumot küldjük be Rabutinnak, — így, ha hozna is választ neki, nem viheti be. De ha ő fel nem megyen, Nagyságod jobban tudja az bécsi udvar dolgát, csak levetik az instantiát, ha nem leszen kinek urgeálni, s odavesz; ki ha úgy lenne, valóban megesnék nekem; már is majd mindenemből kifordúltam: de úgy éppen koldús lennék. Bizom azért Nagyságod kegyelmességében, hogy Nagyságod jóformán és securitással mentől hamarabb expediálja Bécs felé. Irtam én is az hollandusnak (Hamel Bruininx hollandi követ, béke-közbenjáró), ha Nagyságodnak nem lészen ellenére, hadd vinné el (Fürtenburg); s alázatosan megszolgálám Nagyságodnak, ha Nagyságod méltóztatnék Ricsánnak (Beresényi által elfogott cs. tábornok) és az több raboknak parancsolni, hogy írának az udvarhoz, hogy Rabutint e felől intsek meg; másként, ha ez a decretum nem effectuálódik, az a rabságra is nehezedik. Ha Nagyságod kegyelmessége ez iránt járúl: bizony, életem fogytaig Nagyságod kegyelmességét vérem kiontásával is megszolgálom. Magam szolgálmat is

adjungáltam melléje Fürtenburghnak, az ki az közelebb való Nagyságod táboráig elmegyén velle, és ott visszavárja, és velle együtt újrolag bejün.

Kérem alázatossan Nagyságodat, édes jó Kegyelmes Uram, Nagyságod méltóztassék mentőlhamarébb expediálni, az rabokkal — kivált Rhicsánnal — iratni, én Nagyságodnak, ha élek, bizony megszolgálom; ha én meg nem szolgálhatom: az Úr-Isten Nagyságodnak fizesse meg! — Mivel látom, Rabutín — noha némellyik levelemet adalterálta, — de az Bellicumnak az egész actákat includálta: nem tartottam szükségesnek, hogy nekik én is elküldjem, hanem az hollandusnak includáltam, conferáltathatja Nagyságod.

Azt mondja Fürtenburgh uram, hogy Rabutín mind erőltette, hogy ne jűjjön vissza: hanem ő Havasalfölde felé elküldi, őáltala correspondentiát akarván küldeni, — de ő Kegyelme csak resolválta magát, hogy az kezessét itt nem hagyja, és feleségét, jószágát; azon kéreti Nagyságodat: Nagyságod keményen irasson az rab-Generálisokkal (Ritschan, Kreuz), és kívánja Nagyságod vagy az decretumnak Rabutín által való megfogadását, vagy Pejzingernek (a Fürtenburggal Bécsbe küldött s odamaradt második német rab) visszaküldetését, és ijesztesse Nagyságod az rabokat, — kit Nagyságodnak alázatossan én is megszolgálók.¹⁾

Látható e levélrészletekből: mily szívvel-lélekkel, tettel, jóakarattal fáradozott Pekry, szenvedő nejének s gyermekeinek kiszabadításán, — de viszont látható az is, hogy Rabutín elég rúttól nem jellemezhető lovagiatlan makacssága megtörésére az összes német rabtiszteket fenyegetni, ijeszteti, sőt a külföldi diplomatia, nevezetesen a hollandi követ segélyét is igénybe venni kellett. Ekként Petrőczy Szidónia szabadulása úgyszólván diplomatiiai ügygyé kezd vala válni, — midőn végre a bécsi udvar is megsokalván erdélyi tábornoka embertelen eljárását: a fogoly Fürtenburg könyörgéseire, ezt őszre kelve Pekry grófné azonnali kibocsáttatását elrendelő parancsosal küldé vissza másodszor Rabutínhoz Erdélybe.

Petrőczy Szidónia így valahára szabaddá lön; szívére ölelhetette imádott férjét, Erdélynek ekkor leghatal-

¹⁾ Er. lev. a vörösvári Rákóczi-levéltárban.

masabb emberét, s szívére ölelhetette 19 év óta nem látott egyetlen testvérét, a régi bujdosó kurucz vezért b. Petrőczy Istvánt is, — ki 1704. folytán karddal kezében tért vissza Erdélybe, s itt, szeretett hűgánál, sógoránál, Beszterczén megpihenvén, Magyarországba ment Szklabina várába, két évtized óta nem látott nejehez, s onnét Trencsénybe, hogy a még boldogúlt atyjától 34 évvel azelőtt bitorúl elfoglalt ősi jószágokat végre-valahára átvehesse. Megérhette tehát, oly sok bujdosása után, a már ekkor a hatvanas évek felé hajló öreg kurucz, hogy sok bú terhelte ősz fejét, hű nejevel együtt, legalább néhány éven át ősi fészkében, kaszavári kastélyában — mert magát a várat Leopold dülhe szétdulatá, — hajthatta le. Ott, ő s jószágában fészkelve, ostromzárolá azután Trencsény várát; mert Thököly Imre hív tábornoka, ennek mostohafia zászlai alatt is kihúzá régi kardját, Rákóczit is mint tábornok s mint senátor szolgálván.

Ekként Petrőczy Kata-Szidóniának férje Erdélyben, s bátyja Magyarországon harczolt mint kurucz tábornok; sőt két lányát is csakhamar két ifjú kurucz főtitst vezeté oltárhoz, — a kikről alább. Volt tehát kikért rettegni oka a harczok zajában a szelídlelkű nőnek. Négy szerettnének életét félthette egyszerre.¹⁾ Azonban az ő mélyen vallásos, békétűrő lelke meg volt edzve a gyakori súlyos szenvedések által, — és tudott

¹⁾ Pekry pl. az 1704-ik év folytán másodszor is sebet kapott; ezen év november 10-éről lekenczei táborából írja a fejedelemnek: „Én bizony, ha a Nagyságodhoz való igaz kötelességem és hazámhoz való igaz szeretetem nem volna: bizony oly rosszul vagyok, mert sebes is vagyok, s az hideg is lel, — hogy fel nem kelnék ágyamból; mégis itt kell lennem.“ A fogságból kiszabadúlt nő tehát férjét sebesülve s betegen találá. (Ered. lev. Vörösvártt.)

bízni Istenében, a ki őt végkép soha el nem hagyta. Most is, az egeknek hálákat adván hosszas rabságából lett szerencsés szabadulásáért, — a fejedelemnek ez érdemben iránta tanúsított kegyelmességét a következő, sajátkezűleg nagy gonddal és igen szépen írt levelével köszönte meg:

„Méltóságos Erdélyi Fejedelem!

Jó Kegyelmes Uram!

Igen alázatos háládatossággal és köszönettel említem, ezen alázatos levellemel udvarolván, Nagyságod fejedelmi kegyelmességét, melylyel terhes s országos gondjai között is rólam, méltatlan, alázatos szolgálójárul, úgy velem együtt keserves rabságot szenvedő szegény gyermekimről megemlékezvén, az én szebeni nyomorúságos, súlyos rabságombul való kiszabadításomra, annak kívánt s örvendetessen tapasztalt kimenetelével méltóztatott fejedelmi kegyelmességét fordítani. Melynek is alázatos engedelmes-séggel való megszolgáltatására csekély házammal együtt alázatosan kötelezem magamat, s életem fogytáig kívánom s Istenemet kérem, hogy az Nagyságod fejedelmi székét tegye állandóvá s erő-sétse, édes Hazánk s elfogyatkozott nemzetünk örömére, s életét hosszú időkre terjeszsze, sok hasonló nyomorúságban levő igaz híveinek őltalmokra s vigasztalásokra; — én pedig, míg élek, maradok Nagyságodnak, mint jó Kegyelmes Uramnak

Szász-Besztercze,

24. 9-bris 1704.

méltatlan, alázatos

szolgálója

Gr. Petrőczy Kata-Szidónia m. k.“

Külezím: „Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának, Nemes Erdélyországának Fejedelmének, Magyarország Részenek Urának és Székelyek Ispánjának, (etc.) Kegyelmes Uramnak ő Nagyságának, igen alázatosan.“ P. H.¹⁾

Mielőtt az 1704-ik évtől búcsút vennénk: megemlítünk még egy, hősnőnkre nézve nagyon szépen jellemző epizódot. Pekry grófot — ki tagadhatlanul nagyravágyó ember volt, és így ellenségei, irígyci is

¹⁾ Eredeti, egészen sajátkezűleg, egy ívre in folio írt levél, gyűjteményemben, igen finom metszetű, parányi kis női gyűrűpecséttel lezárva, mely pecséten a b. Petrőczy-czímer és e körül az írónő nevének kezdőbetűi láthatók. A pecsét fekete.

találkoztak az erdélyi főurak között, — valaki ezek közül gyanúba akará keverni a fejedelemnél, mintha titkon ismét a császáriakhoz szítana. Rákóczi a dolgot csupán legbensőbb barátjával gr. Beresényi Miklóssal közlé bizalmasan, s véleményét kérte. Mire Beresényi, 1704. szeptember 29-én így válaszolt a fejedelemnek: „Pekryn valóban búsúlok, noha ebségét nem tudom; de talám lehet oly reménség — utólsó — hozzája: felesége, ki regnál rajta, okos, jó asszony s jólelkű s jó magyar, (én tudom!) fordít rajta.“¹⁾

Mily magasztaló jellemzése a nemes úrnőnek s lelkes honleányinak egynehány sorban, — a kurucz fővezér hatalmas tollából! És Beresényinek igaza vala; mert ha netalán csakugyan ingadozott is Pekry: a fogásból nemsokára kiszabadult erőslelkű hitvestárs csakhamar olyat „fordított rajta,“ hogy Lőrincz úrnak a nemzeti ügyhöz való őszinte hűségén nem akadt többé ember, a ki kételkedhetett volna, utólsó lehelletéig. Megtudjuk egyszersmind Beresényinek, mint a család titkaiba beavatott rokonnak e soraiból, hogy Pekry Lőrincz családjában a nagymíveltségű, okos és erélyes grófnő tartotta a kormány-pálczáat kezében, kinek jellemi és szellemi túlsúlya előtt férje is tisztelettel hajol vala meg. Egy tekintet Petrőczy Szidónia fennmaradt arczképére, — s az a méltóságteljes tekintet, azok a parancsoló arczvonások igazolják Beresényi ezen állításának valóságát.²⁾

*   *

¹⁾ Archivum Rákóczianum, IV. köt. 159. l.

²⁾ Ez arczképről alább.

A Rákóczi-forradalom első éveiben, Thökölynek segédseregek élén való visszatérését az ország népe egyre várta; csodásnál csodásb hírek merülének föl újra és újra a régi híres bujdosó vezér hazajöveteléről, s már-már a határokhöz érkezéről. E híreket Thököly hajdani párthívei s hitsorsosai a lutheránusok éleszték: így akarván a nép kedélyében Thököly emlékezetét folyvást élénken fenntartani, ha néhai urok valamikor csakugyan visszatérhetne.

Thököly e titkos hívei közé tartozott, — mint Rákóczi Emlékirataiban említi, — Pekry is, ama szoros vérségnél fogva, mely őt neje útján a bujdosó fejedelemhez kapcsolja vala. Rákóczi valót írt; Thökölynek legújabbán napfényre került utolsó levelezései ez állítást csakugyan igazolják, s kivált a már föntebb érintett titkos utasítása 1705. aug. 24-éről, a szécsényi országgyűlésre küldött követe Bay Mihály részére.¹⁾ De ugyane levelezések azt is kiderítik, hogy Pekry ezen újabb benső összeköttetése Thökölyvel csak az 1705-ik év folytán kezdődött,²⁾ a mikor t. i. Pekrynek tudomására jutott, hogy sógora, hazatérhetése esetére az 1690-iki választás erejét érvényesíteni, vagyis Erdélyben — élte hátra levő kevés éveire — a trónt tényleg elfoglalni, és Rákóczit úgy aztán holta utánra örökösévé tenni akarja vala. És ekképen Pekry, — bár 1705-ben már hajlott, természetes vérségénél s régi benső barátságánál fogva Thököly e titkos tervéhez, —

¹⁾ L. ezt, s különösen 12-ik pontját, Thaly: Thököly Imre naplói, leveles-könyvei és egyéb emlékezetes írásai. Kiadja a m. tud. Akadémia Monum. Script. XXIV. 613. s illetőleg 626. l.

²⁾ L. ugyanott, továbbá ezen idézett kötet 594. lapján Thökölynek Nicomédiából 1705. ápril 6-áról Pekryhez írott levelét, s. v. ö.

de azt, mint maga Thököly is, Rákóczi egyetértésével remélé valósíthatni; bizonyos továbbá, és lélektanilag is igen valószínű, hogy 1704. közepén, midőn az erdélyi rendek Rákóczit, főként épen az ő, Pekry buzgólkodására fejedelmökké választották volt: ő Thököly ama tervéről mitsem tudott. És így Pekry Lőrincznek Rákóczihoz való hívségét, — daczára kétségtelen Thökölyanus hajlamainak, komoly gyanú aligha érheti.¹⁾

Ennyit ezen történelmi érdekű viszonyról, mely Petrőczy Szidóniának Thökölyvel való közel rokonságából eredt legfőképen. Thököly Pekryhez írt 1705. april 6-iki levelében is gyöngéd szeretettel emlékszik meg húgáról, — a ki viszont a távol Ázsia partjain bús számkivetésben, betegen élő, s házája felé sóvárgó fejedelmi bátyjának, 1705. június 26-án kelt levele mellett, saját és idősb leánya Klára-Szidónia kézimunkája megküldésével kívánt kedveskedni. Az ekkor már mindinkább végéhez közeledő fejedelem örömmel fogadá a rokoni gyöngédség e kedves bizonyítékait, — s köszönetét, halála előtt már csak 26-od nappal, mindazáltal egészen sajátkezűleg írott eme szép levelével igyekezett kifejezni:

Pekry Lőrinczné Asszonnak
maga saját kezével írta levelét az Fejedelem
Thökölyi Imre.²⁾

„Szász-Beszterczéről 26. Junij nékem írott Kegyelmed levelét becsületes szolgám Szöllőssy Zsigmond megadta; róllam való el

¹⁾ Maga Pekry ezeket írja e tárgyról, elég jellemzően, Barcsay Mihály erdélyi tanácsúrhoz szóló 1705-ik évi egyik levelében: „Forgách uramnak legnagyobb vádjá ellenem, hogy Thökölyanus vagyok. Bolond vád! . . . . Megmutatta az Urunk választásában való munkám: ha Thökölyista vagyok, vagy Rákóczista?“ (Er. lev. Vörösvártt.)

²⁾ Thököly Imre 1705-iki leveles-könyvében; közli Thaly Kálmán. Monum. Script. XXIII. köt. 380. l.

nom felejtkezését. és mind maga, mind az nagyobbik leánya nevével való kedveskedését Kegyelmednek, atyafi-szeretettel vettem, — Istentől mind édes urának s mind szerelmes gyermekeinek Kegyelmeddel együtt jó egészséget, boldogabb állapotot, s hazájokban velem együtt csendes és békességes lakást kívánván.

Én Kegyelmedhez való atyafiságomnak megbizonyítására, még az mikor az sógor (Pekry) ő Kegyelme új kuruczságát haloltam, még tavaly, levelemet küldöttem volt; de nem tudom, Kegyelmednek megadták volt-é? Akkor talám Szebenben volt, az honnan hogy Isten Kegyelmedet kiszabadította, örömmel értettem. Azon jó kegyelmes Istennek szárnyai és gondviselése alá ajánlom tovább is Kegyelmedet!

Írtam Nicomédiában, 18. Aug. Anno 1705.

Kegyelmednek szolgáló atyjafia

Thökölyi Imre m. k.^a

E levél után 16-od napra, a boldogtalan fejedelem mindinkább elnehezedvén, megírta végrendeletét. Ennek végrehajtóiúl Erdélyben — Rákóczi után — Pekryt és Mikest rendelé; s a végintézmény hetedik pontjában sógoráról s hűgárol akként emlékezett meg, hogy a küiküllővári uradalomban bírt tulajdonját nekik és örököseiüknek hagyományozá, kivévén belőle az egyik hű szolgájának Szöllőssy Zsigmondnak tett 4000 fitos legatumot.¹⁾

Ímé, ily szépen hálálta meg a haldokló fejedelem, Pekryéknek hozzá való ragaszkodását.

Pekry grófnő az 1705-ik év folytán leginkább a kies fekvésű erdélyi Besztercze városában tartózkodék leányaival; míg férje, mint Rákóczinak tábornoka s

¹⁾ L. Thököly eredeti végrendeletét, az imént idézett kötetben kiadva. A 7-ik pont így szól:

„Septimo. Pekri Lőrincz uramnak és feleségének Petrőczy Kata húgomasszonynak hagyom Küiküllővárában való jussomat, hoc tamen per expressum declarato, hogy ezen jószágból 4000 magyar forint ára jószágot excindálván, Szöllőssy Zsigmond és felesége Jakab Kata asszony Hosszú-Aszón Küiküllő vármegyében lévő házokhoz foglalhassák s pacifice bírassák... gyermekeségektől fogván való igaz szolgálatjokért.“

egy lovas-ezredének tulajdonosa, továbbá Erdély belső tanácsosa, Fejérvármegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitányja (ezek voltak Pekry méltóságai), a közdolgokban hol itt, hol ott fáradozik vala az országban, — de legkivált a táborokban tölté idejét, az ostromzárolt Szeben és Medgyes várak falai alatt. A főparancsnok ekkor Erdélyben gr. Forgách Simon tábornagy volt, — de utána az első személy Pekry. S bár a negédes, büszke Forgách-csal, eltérő szelleműek lévén, (daczára, hogy eredetileg ő kívánta Forgáchot Erdélybe), nem férhetett jól össze: mindazáltal Pekrynek jó katona-voltát s rettenthetlen személyes bátorságát Forgách mindenkor elismerte,¹⁾ s azért hadi vállalataiban szívesen alkalmazta őt. Egy ilyen alkalommal történt, 1705. martius elején, hogy Pekrynek, a mint Szeben alatt Rabutin kicsapott hadaival hevesen csatáznék, — karját oly veszélyesen keresztül-lőtték, hogy a táborozásra hosszabb időre alkalmatlanná vált, s el kelle magát vitetnie Beszterczére, hű neje és leányai ápolása alá. Csak május közepén találjuk őt, a már harmadszor sebesültet, ismét táborban.²⁾

Petrőczy Kata-Szidónia ezen év nyarát s őszét, — míg férje gróf Forgách-csal Medgyest, Dévát, Vöröstoronyot stb. megvette és Szebent keményen szorongatá: üdülés kedvéért falusi jószágain tölté leányaival, s csen-

¹⁾ Forgách levelei Rákóczihoz Vörösvárrt és a kir. kamarai levéltárban.

²⁾ „Pekry . . . katona ugyan jó, de itt ártalmas az Nagyságod szolgálatjára, mivelhogy konkolyt hinteget, (Thököly-párt.) Most Beszterczén gyógyíttatja magát.“ Írja gr. Forgách Simon Keresdrül, 1705. mart. 14-éről Rákóczinak. Ugyan ő, május 16-iki levelében (Medgyes alúl) Pekryt már újra a hadak között lenni említi, mint ezek egyik parancsnokát. (Er. lev. a vörösvári levéltárban.)

des óráiban, hosszas fogságából lett szerencsés kiszabadulásáért, betegségéből felgyógyulásáért, és szeretett férjének a protestáns hitre való visszatéréseért Istennek hálákat adandó: szerzette föntebbérített vallásos munkái másodikát, és azt ugyanekkor, a férje által meghódított Kolozsvárott ki is nyomatta.

Azonban az év vége megzavará Pekry grófnő nyugalmát, és újabb nehéz csapást mért az alig még enyhülni, vidúlni kezdőre. Ugyanis az 1705. nov. 11-én vívott zsibói szerencsétlen ütközet után Herbeville császári maréchal hadai betörvén Erdélybe, ezt Rákóczi kezéből egy időre nagyobb részben visszafoglalák. A hirtelen támadt zavar közben a fejedelem és Forgách a hadakkal Kővárnak, Magyarországra vonúlt. Pekry és Mikes grófok pedig a Székelyföld felé húzódván, emez Háromszékot, az Csíkot, Gyergyót még jó darabig tarták, majd Moldovába menekültek, nagyszámú urakkal, nemességgel. Pekryné, ki ez időtájban valamelyik Küiküllő-menti jószágán mulatott: elszakadt Beszterczétől, hol a család minden drágább ingó értéke le vala téve; de férjével szerencsésen csatlakozhatván, — vele vonúlt ki december közepén Csíkból Románvásárra, Moldva városába.¹⁾

Pekry családjának s társzekereinek fődözetére 80 karabélyost tartott maga mellett Moldvában, — hol a vajdánál barátságos fogadtatásra találtak ugyan: de újra bujdosók valának, a szeretett hazából kiszorultak,

¹⁾ Bakóból, 1705. dec. 13-áról írja Pekry Rákóczinak egyebek között: „Nekem valóban megesnék, ha oda lészen Besztercze, mert mindenem ott van. Feleségem elszorúlván onnan, ide behoztam Moldovában. Már holnap Románvásárra helyben vergődöm, onnan a vajdához megyek, kérvén azon: ki ne adjon bennünket.“ (Er. lev. Vörösvártt.)

jóságaikat otthon németek, dánusok és rácok égették, dúlták, s mi több, a szintén capitulált Besztercén a család kincsei a császáriak zsákmányául esének.

Pekryéknek tehát elég szomorú karácsonyuk volt az 1705. évben, idegen földön, Moldovában. Ott kellett a havazások folytán járhatatlanná vált hegyi utak elzáródása miatt a tél nagy részét is tölteniök; de 1706. martius közepén már honi földön, az érdeemes híveiről gyöngéden gondoskodó Rákóczi fejedelem máramarosi, huszti várában találjuk Pekryt és családját, kényelemben elhelyezve.¹⁾ Sőt a tavasz kinyíltával Pekry és Károlyi Magyarország széleiről s a Partiumból, Mikes pedig a kibujdosott székelyekkel Moldova felől beütvén Erdélybe, — csakhamar ismét visszahódíták a tartományt Rákóczi hívségére. Csupán Szebenben, Brassóban s néhány apróbb várban maradt még német haderő, kívül mindenütt a kurucz volt az úr, s amaz erős helyeket is újból körülzárólá.

Pekryt Erdély e gyors visszahódítása körül tanúsított érdemeiért, — mert övé volt az oroszlárnész, — a fejedelem lovassági tábornoki rangra lépteté elő, a karabélyosok helyett egy reguláris dragonyos-ezredet adományozott neki, s azonfölül kinevezé egész Erdély főparancsnokává. Pekry családja újra visszatért erdélyi jóságaiba, melyekhez most már az elhúnyt Thököly fejedelemtől hagyományozott Küküllő-vára is járult, a hol is a család az 1706. és 1707-ik években gyakran tartózkodik vala.²⁾

Ekkép lőn gr. Pekry Lőrincz ez időben Erdélyországnak a fejedelem után megújra legelső, leghatal-

¹⁾ Pekry levelei Rákóczihoz, a vörösvári levéltárban.

²⁾ Pekry levelei, u. o.

masabb férfivá, kormányzó-parancsnokává; és az embereket rendkívül meg tudván nyerni: az erdélyiek fölötté igen ragaszkodnak vala hozzá. Petrőczy Szidónia pedig, a jeles férjre méltán büszke, és e jeles férjhez minden tekintetben méltó nő, Erdélynek ekkoriban legelső asszonya volt. Úgy származásra, mint társadalmi állásra, úgy erényeire, kegyes, tiszta életére, mint szellemére, magas műveltségére nézve a legelső. Az ég ez éveket jutalmúl engedé neki megérnie, annyi szenvedései után, valamint ugyanczen időtájban idősb leányának Klára-Szidónia grófnőnek boldog házasságát is rokonával b. Révay Imre fiatal kurucz ezredessel, és a másodiknak Anna-Katarínának eljegyzését a tanúlt, eszes ifjú főúr — néhai Kemény János fejedelem unokája — b. Kemény Lászlóval (később Erdély főkormányzója), — míg negyedik leányát Polixenát férjének kedvelt hadsegéde, az ép oly képzett elnéjű, mint daliás szépségű Vargyasi b. Daniel István jegyezte el.

1707. tavaszán Rákóczi a marosvásárhelyi országgyűlésen fejedelmi székébe ünnepélyesen beiktattatván: a főszerepet ez alkalommal is, mint erdélyi fővezér, Pekry Lőrincz vivé, — a kit szerencsés hadjárataiért a fejedelem ismét kitüntetett: a legfőbb katonai méltóságra, tábornagyi rangra emelé. Pekry volt Erdélynek egyetlen maréchalja.

S míg ő a harc és közpálya borostyánait ekként aratá: vallásos, erényes neje ez évben ismét egy könyvet írt hálaadásúl, Isten dicsőségére, — melyet aztán élete utolsó idejében, a következő 1708-ik évben Lőcsén nyomtatott ki. (Czímét l. fölebb.) Petrőczy Szidónia tehát haláláig író nő maradt.

A hadszerencse változandóságát, az 1706- és

1707-ik év oly szerencsés fejleményei után, az utóbbi esztendő végső negyedében Pekry tábornagy is kénytelen volt megtapasztalni. Rabutínnak ugyanis sikerült a már jól kiéheztetett Szebent Magyarország felől behozott új császári sereggel az ostromzár alól fölmenteni, s Pekry és a segítségére küldött, de egymással össze nem férő, torzsalkodó Károlyi tábornokok kurucz csapatait a Marostól délre eső részekből, Görgény és Déva várakat kivéve, kinyomni.

Gr. Mikes Mihály a székelyekkel ismét a keleti határokra, majd Moldovába vonúlt, míg Pekry és Károlyi hadaik egy részét Abrudbánya, Sebesvár és a Lápos vidékén benthagyván, Szathmárba, Szinyér-Várallyához vezették táboraik derekát. Pekry, azelőtt sokat szenvedett családjáról ilyes eshetőségben most már előre gondoskodni óhajtvá: még a megelőző 1706. évben („Ex castris ad Beld positis, die 14. 9-bris“ datált levelével) ezt az indítványt tévé Rákóczinál:

„Alázatos könyörgő instantíámat nyújtom Nagyságodhoz, kérvén alázatossan Nagyságodat: méltóztasék consolálni kegyelmessen; mert valamint Isten után Nagyságod kegyelmességéből nehezen szabadítám ki feleségemet, gyermekimet az egyiptomi fogságból, — ha Nagyságod kegyelmességét nem mutatja, félek, újólág kezekben esik. Már mindenem ha oda lészen is: bár csak őket salválhassam szegényeket! Én bizony azt jóvállanám: Nagyságod az több urak, főrendek felségeit is mind szállíttatná ki Erdélyből Máramarosban, — jobb kedvvel hadakoznának. Kemény János fejedelem, mikor kitolták volt az országból, — mind kivitte volt.“¹⁾

¹⁾ Er. lev. a Rákóczi-levéltárban Vörösvártt.

Pekry tábornagynak ez eszélyes tanácsát Rákóczi, a következő 1707. october s november havában történt kiszorulásakor csakugyan jónak látta követni. A hírségében megmaradni kívánó erdélyi nemességet biztosítván pártfogásáról: több mint tízezer erdélyi kibujdosott nemest helyeztetett el családostúl, eselédestül, lovastúl, marhástúl, Máramaros, Ugocsa, Szathmár, Ungh, Bereg, Szaboles, Zemplén vármegyékben. Pekry családja menhelyéül a fejedelem ismét saját huszti várát s kastélyát ajánlá fel, — a hová a tábornagy betegeskedő nejét, gyermekeivel, eselédtségével és összes podgyászával, még idejében kiköltöztette. A szegény grófnő, a kin, — mint idegbajokban szenvedőknél történni szokott, — alkalmasint szélhűdési rohamai újultak meg, ekkor oly nehezen volt, hogy hintájában fekvé viheték csak ki szeretve ápoló leányai.¹⁾ A hosszú út törődései, hazája romlásán, férje újabb balszerencséjén való búsulása, képzelhető, hogy még inkább nehezíték az érzékeny kedélyű hölgy baját. Az egész telet betegen tölté Huszton, hű férje és gyöngéden szerető leányai vigasztaló körében. A tavasz kinyíltával betegsége valamennyire enyhült; úgy, hogy 1708. april közepe táján meg lehetett tartani második leánya Anna-Katalín menyekzőjét b. Kemény László erdélyi tanácsúrral.²⁾

¹⁾ Pekry levelei Vörösvártt.

²⁾ „Ex Arce Nostra Szerencs, die 28. Aprilis Anno 1708. Comiti Laurentio Pekry et Ladislao Kemény. Praemissis praemittendis. Ennekelötte is jóllehet parancsoltunk vala Kegyelmednek oldalunk mellé való jövetele iránt: mindazonáltal ekkoráig azt halasztván, s lakadalmi solennitásnak állapotja is immár vége lévén, s másként is, az hadi operatióknak folytatására campániára kiindulván: hogy erdélyi dolgaink folytatása annál jobban secundáltassék, szükséges,

Május elején Pekry tábornok, a nyári hadjáratban részt veendő, idősb vejével b. Révay Imre ezredessel s ennek nevével Klára-Szidónia grófnővel együtt Érsek-Újvár felé indulván, búcsút vőn családjától, — melynek gondviselésére azonban az ifjabb vőt Keményt az udvartól visszaküldötte. Erre valóban szükség is vala; mert az erdélyi német had Nagy-Bánya környékére ki-kiesapdosván: Máramaros lakóit és az ott szállásoló bujdosókat rettegés lepte meg. Különösen izgatólag hathattak e látma-hírek a beteges Pekry grófnőre, kinek számára tehát — ámbár valódi veszély nem volt, — beljebb eső, nyúgodalmasabb szállásról kelle gondoskodni. E végből a gyengéd vő, Kruesay Mártonhoz, a fejedelem örökös-jóságai praefectusához fordult. „Az ellenségnek, — írja b. Kemény László Husztról, 1708. május 31-éről Kruesayhoz, — az elmúlt napokban ezen nemes vármegyének szomszédságában való jövetele és mostan is ide való szándékának híréből következett szüntelen való látma, alig hiszem, hogy bennünket bujdosókat innen ki ne bontakoztasson. Melyre nézve akartam Kigyelmedet előre requirálni, kérvén bizodalmasan azon: mivel házasságom alkalmatosságával nekem Méltóságos Generálisné Asszonyomhoz (Pekryné) köteleességem vagyon, és feleségemnek, hosszas betegségére és erőtlenségére nézve, ha ő Kigyelme (Pekryné) innen kibontakozik, nekem is együtt kell ő Kigyelmével járnom: tegyen oly dispositiót Kigyelmed az én személyem iránt is, hogy Méltóságos Generálisné Asszonyomhoz közel adattassék subsistentiára való alkalmatos helyem; — bízattván magamat

hogy Kegyelmed parancsolatunk vétele után siessen hozzánk. Coeterum,“ etc. (A fejedelem leveleskönyvének fogalmazata, a kir. kamarai levéltárban.)

Kegyelmes Urunk ilyen alkalmatossággal hozzám mutatandó kegyelmességével is.“¹⁾

Kemény e levele együtt küldetett el Krucsayhoz „Gróf Petrőczy Kata-Szidónia“ e saját levelével :

„A szűntelen való lárma s ellenség ide való szándékának híre miatt itt nagy félelemben vagyunk, úgy, hogy nemsokára innen való kibontakozásomat s elmeneteletemet várom; a minthogy Vay uram ő Kegyelme (Vay Ádám, a fejedelem udvari-maréchalja) innen való elmenetelekor bízottat is, hogy ő Felsége commissióját kiserzi és kezemhez küldi, hogy, ha innen ki kell mennem: rendeltetnék odaki (Magyarországban) subsistentiámra való helyem, melyet minden órán várok is.“ De, hogyha azon ő Felsége commissiójának megérkezte előtt ki kellenék bontakoznom az ellenségtől való félelemnek miatta, — melyet is mindinkább reménlek, — „kérem Kegyelmedet becsülettel: rendeljen számomra bizonyos helyet, az hol subsistálhassak. Minthogy pedig feles lóval és vonómarhával vagyok: kérem azon, légyen bő füvellő hely.“²⁾

E két levél Krucsaynak Tokajból 1708. jún. 8-án a fejedelemhez írt előterjesztéséhez van csatolva, — ki is ezen ügyben ura parancsát kéri, a maga részéről azonban megjegyezvén, hogy miután a fejedelem jószágai úgy is meglehetősen pusztult állapotban vannak: azon új „quartélyosok miatt“ méginkább el fogának romlani.

A nagyszívű fejedelem nem gondolkozott ily szűkeblűen; Munkács melletti szent-miklósi uradalmát

¹⁾ Eredeti levél a kir. kamarai levéltárban Budán.

²⁾ Eredetije ugyanott; csak a berekesztés és aláírás sajátkezű.

rendelé a Pekry-család szálló-helyéül, s ottani kastélyát a beteg grófnő lakásául. Petrőczy Szidónia Keménynek kísérete mellett elutazott, átköltözött ide; és ez vala utolsó bujdosása. Szélhűdési rohamai a nyár folytán veszélyesen megújulának, úgy, hogy a vágyvidéki hadjáratból visszatérő férje már igen súlyos állapotban lelé őt. Az ősz bekövetkeztével pedig, mint a hulló levél, ő is halálra vált; mígnem octóber vége felé (1708.) kilehellé nemes lelkét e sokat szenvedett, angyaljóságú és fennkölt szellemű hölgy,¹⁾ — szívében mélyen megrendült férje- és gyöngéd gyermekeinek ölelő karjai között. Nem egészen ötven évet élt, melynek nagy részét bujdosásban tölté, — aminthogy bujdosásban halt is meg, de legalább boldognak tudott szeretteitől környeztetve, s lovagias fejedelmének vendégszerető kastélyában.

Mint költeményei és vallásos munkái tanúsítják: gróf Petrőczy Kata-Szidónia a sors legsúlyosabb csa-

¹⁾ Kemény László Husztról vagy Técsőről — hol, mint az erdélyi fiscalis jószágok tisztjeitől számot vevő bizottság elnöke, az 1708-iki őszön át húzamosbban működik vala, — datum nélküli levelében írja Rákóczinak: „Szintén ezen órában érkezvén szomorú hírem Méltóságos Generálisné (Pekryné) Asszonyom halála iránt: arra nézve koporsó-betételre Szent-Miklósra kelletik mennem.“ A fejedelmi válasz fogalmazata, „Szatthmár, 2. 9-bris 1708“ datummal a levél hátlapjára van írva: „A mely hamar lehet, visszamenvén, mihelyt ott dolgát végezte, s eddig alkalmasint végezhette, subordinatussival folytassa ott (Técsőn) a munkát.“ (Eredetije a kir. kamarai levéltárban).

Ezzel összevág Tordai Szaniszló Zsigmond erdélyi bujdosó nemes következő egykorú naplóföljegyzése: „Gróff Pekry Lőrinczné Petrőczy Szidónia Asszony ó Nagysága in Anno 1708. karácson előtt mintegy hét hetekkel holt meg... itt (Magyarországon) való bujdosásában.“ (A napló eredeti kézírata Torma Károly akadémiai r. tag birtokában.)

pásait ritka léleknagysággal tudta túrni; töviskoronája az életben elég volt: nő alig szenvedhetett már többet, és oly különféle oldalról. De legyünk igazságosak: voltak örömei, volt boldogsága is; legnagyobb boldogságát mindazáltal önmagában bírta: sohasem csüggedett el végképen; a kétségbeesés örvényétől lelkének mély vallásos iránya s emelkedett erkölcsi érzete megóvta őt. Petrőczy Kata-Szidónia egyike volt a legkitűnőbb magyar hölgyeknek, — ezt a főntebbiek után bátran elmondhatjuk. S hogy nemesak kitűnő hölgy, de kitűnő honleány is vala: ha sokat hánnyattott életpályáján, ősi várakból még gyermekkorában történt elszakadásától kezdve, mindkét országbeli javainak feldúlásán, elvesztésén, egyik bátyja elestén s a másíknak és unokavérének számkivettetésén, továbbá férje, majd maga és gyermekei sanyarú rabságán, sokszor megsebesült férjének életéért kiállott lelki aggodalmain, egyetlen fiának szerencsétlen halála által okozott mély bánatán, továbbá 1705—6-iki, úgy ezen utolsó, 1707—8-iki, ellenség miatt lett bujdosása nyughatatlanságain végigtekintünk, — lehetetlen el nem ismernünk. Mert a ki a haza ügyéért ennyit szenved: annak szíve azon szent ügyért szükségkép fennköltén dobogott. Lám, mily lelkesülten hangsúlyozza Rákóczihoz írott főntebbi köszönő-levelében: „édes hazánk s elfogyatkozott nemzetünk örömeire . . .“ És mily szépen írja róla Bercsényi: „jó asszony, jó lelkű, s jó magyar, — én tudom!“

Petrőczy Szidónia tehát, mint példás életű, magasztos jellemű, nagymíveltségű, mint erélyes, de a mellett szelíd, vallásos lelkűletű nő, mások jóltevője, boldogítója; mint ritka hűségű, feláldozó szerelmű hitvestárs, gondos anya, hű rokon, s mint mély érzelmű költőnő,

jeles író, nemesszívű úr, — egyaránt tiündökölt kora hölgyei között.

A méltán szeretett és tisztelt jeles nőnek elvesztését a vérző szívű férj nem soká élte túl. Gr. Pekry Lőrincz, miután élete hív társának tetemeit örök nyugalomra helyezteté: a gyászemlékű helyen soká időzni nem akarván, a fejedelem megegyezéséből rendelt új téli szállására, a homonnai kastélyba vonúlt; ott azonban valami nagyobb meghűlés következtében 1709. február 28-án veszedelmes torokgyíkot kapott; mely betegségben, ámbár szerető leányai, vejei a leggondosabban ápolták, alig egy hét múlva: martius 6-án, tehát feledhetlen neje halála után alig ötödfél hónapra, élete 53-ik évében, visszaadá erős lelkét az Úrnak.¹⁾

Báró Petrőczy István tábornok pedig, Kata-Szidóniának egyetlen testvére, trencsényi és túróczyi fészkeiből 1708. őszén — a mikor még utóljára vezényelt vala, — kiszorúlván: Sárosban, Sebesen telepedett le, s hazáját öreg, törődött ember létére nem többé karddal, de mint ország-senátora, tanácscsal folyvást híven szolgálá. Végre, midőn Rákóczi 1711. elején Lengyelországba ment: a vén Petrőczy, jelleméhez s múltjához híven, koros és beteges létére szintén kibújdosott fejedelmével. Azonban ősz fejét, úgy szólván egész életében folytatott bujdosása után, mégis homi földben akarván elnyúgostatni: 1711. nyarán Ráday Pál, b. Hellenbach, Sréter és más előkelő kuruczokkal a fejedelemtől elbúcsúzott, Pálffy es. tábornagy hivogató biztatásaira visszatért a hazába, s a következő 1712-ik év második felében Túróczban, neje jószágán Mossóczon

¹⁾ Pekry egyik vejének b. Daniel Istvánnak följegyzése a Daniel-család levéltárában Vargyason.

húnyt el. Benne halt ki a báró Petrőczy-család férfiága, s egyetlen leányában Erzsébetben, Kis-Bíróczy báró Calisch — másként Calisius — Keresztély nejében, ugyanannak női ivadéka.

A Petrőczy- és Thököly-jószágokat sem a Lengyelországból visszatért Petrőczy István, — daczára Pálffy biztosítása- és későbbi közbenjárásának, — sem veje báró Calisius, sem pedig Petrőczy Kata-Szidónia leányai soha vissza nem szerezhették a cs. kir. kamarától; mely azokat azon gyönyörűséges ürügy alatt tartotta vissza, hogy ámbár Petrőczy Istvánnak Rákóczi idejében viselt dolgai, a szatmári béke erejénél fogva, e tekintetben nem képeznének akadályt: mindazáltal a nevezettnék és atyjának Thököly alatti rebellissége nem bocsáttathatik meg.¹⁾

A gr. Pekry-leányoknak atyjok után maradt öröksége azonban, természetesen, a szatmári béke után (1711.) visszaadatott. Ezen árvák öten valának, úgymint: Klára-Szidónia, b. Révay Imréné; Anna-Katarína, báró Kemény Lászlóné, később gróf Bethlen Elekné; Zsófia, b. Kemény Sándorné; Polixena, báró Daniel Istvánné; és Erzsébet-Terézia, báró Radák Andrásné, — tehát mind fényes nemzetségű, gazdag főurak nejei.²⁾

Feltűnő, hogy a b. Petrőczy-családból s ivadékaiból mily számos írónő származott, — a mi e vérség tagjainak szellemes volta és magas képzettsége mellett tanúskodik. A sort megnyitja a XVII-ik század vége felé s a XVIII-ik elején b. Petrőczy Kata-Szidónia, ismertetendő költeményeivel és említett vallásos

¹⁾ A gr. Zay-levéltár adatai Zay-Ugrócson.

²⁾ A Daniel-család levéltárábeli adatok ily korrendben sorolják elő a Pekry grófnőket.

munkáival; vele egykorúlag sógornéja b. Petrőczy Istvánné, szül. b. Révay Erzsébet is föllép az irodalom terére, férje törökországi számkivettetése idejében, egy önszerzette imádságos könyvvel. Azután, a múlt század közepén, (1752.) nagyanyjának Pekry grófnénak példáját követve, báró Daniel Polixena (Daniel István és Pekry Polixena leánya), majd 1774-ben ismét ez utóbbinak leánya b. Wesselényi Anna tűnnek fel mint íróók és nagymíveltségű úri hölgyek. Végre a sort Petrőczy István dédunokája, az utolsó b. Calisch-leány zárja be, a ki a jelen század elején Sopronyban élt, s néhány német regényt írt.

Jelen tanulmányunk hősnőjének b. Petrőczy Kata-Szidóniának, valamint férjének gr. Pekry Lőrincznek 1692—1700. közt készült eredeti, olajfestésű arcképei fennmaradtak legidősb leányuk gr. Pekry Klára-Szidónia, b. Révay Imréné utódainál, kiknek egyike, a lelkes főúr b. Révay Ferencz, azokat néhány évvel ezelőtt legmértőbb helyükre juttatván: a Nemzeti Múzeum képtárának ajándékozta. Mindkettő mellkép, csaknem életnagyságú. Pekry képén a fejtől jobbra díszes grófi címere tűnik fel, fölötte ezen felirattal: „Comes Laur. Pekry de Petrovina, S. C. Rae M. Camerarius, Gener. Equit. et Consiliarius Actualis Intimus, etc.“ Arcképe, vállaira omló hosszú, barna hajú, igen magas homlokú, nagy nyílt kékszemű, — jókora hajtott orrú, kis barna bajuszú, hosszúdad keskeny ábrázatú, mintegy 40 éves férfiút mutat. Nyaka körül aranszegélyű, fodros, piros páncéling-gallér látszik; mellét, vállait, karjait dús aranyozású, tündöklő-kék páncél borítja, balvállára vetett prémezetlen, pipaespíros köpenynyel. Jobb kezében, tábornoki méltósága jeléül, aranyozott, gerézdes buzo-

gányt tart. — Alakja karcsú, sőt szikárnak mondható. Szakált, ekkor legalább, nem viselt.

Nejének arcképén czímer nincs, csupán e felirat: „Comitissa Catharina Sidonia Pekry, nata Baronissa Petröczy, Consors Comitiss Laurenti Pekry.“ A művészileg festett arckép mintegy 35—36 éves, igen szép vonásokkal bíró, méltóságteljes, kissé erős, vérmes úri hölgyet ábrázol. Igazi parancsoló, júnói arc és alak. Telt, de alkatában mégis hosszúdad, rózsás, piros-fejér ábrázat, akaraterőre, erélyre valló húsos állal. Eszes márványhomlok, nagy fekete szemöld-ívek, fényes tűzű nagy fekete szempár, finom, keskenyajakú, kicsiny kláris-száj. Tekintete rendkívül erélyes, hódolatot parancsoló, — valódi úrnő. Hajzata, melyből két gondozott fürt elől a keblekre csüng alá, éjsötét. A főt gyönyörű ötvösmívű, dúsgazdag gyémánt-és rubint-diadém, s a nyakat szint ily ék-öv díszíti. A telt fejér keblet nyitott kék selyem-váll, elől pazar arany-díszítéssel s aranyfüzéssel fogja körül, míg a gömbölyded karokat bő, fejér magyar ingújjak környezik. A váll-fűzőt fölül széles fekete bársonyszegély keríti, mely szép hímzéssel gazdagon be van hintve gyémántokkal s hófejér gyöngyökkel; — úgy, hogy eltekintve személyi és történelmi becsétől, a kép mint régi magyar úrnői costume-tanulmány is ritka értékkel bír. Részletei igen gondosan festvék, — s általában mint festői mű is sokkal becsesebb, mint férjének kissé elhajzott képe.

Óhajtandó volna minélelőbbi közzététele, részmetsetben. Úgy értesülünk, hogy Pekrynek és hitvesének arcképei a b. Radákok (épen az ő révökön birtokolt) ozdi kastélyában is megvannak.

Hasonlókép fennmaradt Kata-Szidónia fivérének

b. Petrőczy István kurucz tábornoknak és nejének b. Révay Erzsébetnek arczképe, a b. Calisiusok utáni egyenes ivadékaiknál a gr. Zayaknál, Zay-Ugrócson, honnét István úrnak strucztollas, kalpagos, daliás képét a „Hazánk s a Külföld“ című heti lapnak 1869. évi martius 18-ki száma csinos metszetben közli. Szellemes, érdekes arcz ez is, és elegáns tartású alak, törökös bő kaftán-forma öltönyben.

*   *

Ezen életrajzi vázlat után lássuk most már Petrőczy Kata-Szidónia költeményeit.

II.

Gróf Pekry Lőrincz kedves lakóhelyét, ozdi családi kastélyát az osztálykor az öt Pekry-árvaleány közül a legifjabb: Erzsébet-Terézia grófnő, báró Radák Andrásné kapta. Itt maradt fenn, némely családi régiségek: arczképek, bútorok mellett, az egykori könyvtár is.¹⁾ Báró Radák András és gróf Pekry Terézia egyik ivadéka: néhai b. Radák Istvánnak, nemes erkölcesiről, tudományszeretetről s lelkes magyar érzületéről általán ismert és tisztelt neje, a 10—15 év előtt elhunyt Rhédey Klára grófnő volt újabb időben az, a ki az ozdi könyvtárat, mint a kastély úrnője, gyakorta használván és átvizsgálván, — figyel-

¹⁾ A levéltár, úgy látszik, jószágok szerint szétosztott a grófnők közt; gr. Pekry Lőrincz kurucz tábornok korabeli levelezései — legalább részben — ennek egyik veje (egykori hadsegéde) b. Daniel István utódainál találtattak föl. (L. ezeket 1862-ben Lauffer testvéreknél kiadva: Történelmi Kalászkok. 1603—1711. A Vargyasi Daniel-család levéltárából közlik Daniel Gábor és Thaly Kálmán.)

messé lőn egy kis nyolczadrét alakú, piros-feketés papírkötésű irott könyvre, melynek címlapján ez áll:

„PETRŐCZY KATA-SZIDÓNIA

tulajdon kezével írtt énekei.“

A lelkes honleány és buzgó reformáta úrnő gyakran s mély kegyelettel olvasgatta érzelemben gazdag, bánatos verseit a híres kurucz tábornok Pekry Lőrincz szintoly hitbuzgó, szintoly honszerető s szintoly nagymíveltségű nejének, kinek vallási munkáit már előbb ismeré, kinek nemes jelleméről, anyagi jóságáról, magas képzettségéről a családi hagyomány oly tisztelettel szólt, s a ki egykor szintén, mint ő, ugyanazon ozdi kastélyban töltötte élete boldogabb éveit.

Alólírott 1860-ban húzamosbban időzván erdélyi barátainál: Tordamegyében ifj. gr. Teleki Domokosnak, a fenttisztelt Radák-Rhédey grófnő egyik vejének sárpataki kastélyában szerencsés volt e kitűnő úrnővel megismerkedhetni; s Erdélyben tett irodalmi tanulmányai felől kérdeztetvén: szóba került egyebek közt a Daniel-család vargyasi levéltára s az ebben imént föl kutatott Pekry Lőrincz-féle levelezések. Pekryről az ozdi kastélyra s ennek hajdani szellemdús úrnőjére Petrőczy Kata-Szidóniára fordúlt a beszéd, — és így s ekkor jutott tudomásunkra Pekryné irott verseinek fönnléte. A hazai irodalom iránt oly buzgón érdeklődő Radák-Rhédey grófnő azután nemsokára felküldötte ezen énekek eredeti kéziratát Budapestre, s hozzánk juttatá, oly kijelentéssel, hogy az, felhasználás után az erdélyi múzeumnak adassék át, — a mi immár régen megtörtént.

Mi az egész kötetnek lehető gonddal készült másolatát vettük, — és most Ozd ama két lelkes úrnőjének: Petrőczy Kata-Szidóniá-nak, mint e régi

versek érzelmes költőjének, s Rhédey Klárának, mint az ő kézíratai fölfedezőjének kegyeletes emlékére, de egyszersmind irodalomtörténetünknek — mint hisz-szük — gyarapítására, a következőkben ismertetjük tartalmát.

Az elől csonka kötet négyféle, mind csupa női kéziratból áll, két régibb és két újabb kéztől írva. Amazok a XVII-ik század utolsó negyedéből és a XVIII-iknak elejéről, emezek pedig a XVIII-ik század végéről és XIX-iknek elejéről, vagyis 1796—1808-ból származnak. Ezen utóbbiak azonban a könyvnek alig egy negyedét teszik. A tulajdonképi főtartalmat az első rész: gr. Petrőczy Kata-Szidónia „tulajdon kezével írtt énekei“ képezi; mely is a kéziratnak mai, elől csonka és helylyel-közzel is hézagos állapota szerint harminczhat kisebb-nagyobb lyrai költeményt foglal magában a nevezett írónőtől. Ehhez járúl a második, szintén azon korbeli kézzel írott rész, mely ismét kilencz, az előbbiekkal tartalomra, hangulatra és verselésre nézve teljesen egyező éneket tár elénk, — nézetünk szerint ugyanazon költőnő műveit, melyeket úgy látszik, utolsó, hosszas betegsége alatt szerzett, s vagy valamelyik kedves leányának mondá tollba, — vagy hogy halála után, a hátrahagyott fogalmazatokról írta vala be azokat a többiekhez, édes anyja kedves könyvébe, a kegyeletes gyermekek egyike. Ezek szerint tehát e könyvecske gr. Pekry Lőrincznének összesen negyvenöt versét tartotta fönn. Teljesen elég arra, hogy egy teremtmény lélek költői képességéről magunknak fogalmat, sőt ítéletet alkossunk.

Lássunk e versek ismertetéséhez sorrendben, — mely alkalmasint egyszersmind keletkezési időrend is, — a mint a könyvecskébe iktatva következnek.

Legelől egy mély bensőséggel írott hosszú, buzgó ének áll, a rajongó vallásosság ama bűnbánó és ájtatosan vezeklő hangján tartva, mely azon kor sajátja, s mely például Balassa és Rimay e nemű verseinek azt a sajátságos borongó, búskomor, hogy ne mondjuk: sötét színezetet adja. S Petrőczy Szidónia csakugyan szorgalmasan olvassatta Balassát, — mint néhány költeménye tanúsítja, — melyek egyenesen a XVI. század e nagykedveltségű lyrikusának némely énekei „nótájára“ (versméretére) írvák. Az ő vallásos neveltetése s ily irányúvá fejlődött szelleme rokon volt e tekintetben a Balassáéval. Különben, az érintett költeményből, — mely alexandrínokban íratott, — már közöltünk főlebb néhány strophát. („Istenem, adj erőt töredelmeségre,“ stb.) Ma e vers 14 és fél strophából áll: mert eleje ki van szakadva; eredetileg 19 versszaknak kellett lenni; ugyanis a versfők, a kor szokásához híven, a szerző nevét (Petrőczy Kata-Szidónia) rejtve, miután a mostani első fél-versszak utáni strophá C-vel kezdődik, — szükségkép még öt versszaknak kelle azt megelőznie.

Utána egy néhány sornyi, exclamatiószerű versecske áll, Jézus üdvözlétére, — s harmadikúl a költőnő szenvedéseiről tanúskodó, búbanatos hangulatú ezen kis Vers következik, melynek első strophájáról a szerző életrajzában már szintén emlékeztünk:

„Siralmas volt, tudom, az én születésem,
Siralmas s árvájúl volt felnevelésem,
Siralmas, keserves, szárnyomra kelésem —
Siralmas lesz holtig búban gyötrődésem.

Mert szívem az bűba, mint sűrű füstbe fül,
Jaj! a szerencsének¹⁾ tétettem ki tárgyúl;
Ő kegyetlensége nem szűnik, de újúl —
Szerencsétlen vagyok, s bánatom lángja gyúl.“

¹⁾ Értsd: a véletlennek, a szerencse forgandó járásának.

Az ezután következő hosszabb, bús ének bővebben megmagyarázza a költőnő bánatát. E verseit ugyanis, mint a tartalom világosan mutatja, azon elhagyatott állapotában szerző, midőn szeretett férje rabságba vetetvén (1679.), egyszersmind összes javai lefoglaltattak. A vers fölé ez vagyon jegyezve:

„Következnek új énekek, melyeket azon személy (t. i. Petrőczy Kata-Szidónia) szerzett, midőn nyögne súlyos kereszt alatt.“

Nótája: „Mint az törbe kerétt árva . . .“ Lásunk belőle, hangulatának s verselésének megismeréséül, néhány versszakot:

„Szegény fejem; múltak napjaim bajjal,
Mindenfelől környűlvétvén gonddal.
Jaj, szüntelen folynak óráim jajjal,
Nincs nyúgodalmam, epedek sok búval.

Sok gondolkodás miatt elfáradtam,
Reméntelenségemben elbágyadtam,
Boldogulást várván, bura jutottam —
Időtől várt reménségben csalódtam.

Az sok bánat csoportozik ellenem,
Vig örömet nem lehet reménlenem,
Boldogtalanul kell holtomig élnem,
Sok zokogással könnyezvén gyötrődnem.

Kis koromba mindjárt jutottam bura:
Én anyámtól hagyattam árvaságra,
Keserves, szörnyű gyámoltalanságra,
Várt örömöm fordúlt szomorúságra.

Óh, ki lehet valaha ilyen búban!
Kinek lehetne része ennyi gondban! . . .
Elhagyatván nagy gyámoltalanságban,
Mint az én ügyem, ily keserves sorsban.

Bőven könnyem szemeimből naponkint
Hull, s bús szívem bágyad bennem óránkint;
Sok nyavalyám szaporodván, nevel kint,
Újabb gondot bús szívemre hoz megint. . . .

Ellenségim uralkodnak énrajtam,
Javaimtúl már éppen megfosztattam,
Ilyen gyámoltalan sorsra jutottam.
Írgyim gonosz nyelvére adattam.

Sokan vadnak kik örülik én bűmat
És nevelik óránként bánatimat.
Meg nem szánják szörnyű könnyhullásimat —
Sőt nevetik boldogtalan sorsomat. . . .

Az irigyek elveszteni akarnak,
Kígyó-módra követ ellenem fúnak,
Mint vipera-kígyók, szörnyen mardosnak,
Újabb-újabb találmánynyal aggasztnak.

Soha nem volt nekem semmi örömöm . . . .“

— és itt egy levél a könyvből ki lévén szakasztva, a mély bensőségével megragadó, s úgy lélektanilag, mint élettörténetileg becses ének megszakad. Még érdekesebb azonban az erre következő költemény, mely-lyel a költő, gyakorlott ügyes technicával, a Balassa-féle kilencz rövidsoros, akkoriban oly kedvelt alakú stróphákban írtt áhitatos énekben tárja ki vallásos lelke bánatát, egyedüli vígasza: Isten előtt, — kinek segélyéért, gyámoltalan elhagyatottságában buzgón esedezik, az őt eltíró földi hatalmas ellen. E földi hatalmas: Apaffynak mindenható ministere, a gróf Thököly-háznak s rokonságának halálos ellensége — Teleki Mihály, kinek a szegény ártatlan nő irányában követett eljárását meghatóan jellemzi ez a panaszos költemény. Íme, néhány versszak elhagyásával az egész:

„Megbántatott Atyám
Tekints kérlek, reám
Irgalmas szemciddel;
Ne nézd bűneimet,
Fertelmességimet, —
De légy hozzám jó kedvvel!
Vigasztalj meg bumba,
Egyedül voltomba, —
Vigasztalj Szent-Lelkessel!

Sokszor boszontálak
S haragítottalak, —
Noha jó Atyám voltál;
Tőled elpártoltam,
Ördöghöz hajlottam,
Mégis meg nem utáltál.
Noha ostoroddal
Látogatsz próbáddal:
Hiszem, hogy el nem hagytál!

Reám eresztetted
 Én ellenségimet,
 Kik engemet tapodnak;
 Mert Te megaláztál
 S lábok alá adtál —
 Azért hatalmaskodnak,
 Újabb rettentéssel,
 Sok fenyegetéssel
 Énreám agyarkodnak.

Jovaimat nékem
Elpredálván éppen —
Te látod szíve titkát,
Hogy az mit meghagy is :
Kötte hagy abban is,
Te tudod ő szándékát.
Tudod, nem én jómra —
Sőt nagy romlásomra
Vetette meg hálóját.

De ez legnehezebb
És legkeservesesebb,
Háborgatja szívemet :
Javunkat elosztván,
Mindentől megfosztván,
Azzal gyötör engemet —
Hogy fogságban tartja,
Nagy vasban jártatja
Tőled rendelt férjemet!

Nincs semmi gyámolom :
Csak Te vagy oltalmom
Óh én édes Istenem!
Nincs itt atyámfia
Ki pártomat fogja, —
Csak békivel kell tűrnem.
Itt minden rettegi,
Nagy hatalmát féli,
Sőt támadnak ellenem.

Ha egyszer vidámít:
Viszontag szomorít;
Hol bízgat, hol riogat.
Sokszor, hogy már szol-
gált, —
Vét ismét akadált,

S igen ajánlja magát,
Hogy megszabadítja....
De, meghosszabbítja
Szegény szolgád rabságát!

Hatalmas emberek
Törekedéseket
Megútván, megveti;
S én sok siralmimat
És jajgatásimat
Látja, — de csak neveti....
Hogy utánna járok
Nem szán, hogy fáradok,
Sőt szívét keményíti.

Senki nem tudhatja,
Által nem láthatja :
Mi forr álnok szívében?
Hogy így tétovázik,
Hol hevül, hol fázik
Ravaszúl elméjében.
Csak te látod Uram,
Szentséges Jehovám, —
Mit tölt fel ő szívében? . . .

Előtted nincs rejtve
Sem semmi elfedve
Az ő gondolatiban;
Tudod ő szándékát,
Istentelen voltát, —
Ne segéd dolgaiban!
Támadj fel mellettem
És légy segédelmem,
Vezérem útaimban!

Hogy Te ösvényeden
Nem tántorodván el,
Járjak nagy bátorságban;
Tőle ne retteggjek,
Semmitől ne féljek, —
Óh áldj meg okossággal,
Hogy az ő hálóját,
Megvetett horogját
Elkerüljem jó móddal!

Vesd ásott árkába,
 Akaszd hálójába
 Mellyet nékem készített;
 Esmérje meg maga:
 Mi volt az ő dolga
 S kitől szégyenítettett;
 És hogy velem voltál,
 Tőle oltalmaztál,
 S nagy hatalmad segített.

Az mit az emberek
 Éppen elvesztettek
 Tartnak lehetetlennek:
 Könnyű az Tenálad;
 Hogy erős Te karod —
 Hadd lássák meg mindenek!
 És, hogy Te vagy vélem,
 Te vagy segedelmem,
 Nem hadsz markában ennek...

Szabadítsd férjemet,
 Bűnös kis férgedet,
 E hatalmas kezéből;
 Add meg szabadságát
 És minden jószágát, —
 Álld meg kegyességedből!
 Mint régen szent Jóbot
 Megáldja jóvöltod,
 Segétse inségéből...

Hiszem erős hittel,
 Hogy az mit ígértél —
 Megadod szent-Fiadért;
 Engem megvigasztalsz
 És soha el nem hadsz
 Az ő szent érdeméért.
 Mert érettem adtad,
 Keresztfán áldoztad —
 Meghallgatsz szent nevéért!

Adassék dicsőség
 Örökké tisztesség
 Tenéked Szent-Háromság
 Egy bizony Istenség,
 Dicsírendő Felség
 Ki vagy örök uraság.
 Ne hagyd bús lelkemet,
 Nyújtsad jobb kezedet, --
 Tiéd az hatalmasság!"

Ez után az Istenben vetett bizodalmat alapeszméül
 vevő igen szép, kerekded koncepciójú s szelíd, borongó
 hangulatú dal jó, sajátos, a hangúlathoz nagyon
 találó szép formában írva. Megérdemli, hogy egészen
 fölvegyük e helyütt. Nótája: „Hol vagyok, nem
 vagyok . . .“ kezdetű régi dal.

„Keseredett szívem. . . .

Keseredett szívem, immár mihez bizol?
 Szomorúságidban kihez folyamodol?
 Nincsen ez világon — ki tanácsot adjon,
 Avvagy megvigasztaljon.

Ki lehetne vajjon oly igaz barátod,
Kinek jelenthetnéd te titkos bánatod?
Azt nem találhatod, — magadat fogyatod,¹⁾
Fájdalmidat jajgatod.

Mert szintén az földig nyom az keserűség,
Elfogyott s nem újul benned az reménség;
Csak mind éjjel-nappal — így epedsz sok búval,
Sok titkos sóhajtással. . . .

Az reméntelenség benned nevededik,
Senki fájdalmidon nem is szánakodik, —
Sőt inkább nevetnek — tapsolván űrűlnek
Az te irigyid ennek!

Neveli kínodat az titkos hallgatás;
Hogy nem jelentheted senkinek: fájdalmas. . . .
Jaj, már így kínlódván, — magadot fogyatván
Élsz, könnyeket hullatván.

Szenyvedjed békével szomorúságidat:
Mert az mennyei Úr tudja fájdalmidat!
Terjeszszed elejben — ügyödet, s Ő ebben
Megsegít keresztedben.

Ő gyógyíthatja meg az te sérelmidet,
Jó írral köti bé halálos sebedet.
Titkodnak tudója — csak Ő orvoslója,
Igyednek²⁾ pártfogója.

Bízzál azért benne, mert ad könnyebbséget,
Az te keresztedben nyújt még segítséget.
Ha sújtol is itten, — de azután mennyben
Megnyúgot³⁾ nagy örömben.

Íme, ily mély érzelmű s egységes szép költői alkotású elégiákat súgallt a súlyos szenvedés és egyedüllét, a csak Istene előtt panaszzkodható költőnőnek! Ezen és még néhány más ének, a szerkezet tökélye és a hangulat tisztasága tekintetében bátran odaállítható a XVII-ik század legjobb magyar lyrai termékei mellé, s egynémely más, a találó hason-

¹⁾ Fogyasztod helyett; ódon.

²⁾ Ügyednek helyett, ódon.

³⁾ Megnyúgoszt, megnyúgtat értelemben, ódon.

latok és megragadó képek színpompájával tiündöklő költeményével egyetemben, határozott bizonyítéka Petrőczy Szidónia valódi költői tehetségének.

Balassa és Rimay versei együttes kiadásának toldalékát egy ismeretlen bujdosó dalmoktól 1604-ben szerzett gyönyörű, édesen-fájó hangulatú ének nyitja meg, a szerencse változandóságáról.¹⁾ E régi énekről XVII—XVIII-ik századi gyűjteményekben sokszor fordul elő emlékezet, hivatkozás; bizonyára, sok-sok szenvedő szív merített abból vigasztalást Balassa több mint harmincz kiadást ért verseinek olvasói közül, két század éven át. Petrőczy Kata-Szidónia is azok közé tartozik, kiknek lelkében e „Forog a szerencse...” kezdetű szép elégia mély nyomokat hagyott.

Egymás után két dalt ír itt annak méretében, az egyiknél egyenesen reáutalva: „Forog az szerencse... nótájára.” Az elsőnek, mely meglepőleg szépen indul s egységes alapgondolat mellett fokozatos kifejlődéssel bír, íme néhány strófhája:

„Sebes árvizeknek....

Sebes árvizeknek,
Kegyetlen szeleknek
Érzem kemény zúgását.
Szívemnek fájdalmát,
Iszonyú kínjait,
Szemeim könnyhullását
Meg nem állíthatom;
Órákint jajgatom
Szerencsém változását.

Már elfogyott nékem
Minden remétségem;
Vig órámat nem várom,
Sőt mind éjjel-nappal
Epedvén sok búval,
Fájdalmimat jajgatom.
Minthogy így győtrődöm,
Szörnyen emésztődöm —
Haláloamat óhajtom.

Mert naponkint nőnek,
Soha meg nem szűnnek
Bánatimnak árjai.

Nincsen orvossága
Semmi vigassága
Búban epedt szívemnek.

¹⁾ A b. Radvánszky-levéltárban fölfedezett kézirat szerint e költemény magától Balassától származik, — csak hogy természetesen, az 1604-iki datum későbbi változtatás- vagy önkényes toldásnak veendő, talán 1591. helyett.

Kevés a szánója,
Nincs vigasztalója
Jaj! ily reméntelennek, —
Nemhogy enyhítője
Avagy segítője
Lehetne én ügyemnek.

Azért teljességgel
Bizony nagy készséggel
Kívánok elköltözni.

Mert az halál nékem,
Lehet segítségem
Hogy elfelejtsem búmat,
És ő enyhítheti
Sebemet béköti,
Gyógyítja fájdalmimat;
Elveszi szívemről,
Letörli szememről
Gyakor könnyhullásimat.“

Mily szelíd megnyugvás, mily gyöngéd befejezés,
és mily kifogástalanul szép költői nyelv, kétszáz esz-
tendővel ezelőtt! . . .

Az említett másik dal (Sűrű könnyhullással...) a Mindennap jó reggel . . . kezdetű régi éneknek — egyébiránt az előbbivel azonos — méretére készült, s mint mondók, a szerencse állhatatlanságát kesergi :

„Szívbeli sebeim,
Szerencsétlenségim
Óránkint nevednek;
Sok fohászkodásim,
Gyakor jaj!-mondásim
Szintén megemésztenek.
Elmúlt reménségem,
Nőttön nő inségem,
S bánatom nem kímélnek.

Mindenben ismértem
Szívem kínját érzem,
Sebeimet jajgatom;
Az álnok szerencse
Kegyetlen bilincse
Rajtam vagyon, jól látom.
Mert mikor nyugovást
Várnék megújulást —
Haragját tapasztalom. . . .

Mindenkor háborút,
Nyugvás helyett hoz bűt,
Ellenem hadakozik;
Sok keserűséget
Szívbeli inséget

Hoz reám, s meg nem szűnik.
Valamíg életem
El nem fogy, azt vélem,
Haragja el nem múlik.

Ritka mosolygási
És apolgatási¹⁾
Osztnak keserű mérget;
Gyakor változása
Állhatatlansága
Nemz reméntelenséget.

Nem bízom ő benne :
Mert minden jó kedve
Teljes keserűséggel;
Egy maroknyi mézzel
Ha kínál, — epével
Tetézi, sok inséggel.
Kinek kezét nyújtja :
Veszélybe taszítja,
Játszik kegyetlenséggel.

¹⁾ Apolni = csókolni; ma már elavult.

— De, hiszem az Istent,
 Hogy kegyelmes leszen,
 Megszán szegény fejemet;
 Az szerencse ellen
 Ő felemel engem,
 Megsegíti ügyemet;
 Sok bánatim után
 Üdvességnak útján
 Viszi mennybe lelkemet.“

Mint az olvasó láthatja: ez is jól gondolt, határozott színezettel, csinos fordulatokkal bíró és szépen befejezett lyrai költemény, melynek báját a folyékony, helylyel-közzel ritka dallamosságú verselés emeli.

A költőnő ezt követő, 15 alexandrín strophás versében is (Szomorúságomnak . . . . kezdősorral; nótája: Áldott vagy méhecske,) a sors változandóságának rójja föl szenvedéseit:

„Átkozott szerencse, szomorúságimnak
 Csak te vagy az oka! . . .“

kiált fel; és így szól az eszményített Szerencséhez:

„Kérlek, jelentsd meg azt, mért oly állhatatos
 Az állhatatlanságban vagy s oly igen gyors?
 Szíveket rettentő, serény, igen okos;
 S egy helyben meg nem áll kereked, mert szárnyos . . . .

Kin, tenger közepin állván, — meg nem állasz,
 Nagy erős gályákat fenékre szállítasz.
 Kiknek kedveskedel: reájok mosolygasz:
 Mosolygásod méreg, — mindent szomorítasz.

Hogyha jobbkezedből kis kincsedet nyújtod,
 Az ki bízik ahhoz: szívét vidámítod, —
 Balkezedben viszont ostorodat tartod,
 Kevés jovad után azzal látogatod.

Sokat kis kunyhóból úri méltóságra,
 Rongyos parasztot is emelsz uraságra;
 Viszontag nagy urat gyámoltalanságra
 Juttatsz, víg kedveket nagy szomorúságra.

Mert állhatatlanság néked minden dolgod,
 Kit mint csúfolhass meg? arra van nagy gondod.
 Noha szép, ragyogó, s fénlík uraságod, —
 Boldog, kihez nem fér az te álnokságod!...

Egy helyből másokra bolygasz szél mentiben,
 Nem nyugszol meg sohol, s vagy természeteden
 Igen állhatatlan, és család mindenben;
 Azon mesterkedel: kit ejthess veszélben?

. . . . .
 Boldog az oly ember, ki az te zászlódat
 Nem látta, kerülte labyrinthusodat,
 És jól általlátta sok csalárdságodat,
 És meg nem kóstolta mérges italodat.

— De én, boldogtalan, im! mire jutottam, —
 Noha kerültelek, hálódba akadtam;
 Még gyermekkoromban kezédbe adattam:
 Gyámoltalanságra, árvájúl maradtam.

Te sok változásid ha jutnak eszemben:
 Sok sóhajtasokat indítnak szívemben...
 Nincsen semmi részem a jó szerencsében, —
 Holtig fogok úszni szerencsétlenségben....

De — tudom, — az nagy Úr reám tekint mennyből,
 Megmenti lelkemet földi inségéből.
 Megpirúlsz Fortuna, mert az te kezedből
 Megszabadít, hiszem, ingyen kegyelméből!“

Ekkép fejezi be, ismét a hit vígaszában keresvén
 megnyúgóvást, ezen eleven festésű képekben gazdag,
 s alanyiból tárgyilagossá, majd tárgyilagossból ismét
 igen szép inversióval alanyivá váló énekét, mely a maga
 nemében és korában ritkítja párját.

Végre még egy negyedik vers (Óh én boldog-
 talan és keserves sorsom...) szól az állhatatlan
 szerencséről; azonos méretben, azonban valami akkor
 általán ismert gyászdallamra költve: „Más. Halotti
 nótára, kit szoktak trombitálni.“ De ezen ének
 ma alig néhány strophából áll: a könyvből egy levél,
 e vers végével s a következőnek elejével, ki lévén

tépve. Egyébiránt a föntebbiekben annyi oldalról elzengett témáról valami meglepőt nem is látszik, hogy tartalmazott volna, miután e tárgyat a költőnő már előbbi három énekében jóformán kimeríté. Nehány új képet azonban mégis találunk benne: mert Petrőczy Szidónia sokkal ügyesebb és szellemesebb, mint hogy, bár ugyanazon tárgynál, — mint kortársai közül annyian tevék, — egyszerűen ismételné magát.

„Változó szerencsém miatt bágyad lelkem,
Földhöz verettetett már minden jó kedvem:
Mert az porban hever virágzó életem...

Naprúl napra az bú nevededik rajtam,
Boldogulás helyett, im, mire jutottam:
Gonosz szerencsének tárgyúl adattattam.

Mostoha kezei, imé, mely súlyosok, —
Czéljokká töttenek az sok változások;
Mint tengerben csöp víz, én fájdalom oly sok,“ stb.

És ezzel az e fajta énekeknek végéhez értünk. Most másnemű, költőnők szívét a sors csapásainál még érzékenyebb: mert finomabb, kényesebb természetű búval eltöltött fájdalom szülte dalok következnek.

Valamint az a bánat, mely az alább ismertetendő költemények szülőoka volt, a költőnő szívét igen érzékenyen, s mint látszik sokáig gyötörte: úgy az abból eredett dalok száma is sok, — hátralevő költeményeinek úgyszólván legnagyobb része. E bánat az imádott férjének — valódi, vagy képzelt? — elhidegülése, s az övének egy más nő szerelméért való megvetése fölötti búsongás, féltékenység, és ama bizonyos szégyenérzet vegyülméke vala, mely egy túlárado női szívet titkos gyötrelmeivel képes megrepeszteni, — de mellőztetése fölötti keservét mások előtt fölfedezni nem.

A szegény nő csak magának panaszkodta ki bűját,

síró verseiben; kínos fájdalmait egyedül a költészet enyhíté, — a mennyire tudniillik ez a sajgó borongás enyhíteni képes. De ha sorvasztó bánatának árnyalatait, ha e gyöngéd lélek véghetlen szerelmének s bújának még gyöngédebb nyilvánulásait e megható dalokban figyelmesen észleljük: lehetetlen a női hűség, ragaszkodás és szelíd önmegadásnak nemesebb vonásait fölfedeznünk, mint itt. Példákból fogja látni az olvasó. És ha ennek az önmagába visszatérő siralomnak bérczi csermelyszerű folytonos zokogása némelyek előtt tán egyhangúnak tetszenék: a szívet és elmét mélyebben vizsgáló, változatos szépségeket fog e zokogó dalokban találni, — mint a csermely folyását figyelmesen követő vándor különféle virágokat annak partjain, s felcsillámló, színes kavicsokat habjaiban.

A mi végre a formát és nyelvezetet illeti, — bár ez kora lyricusaiéval bízvást versenyre kelhet: mégis az olvasónak természetesen sohasem szabad elfeledni, hogy itt kétszáz éves költeményekkel van dolga.

Ezek előrebecsátása után, fogjunk hozzá ezen cyklusnak is bemutatásához.

Az első e nemű vers, mivelhogy a strophák kezdőbetűiben a hűtlenséggel, vagy legalább elhidegüléssel vádolt férj nevét tartalmazta: később vagy maga a költő, vagy leányainak valamelyike által — gyermeki gyöngédségből szeretett atyja emléke iránt, — a könyvből kiszakíttatott; csupán két utolsó verszaka maradt meg, N és C kezdőbetűkkel, = P e k r y L ő r i n c z nevének két utolsó betűje.

Az utolsó előtti strophában szelíden kéri a hűn szerető költő, hogy elhidegült férjét ezért

„Ne büntesse Isten
 Hiti szerint, kérem, —
 De csak megismértesse
 Véle, hogy mie volt,
 S hozzá mely igaz volt
 Szívem, s megemlegesse!“

Míg az utólsóban önmegadva zengi :

„Csak Istenre bízom
 — Kiben holtig bízom —
 Már minden bánatimot.
 Neve az versfőkben
 Az kihez mindenben
 Hű voltam; — s ezzel szómot
 Végezvén, óhajtom
 És szívessen várom
 Boldog kimúlásomat.“

A következő hosszú költeményből, — mely férjéhez írott költői-levélnék látszik, és különösen őszinte, keresetlen naívságánál fogva érdekes, — megismerjük Pekry grófnő féltékenységének tárgyi okait, s illetőleg férje titkos imádottjának személyét, s ama költőnőnk érzékeny szívének annyi fájdalmat okozott viszony természetét is. És ezért, mint sok tekintetben érdekeset, hosszabb terjedelme daczára, ideiktatjuk. Czíme csak :

„Más. Fakadj meg bár szemem hulló
 könny . . . nótájára.

Óh kedves violám, hogy kezdjem el szómat,
 Hozzád én édesem, méltó panaszimat?
 Miképen terjeszszem elődbe kinomat,
 Hogy meg ne bántsalak, s értsed fájdalmimat?

Benned csak egyedül nyugodott meg szívem,
 Nálad nélkül soha nem volt semmi kedvem.
 Hogy változtál így meg? mért gyűlölsz így engem?
 Mért nem jut eszedbe az én nagy hűségem?

Miólta szívemet, tudod, néked adtam :
 Az igaz hűségben soha nem hibáztam
 Csak gondolattal is, s ellened nem jártam, —
 De mégis megúntál . . . Jaj, mire jutottam!

Nem félsz-é Istentől, sokszori hitedért,
 Mellyet hogy megszegtél mások szerelméért?
 Bizonyos, hogy útálsz most egy személyéért, —
 Hitvesed halálát óhajtod kedvéért...

Micsoda okokból méltóbb szerelmedre?
 Kincse, vagy személye hatott-é szívedre?
 Nemzete¹⁾ s erkölce kötelez-é erre?
 Hogy így én személyem jutott gyűlölségre!

— Semmiben különbnek nem tartom magamnál;
 Sőt az én hírségem böcsösebb aranynál,
 Mellyet tudom, nem lelsz, édes szívem, annál, —
 Mert bizony kedvesebb más ottan náladnál.

Tudom, hogy éretted s az te szerelmedért
 Meg nem veti bizony, nem cseréli másét....“

. . . . .

Itt később a megbocsátott nő engesztelődése, vagy
 a gyermeki kegyelet ismét kitépett a könyvből egy
 levelet, melyen lihetőleg a vers elevenebb színekkel
 festett részletei állottak. Azután a terjedelmes költői
 levél folytatása így következik:

„Hidd el, ha nem szólok is, szívemben leszen,
 Az igaz ítélt én bírónak teszem.

Vajjon mért haragudt az havazás közbe?
 Gondolod: nem tudom, hogy akkor szívedbe
 Szomorú hír jutott? Mikor egy szegletben
 Csókoltad, mit mondál? . . . Nincsen mentség ebben!

Mert immár sajditván,²⁾ hogy hozzá hajlottál:
 Mindenkor vigyáztam; akkor holott voltál —
 Tudtam, bizony tudtam, akármit mondottál...
 Nehezen szenvedtem, hogy úgy megúttál!

Egyet sem szólottam, csak sok sóhajrással
 Fogyattam éltemet titkos könnyhullással;
 Nem akartam őtet megbántani azzal:
 Mert úgy tetszett, hogy úgy volt hozzám barátsággal.

1) Értsd: nemzetsége, családi származása. Ószerű.

2) Sejditván helyett; erdélyies.

Az szégyen is engem tartóztatott, hidd el:
Mert voltam tehozzád, édesem, hűséggel.
Hogy nem kellek immár hű szeretetemmel,
E volt-é hálája? megfizettél ezzel?!...

Minden szavaimat, én édes violám,
Visszama gyarázod, nem is nézhetsz reám,
Ok nélkül gyűlölsz így egyetlenegy rózsám, —
Méltó-é miatta hogy haragudjál rám?

Mikor panaszképen mondottad előttem,
Hogy neheztel reád, nem tudod: mért? ... Véltem,
Ott halok meg mindjárt, — de mégis eltűrtem....
Mért nyomod a lábát? — csaknem azt feleltem.

Az kályhás kemencze eleget hallhatott,
Ott múltattál véle s tartottál tanácsot;
Gondoltad, én látván: család ez bolondot, —
Vajki¹⁾ gyakran sok szód az lelkemig hatott!

— Óh, ki lehet vajjon ilyen boldogtalan,
Mint én, oly megvetett, igen gyámoltalan?
Várom haláloamat reám mindúntalan,
Mínthogy már szót adtál, — ő is várja talán!

Ítélsz meg minden az én kínaimot,
Nem orvosolhatni az én fájdalmimot.
Könnyezve óhajtom²⁾ így megúnásimot,
Hóltomig siratom megvetett voltomot.

Elég nagy gyötrelem az szomorú szívnek:
Állhatatlanságát ha szenvedni egynek;
Hát hogy bírhatnám el terhét e kettőnek...
Ki számlálhatná meg sebeit szívemnek?!

De talám ő mégis igaz lészen hozzám,
Nem hiszi el szódat, meg nem hajol talám:
Mert egy kemény szavát egyszer hozzád hallám;
Jó barátságomért nem ás vermet alám!

Talám nem úgy, mint te előttem játszottál,
És hogy nem gyanakszom azért, gondolkodtál;
De, több volt tréfánál az csók, s az mit sügtál....
Azért vigyáztam rád: olykor mit mondottál.

¹⁾ Régies kifejezés: annyi mint vajmi, ámbár.

²⁾ Sóhajtom értelemben, régies.

Hol szíved, hol lelked volt — hallottam — neve,
 Ígérted hittel is, hogy vagy igaz hive;
 Ha meghalok, holtom után, ha lesz kedve —
 Övé lesz, és várod: halálom ne késne! . . .

Csak magamban tartom holtig gyötrelmimet,
 Versekkel enyhítem keserűségemet.
 Kinek terjeszthetném elejbe sebemet —
 Nincs; csak sirván nézem írott verseimet.

De méltán Istentől félhetnél édesem:
 Mert esküvéseidet megszegted sok ízben;
 Bizony, megtekinti még az én inségem,
 Mert előtte nyilván van az én hűségem.

Nem is panaszolom ezeket senkinek,
 Csak néki egyedül; mert tudom, mindennek
 Ő legjobb orvosa, — úgy én bús szívemnek
 Lesz óltalmazója elhagyott igyemnek.

Ő lesz hálálója hű szeretetemnek.
 Noha okom s módom lőtt volna: de ennek
 Kötele nem szakadt el, és hűségemnek
 Ő lesz fizetője, s pajzsa életemnek.

Nem ezt érdemlettem volna tőled szívem!
 Ha büntül nem féltél, azért semmiképen
 Ne vött volna erre akár csak a szégyen . . .
 Kínom enyhítője már az Isten legyen!"

E hosszú vers után, melyben szíve egész fájó se-
 bét, megvettetése egész szégyenérzetét őszintén kitarja
 Istene elé a szegény megcsalatott, vagy legalább magát
 megcsalatottnak hívó nő, — a következő egy strophás
 versecskével esedezik lelkierőért az egek Urához:

„Igaz Isten, ne hagyj,
 Tűrésre erőt adj,
 Nyújtsd segedelmedet!
 Enyhítsd szívem kínját,
 Gyógyítsd fájdalmát,
 Ne vond meg kegyelmedet!
 Vedd hozzád lelkemet,
 Szánd meg gyötrelmimet —
 Hadd áldjam szent nevedet!"

Ezután két szomorú ének jő, az Áldott vagy méhecske . . . nótájára. Búsan panaszkodik ezekben a költőnő, hogy „rabúl adatott a szomorúságnak, — már búcsúját vette minden vígasságtúl, nem szárad meg szeme a könnyhullatástúl.“ Pedig menekülni akarna búja elől, a természet szépségei, világi pompa, zene által :

„Sok felé fordítom szomorú elmémet,
Hogy vigasztalhatnám elbágyadt szívemet,
Találnék oly írat,¹⁾ melylyel sebeimet
Kötözném, enyhítvén az én gyötrelmimet.

Vetem szemeimet kerti virágokra,
Tavaszzal zöldellő árnyékos ágokra,
Szép folyóvizekre, csorgó patakokra, —
De az is nem használ, minden fordul búra!

Ez világi pompát könnyes szemmel nézem,
Tündöklő szép voltát noha én szemlélem :
De semmi örömem nincsen abban nekem,
Semmi vigasztalást nem lelhet bús szívem.

Ha kezembe veszem szokott muzsikámat,
Reménlem : enyhítem azzal az én búmot,
És vigasztalásomra kezdvén nótámat, —
Indítja a helyett könnyhullatásimot!

Az, miből másoknak lehet vígassága :
Abból nő szívemnek nagy szomorúsága,
Sohonnan nem lehet annak orvossága,
Mert már elburított az bánat soksága.

Hanemha az nagy Úr reám tekint, megszán —
Világi kínomat ott fenn orvosolván . . .“

Kéri tehát Istenét: „ne késsék, hozza el boldog óráját,“
mert ő „vígan várja kimúlását.“

Ezek után ismét egy rövidke felsóhajtás, majd néhány strophából álló költemény következik, melyből

¹⁾ Ír = balzsam, gyógykenőcs.

megtudjuk, hogy ama nő, kiért férje szerelme tőle elfordult: saját vére, rokona vala, ki hozzá, mint a föntebbi hosszú költői-levéiben áll, barátsággal viseltetik; annál fájdalmasabban esett tehát a seb. Címe ez utóbbi versnek: „Más. Mellyet szerzett, midőn maga közel való vére miatt szenvedett elviselhetetlen súlyos keresztet.“

„Vérembűl származott jaj! halálos mérgem,
Vérem miatt újul óránkint inségem,
Vérem oka, hogy fogy az én egészségem:
Mert miatta megúnt, ki volt reménségem.“

Így zeng ebben a szerencsétlen költőnő, s halált kíván magának, gyászos boldogtalanságában. Ki volt légyen a költőnőnek ama „maga közel való vére?“ a leszármazási táblákból ki nem magyarázható.

Ez után egy költői virágokban gazdag, némely versszakában (pl. a 10-ikben: „Bús embernél legkedvesebb az szép zöld erdő...“) a szépségnek magas fokáig emelkedő elégia jó, amaz a XVII. és XVIII. századokban nagykedvességű, szép és erőteli ének zöngzetes dallamára, melyet „Sokan szólnak most énreám nagy ártatlanul...“ kezdőssorral, Régi Magyar Vitézi Énekek és Elegyes Dalok című gyűjteményünkben (Pest, 1864. Lauffer Vilmosnál, II-ik kötet, 130. l.) a Szencsey-codex utánadtunk ki. Tehát ezen eleven, rugékony szellemű, némileg daczos, biztató dalt, — melylyel pl. 1709-ben Bagossy Pál kurucz tábornok vígasztalta volt magát rágalmazói ellen,¹⁾ — Petrőczy Szidónia is ismeré, sőt félig-meddig mintául vette. Lássunk legalább néhány strophát költőnőnk ez említett verséből.

¹⁾ I. Bagossynak az ér diószegi táborról 1709. febr. 5-én Károlyi Sándorhoz intézett eredeti levelét a gr. Károlyi-levéltárban.

„Más. Nótája: Sokan szólnak most...”

Bágyadt szívem csendesedjél s enyhítsed búdat,
És tűréssel orvosoljad te fájdalmidat,
Mert lám senki meg nem szánja sok kínaidat,
Jaj! nincs az ki elfordítsa te bánatidat.

Vajjon könnyez-e valaki könnyhullásidon?
Kinek esik meg az szíve sok siralmidon?
Szánakodik-e valaki sóhajtásidon? ...
Nincsen senki oly barátod, ki vigasztaljon!

Bús embernél legkedvesebb az szép zöld erdő, —
Az sem adhat vigasztalást, az is nem kellő;
Folyóvizek, szép források, nyári friss szellő,
Minden világi sok szépség -- búdat nevelő.¹⁾

Sokszor szakasztod álmodat dobogásoddal,
Nem lelek semmi nyugovást búsulásoddal,
Neveled én nyavalyámat sóhajtásiddal ...
Látom, holtig emésztődöl ily szörnyű búval.

Vajjon ez tűrhetetlenség lesz-e orvosod?
Ekképen csak emésztődven, újul fájdalmod;
Bánatidat, jaj, neveled és nem orvoslod,
Írigyidnek örömökre leszen bánatod.

Fedezd azért, a mint lehet, te fájdalmidat —
Ne vígaljanak írigyid, s te siralmidat
Ne nevéssék, megtapsolván sok kínaidat ...
De bosszúságokra vígadj, titkold el búdat!

Vajki sokszor méreg fekszik a jó méz alatt,
Sokszor a jó étekben van keserű falat;
Szomorú gyászt is gyakran fed bé az szép skarlát, —
Nem árt a búban mutatni vidám álорezát!

Mézet tectess, ha mérget nyelsz, semmit ne búsulj;
Isten legyen reménséged s az által újulj,
Ő megsegít és el nem hágy, csak hozzá fordulj,
Bánatidat bízd ő reá, ne félj, sőt örülj.

Felejtsd el hát szívem, búdat, ő benne remélj,
Az sok ostromló szelektől semmit is ne félj,
Csak őtet híven szolgáljad, és csak néki élj,
Vigasztalást, segítséget csak ő tőle kérj!”

¹⁾ E gyönyörű strópha már csak művészi tökélyű technicájáért is méltán vonható párhuzamba akár Gyöngyösy István legszebb versszakaival.

Ekként igyekvék csendesíteni háborgó szívét Pekryné; de úgy látszik, — hiába, mert mindjárt a következő rövidke dalában felsóhajt:

„Óh ki boldog ember, kinek nincs szívében
Gyógyúlhatatlan seb, s csendes elméjében;
Nem fél és nem retteg jó szerencséjében,
S változástul nem tart, vígad életében.“

Költőnőnk nem tartozott e boldogok közé. Az ő szívvilágát gyakran boríták a bánat felhői, gyakran ostromolta fájó szenvedélynek, gyötrelmeknek szélvész. A helyett, hogy enyhült volna keserve, — legközelebbi, érzelmes és helyenként ismét igen szép dalában („Más. Nótája: Az Múzsák szállási . . . avagy ahhoz hasonló“) újból, és pedig szép technicával panaszol:

„Sűrű könnyhullásim,
Gyakor sóhajtásim
Naponkint im, mint nőnek;
Bánatim sebembe,
Elbágyadt szívembe
Újabb nyilakkal lőnek.“

E nyilak sebzéseit a természet bájaival akarná gyógyítani; vérző szívére gyógyírt keresvén, e Balassa Bálinthoz méltó, igazán gyönyörű stróphákkal a sziklákhoz, erdőkhez, patakokhoz, mezők virágihoz, repülő madarakhoz fordul:

„Szánjatok kösziklák,
Erdők, kies puszták,
Bánkodjatok énrajtam;
Szánjatok meg kérlek,
Mert jaj! búban élek,
És im, mire jutottam! . . .
Mezők szép virági,
Vizek friss folyási —
Könnyeztetek énrajtam!

Erdei sok vadak,
Repülő madarak —
Sok jajszómat halljátok!
Te is csendes Echó
Hallod, hogy gyakran „ó h!“
Jön ki számon, s tudjátok
Okát bánatimnak
Gyakor panaszimnak. . . .
Miért, hogy meg nem szántok?

Ha Orpheust régen
Hallgattatok híven,
Hogy kesergett lantjával,
Sőt még Proserpina
Poklok királynéja
Megszánta, s bánatjával
Lágyította szívét,
Euridicéjét
Megnyerte nótájával:

Méltán engemet is
Szánhattok, mert én is
Kesergek jaj! szüntelen;
Mind éjjel és nappal
Bús óráim jajjal
Múlnak, s abban véletlen
Mint mély örvényébe,
Tenger mélységébe
Merültem reméltelen. . . .“

Nagy kár, hogy e mély bensőséggel s élénk költői képzelettel írott gyönyörű dal végrésze a könyvből kiszakadt.

Szint így ki van szakadva az ez után álló versnek eleje; mely dálnak végén sötét fájdalommal sóhajt fel a költőnő:

„Óh élet, mért még el azoktúl
Az kik üressék ilyen kintül?
S nehezen válnak ez világtúl, —
Nem emésztődven ily sok bútúl.

Mért gyötresz így, kérlek, engemet
S várakozással bús szívemet?
Mért nyújtják az Párkák éltemet? . . .
Hogy felejtethném gyötrelmimet!

Óh világ, mely szörnyű vagy nekem!
Így gondolkodván, nő inségem.
Óh ha¹⁾ leszen vég búcsú-vétem
Tőled s vígan elköltözésem?! . . .

Óh szörnyű késedelmes halál
Ki kezében nyugovásom áll, —
Óhajtva várlak s fájdalommal
Várlak . . . mért késel? — Jőjj el halál!“

A kétségbeesés e byroni hangja, ez a borúlt, világfájdalmas kedély, valóban ritka tünnemény egy XVII-ik századi költőnőnél. S affectatióról itt szó sem lehet: miután e költemények mély titokban, csak maga a szerző számára, keserűsége enyhítéseül

¹⁾ Ha régiesen gyakran annyi, mint mikor?

íratlak. Sokat és nagyon kelle szenvednie a gyengéd női szívnek, míg a fájdalom túlömlései ily szomorú érzelmeket, ily sötét vágyakat sajtoltak ki belőle! ... Hanem szépen fejezte ki komor búbanatát; kivált az utolsó stróphában roppant erő rejlik.

Szegény Szidónia; a következő, költői festésben s meglepő inversiókban dús dalában keserű gúnynyal bolond szerelemnek nevezi gyötrő szenvedélyét.

„Más. Az bolond szerelemben élőkről: mely nehezen válnak egymástúl; melyet társán maga kínja nevelésére tapasztalván, szerzett volt.”

E hosszas, de jellemző cím után így szól maga az ének:

„A szomorú szívet ki vigasztalhatja? —
Minden elenyészett: napját nem láthatja ...
Róla gondolhatván, szívessen óhajtja,
Elmúlt szeme elől, könnyezve sóhajtja.

Bánatnak felyhői ottan elborítják,
Sötét ködeivel béhomályosítják,
Még csak sugárát is látnia nem hagyják;
Ezerféle kínra gondolati vonják.

Köntelen hallgatni, noha szól szívében
Az kín, és óránként fogyatja életében;
Magába temeti és bús elméjébe,
Fetreg mint félig-holt az ő gyötrelmibe. ...

Az kit szíve szeret, attúl eltávozván:
Él, nem élvén; élte nélkül él, meghalván.
Eszrendőknék véli óráit, számlálván, —
Egy nap sokszor meghal, elhalva kínlódván...

Noha nincsen szíve: annak kínját érzi,
Másnak adván rabúl, gondolattal nézi.
Fájdalmas sebeit, s kételkedve hiszi;
Fél, remél egyszersmind, hogy kedvesen veszi. ...

Okát bánatinak kínjai közt áldja,
 Hogy éljen sokáig, szívesen kívánja;
 Éljen, éljen frissen, bú nélkül, és hallja
 Meg az ő szavait, s végtére megszánja.

Elég halála lesz szomorúságinak —
 Ha szánja fájdalmát, és hitelt ad annak,
 Hogy egyedül övé, nem hajt fejet másnak . . .
 Óh mely nagy jutalom gyakran halálának!!“

A költőnő egész nemes szellemét, mély és igaz érzelmei teljes hevét, fájó és mégis édes gyötrelmei magasztosságát önté ez emelkedett dalba, melyet joggal nevezünk nemcsak Petrőczy Szidónia, — de a XVII-ik század költészete egyik lyrai gyöngyének irodalmunkban. Maga ez a hét strópha elegendő gróf Pekry Lőrinczné számára a Parnassust megvívni.

Erre két kis szomorú dal, s az után egy, férjével való verses polémia vagyis költői-levél következik, megint ama boldogtalan viszonyra czélzó, mely költőnőnknek amnyi fájdalmat okozott. Azonban igen érdekes e kis polémiából megtudnunk, hogy nemcsak Petrőczy Kata-Szidónia, hanem férje Pekry Lőrincz is — verselt; ugyanis a jelen költői-levél nem egyéb, mint férjének őhozzá intézett versére való válasz.

Ámde hadd beszéljen maga a költőnő. „Más. Szemfényvesztő versekre való replica.

Valamint Sismunda kedves Quisdardusát
 Szerette igazán, sohol annak mássát
 Nem lelte, — úgy én is szeretlek; de, lássad,
 Mert engem nem kívánsz, hanem más látását.

Keserves halálnál esik nehezebben
 Tőled távollétem, szívemet szüntelen
 Gyötri, — de szívedet, tudom, bizony ebben
 Nem bántja miattam, hogy úgy szeress engem. . . .

Az melynek szemeit úgy kívánod látni:
 Hiszem az jó Istent, — meg fogod utálni!
 Ha ilyen hívedet miatta megünni
 Nem szántad: hát más is mit tud reménleni?

Tudom, e versed is nem énreám esik;
 Így az bolondokat szép szóval hitetik...
 Hiszem, szabadságod el nem rekesztetik, —
 Egymás szerelmében szabad élnünk holtig.

Szerencse elmédet mind függőben tartja
 Addig, míg az Isten életemet nyújtja;
 Akkor is, kit szeretsz, tenéked nem adja
 És nem néked bírik,¹⁾ mért kapdozsz hát rajta?!

Árvaságra ügyed — úgy tudom — nem jutott;
 Hogy özvegygyé lehess, szívessen kívánod.
 Igaz hitvesednek hogy halálát várod...
 Isten tudja: kinek mennyi időt adott!

És, hogy részesülni kívánsz szerelmemben:
 Bizony másra czílozsz szóddal e versedben!...
 Mert te azt jól tudod, hogy az én szívemben
 Benn voltál, és voltam hozzád nagy hűségben.

Én várlak szívessen, én édes violám,
 Nem a kit óhajtasz, noha nem érted rám,
 Hogy feljön csillagod; — fénljék bár, nem bánom...
 De még könnyes szemmel emlékezel rólam!

Az Isten szándékát kívánom, megáldja
 Mindennek, néked is, mint szíved kívánja;
 Tudom, életemben azt ő meg nem adja, —
 Kész vagyok meghalni, ha Isten akarja.

Vigasztald azután a kit szíved kíván
 Édesem; de tudom, megemlékezel rám,
 És sokszor megsíratsz, s könnyezel sóhajtván,
 S mondod: Oh Úr-Isten! én hű társam hol van?!...

Ha másnak személye néked nem kellene:
 Úgy hiszem, hogy szíved fogytig híven élne,
 Megmásolhatatlan hűséggel szeretne, --
 De nem lehet, mert már mondottál ellene!"

¹⁾ Így.

Az érdekes, itt-ott csípős, de általában higgadt, — bár a finom hamu alatt mély érzelem izzó paraszát rejtő — költői-levélnék ezzel vége.

Most egy hat stróphás dal jó, „apácza-nótára“ írva; ezen apácza-nóta pedig nem egyéb, mint a kilencz kurta soros Balassa-metrum, csakhogy a páratlan sorok nem magokban, hanem egymással rímelnek és egybe-íratnak, pl.

„Szerencsétlenségnek boldogtalan czélja
Az bús, háborodott szív,
Az ki sok sebeit jajgatva számlálja:
Mert nem állandó és hív
Kincsével kínálja, hogy veszély találja,
Szüntelen ellene viv.

Ha tettet is néha, kinjait tagadja:
De el nem titkolhatja;
Ajaka mosolyog, — de mégis más tudja:
Szíviben fül bánatja.
Magát halni hagyja, mint virág ha ragya
Veri és elhullatja.

Oh! én boldogtalan, nekem is ez sorsom! . . .“

Majd így fejezi be panaszló énekét:

„Csak néked Úr-Isten szörnyű fájdalmimat
Jelenti meg bús fejem.
Mostan panaszimot, rövid rythmusimot
Könnyes szemmel végezem.“

Következik egy csinos és igen folyékony, zöngzetes dal: „Más ének. Egy török nótára“ cím alatt. A „török nóta“ egyebek közt így szól:

„Mint sebes szelek zúgási,
Tenger vize áradási,
Olyak mint vizek folyási
Bánatimnak újulási.

Békességes türés kell hát,
Melylyel vigasztalja magát
Bús szívem szomorúságát
Bizza Istenre fájdalmát.

Jaj nekem szegény fejemnek;
Nincs segítője igyemnek,
Sem szánója inségemnek. . . .
Így kell műlni életemnek!

Véget vetek verseimnek,
Mert nincs bennem bús
szívemnek
Vigasztalása lelkemnek, —
Sőt áradása könnyemnek.“

Tehát a reménytelen búsongó már eddigi egyedüli vígasztalójában: a költészetben sem lel enyhülést. Ám azért nemsokára újból kezébe veszi lantját, hogy bánatos elégiáinak egyik legszebbikét elzengje rajta. Ez ama „Múlnak esztendeim . . .“ kezdősorú, s „Kemény János erdélyi fejedelem nótájára“ megható bensőséggel és szelíd megadással írtt remek ének, melyet Thököly- és Rákóczi-kori Irodalomtörténeti Adalékaim II-ik kötetében kiadtam, mint mutatványt Petrőczy Kata-Szidónia verseiből. (194. l.) Csak-hogy most, az e verseket tartalmazó kézirat tüzetes áttanulmányozása után, e szóban forgó éneket is határozottan a föntebb ismertetett többi költeménnyel egykorúnak, úgymint Pekryné ifjúkorából, nevezetesen az 1680-as évek elejéről valónak kell vallanom, — és így helyreigazítanom azon véleményemet, melyet, mint a 197. lapon (az idézett kötetben) hangsúlyoztam is, főként az ének beirási helyéből merítettem, hogy t. i. az 1707. végén, vagy 1708. elején szereztetett volna; holott, mint a tartalom összhangja mutatja, egykorú az a megelőzőkkel, vagyis 1679—1685. közötti keletkezésű. Ez különben a költemény lényegére mindegy. Magára az énekre nézve, miután az említett kiadványban közöltem, odautalom a t. olvasót, s ide csak egyetlen versszakot iktatok a végéről, melyben a költőnő méla vígasztalással írja gyötrelmei iránt hidegnek hitt férjéről:

„Talám holtom után
Egyet sóhajt s megszán,
Én sok gyötrelmimet azzal meghálálván, —
Elsenyedvt szívemnek ezt jutalmúl adván!“

Most egy szintén költői szépséggel ékes, borongó dal következik, „A z m ú z s á k s z á l l á s i . . .“ nótájára, 13 Balassa-stróphában. Elején a költőnő a habokkal

tusakodó s szélvészekben, kősziklák közt hanyódó hajó-
sokhoz hasonlítja magát, — kikenél azonban ő még
szerencsétlenebb; mert azok közül — bár hajójok tör-
jön is, — „gályadarabra ül sok, és kívánt partra száll:“

„De én reméltelen,
S igen szerencsétlen —
Holtig ily búban élek;
Ki lesz szabadítóm
S búmban vigasztalóm?
És jaj! honnan reménlek
Hogy ki kezét nyújtja,
Szívem vidámitsa? —
Ki árnyéktúl is félek....

Világnak szépsége,
Kincse s ékessége
Lehet-e vigasztalóm?
Úri méltóságban
Nyugodalmát abban
Szívemnek nem találok:
Mert minden vigasság,
Tréfaszó, mulatság —
Énelőttem csak álom....

Sohol vigasztalást,
Sohol megnyugovást
Nem lel elbágyadt szívem;

.....
Könnyebb volna: egyszer,
Nem egy nap ezerszer
Múlnék szomorú éltem!

Egy állhatatlan szív
Ki hozzám nem lesz hív
Oka sok gyötrelmimnek.

.....
Keményebb mágnésnél,
Vadabb a tigrisnél, —
Látván könnyhullásimot:
Órákint neveli
És csak megneveti
Iszonyú fájdalmimot,
Mintha nem illezné,
Sőt nem is értené
Keserves panaszimot!

— Hogy lehetne immár
Szívemben esvén kár,
Mégis jót remélnem?
Ez elsenyvedt szívvel,
Szomorú elmével
Valaha vígan élnem?!

Azért immár, nekem
Megúnt bús életem
Szörnyű halál gyanánt van.“

.....

Íme, megint itt van a víruló ifjú nőnél az a sötét,
byroni hangulat; s közvetlenül utána egy 18 sorból
állott külön dálnak nyoma látszik, melyben a már
majdnem kétségbeesésig jutott kesergő szerelem oly
leplezetlenül mondá ki fájó vádját a szeretett ledérsége
fölött, — hogy később, gyöngéd gyermeki kezek az
apa iránti tiszteletből az egész verset olvashatlanúl
kitörülték.

E megsemmisített dal után Szidónia ismét a „Forog
a szerencse ....“ kezdetű, már idézett gyönyörű Balassa-

énekben keresé vigaszát, ennek dallamára költvén egy hosszabb versezetet az állhatatlanságról, ekképen :

„Világi sok búban —
Sértegető gondban
Mi a legkeserveesebb? —
Kit emészt betegség,
Fájdalmas nagy ínség
Vagy vesztegeti sok seb :
Óránkint halálát
Várja kimúlását,
Ahhoz lévén közelebb.

Halálhoz hasonló
— Sokszor feljűlműló —
Rabságbéli gyötrelmem,
Ki szabadulását
Sem vigasztalását
— Nem lévén segedelem —
Immár már nem várhatja,
Könnyen szemmel látja,
Hogy dolga veszedelem.

Sokszori kárvallás,
Keserves pusztulás,
Az ki szíveket gyötör;
Vagyonból nincsen-re
Ki jut e veszélyre —
Hidd el, hogy nagy éles tör ...
Emésztő gondokkal,
Reméltelen sorssal
Az szerencse reátör.

Vétkei miatt ha
Valakit halálra
Üldöznek, mely fájdalmas;
Retteg, nem nyughatik,
Elméje hányatik,
Minden dolga unalmas.
Egy álma sincs csendes,
Dolga veszedelmes,
Bús élete siralmas.

De sok, ki majd meghal —
Oly orvosra talál,
Hogy élete megmarad.

Sokszor szegénységből,
Sanyarú ínségből
Véletlen kincse árad;
Sok nehéz rabságból,
Halál kapujából
Életre vígan virrad.

Sok, vétkét megbánván,
Életét jobbítván —
Nyér kegyelmet fejének;
Rettegési múltán,
Ismég megújulván
Nyugodalma szívének,
Megtér, s elfelejti
Bűjét sem említi,
Örül szerencséjének.

— Azért keserveesebb
Nincsen gyötrelmesebb
Világon az hű szívnek
Állhatatlanságnál,
S máson kapó társnál
Gyötrelmesebb az elmének —
A hol boszúsággal,
Háládatlansággal
Fizetnek az hűségnek.

Orvoslást az ellen
— Akármédig éljen —
Már soha nem remélhet.
Naprúl napra újúl
Bánatja tüze gyúl,
Csendes órát nem érhet;
Rettegve jár és kél,
Még árnyéktúl is fél,
Nyugodalma nem lehet ...

Hűségtelenségben
S hozzá keménségben
Ha egyszer kedves társát
Találja véletlen :
Sóhajtja szüntelen
Hű szíve megcsalását, —

Hogy kinnal hálálja
 Mézért mérgét adja,
 Siratja megúnását . . .
 Hát én szegény lélek
 Hogy ne keseregjek —
 Kinek nagy részem ebben!
 Igaz hűségemért,
 Hű szeretetemért
 Juték olyan veszélyben;
 Mert újul naponkint
 Bánatom, s óránkint
 Lángol bágyadt szívemben.
 Nem egyszer, de sokszor
 Csapdos ez nagy ostor —
 Az ki szenvedhetetlen;
 Szörnyűk én fájdalomim,
 Sűrők könnyhullásim,
 Károm megtérhetetlen:
 Hűségemért jajjal,
 Holtig való bajjal
 Fizet ez hűségtelen!
 . . . . .
 . . . . .
 Cseréli hűségemet;
 Éppen megvetette,

Szívéből kiűzte
 Tökéletes szívemet.
 Meg sem esik szíve,
 Nem tér hozzám kedve
 Látván sok gyötrelmimet.
 Mert akárhol legyek,
 Akármit szemléljek —
 Hull a könny szemeimből;
 Akármit műveljek,
 Úljek avagy keljek, —
 Ki nem szakad elméből:
 Hogy úgy porba ejtett,
 Vagyok kivettetett
 Édes egyem szívéből! . . .

De hiszem, az Isten
 Megszán végre engem, —
 Kiveszen e világból;
 Hamar megvigasztal,
 Boldog halál által
 Kisegít kínaimból;
 Béköti sebemet,
 Gyógyítja lelkemet —
 Csak az ő jóvoltából!“

Lelki állapotának e mély érzelemmel, találó és erőteljes vonásokkal rajzolt bánatos képén elmerengve, — nem enyhült, sőt még búsongóbbá vált az önboldogtalanságától visszariadó költőnő, s kétségbeesésében valóságos lelke egyedüli vígaszához, a szenvedők mintaképéhez, Krisztushoz emelve szemcit, e rhapsodiaszerű néhány soros versben sóhajt fel:

„Minthogy verseimben
 Bűt lelek mindenben,
 Nő a kín szívemben, —
 Senki orvos ebben
 Nem lehet; csak mennyben,
 Az ki szükségemben
 Segithet ügyemben,
 Szörnyű gyötrelmemben;
 Azért őhozzája
 Kiáltok inségemben:

Békességes-tűrést adj édes Jézusom!
 Hogy meg ne bántsalak, megváltó Krisztusom!
 Kétségbeeséstől őrizz őh Istenem! . . .
 Szűnjk meg, ha tetszik, én súlyos keresztet!!“

A vallásos elem, mely Petrőczy Szidónia költészetének eddig is egyik erős alapvonását képezi vala : ezen túl határozottan túlsúlyra emelkedik, majdnem egyeduralomra jut abban. Az iménti érzelmes, buzgó felsóhajtás, fölesdeklés után előbb egy hosszabb, aztán egy rövidebb, majd megint egy hosszabb ének következik, — mind megannyi határozott vallásos, hogy ne mondjuk : vezeklő színezettel. Az elsőben (az Óh én reménytelen . . . kezdetű régi dal nótájára) kenetteljes bibliai hangon s mély hitbuzgósággal esdekel :

„Elbágyadt lelkeknek
 Szomorú szíveknek
 Ki vagy vigasztalója!
 Gyámoltalanoknak,
 Ügyefogyottaknak
 Erős oltalmazója :
 Mennybéli Istenség!
 Uralkodó Felség!
 Údvösség megadója!

Vigasztalj meg, kérlek,
 Mert, ha csak így élek,
 Nem erősít jóvóltod :
 Reménségem meghül,
 Kicsinségem eldől
 Hogyha hatalmas karod
 Engem nem támogat, —
 Lelkem nem szolgálhat
 Úgy, az mint Te kívánod.

Tehozzád kiáltok
 — Ki férgecskéd vagyok —
 Figyelmezz kérésemre!
 Látod gyötrelmimet,
 Fájdalmas szívemet,
 Jőjj el segítségemre! . . .
 Mert sok bánatoknak,
 Szörnyű fájdalmaknak
 Estem mély örvényibe.

Éltemet, lelkemet,
 Elbágyadt szívemet
 Én, Uram! néked adom;
 Bűneimmel búmat,
 Könnyhullatásimat
 Szent kezedbe ajánlom :
 Mert ha Te igazgatsz —
 Tudom, veszni nem hadsz,
 Soha kárát nem vallom.“

Ilyszerű az egész ének, s Ámen-nel fejeztetik be. A második, 3 stróphás vers, egyszerű felsóhajtás Jézushoz : adjon erőt a szenvedések súlyos keresztnek elviselésére. A harmadik azonban jelentékeny vallásos költemény, Balassa Bálint egyik dallamára, s egészen

az ő komor búsongásával, borongó büntudatával és áhítatosan vezeklő fájdalomával írva :

„Panaszkodásimnak sok ínségéből
Kiáltok Úr-Isten, bűn sötétségéből!

. . . . .

Terhe, ímé, mint nyom, jaj! sok vétkeimnek;
Nevekedik árja az én félelmemnek,
Árad erős habja keserűségemnek,
Emészt szörnyű kínja bűnöm fekélyének.

Rettenetes kétség szélén tátongónak,
Segedelmet Uram, csak tőled várónak,
Mennyei hazáját szívből óhajtónak —
Légy kegyelmes, Uram, bűnös szolgálódnak!“ stb.

Megragadó bensőséggel, s mélyen gyökerezett lelki buzgósággal szerzett költői mű ez, jellemző ereklýje ama vallásos kornak, s egyszersmind írója hiterős meggyőződésének. A versfők a költőnő nevét mutatják: PETRŐCZI KATA SZIDÓNIA, — s éppen ennyi versszakból áll az ének. Dallama egyenesen Balassának a Szent-Háromság-hoz szóló híres hymmuszára utal, a költemény fölfez lévén címűl írva :

„Más. Nótája : Egekben lakozó Szentséges-Háromság... Balassa Bálint.“

E terjedelmes, bús vallási ének, hogy egész lelkét kiönthette benne, enyhülést szerze Szidóniának; — a ki utána ezen különálló strophát jegyeze :

„Könnyebbséget érzek szörnyű gyötrölmemben;
Az egy vigasztalás elbágyadt szívemben,
Hogy már nem sokáig leszek ez életben, —
Csendes halál után örvendezek mennyben. Ámen.“

Ezzel Petrőczy Kata-Szidónia tulajdon kezével a verseskönyvbe beírt költeményeinek végére jutottunk. Következnek a szintén általa szerzett, de már nem maga, hanem a halála után hátrahagyott fogalmazatokból

leányai egyike által a többihez beírott versek, szám szerint kilencz, — melyekből azonban három csak néhány sornyi töredék.

Az első és harmadik költemény bibliai zamatú s erős protestáns színezetű ének, melyeket — mint tartalmuk bizonyítja — a vallásüldözések korában: Kollonics rémuralma idejében szerzett a költőnk. Az elsőnek címe csak Új ének, nótá: „Mit bízik a világ...“ Segítséget kér Istentől az üldözők ellen, a kik „reánk agyarkodván“

„Föltötték magokban, hogy eltöröljenek
Ez földnek színéről, semmivé tegyenek,
Lelkünk-isméretén is urak legyenek,
Emberi talál mánt
— Kít Szent Lelked útált —
Velünk hitessenek.

Tiltják és csúfolják a Te szent ígédet,
Útálnak, kik tisztán tiszteljék nevedet,
Véred hullásával nyert szent érdemedet;
Megvetvén üldözik
S arra kinszerítik
Az te híveidet:

Más közbenjárókat keresnek magoknak,
Jótéteményekbe igen bíznakodnak,
Szerelmes Jézusom, véled nem gondolnak;
Kezek munkájának:
Az kőnek és fának
Térdet-fejet hajtnak.

Népednek pásztori az Te házaidból
Kiűzöttetnek Te szent templomidból...
Jaj! nincs maradások, űzetnek egy helyből
Másra, s megölettek,
Sok vért kiöntöttek
Az Te híveidből.

Tapsolván örülnek az mi siralminkon,
Keményül kőszívek nyomorúságinkon,
És hatalmaskodnak minden javainkon;
Meggzúnt az énekszó —
Hallatik csak jajszó
Az mi utczáinkon.

Óh szerelmes Atyánk! essék meg te szíved,
 Látod ez inséget kit szenved te néped,
 És jusson eszedbe igaz ígéreted,
 Mondván: Ne félj népem, —
 Pokol kapúja sem
 Állhat meg ellened!

Hívunk segítségül, az mint parancsoltad;
 Óh, ne hagyj elesnünk, s hitünket támaszszad,
 Erősítsed, kérlek, hogy az mint meghagytad:
 Tebenned reménljünk,
 S azóktól ne féljünk
 Az kik nem árthatnak!

Mert nem ölik meg az halhatatlan lelket,
 Ha kínzások által próbálják az testet;
 Feltámasztja Isten, s ad örök életet,
 Az sok jajszó után
 Üdvösségnek útján
 Megvíaszthal minket!“

Mennyi erő, mennyi litbuzgóság, mily állhatatosság nyilatkozik e föntebbi stróphákban!

A harmadik ének pedig már nemcsak a vallás üldözését: de az idegen nemzet által az édes haza pusztítását is panaszolja. E szép, folyékony költeményt egy „Anazemi budiž lidem . . .“ kezdetű lengyel vagy tót dal nótájára költé Petrőczy Szidónia, a ki, mint Trencsény vármegyei születésű, gyermekéveiben jobbágyaitól megtanúlhatott szlávul. Nehány jellemzőbb strópha ez énekből:

„Óh lelkünk világossága,
 Juhaidnak jó pásztora —
 Tekints kegyes szemmel alá,
 Jusson hozzád néped szava!

Idegen nemzet van rajtunk,
 Jaj, igen sanyargattatunk,
 Ránk jöve, mint az zsidókra
 Szörnyű egyiptomi iga.

Pusztítják édes hazánkat,
Elvonják mi javainkat,
Nevetvén mi siralminkat —
Csikorgatják ránk fogokat.

Még lelkünkben is gyötrennek,
Az igaz hitért gyűlölnék.
Egy helyből másra üldöznek,
Templomidbúl kiűztenek.

Föltötték, hogy háborgatnak
És hitünkben meg nem hadnak;
Fegyverrel arra hajtanak
Az mit magok gondoltanak.

Avvagy bujdosókká tesznek,
Az kik állunk ő ellenek,
Minket koldúlni kiűznek
Hazánkbúl, avvagy megölnék.

Tedd semmivé tanácsokat!
Verd az földhöz hatalmokat!
Csúfold meg találmányokat —
Szánd meg az mi siralminkat!

Evangeliumod, kérünk,
Hogy prédikáltassék nekünk,
Tisztán megmaradván köztünk
Virágozzék hittel szívünk!"

Beillik bujdosó kuruczok panaszos dalának.

A második ének — melynél tárgyrokonság kedvéért e harmadikat elébb említettük — szintén vallásos, de tisztán egyéni tartalmú, s alkalmasint szebeni rab-ságában, 1704. nyarán, azon alkalmából szerzette a költő, midőn halálosnak vélt szélhűdéséből váratlanul felgyógyult, a miben vallásos lelke Isten csodás kegyelmét imádta. Az ének czíme is idevonatkozik:

„Más. Egy tót ének: Shlubokosti Serca Mého...
nótájára csinálta, mikor Isten súlyos nyavalyában megsegítette.

Óh, hogy adhassak hálákat
Néked édes Jézusom,
Én megváltó Christusom,
Ki az halál kapujából kihoztál, segítségem,
Jézus, én reménségem!

Az te gyógyító szent kezéd
 Elbágyadt tagaimat
 Orvoslá fájdalmimat,
 Midőn azoknak soksága szintén lenyoma engem . . .
 Jézus, én reménségem!

Te nem adtál az halálnak,
 Életben megtartottál,
 Jóvoltodból megáldál;
 Tömlődbe szedvén könnyemet, megvigasztalál engem . . .
 Jézus, én reménségem!

Ne hagyj el kérlek, engemet,
 Légy ezután is velem
 Mind holtomig, s én szívem
 Egyedül téged óhajtsón Jézus, édes szerelmem!
 Jézus, én reménségem!“

A negyedik nem egyéb, mint egy strópha Petrőczy Szidónia korábbi dalaiból, a melyet leánya — hihetően — a fogalmazatból szintén beírni kezdett, de észrevévén, hogy a könyvben főttebb már bennfoglaltatik, — meg abban hagyott volt.

Az ötödik egy „Németből fordított új ének: Ach, wie nichtig . . .“ és pedig oly szerencsésen van választva, s oly szépen fordítva, (Petrőczy Szidónia, mint életrajzában említők, két nagyobb, önálló munkát is fordított németből), hogy élvezetétől a t. olvasót megfosztani nem akarván, íme, ideiktatjuk egész terjedelmében :

„Óh mulandó — s változandó az ember élete!
 Ki mintegy köd megjelenik, —
 Ottan mindjárást eltűnik :
 Úgy az mi életünk mulik.

Óh mulandók — s változandók az ember napjai!
 Mint sebes víz áradása,
 Tartózatlan folyása :
 Úgy az mi időnk állása.

Óh mulandó — s változandó az ember öröme!
 Mint változnak idők s órák,
 Békesség, had, sötét s világ :
 Úgy az öröm is elsorvad.

Óh mulandó — s változandó embernek szépsége!
 Mint az szép virág meghervad,
 Ha erős szél reá fuvand:
 Úgy az szépség is megfonnyad.

Óh mulandó — s változandó az emberi erő!
 Ki oly bátor, mint oroszlán,
 Óriással is szemben áll:
 De meggyőzi azt az halál.

Óh mulandó — s változandó ember szerencséje!
 Ki forog mintegy keréken,
 Egyik helyből másra mégyen —
 És meg nem állhat egy helyen.

Óh mulandó — s változandó világi becsület!
 Kinek ma kezét csókolják,
 Majd Isten gyanánt imádják:
 Holnap lábokkal tapodják . . .

Óh mulandó — s változandó emberi okosság!
 Az ki tud bölcsen beszélni
 És másoknak tanácsolni, —
 De el kell annak is múlni!

Óh mulandó — s változandó ember tudománya!
 Az ki szép inventiókat
 Kitalál ékes munkákat:
 Halállal végzi azokat.

Óh mulandó — s változandó e világi sok kincs!
 Kit árvíz és tűz elveszthet,
 Porrá és hamúvá tehet:
 Örökké tartó nem lehet.

Óh mulandó — s változandó világi uraság!
 Ki fennáll nagy hatalomban, —
 De nem maradhat meg abban:
 Fekünni kell koporsóban.

Óh mulandó — s változandó ez világ pompája!
 Az ki bíbort, bársonyt viselt,
 Mások felett tiszteltetett:
 Az sirban elfelejtetett.

Óh mulandó — s változandó ember minden dolga!
 Mert majdan minden elmúlik;
 Csak az kik az Istent félik:
 Azoknak jutalmok fénlik . . .

Óh megváltóm — szabadítóm, szerelmes Jézusom!
 Erősítsd én hitemet:
 Hogy semmi múlandó tőled
 El ne szakaszsa szívemet!“

Ezen alakilag úgy, mint tartalmilag gyönyörű költemény után, ismét egy mély érzelmű és enyhülést hosszan tartó földi szenvedései után már csak a mennyekben kereső eredeti dala következik Pekrynének; mint a tartalom sejteti, tán 1707—1708-iki utolsó, hosszú betegségében írva. Hadd álljon itt.

„V e r s.

Nyomorúságidban kesergő bús szívem,
 Mit remélsz? hogy napról-napra nehéz terhem
 Nő, súlyos keresztet földig nyomott engem,
 Mikor vidámulsz meg, s ha lesz csendességem?

Meddig tart az Isten ez öröm-étellel?
 Mikor jelenik meg ő segedelmével,
 Szörnyű fájdalomot orvosló kezével, —
 Mikor tapogatja sebem kegyelmével?

— Ó tudja legjobban, az meddig rendelte;
 Mert ő könnyeimet tömlőiben szedte,
 Noha kereszt által sújtotta és verte
 Bűnös szolgálóját, — de meg nem vetette!

Irgalmas szemével reám tekint végre,
 Szívemet emésztő szörnyű inségemre;
 Felemel az porbúl, emel dicsőségre,
 Megszán, s viszen mennyben, ő dicséretére.

M á s v e r s.

Vale, haszontalan sok könnyhullatásim!
 Vale, szívemésztő gyakor sóhajtásim!
 Vale tinéktek is gyakor jaj-mondásim!
 Vale-t mondok nektek immár búsúlásim!“

Ez után a halálos betegségben fekvőnek búcsúzó éneke következik Jézushoz, németből fordítva. („Németből fordított új ének. Oh Jesu-Christ, mein Lebens Licht.“) A költőnő, ki egyszersmind műfor-

dító, ezen mély lelki áhítattól áradó s nem szépség nélküli énekkel mond istenhozzádot e földi világnak :

„Jézus, életem világa,
Reménsége és pásztora!
Ez földön zarándok vagyok,
Terhessek bűneim s nagyok.

Kereszted legyen támaszom,
Koporsód nyugvó szállásom,
És fejér gyólesod szememet
Fogja, ruházzván lelkemet.

Igen gyarló s bágyadt szívem
S bűnös testem is erőtlén,
De kiált hozzád én lelkem :
Vigy haza, hozzád Istenem!

Kimúlásod reménségem,
Hogy hozzád visz mennyben
engem.
Nyisd meg kegyelmed kapuját
Elhozván életem czélját.

Uram! az Te szomjúságod
Keserű epeitalod
Mikor semmi enyhülésem
Nem lesz, — legyen erősségem!

Ítéletkor feltámaszszad
Szolgálódat, és állassad
Jobbod felől, s ne ereszszed
Rá szörnyű ítéletedet.

Mikor elmúlik szólásom :
Szent Lelked bennem kiáltson;
Mikor befogják szememet :
Vezérelj mennybe lelkemet!

Úgy fog testem megújulni,
És mint az nap fog félni,
Hasonlítván szent testedhez
S az angyalok szépségéhez.

Te végső szód szövőtnékem
Légyen, ha az halál nekem
Általveri én szívemet, —
Vígán hajtsam le fejemet!

Óh mely nagy örömöm leszén!
Az angyalokkal éneklek
S az hívekkel szent nevedet
Áldom, nézván szent színedet.“

E búcsúzó ének után még egyszer megzendült a haldokló költőnő lantja, de csak egy bús, elhaló accord-dal, — mintha az elmúlás szellője rezgette volna mélán a húrokat. Legvégül még e daltöredéke áll Petrőczy Szidóniának :

„Az Párkák fonala,
Napjaimnak száma
Vajjon mikor szakad el?
Ki soha semmi jót —
Csak gyötrelmet s gondot
Látok, és bús éltemmel
Vagyok megterhelve :
Mintha világ terhe
Nyomna ily szörnyűséggel...“

A Párkák fonala csakhamar elszakadt, s a szégyen, hosszasan szenvedett nőt örökre megszabadítá az irgalmas halál, a reája „világ terhe“ gyanánt nehezült bús élettől. Szép lelkének szülöttei azonban: e szomorú dalok, ma is részvétet ébresztenek a művelt lelkű olvasóban sorsa és érzékeny szívének fájdalmai iránt, mely utóbbiak még ma, kétszáz év múlva is oly élénken sírnak fel e dalokból, — habár a szív maga már rég porrá lőn.

Midőn ezelőtt 12 évvel Petrőczy Kata-Szidónia „Múlnak esztendeim...“ kezdetű gyönyörű énekét közzé tettük: nemzeti irodalomtörténetünk pantheonjának koszorús alkotója Toldy Ferencz, érdemesnek találá Petrőczy Szidóniát azon egyetlen költeményéért a magyar Parnassz lantosai közé sorolni;¹⁾ annálinkább remélhetjük tehát, hogy a föntebbi bővebb ismertetés után nem késend az irodalomtörténet méltó helyet jelölni ki e jeles és nemes alaknak, az első magyar költőnőnek, ama pantheonban.

¹⁾ Toldy Ferencz: A magy. nemzeti irodalom története. Harmadik kiadás, 77. l.

IV.

GHYMESI GRÓF FORGÁCH, SIMON

TÁBORNOK

M I N T Í R Ó.

z 1669-ben született és 1730-ban lengyelországi Zulkwán, bujdosásban elhalt gr. Forgách Simon, előbb cs. kir. tábornok, utóbb pedig II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik híres tábornagya, nemcsak vitéz és gyakorlott katona: de előkelő műveltségű és igen szellemes ember volt. Mint Forgách Zsigmond nádor unokája s a dúsgazdag Forgách Ádám országbíró és bányavidéki főtábornok fia, a Magyarország egyik legelső zászlósúrának fényes jövőre hivatott csemetéjét megillető gondos, finom nevelésben részesült. E nevelés merőben kath. irányú volt: innét Forgáchnak más felekezetűek iránt egész a türelmetlenségig fokozódott buzgó vallássossága. Ez az irány csak táplálékot nyert I. Leopold császár jezsuita sugalmazások alatt álló bécsi udvaránál, a hová a serdülő fiú, mint I. József királynak tanuló s játszó pajtása fölvetetett, és több évet a trónörökössel benső barátságban tölt vala. Innét eredt Simon úrnak későbbi „Josefista“-sága, sőt még Rákóczi pártjához való átmenetelének fő indító oka is; a miről alább.

A bécsi udvarból a daliás ifjúvá fejlődött s tüzes, katonás szellemű Forgách már 1687-ben, tehát 18 éves

korában egyik reguláris lovas-ezredhez ment, mint hadnagy. Majd a Czobor-Pálffy huszár-ezredben szolgált, melynek már 1691-ben alezredesévé, s 1695. május 19-kén a Kanizsa elleni végek vice-generálisává nevezetett ki. Mint ilyen, több hadjáratban vőn részt cs. kir. és végekbeli hadakkal; így pl. 1697. Bihács ostromában is, Boszniában. Majd a spanyol örökösödési háború kitörésekor saját huszárezredet (a ma 3-ik számút) állítván, ezzel a Rajnához ment, a francziák ellen. Szabályos módon megtanulta a hadakozás mesterségét. 1700-ban mint győri altábornokkal, s 1701. jan. 1-én mint rendes cs. kir. tábornokkal találkozunk vele. 1703-ban hazavezényelték, Rákóczi ellen az északnyugati ellenfélkelést szervezni. Gr. Forgách Simonban ugyanis, ép úgy mint gr. Pálffy Jánosban, föltétlenül bízott a bécsi udvar; azt hitték: végkép kivetkőzött magyarságából. Az udvarnál és a cs. hadak közt nevelkedett, németül tökéletesen beszélt, a kuruczokat szidta, sőt 1704. elején még magyar öltönyét is levetvén, német tábornoki egyenruhába bújt s bajuszát leborotvtatátá.¹⁾

Mindez azonban csak máz, csak külsőség volt. Forgách Simonban a magyar érzést s háborgó, tüzes keleti vért sem a jezsuiták s az udvari nevelés, sem a német hadak közt 17 évig való tartózkodás el nem fojthatták, át nem változtathatták. Koronként fellángolt

¹⁾ Ez azért kelle tennie, mert — mint írja — „kétszer már csaknem a gyónlővének az németek, magyar ruhában“ kurucznak nézvén tábornokukat. Leváगतott szép, aranyszínű bajuszát Simon úr emlékül eltevé egy papiros tokba, melyre ezen distichont írta:

„Temporibus sapiens vestes sine crimine mutat,
Etsi mutatus moribus esse nequit.“

(I. levelét 1704. február 24. Schwandorfról nejéhez.) Íme, milyen hamar termett a jó epigramm Forgáchnál, már akár maga költé, akár csak idézi.

s ilyenkor ki-kivillant belőle a magyar büszkeség, sajátos szellemének egész hevével és szilajságával. Gr. Gianini, a bécsi udvarnál levő modenai követ — e ravasz olasz diplomata, — jobban belátott a Forgách hamu alatt forrongó tűzű lelkébe ennek még császári tábornok korában, mint az összes bécsi ministerek, s mint maga I. József.

Forgách Simon előkelő származására rendkívül büszke magyar főúr, valódi olygarcha volt. Ismerte és kedvvel olvasá családjának s hazájának történetét, (a latin nyelvben kitűnő jártas lévén,) és jól tudta: mihez van joga nemzetének? s mik az ellene elkövetett sérelmek? Szenvedélylyel olvasá gr. Zrínyi Miklós, a lánglelkű író és hazafi magyar munkáit is, sőt a katonaiakat (a „Ne bántsod a magyart,“ „Vitéz Hadnagy“-ot, stb.) amyrig megszereté, hogy sajátkezüleg lemásolván, a tarsolyában hordozta, hogy még a táborozásban is úgy forgathassa, mint valami bibliát.

A ki ilyen munkákat olvas: az nem vetkőzé le magyarságát, sőt még ha előbb netalán levetkőzte volna is, — bűnbánólag visszaöltöznék abba!

Forgách katonai becsületből megverekedett 1703. novemberben Zólyomnál a kuruczokkal, — de szerencsétlenül. A saját unokatestvére: gr. Beresényi Miklós úgy megverte őt, hogy Forgách Koháryval stb. csak éjjel, pukatüzelés közt, futva, nagy bajjal szaladhatott el, — mindene ott veszett: tábori málhája, vezetéklói, sőt ezek egyikének terhével még a császári generálisi dipomája is! ¹⁾

Nem volt többé szüksége reá. József király által titkos közlendőkkel megbizatva Rákóczihoz, — kivel a

¹⁾ Maga írja Beresényinek. (Forgách-levéltár.)

már az uralkodásra igen vágyó koronázott fő, a saját apja Leopold császár ellen akart némileg conspirálni, — a következő 1704-ik év martius közepén egyszerre csak kuruczezá lón Forgách Simon, mindenek bámúltára.

Az eddig elnyomott hazaszeretet s magyarság forró érzete, a boszú a lelke mélyéből meggyűlött — mert általa oly jól ismert! — magyar-ellenes bécsi udvar ellen, egész féktelenséggel lobogott fel most, kitárult, megkönnyebbült szívéből. S nem színre, mint József király várta: de, mint Gianini előre megjósolá, — szívvel-lélekkel tüzes kuruczezá, Rákóczi és a nemzeti szabadság hívévé változott Forgách. „Ich hätte selbst nicht glaubt, was ich fir ain Ertz-Raufmeister Kurucz pin!“ írja ő maga egy német főúrnak, 1704. július 4-én Devecserből. Megútálván immár a németet teljes lelkéből: örült, hogy közülök kiszabadúla; keményen írt és harczott mindenütt ellenök; s ámbár Koronczónál megverték: de Egret, Eperjest, Kassát, Szathmárt s Erdélyben Dévát, Hunyadot, Szamos-Újvárt és Medgyest ő capituláltatta Rákóczinak. S e mellett a bécsi udvarral kötendő békeegyezmény tartósságában nem hívén: a József királytól rábizott titkot mélységesen elhallgatta, és azt a bámuló Rákóczinak már csak — Rodostóban vallá meg, mikor József rég a földben pihent.

Ilyen volt íme, gr. Forgách Simon, rövid vonásokkal jelezve. Nagy aristocrata, lelkes magyar, erős katolikus, vitéz katona; ékesszóló, nagy rábeszélő tehetséggel bíró, finom, udvari, gavalléros műveltségű, szép olvasottságú, szellemes és humoros — olykor pajzán — kedélyű férfiú; különben hirtelen föllobbanó, és szilaj szenvedélyességében — de ép úgy szilaj jó kedvében is — túlesapongó; jó bornak, vígságnak, szép

menyeeskéknek kedvelője; poharazás közben el-eljáró nyelvének parancsolni sehogysem tudott.

Ily ellentétes tulajdonokkal felruházott sajátosságos szellemű ember, természetesen, bármily helyzetben könnyen akadályokba ütközik, — sok barátot, de sok ellenséget is szerez magának; és így ama háborgós időkben nagyon is kimagyarázható az a sors, mely őt érte: mint a magyar Confoederatio foglya, négy esztendő telt rabságban, Krasznahorka, Szepesvár és Munkács tömlőzeiben. Sőt, ha Rákóczinak különös, elnéző kegyelmessége és Forgách előkelő családjára való tekintete nincs: bizony, igen könnyen a fejével is lakolt volna Simon úr; nem árulásért, (erre ő képes nem vala,) hanem az országnak nagy kárt: Esztergom elvesztét okozott önfejű zabolátlanságáért, irott hadi parancs megszegéséért.

Ámde mi ezúttal nem Forgách Simon életét akarjuk megírni, — arra talán lesz még idő és alkalom számunkra; anyagunk csábító bővségben van már együtt hozzá. Most, e helyütt csak mint íróról akarunk róla szólni, őt mint nemzeti irodalmunk egyik régibb művelőjét bemutatni.

Eddig Forgách Simon grófot csak mint irodalomkedvelőt, mint kiadót, mint a halhatatlan Zrínyi Miklós „A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsd a magyart!” című legbecsesebb prózai munkájának megmentőjét ismerte a hálás irodalomtörténet. Valóban, ez utóbbiért meg is érdemli hálaikat örökre. Mert ő vala az, a ki Zrínyinek most címzett, de életében ki nem nyomathatott katonai és politikai geniális művét valami kéziratról leírván, magával hordá táborában mindenütt, s midőn 1705. júniusban, mint erdélyi főtábornok, Medgyes várát és városát a néme-

tektől hosszas, kemény ostrom után bevette : az ott talált zász nyomdában (vagy Bártfán?) Zrínyi e munkáját külön könyvben kinyomatta, s a következő lelkes előszóval, Rákóczi fejedelemnek, mint a szerző Zrínyi Miklós testvére unokájának ajánlva, kiadta :

„Az Nagyméltóságú
Felső-Vadászi

Rákóczi Ferencz

Istennek kegyelméből erdélyországi választott Fejedelemnek, Sáros vármegyének Főispánjának, munkácsi és makoviczai Herczegnek, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak Örökös-Urának, nagy jó Kegyelmes Uramnak ő Nagyságának.

Minémű írása maradt legyen a nagy vitéz és méltóságú horvátországi Bánnak, néhai Gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották ugyan hírét : de világosságra ezen szép munka ki nem mehetett. Két okát ennek látom ; első, hogy deficiálván ezen Méltóságos Familia : nem volt azt kinek dedicalni ; másik oka volt, hogy már oly nyomorúlt sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módjáról és hadi disciplináról nem is gondolhatott, sőt arról álmadozni sem mérészlett ; magát egészen idegen nemzet óltalma alá vetvén, az volt szerencsésebb, a ki keményebben húzhatta az igát és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát.

De a mint a nagyhatalmú Úr-Isten minden dolgaiban hathatós : csak ebben a szép munkának kiadásában is a feljűlirt két oknak határát megszabadította. Mert, ha keresem a régi híres, nevezetes, vitéz, nagyméltóságú, tündöklő familiákat, — néven nevezve noha nem találom egyenként : de tudok egy edényt (egyént), a kiben succum familiarum et heroum Zrínyi, Frangepán, Báthori, etc. mintegy quinta essentiáját ezeknek a dicsőséges véreknek megláthatni és tapasztalhatni. Quod in multis ; hoc in uno. Nem is remélem, — Nagyságod — tudván tiszta igaz szívemet — hízkelésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak nevezem. Van azért kinek dedicalni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát.

A másik ok is Nagyságod által felszabadult. Mert nemcsak fegyverre kelünk szabadságunk mellett lőtt hatalmunk : de Nagyságod az, a ki a Nagyméltóságú Bánnak vére lévén, nemcsak igyekszik a jó militaris disciplinát béhozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja már is. Mert ha a rómaiaknak a hadi disciplina által lőtt triumphusit elhallgatom is : szölok erről a nemzetről a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon ül, hitivel, életével,

költségével, minden kigondolható mesterségével szabadságunkat, jószágunkat és országunkat sanyargatta.

Valjon ezen nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek különb teremtet embere-é, mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nekünk. Keményebb, tűrhetőbb, (kitűrőbb) erősebb, magasabb, talpasabb-tenyeresebb-é, mint mi? A kit ha a dér megcsíp, — mint a légy; ha meleg supponya (zubbonya) nincs, — mint a holt; termete, mint a czinegének! Talám a magaviselése, vagy a köntöse — ki csak lotyogfűtyög és egész impedimentum az hadakozásra, — az jobb-é nálunk? Talám a fegyvere, koczpíre (koczperd), hosszú puskája? a kit ha kilő: nagy dörgést téssen, — de nem talál véle, és annak megtöltése nagy időt kíván és nagy confusiót okoz, — az jobb-é a mi kardunknál, kópiánknál, a ki mindenkor kísül és útát csinál magának. Valjon lova-é jobb, a ki ha 24 óráig nem eszik — dög, a miénk pedig akkor vidámjabb. Hanemha annak könnyebbsége volna gyorsabb a miénknél? midőn mászva mász a lóra, a mikor mi már lovon vagyunk.

Hát mivel oly hatalmas ezen nemzet? Azért é, hogy tam in actu, quam extra actum mindenkor exercitiumja vagy, magát, lovát próbálgatja tisztai által, kiből a szófogadás származik; soha semmit sem exequál, míg fölöle jól (nem) disponál. Ezt Nagyságod bölcsen általlátván, tapasztalja, quod sit ordo anima rerum.

Mivel pedig én gyermekségetől fogva a disciplinaris hadakban nevelkedtem és annak hasznát érezvén, benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó militaris disciplinához: azért mérészlettem ezen szép munkát kinyomattatnom és ezzel Nagyságodnak dedicálnom. Kérvén azon a nagyhatalmú Ur-Istent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván: ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapasztassa, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik. Mely által nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja: de az ő vitézkedésre teremtet virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége lehessen, és a Nagyságod híre-neve annyival is inkább terjedhessen e széles világon!

Nagyságodnak

alázatos szolgája s híve

Ghymesi Gróf Forgách Simon.⁽¹⁾

¹⁾ A könyv teljes czíme: „Symbolum Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Zrínyi: Nemo me impune lacessit. Dulce et decorum est pro Patria mori. Mors et fugacem prosequitur Virum. Excusum Anno 1705.“ 12 r. 62. l. Ma már fölötte ritkák e kiadás, vala-mint a később, 1791-ben Kazinczy Ferencz által Maros-Vásárhelytt utánnyomatott új editió példányai is. A Nemzeti Könyvtárban lévő

Eddig a buzgó magyar hazafira, mint derék katonára egyaránt valló előszó. Látszik belőle, hogy Forgách a maga teljes nagyságában felfogta, megértette és méltányolta Zrínyit, a mi az ő korában — s még jóval később is — szintén érdem; továbbá, hogy saját stíljában is követni iparkodik vala példányképét: a mennyiben jó, erőteli magyarságú és itt-ott satýricus színezetű irányát latin kifejezésekkel s proverbiumokkal tarkázza, öntudatosan; mert ő épen úgy, mint Zrínyi, a magyar előadást így szebbnek, változatosabbnak tartotta. Kortársai közül igen sokan osztották ezt a XVI-ik század purizmusával merőben ellenkező nézetet.

Megjegyezzük, hogy Zrínyi főttebbi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képezett régibb példányai napjainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésében, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégibb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán fölmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle ki-pótolni.

Forgách Simon a latin velős, csattanós közmondásokat, epigramm-töredékeket, példabeszédeket, bibliai idézeteket, stb. annyira kedveli vala, hogy olvasmányai közben a tetszésével különösen találkozókat megtartotta, följegyezte magának, s aztán e nagyszámú jegyzeteiből

---

s egyéb korunkbeli Zrínyi-kiadásokban pedig nem foglaltatik benn Forgáchnak főttebbi szép Előszava, melyet tehát a t. olvasók kedvéért itt — mint szerzőjét is nagyon jellemzőt — föleleveníteni czélszerűnek tartottunk.

terjedelmes gyűjteményt állított és írt vala össze, ily czím alatt:

„Pulcherrima Sententia
a me ex libris collecta.“

Hat és fél ívre terjed, sűrűen tele írva, e Simon úr saját kezével papírra tett szebbnél szebb és válogatottnál válogatottabb jeles, elmés, jelentős mondások és szólamok tára, a bibliából, zsoltárokból, római classicus, úgy középkori latin s olasz írók műveiből nagy szorgalommal kiszemelve.¹⁾ Nyilvános bizonyossága Forgách széleskörű olvasottságának, irodalmi tájékozottságának. S hogy hasznosan és ügyesen tudja vala is alkalmazni saját fogalmazataiba szöve az ily szemelvényeket: mutatják fennmaradott nagyszámú magyar levelei, melyek ilyes latin idézetekkel s csattanós mondásokkal tarkítvák. Más főúri levéltárakban még ilyes gyűjteményt nem találtunk; Forgáché tán egyedüli eddigelé e nemben, a mi szerzője élénk, érdeklődő, s a jeles, velős, vagy élezes mondásokban gyönyörködő szellemének annálinkább dícséretére válik.

Forgách irodalmi ismereteire továbbá világot derít ama jegyzék is, a mely, úgy látszik, hosszas fogsága idejében olvasgatott könyveiről maradt fenn. S mint-hogy az efféle szintén nevezetes ritkaság, íme, közöljük:

„Registrum Librorum Excellentissimi Domini Comitiss Simonis Forgách, etc.

1. Drexely opera omnia, in uno tomo.
2. Liber scriptus Prosapiae Forgáchianae.
3. Ecclesiastica historia Eusebý.
4. Missale Romanum.
5. Vita Marci Aurely, Hungarico idiomate.
6. Liber de arte equestri, Germanico idiomate.
7. Corpus Juris Hungarici.

¹⁾ Eredetije a jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában örök letétképen elhelyezett gr. Forgách családi levéltárban.

8. Trophaeum familiae Eszterházyanae.¹⁾
9. Corona Confoederati Regni Hungariae.
10. Mannsbaum (?) Potentissimorum Regum Hungariae.
11. Gallico-Germanicum Dictionarium.
12. Memoria Regum et Banum Dalmatiae.
13. Duodecim signa praedestinationis, Hungarico idiomate conscripta.
14. Strada, De Bello Belgico.
15. Rituale de administratione setorum. (?)
16. Liber Germanicus De Bello Europaeo.
17. Politicus sceleratus impugnatus.
18. Balneum sangvium Danubÿ, Germanico idiomate.
19. Idea Principis Christiano politici, autore Didaco (Diaz) Savedra. (Spanyol szerző műve.)
20. Florus Hungaricus.
21. Belarminus, De ascensione mentis ad Deum.
22. Gymnasium patientiae.
23. Spiritus Principalis, sive dotus Principis.
24. Orthodoxia Menzeriana de Coena Domini.
25. Giges Gallus.
26. Exercitia spiritualia Sancti Ignatÿ.
27. Discordia consors.
28. Theologia prophetica Francisci Otrokóczy.
29. Controversiae Matkonis.
30. Speculum imagicum veritatis, autore Jacobo Mazerio.
31. Amores Mariani. (Guettvirth jezsuita atyától, Rákóczi-nak ajánlva.)
32. Centum arcana politica.
33. Controversiae Hungaricae, autore ignoto.
34. Rituale Strigoniense.
35. Officium Marianum, Hungaricum.
36. Orbis politicus.
37. Questiones facti theologiae.
38. Theatrum politicum.
39. Justi Lipsÿ Monita politica.
40. Signa praedestinationis, latino idiomate, sunt in partes divisa.
41. Ad eorsum ductor, sive Kalauz, Hungarico idiomate.
42. Druzelius, De Inferno.
43. Gallica Grammatica.
44. Via sanctitatis, Hungarico idiomate.
45. Tlavissae poëticae.
46. Meditationes dietim distinctae.
47. Vita Jesu Christi, Avancino autore.

¹⁾ Forgách Simon neje gr. Eszterházy-leány volt.

48. Diurnum Divini Amoris.
49. Exercitium militare, seu Regulae Militares per imagines expressae.
50. Chronica Philippi Melanchton.
51. Geometricus Germanicus.
52. Psalmium Davidis.
53. Psalmi item Hungarici in Cancionale redacti.
54. Officium latinum.
55. Vita Stanislai Kostkae. (Lengyel szent.)
56. Institutionum Juris civilis libri 4.
57. Cynosura Jurisperitorum.
58. Thomas a Kempis, Hungaricus.
59. Liber de Imagine Cellensi.
60. Liber intitulatus: Jesus Puer.
61. Antiquum Testamentum, non tamen integrum, latinum, in parva quantitate.
62. Catechismus Stephani Illyés.
63. Thecae sex, partim conscriptae, partim non.¹⁾

Eddig a könyvjegyzék, a mely mutatja, hogy Forgách számos tudomány-ágbeli: úgymint hittudományi, politikai, katonai, történelmi, philosophiai, jogtudományi, és költői olvasmányokkal táplálta vagy szórakoztatta szellemét, mely már természetétől nyugtalan és folytonos foglalkozás után vágyó volt. A francia nyelvtan s szótár bizonyítja, hogy ezen, ifjúságában Bécsben megtanúlt nyelvet sem kívánta elfelejteni; valamint a számos leveleiben előforduló olasz idézetek, sőt néhány olasz másolata sejteti, hogy ehhez a nyelvhez is értett valamit. Latinul tökéletesen beszélt s fogalmazott, úgy németül is, csakhogy erősen kiérző magyar accentussal, a mint német orthographiájából látszik. Idejárult még a Galgóc-vidéki tót és később a lengyel nyelvnek ismerete. Mindez nem közönséges tehetségre vall, ha ezt mint hadvezér és közszereplő, egyébképen be nem bizonyította volna is.

Leveleinek irálya élénk, szellemes, változatos, nem

¹⁾ A gr. Forgách-család levéltárában.

ritkán humorosan játszi és csapongó. Szorosan vett irodalmi munkái, a melyek t. i. fennmaradtak, e következők.

I.

Először is több rendbeli katonai szakmunka; leginkább hazai hadszervezési és hadfelosztási tervezetek, magyar, latin és német nyelven, mind Simon úr sajátkezű fogalmazataiban és ezek tisztázataiban fenntartva családi levéltárában, a hozzájuk tartozó s alapúl szolgáló ügyiratokkal együtt.

Ezen egyaránt gondolkozó főre s a tényleges viszonyok alapos ismerőjére, valamint tapasztalt, practicus katonára valló munkálatok közül keletkezési rend szerint legrégibb a „Projectum, mi módon ő Főlsége az Ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást?”

E munka, mely a cs. hadsereg ezredeire is kiterjed, Forgáchtól magyar nyelven sajátkezűleg íratott, s fogalmazatának 19. pontja maradt fenn. A szigorú hadi fegyelem fenntartásása és az ország lakosai kímélésére főszólyt fektet. A téli havakban Pozsonyban székeljen a főtábornok, kitől a hadosztályparancsnokok és a szanaszét elhelyezett, kvártélyozó ezredek, mint főtől függjenek. Az összes élelmezést stb. a katonai kincstár pénzért szerezze be. Hogy pedig a hadi adó beszédése körül, mint eddig, oly sajnos sőt rettenetes visszaélések ne történhessenek az idegen nemzetbeli hadi commissáriusoktól: ennek eltávoztatására „az országbéli considerabilis grófokból választatnék három Generális-Commissárius, egyike felföldről, másika Dunáninnen, harmadika Dunántúl való,” s ezek szedetnék aztán be a vármegyékkel, illető kerületeikben a hadi adót, és

orvosolnák meg a katonaság által elkövetett kihágásokat.

E hazai Generális-Commissáriusokról azután még több §. szól. És ezen — eddigelé nem tudtuk, hogy Forgáchtól eredett — üdvös eszmét elfogadván az országos deputatio: Leopoldnak figyelmébe ajánlá, a ki azt elvégre jóváhagyta, s így választattak azután meg ilyen országos főhadi biztosokúl, a felföldi XIII. vármegye részére gróf Beresényi Miklós, a Dunamellékre gróf Zichy István és a Dunántúlra gróf Nádasdy Tamás.

Nem volt azonban ily szerencsés Forgách tervezetnek 17-ik §-a: „Kegyelmes Urunk ő Főlsége contentus légyen az harmadfél milliummal (mint hadi adóval) úgy, hogy másféle, akármi módon kigondolható új terhekkal, gratuitus laborral, táborra való szekerezéssel etc. ne terhelje az országot, sőt régi szabadságában megtartván,“ — az olyatén fosztogató, garázda katonákat az ország lakosainak „szabad légyen in flagranti megfogdozni és az Commandérozó-Generális-hoz küldeni, sőt szabad légyen az országnak vim vi repellere.“

Ezen, II. Endre király perhorrescált XXXI-ik czikkelyére emlékeztető pontot elképzelhető, hogy mennyire megapprehendálták Bécsben, egy cs. kir. ezredestől. „Vim vi repellere!“ — Hisz ez valóságos rebellió! . . . Köszönhette a hazafias buzgalmű Forgách, hogy eredetig magyarul írt, de németre és latinra is lefordíttatott s a Hoffkriegsrathnak ez utóbbi nyelveken benyújtott „Projectum“-áért a profúszhoz nem küldötték.

Forgáchnak ezen főleg a katonai körök számára írt szakmunkája nyomtatásban, természetesen meg nem

jelent; sőt fogalmazata sem maradt ránk — úgy látszik — teljesen. Melyik évben íratott? biztosan nem tudhatni; valószínűleg 1696. és 1699. között.

Gr. Forgách Simon 1700-ban győri vice-generálissá neveztetvén ki, — ünnepélyes beiktatása nov. 9-én volt, — mint ilyennek nemcsak maga a győri: de az egész tábornokságbeli, vagyis a túl a dumi végházak legnagyobb része, a végekbeli magyar katonasággal együtt parancsnoksága alá helyezték. A főtábornok szokás szerint német volt: Heister, de ez inkább a német hadakkal törődik vala. Forgách tehát egész erélylyel láthatott és látott is tisztéhez, hogy t. i. az immineus török veszély eltűnése óta jóformán elhanyagolt végek és exauthorizált végbeli magyar csapatok ügyét, a karlóci békekötés által előidézett új viszonyoknak megfelelően szervezze és rendezze.

E célból bekívánta a tábornoksága alá tartozó összes végházakból — még a legkisebbekből is, mint Tihany, Szigliget, Csobáncz, Csesznek, stb. — a létező tisztek és katonaság, hajdúság, szabad-legénység, s úgy a vacáns portiók kimutatásait. Mire vonatkozólag e révén tömördek becses anyag gyűlt egybe a Forgách-levéltárban.

Mikor aztán ezekből a rendelkezésre állítható nemzeti haderők létszáma felől tisztában volt: egy katonai szakmunkát, részletes tervezetet készített és nyújtott be a cs. k. főhadi-tanácsnak, a győri tábornokság végekbeli magyar hadairól. Hogy a k. k. Hoffkriegsrathban a terv amál inkább útát törhessen: Forgách azt az ottani hivatalos nyelven, németül írta meg. Címe: „Puncta Projecti über Einrichtung des Raaber Granitzhäuser, als nemblich Raab, Veszprin, Pápa, Dotis, Kesthel, Palota, Thihon, Sig-

liget, Csobáncz, Wason (Vásonkeő), Gran, etc.“ A tervezet 12 külön indokolt pontból áll, s főbb vonalaiban azt javasolja, hogy a nevezett végházak lakói kir. kiváltsággal szabadíttassanak föl — jutalmúl a török tett hű és hasznos szolgálataikért — in perpetuum mindenmemű adók, taxák, szekerezés, beszállásolás s egyéb terhek alól; minek fejében viszont tartozzanak ő Felségét és az országot úgy ennek határain belől, mint kívül, jól fölszerelt és fölfegyverzett, jó paripás 2000 huszárral és 1000 gyaloggal szolgálni. Az országban használtatván, kvártélyra nem lesz igényök, s havi zsoldra is csak 1 firt 30 kr-ra portiónként. Élelmet szolgálat idején kapni fognak. Ha pedig külföldre vitetnek: jövőendőbeli békezsoldjaikból levonandó 6 hópénzt per 6 firt, = 36 firt kapjanak előlegesen, „damit sie also besser undt tauglicher in solchem fremden Landt ihre Dienst mögten praestiren können.“ Az országban kívül továbbá zsoldot, élelmet, szállást, mindent azon módon kapnak, mint a többi es. kir. ezredek. Azután ismét hazájukba, véghelyeikre bocsáttassanak, ha szolgálatuk többé a külföldön nem szükséges. Szabadalmaikat azonban — változván immár a viszonyok, — ne többé mint végbeliek, „Confiniarj“, hanem mint „Praesidia, vel Regimina Hungarica“ nyerjék. — Nem kerülne így egy-egy teljesen fölszerelt huszár kiállítása többé 60 frtnál és egy-egy gyalogé 20 frtnál. S ezek módjára a kanizsai generalatustól is lehetne 1000 lovast és 1000 gyalogot fölállítani, és ily módon ő Főlsége egyedül a túl a dunai végekből 5000 jó, régi, gyakorlott magyar hadal rendelkezhetnék. Míg ellenben, hogyha a végházak megszüntettetnének: „diese Leuth, die arbeiten nicht können, und betteln sich schämen,

nach ihren Entlassung wie sie werden ihre Lebensmittel suchen? ist leucht zu erdenken.“ — A mint is csakugyan, ezekből vált a legtöbb kurucz katoná; sőt túl a Dunán éppen ők: a pápaiak, veszprémiek, tataiak kezdték meg a mozgalmat.

Ugyanezen időből Simon úrnak még más, az egész ország végházaira kiterjedő, továbbá a német s magyar katonaságnak a várakban helyőrségekkénti felosztását illető tervezetei is vannak, mindegyik a viszonyoknak megfelelő részletes szám-adatokkal és költségvetéssel. A magyar végbeliekből egyáltalában hat reguláris huszár- és egy gyalogezredet (amazokat 1000—1000, ezt 2000 emberből) akar állítani, ki is veti helyenként; pl. Győr adna 500 lovast, 500 gyalogot; Szeged 600, Pest és Várad 400—400, Eger, Kálló, Léva 300—300, Érsek-Újvár, Szécsény, Fülek 200—200, Tata, Pécs, Pápa, Székes-Fejérvár 100—100 lovast; Esztergom 200 l., 400 gy.; Komárom 100 l., 300 gy.; Veszprém 200 l., 300 gyalogot, stb.

II.

Korrend szerint legközelebb áll ezekhez gr. Forgách Simonnak egy más katonai munkája: egy tüzetes emlékirat, melyet ő már mint erdélyi kurucz vezénylő-tábornok, 1705. aug. 27-én a harsági mezőről Rákóczihoz írott levelével nyújtott be a fejedelemnek. A helyzet képét és haderők állapotát világosan feltáró s Forgáchnak hadvezéri észszel átgondolt observatióit és tervezeteit tartalmazó ezen elég terjedelmes irat a következő fejezetekre oszlik: I. Az hadakozásról s mostani operatióról. II. Az ezerekről (ezredekről) való informatió. III. Az vármegyék hadairól. IV. Az szé-

kelyeokrúl való informatió. V. Az hadnak intertentió-járúl és fizetésérúl. VI. Az politicus és oeconomicus idevaló statusrúl.

Ezt a vörösvári Rákóczi-levéltárban fennmaradt derék munkát minden hadtörténetíró és katona élvezettel s tanúlsággal fogja olvasni ma is.

III.

Most egy oly művéről akarunk emlékezni Forgáchnak, mely két kiadásban is megjelent: először, úgy látszik, még maga a szerző által egykorúlag, bár — fogságára való tekintetből — névtelenül kiadva, s másodsor 1848-ban, mindjárt a sajtó felszabadúlása után, Császár Ferencz által újra nyomatva: de a névtelen munkát hibásan más szerzőnek, magának Rákóczi fejedelemnek tulajdonítva. Nekünk vált kötelességünkke e magvas politico-katonai dolgozatot sajátképeni írójának revindicálni. Megkísértjük.

Császár Ferencz 1848-ban ily című vállalatot indított meg: „Adatok a magyarok történetéhez. Közölve Császár Ferencztől. Budapesten, Kilián György sajátja, 1848.“ E vállalatnak azonban az idők viszontagságai miatt csupán első füzete jelent meg, mely az azután következett gyászévekben, Austria-ellenes tartalmáért elnyomatván, példányai ma már igen ritkákka váltak. Ezen első füzetnek (8-ad r., XVIII. és 58. l.) külön címe: „Rákóczi discursusai, avagy II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai.“

E címet a munkának Császár Ferencz adá; mi volt eredeti címe? nem tudjuk, mert Császár a be-

vezetésben — fájdalom — csak ennyit mond forrásáról, a nélkül, hogy azt szakszerűleg leírná :

„Sajtó útján nem most jelennek meg először. Én egy régi könyvbúvárnál (kinél? kár volt meg nem neveznie), akadtam egy nyomtatott példányra, melyből azokat híven lemásoltam. Az év, melyben ki nyomattak, nem volt kitéve, de ha sejtésem nem csal, még Rákóczy idejébe esik. A példányok azonban annyira megritkultak, hogy az, melyből az én másolatom vétetett, ritka kincs gyanánt a nemzeti múzeum könyvtárának gazdagítására volt szána. Oda jutott-e? nem tudom.“ (XV. l.)

Félő, hogy a forradalom vihara elsöpörte az eredeti, régi nyomtatványt; legalább a Nemzeti Múzeum könyvtárába mostanáig el nem jutott, sőt ily példány másutt sem ismeretes, — Szabó Károly könyvészeti szakmunkája nem tud róla semmit. Köszönettel tartozunk tehát Császár Ferencz gondosságának, hogy lemásolván, a művet az enyészettől megóvta. De bár eredeti címét is közölte volna, legalább a bevezetésben.

A szép magyarsággal s meggyökerezett, erős, Austria-ellenes, kurucz szellemben írott mű egy bevezető elmélkedésből s XXXV. fejezetből áll, melynek címcit, a tartalom iránti tájékozás céljából, íme közöljük :

I. N. R. I.

Sancta et salubris cogitatio est de salute patriae prospicere, meditari, laborare et orare.

Elmélkedés.

(Négy oldal; végén e distichon :

Qui meliora facis, per me licet, ut mea carpas,
At tua reprendet, qui meliora facit.)

Discursus I. Az királyokról. Disc. II. Király képe vagyis Locumtenensekről. D. III. Az Érsekről. D. IV. Az Palatinusról. D. V. Az Ország Birájáról. D. VI. Az Tárnok-Mesterről. D. VII.

Az Kinestartórúl vagyis Camera Praesesérül. D. VIII. Három Ország-Generálisiról. D. IX. Curiae Magister. D. X. Cubiculariorum. D. XI. Magister Agazonum. D. XII. Magister Dapiferorum. D. XIII. Magister Pincernarum. D. XIV. Magister Janitorum. D. XV. Magister Culinarum. D. XVI. Magister Postarum. D. XVII. Magister Venatorum. D. XVIII. Az Cerimoniákrúl. D. XIX. Az Contributiórúl és másféle Hadi Subsidiúm-rúl. D. XX. Az Generális Insurrectiórúl. D. XXXI. Az Titulusokrúl. D. XXII. De Curia Militari. Az Hadi Tanácsrúl. D. XXIII. Az Próffont-Mester-rúl. D. XXIV. Az Fő-Mustra-Mesterrúl. D. XXV. Az Fő-Hadi-Bíró-rúl. D. XXVI. Armamentariorum Magister, vagy Fegyveres-Háztartó-Mester. D. XXVII. A Referendáriusrúl, Directorrúl és Secretáriárúl. D. XXVIII. Az Hadakrúl. (Leghosszabb fejezet.) D. XXIX. Az fizetésrúl és ruházatrúl. D. XXX. Az fegyverrúl. (Sztintén igen hosszú fejezet.) D. XXXI. Az Recrutákrúl. D. XXXII. A Prorex mellett leendő Corpusról (hadtestről). D. XXXIII. Az rézpénzrúl és annak szükséges voltárúl. D. XXXIV. Az Austriai Háizrúl. (Igen hosszú fejezet.) D. XXXV. Az Hadakozásrúl.

Mint ezen cím-sorozat mutatja: szerző az egész magyar alkotmányos kormányformán és honvédelmi szervezeten végigmegy; csak hogy míg a közjogi és közigazgatási ügykörbe tartozó fejezetek igen rövidek s ezekkel az író gyorsan végez: addig a hadügyi szervezethez s katonai adminisztrációnak minden phasisa nagyon tüzetesen, alaposan, szakszerűleg kifejtetik és megvitattatik; itt a szerző tapasztalatokban és tanácsadásokban bővelkedő s a maga lábán járó szakember. Minden sorából kiérzik a katona, a hadvezér. E körülmény is arra vall, hogy a munkát Forgách és nem Rákóczi írta, a ki a kormányzat egyéb ágainak is ép oly alapos ismerője vala, mint a hadügynek.

Császár Ferenczet — a ki különben is szépirodalmi író volt, nem történetbúvár, — az ejtette tévedésbe a szerző iránt, hogy a bevezető „Elmélkedés“-ben a névtelen író azt mondja: „keserves, ártatlan és törvénytelen rabságomban vettem pennára az ország regnálásáról való gondolatimat.“ Ő tehát Rákóczinak német-

újhelyi rabságára (1701.) gondolt; igen ám, csak hogy a mű egy helyütt (XXX. fej.) a friedlingi ütközetről (1703.), a XXXIV-ik „discursus“-ban a nagy-szombati békealkudozásokról (1706.), sőt az első fejezetben az ónodi gyűlésről (1707.) beszél. A munka tehát Rákóczi fogságánál számos évvel utóbbi keletű. Mi egyenesen rá merjük mondani: 1710-ben íratott, és pedig a munkácsi várban; alább be fogjuk bizonyítani.

A friedlingi ütközettel s ónodi gyűléssel való anachronizmust Császár is észrevette, de ő csak úgy találomra ezzel a hozzávetéssel törekszik a nehézséget újból elhárítani: „Valjon (Rákóczi) nem fogságában volt gondolatait írta-e le később, a had folytatása közben? Ez igen valószínű.“ (??) És megteszi szerzőnek Rákóczit. Mintha bizony az annyi felől zaklatott szegény fejedelem, kivált az 1708—1711-iki oly súlyos éveiben hadviselésének, még arra is reáért volna, hogy bécs-újhelyi fogsága alatt támadt gondolatait rendszeresen kidolgozva papírra tegye s kinyomassa! Volt ekkor Rákóczinak egyéb írni s tenni valója is, — hogy naponkénti 10, 12, sőt 16 órai munkával alig győzte sokszor.

Az a szó pedig, hogy a szerző a maga fogságát „keserves“-nek, „ártatlan“-nak és „törvénytelen“-nek nevezi: ne vezessen tévútra bennünket, — mert Forgách is ártatlannak és törvénytelennek tartotta és állítá folyvást, sűrűn fennmaradt leveleiben, a maga négy évi (1706—1710.) rabságát. E hosszú idő alatt Simon úr Szepesvártt és Munkácson bőven ráér vala meditálni a haza sorsáról, és gondolatait megérlelni s rendszerbe foglalva leírni. Ha már fegyverével nem szolgálhatta: ezzel akarta legalább szolgálni honát,

s talán Rákóczinak is kedvét vélé keresni ezen, kivált a hadügy szervezésére szakszerűen kiterjedő munkával. Valóban a mű egész szelleme, iránya, stylusa, egyes vonatkozásai, — minden, minden a Forgách szerzőségére vall. Pl., hogy egyelőre csak a legerősebb bizonyítékra hivatkozzunk: szerző a XXXIV-ik fejezetben ezt írja: „Én, az mint gyermekségemtől fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát,“ stb. Na, már ezt a Munkácsen és Csehországban nevelkedett Rákóczi semmikép sem mondhatta; de annál inkább mondhatta Forgách, ki mint főtebb említők, a bécsi udvarnál neveltetett több évig, mint I. József játszópajtása.

Azonban vegyük a mű fejezeteit sorra, s lássuk az azokban Forgách íráságára valló vonatkozásokat egyenként.

Már maga a vallásos jellegű I. N. R. I. betűknek az „Elmélkedés“ fölé való jegyzése is a túlon túl bigott Forgáchot juttatja eszünkbe; Rákóczi ily betűket, vagy a sok catholicusnál azon korban a levelek homlokára vetni szokott keresztet — legalább még Magyarországon — soha nem használt.

Az ezen betűk alá írt latin jelmondat is Forgách „Pulcherima sententiá“-i közül való, — úgy nemkülönben az Elmélkedést bezáró distichon. Az „ártatlan és törvénytelen rabság“-ról már szoltunk.

A „királyok“-ról szóló I. Discursusban szerző mint általában anti-royalista mutatja be magát (Rákóczi, ki színre legalább, maga sem utasíthatá vissza a lengyel koronát, nem volt az!) s a magyaroknak, követendő példányképül az „Attila miatt fölépült“ Velenczét és ennek köztársasági kormányformáját állítván oda, — az Ónodnál úgy is declarált interregnum alapján „módosabban kívánna a dologhoz nyúlni.“

A II. fejezetben Hunyadi János, Szilágyi Mihály stb. példájára az országnak kormányzót, „prorex“-et óhajt, mellé adandó ministeriummal.

A III. fejezet „Az Érsekről“ teljesen Forgách buzgó catholicismusából foly. Ugyanis az akkor még a catholicusoknál számosabb protestánsokat (kiknek szabadságáért Rákóczi hadakozott) számba sem véve, egyenesen azt kívánja, hogy „az

egész országtól egy érsek denomináltassék,“ a ki is „az isteni szolgálatot úgy vigye végbe, hogy gyarapodjék és épüljön (természetesen, az acatholicusok rovására) az igaz catholica religió és anyaszentegyház.“ A Prorex vagy Locumtenens udvarában is „exemplariter“ tündököljék a cath. isteni szolgálat. — Illyeneket a „szécsényi compositió“ szerzője Rákóczi, ki maga említi, hogy katonáinak „kilencz tizedrésze kálvinisták-ból álla“ nem írhatott, s hívei nagy részének rettenetes megütközése, vagy politikai veszély előidézése nélkül ki nem nyomathatott.

A XIV. fejezet főleg az udvari testőr-csapatokról, a XVIII-ik pedig a Prorex udvaránál követendő szertartásokról értekezik, apró (különben társadalom-történetileg nagyérdekű) részletekig; tervezete tetemesen különbözik a Rákóczi udvaránál fennállott testőrségi szervezettől és cerimoniáléktól. Eorgáchnál itt is praedominál a catholicus jelleg. A Prorex pl. évenként háromszor fog királyi pompával, magyarosan, nyílt nagy táblával publice lakomázni a palotán, ú. m. „Boldogasszony, Szent-István és Szent-László napján. Ezeken az napokon minden méltóságoknak, ministereknek és senátoroknak (a protestánsoknak is), jelen kell lenni, és az asztalnál sort állani levett süveggel, . . . Ezen a solennitáson minden embernek szabad lesz bemenni a palotára, és nézni az Prorexet, és akkor mindenféle muzsikának meg kell lenni,“ stb.

A mi Forgách adórendszerét illeti (XIX. fej.), a nemzeti hadsereg eltartására a papi, főúri és nemesi rend egyaránt, mindennemű jövedelméből (regálét, vámot, mindent ideértve) tizedet fizessen az országnak; a föld népe pedig minden házaspár (a kol-dúsokat s gyámoltalanokat kivévén) évi 50 dénár személyeskereseti adót, továbbá földje, szőlője, rétje, lova, marhája után is a dézmához arányló hadi adót fizessen, de ezt természetben: borban, búzában, zabban etc. a prófuntmesterek keze alá; e fölött még minden kereskedő és mesterember, városi rend, a jövedelme tizedét, úgy mint a nemesek, pénzül tartozzék befizetni. S végre minden kelevonó marhától esztendőnként egy-egy rhénes forint adó szedessék. Házi vászon, faedény, stb. iparkészítmények adómentesek.

XX. fejezet. A generális insurrectióról. Általános fölkelést a prorex és senátus csakis a vármegyék követei meghallgatásával, nagy veszély idején hirdethessen. Ilyenkor az ország zászlója körülhordoztatván, még a legszegényebb nemes, sőt a parasztság is „cum gentibus“ tartozik fölkelni; a kinek puskája nincs: lándzsával, visszaszegzett kaszával, nyilakkal, mint a török, tatár, lengyel, moszkva és kozákság. Nagyon érdekes itt az, a mit Forgách a nyílról mint fegyverről ír; ideiktatjuk:

„Az nyíl minémű kemény fegyver legyen, az tudhatja, az ki az olyan nemzet ellen hadakozott. Én részemről és vélem

együtt sokan, oly opinióban vagyok, hogy az puskánál (persze, az akkori puskánál!) rettentőbb és bizonyosabb fegyver. Hogy pedig az kéziják mind olyan formán voltak csinálva, mint most: abban semmi nincsen; mert az historiákbul megmutathatni azt, hogy magok az gazdaemberek csinálták, oly erősen pedig, hogy egy vastag deszkát általjártak; sőt most is Németországban (Forgách járt ott, tudhatta jól!) némely városoknak bizonyos időkbén nyilas exercitiümök vagyon: egy magas fára kakast ültetvén, ahhoz lüdeznek. És így minden ember csinálhat magának kéziját, és ahhoz elég nyilat; kinek effectusa főképen az gyalogok között meglátszanék, midőn az puska az ellenség szeme eleiben pattogna és az nyíl az nyakában hullana, — oly confusiót tenne főképen az német truppok és sűrű seregek között, hogy könnyebben juthatna az kennyő had (a huszárság) annak fölveréséhez.“

E cikkely a hadakozásban franczia szabályokat s szellemet követő Rákóczi tollából éppen nem folyhatott, — a török s tatár ellen hadakozott Forgáchéból igen.

A következő XXI-ik „discursus“ is, a címekről, egészen Forgách aristocratismusára vall, midőn a büszke főúr decretálni akarja, hogy „az nemes az bárót, grófot nagyságolja: mert ennek elrontásában nagy Machiavellismus lappang.“ (!)

XXIII-ik fejezet. Minden vármegyében egy alkalmas hadi élestár állíttassék. XXIV. a hadi szemlékről, — egészen egy az osztrák hadakban nevedett tábornok pedáns rendtartása szerint tervezve, sok rovatos irkafirkával, lajstromokkal, etc. Éppen így a következő három fejezet is.

A XXVIII-ik discursus „Az hadakról“ igen magvas, velős, alapos, figyelemreméltó értekezés, melynek minden sora elárúlja a gyakorlót, tapasztalt, gondolkodó katonát. Történeti és hadi tényekből levont talpraesett következtetései merőben a reguláris hadak parancsnokára: Forgách tábornagyra vallanak, a ki az eddig túlsúlyban volt lovasság és könnyű, mezei hadak mellett, főként a reguláris mód szerint szervezendő ezredekre, s legkivált a gyalogságra fekteti a súlyt. „Az német ellen pediglen — írja — legfőképen gyalogság kívántatik, hogy azokkal resistálhassanak, — az legyen lelke és ereje az armádának. (Nevezetes, jól felfogott értelmű szavak, egy lovas-ezredekben szolgált főtiszttól!) Azért az én csekély experientiám szerint, az mint tudom az németnek ereit és hadakozásának módját, az német táborokban, Magyar- és Németországon köztök főlnevedvén, jónak tartanám, hogy az ország mostani státusához képest 15 formális gyalog-regimentet tartson, s minden regiment kétezer emberből álljon.“

„Az német táborokban, köztök fölnevedvén“: e szavak is Forgáchra illenek, — Rákóczira éppenséggel nem, — s újabb, határozott bizonyágai Forgách szerzőségének. A mi pedig a

lovasságot illeti: a szerző húsz regiment „formális, regulált, puskás, lovas, dragonyos hadat“ ezer — ezer emberből ezredszámra, ajánl állítani, — ellenben a könnyű mezei hadat reducálni; — mert ezek „csak az kapát kerülik és kóborlanak, — ha harczra kél az dolog: az jónak is kárt tesznek.“ Egészen Forgách szelleme, — a ki leveleiben is örökké gúnyolódik s lamentál a mezei had ellen, hogy ő nem „néppel,“ nem „respublicával“: hanem valódi „haddal“ szeretne háborúzni. Azért a meghagyandó mezei lovas-ezredek kizárólag magyarokból álljanak, „de jó, válogatott, arra termett emberekből. Mert az mezei had nem arra való, hogy szemközben megharcozjon az némettel: hanem, hogy szüntelen csatázzon és az ellenség táborra körül légyen, az futrazirossit (takarmányozóit) csapdossa, impediálja életét (eleségét), lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát és nyelveket (hírmondókat) fogjon.“ Ezek végházakhoz tartozó „jó paripás szegénylegényekből“ álljanak, „kik se szekerre, se bagázsiára nem vágnak: hanem tarsolyokból szoktak, mint bujdosó emberek, élni. Ezeknek semmi regulájok vagy cerimoniajuk nem volna: hanem csak végbeli, vagyis bujdosó-módon hadakoznának.“

E könnyű huszárság azonban csak a segédesapatokat képezné, — a döntő hadsereg ama 30,000 reguláris gyalog és 20.000 reguláris lovasból fogván állani. Azonkívül a Jászság és Kúnság mind, mint kópiás lovas had szolgálna, „regula és bizonyos exercitium alatt.“

Ezek tervezetének fővonásai. Van még egy igen figyelemre-méltó passus e fejezetben: „Ha pedig az Isten ismét az elveszett ármegyéket kezünkhez juttatná, az gyalogot meg kelvене szaporítani vagy tízezer emberrel, azaz öt regimenttel.“

„Elveszett vármegyékről,“ a melyekből tízezer reguláris gyalog kikerülhet, 1709. előtt nem lehetett szó. Az északnyugati vármegyék ugyanis 1708. november- decemberben és 1709. elején, a dunántúliak pedig 1709. szeptemberben veszték el a Confoederatiótól. Ebből tehát mi bizton véljük következtetni, hogy jelen művét Forgách 1709. végén, vagy még inkább 1710. első felében írta volt, Munkács várában, hol ekkor fogva tartatott. Ez oly pozitív következtetés, mely alig hiszszük, hogy megdönthető. Az 1710-ik év elejére pedig különösen azért utalunk: mert ekkor a már-már hanyatló forradalom tüze még egyszer heves lánggal fellobbant, felújult, s a fejedelem maga, személyesen áll vala az előnyomult főhadsereg élére.

Érdekes observatio még e fejezetre nézve általánosságban az, hogy Forgách a reguláris hadról írott tervezetében egészen ideálja: a nagy Zrínyi Miklós elveit követi, — az éppen az általa 1705-ben kiadott „Ne bántsd a magyart“-ban foglalt elveket, hogy t. i. a két fő-fegyvernem közötti arány ez legyen: két

harmad a gyalogság, s egy harmad a lovasság; vagyis éppen megfordítva, mint akkoráig létezett.

XXIX. fejezet. A hadak fizetéséről egy, úgy látszik, lajstromszerű „projectumot“ készített, mely nagy kár, hogy Császárnál nincs közölve, s annál inkább, mert Forgách azt vallja róla, hogy annak „nagyobb részét az régi magyarok füzető lajstromából kiszedegettem, és ugyan csaknem oly formában vettem;“ — A katonaruháról, az eddigi czifrázkodással szemben, azt az életrevaló megjegyzést teszi, „hogy azt nem az czifráért: hanem hasznáért viselik, — azért elég jó az, ha az hideg s eső ellen jó. Mivel pedig országunkban bőven csinálnak oly materiákat:“ tehát nem kell külföldi drága posztó, hanem „a minémű köntösnek való materiát rendelt az Isten országunkban, avval contentusok legyenek.“ Hazai ipar!...

A XXX-ik fejezetben „Az fegyverről“ értekezvén, a kérdés velejét ebben látja, hogy „legfőképen az mostani circumstantiára és német ellenségre micsoda fegyver leghasznosabb az magyarnak?“ S ezt a kérdést szakszerűleg vitatja. Mostani világban — úgymond, — a nemzetek, legkivált „az plundrások“ csaknem elhagyták vala és megvetették a másféle fegyvert ú. m. „a kardot, dárdát, pikát vagyis lándzsát, kópiát, nyilat etc. és csupán az puskát vették böcsben;“ s az volt győzedelmesebb, „az ki az tüzet és puskázást tovább tartotta.“ Igaz is, hogy a puska „mennél tovább áll ugyan előtte az ember: annál nagyobb kárt is teszen, és annak pattanása rettentí az embert inkább, mint effectusa.“ (Egészen, mint a Zrínyi művéhez írt föntebbi bevezetésében!)

Jó is a puska, kivált várvédelemben; de a rohamokban, derék ütközetekben „az experientia megmutatta, hogy nagyobb az füstí az pecsenyénél.“ Ugyanis ő mind a török, mind a franczia elleni harcokban tapasztalá, „hogy mely hadak egymást lödőzés által megszalasztották: az olyan rettenetes lövések között alig maradt mind az két részről az harczhelyen — proportionate szólván — valamely test; holott azt tudta volna az ember, hogy annyi hosszas és rettentő lövöldözés miatt talán mi sem marad meg mind két részről.“

Jobb tehát a lovasnak „mezítelen fegyverrel“ belevágni a lövöldöző ellenségbe, — mert rendesen övé lesz a győzelem, kevés kárral pedig. Sőt még a gyalogságnál is többet ér a szurony- vagy kardroham; s példaképen elbeszéli Bádeni Lajos hg. diadalmas gyalogsági rohamát az 1703-iki friedlingi ütközetben a francziák ellen. Pedig a német gyalogok „csak ama rövid Péter-kés ecskéket (szuronyokat¹⁾) hordoznak.“

¹⁾ A magyarok az éppen Rákóczi idejében divatba jött szuronyokat tréfásan Szent-Péter késének nevezték, hogy t. i. Szent-Péterhez küldik azokkal ellenfeleiket.

Legkivált pedig a mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és roham való; mutatják a históriák, „hogy rajta menve ostrommal az ellenségben, — mindenkor győzedelmesebb, mintsem az megállásban. Az magyarnak táncz, nem sáncz; mert jó kedvvel, ugrálva köll vinni az ellenségnek az magyart.“ Ő tehát a magyar gyalogságot így fegyverezné föl: minden század vétessék „három karban;“ az egyik volna „láncsás, avagy viasszaszegzett kaszákkal és egy pisztolylyal,“ s a kézi-gránát vetésében is gyakoroltassék. A másik rész volna mind flintás, (hosszú, kováspuskás); a harmadik kanótos vagy muskatéros. Kardot a gyalog ne viselne, mert a kard gyalog embernek sok akadékjára vagyon „ha szintén hóna alá köti is;“ hanem e helyett volna minden gyalognak egy jó „valaskája“ (baltája); mert tudjuk, „hogy jó valaskával ama friss, bátor legény egy kardtúl soha meg nem ijed, sőt győzedelmet veszen rajta; — az valaska pedig sokra jó.“ Azonkívül a gyalogságból „háromezer mokánt kellene rendelni, az kiknek lovok csak kacsibákból (apró hegyi ló) volna, hogy még is az lovasokkal az szükséges excursiókra elérkeznének.“ Ezeknek lovain azután ásó s kapa is volna.

A dragonyosoknak „jó hosszú flintájok és kardjok volna;“ a mezei hadnak „kitől mint kitelik.“

XXXI. fejezet. Hogy az újoneczok és remonda-lovak pontosan és arány szerint állíttathassanak ki: Forgách az országban általános népszámlálást és lőösszeírást kíván. (Új eszme, akkor!) Minden nemes személy 20 lótúl egyet fog adni esztendőnként az országnak, kantárral, kötőfékkal, pokrócczal és nyereg-szerszámmal.

XXXII. Hogy a Prorex mellett állandó hadosztály legyen: minden gyalog- és lovas-ezredből egy-egy századnyi vezényeltessék ki tisztestől a compániákból. Ezekből aztán a Prorex megláthatja: minő állapotban van az ezred, a hadsereg? A Prorex így megismeri a tiszteket, a had is kedvet nyer, hogy változtatva az udvarnál tehet szolgálatot.

XXXIII. A pénzben a tizedes rendszert óhajtja. Apró rézpénzt négy millió forint erejéig verjenek, úgy, hogy öt dénár tenne egy garast. E négy milliót aztán repartíálni kell a vármegyékre, és minden vármegye tartozzék bizonyos esztendőök alatt a maga quantumát ezüstpénzzel beváltani.

Most jó egy igen fontos szakasz (XXXIV.) „Az Austriai Házzról.“ Rettenetes keménységgel van írva; merőben anti-dynasticus. „Minémő intricata materiája légyen az magyar nemzetnek az Austriai Házzal, ha ki arról gondolkodik és elmélkedik igaz magyar szívből: lehetetlen, hogy az hajaszála föl ne borzadjon; mert az Austriai Ház nemcsak sok okokból az örökös királyságot még az leányágra is praetendálja: de az jus regiumot is, az mely szabados uralkodást teszen . . . . De ennél mind nagyobb az.

hogy oly természet szerint való ellensége az Austriai Ház az magyar nemzetnek, hogy ha csak az Úr-Isten az természetnek folyását meg nem változtatja, — lehetetlen, hogy az Austriai Ház között és az magyar nemzet között lehessen jó harmonia valaha.“ Fegyverrel kívánja legyőzni az országot, hogy annak, mint meghódítottnak, minden törvényét semmivé tegye, s kénye-kedve szerint uralkodhassék rajta. Ha kényszerűlve békére kelne is a nemzettel: ez csak olyan „fortélyos pacificatio“ lenne, mint a nagy-szombati békekesség punctumiból (1706.) láttuk. Megmutatta már a tapasztalat, hogy e Ház mindig módot keres és talál a kötések felforgatásában. S „valjon titok-e, hogy corrupálta azelőtt is az magyar urakat, kik az ország törvényétől szemtelenül elmentek és az német királynak hizelkedtek . . .“ Az adókat folyvást emelni, az egy házi nemeseket jobbágyokká tenni törekedének csak a mi időnkben is. A német uraknak kedvezvén: nagy jószágokat adtanak nekik Magyarországon, „kitűrván az igaz possessorokat . . .“ „Soha nem adhat olyan hitet az Austriai Ház, hogy részt ne találjon benne és megboszúlja azokon az urakon, a kik szemébe tűntek, — kirúl elég példánk vagyon . . . Soha bizony meg se gondolja az magyar, hogy nemzeti szabadságában élhessen az Austriai Ház alatt; sőt, ha fölvenná is az csehországi plundrát és jobbágyságra adná is magát, — még is kitöltené boszúját rajta és kiirtaná az magyar nemzetet. Az minthogy füleimmel hallottam nem egyszer, sem kétszer, sok derék ministerek discursusit: lehetetlen, hogy az Austriai Ház, sőt az egész keresztyénség megnyughassék, ha az magyar nemzetet, — azokat értvén, az kik csupa tiszta magyarok, és nem az tótos magyart, — egészen ki nem irtják és nem dissipálják.¹⁾ Én az mint gyermekségemtül fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát és ha az discursusok eszembe jutnak, mellyeket hallottam: nem látom módját, hogy az Austriai Ház királysága alá adhassa magát az magyar nemzet. Hic aut vincendum, aut moriendum; vagy az német fegyver debelláljon és megemészszsen, — vagy mi fegyverrel, mint az belgiai confoederatus status, Isten segítségével az Austriai Hazát kényszerítsük, hogy minden praetensióit tegye le.“

Ez tökéletesen az ónodi, 1707-iki álláspont, az „Eb ura a fakó!“ Rákóczi ettől már 1708. végén s 1709-ben eltért: midőn a bécsi udvarral b. Tolvay

¹⁾ I. Leopold egynémely ministereitől bizony kiteltek ilyes nyilatkozatok.

Gábor kir. ítélőmester, majd Hamel-Bruyninx hollandi követ útján újabb békealkudozásokba bocsátkozék; Szász Keresztély hg-prímásnak és gr. Lamberg minis-ternek leveleket írt; 1710-ben Péter ezár közvetítését vette igénybe, követe b. Urbiek által; 1711. elején pedig, a salánki értekezletben, egyenesen a 1706-iki álláspontra tért vissza, és I. Józsefhez személyesen, békülékeny levelet intézett.

Rákóczi tehát 1710-ben, — a mikor a jelen dolgozat íratott, — úgy, mint a szerző föntebb, nem szólhat vala; hanem igenis, így szólhatott Forgách, így kellett szólania annak a gr. Forgáchnak, a ki 1704. elején I. József már említett titkos üzenetével megbizatva, ezt Rákóczi előtt elhallgatta, és így királya legbensőbb bizalmának meg nem felelvén: magát ezáltal oly súlyosan compromittálá, hogy míg I. József élt, ő az Austriai Ház uralma alá többé vissza nem térhetett.

József ugyanis 1704. elején, midőn Rákóczi esapatai Bécs külvárosaiban jártak, a bajor választó-fejedelem hadai pedig Linznél: a dynastia uralmának végpusztulásától tartván, hajlandó volt atyja ellen olymódon föllépni, miként egykor Mátyás főherczeg, bátyja II. Rudolf császár ellen tette volt. S ezt akará titkon tudtára adatni Rákóczinak, — kit személye szerint mindig kedvelt, — hogy kívánják a magyarok uralkodójokül őt, a már úgy is koronázott királyt; ő nem vétett ellenök, miként atyja, és biztosítja őket, hogy szorosan az ország törvényei szerint fog uralkodni. E fontos üzenet átadásával először gr. Kéry János főlovászmestert bízta volt meg: de ez rettegván Leopold haragjától, nem mert vállalkozni, — ekkor fordúlt

azután I. József Forgáchhoz; már tudjuk, minő eredménynyel.¹⁾

Nem lehetetlen, hogy e nagy dologról a király öcsésének Károly főhgnak is volt némi tudomása, — legalább Forgáchnak az emigratióból írott két levele, Pálffy Miklós nádor s Koháry István országbíróhoz, ilyes következtetést enged.

Mindezen körülmények, a már jelzett bizonyító okokkal együtt, határozottan a gr. Forgách Simon szerzőségére vallanak.

Forgách a szakasz további részében azt projectizálja (és ez megint előképének Zrínyinek eszméje,) hogy Magyarország véd- és dacszövetségesként „incorporáltatná magát az római imperiumba,” mint pl. Bajor- vagy Szászország; és e végből meg kellene kezdeni a tárgyalásokat a mainzi érsek s választófejedellemmel, a ki az imperium főcancellára, „és ő általa szoktak az ilyen dolgok folyni.” El lehetne fogadni, hogy „valaki római császár: eo ipso magyarországi királyi titulussal is élhet, ... és evvel az Austriai Ház is contentus lehetne.” De a mainzi választónak s ő általa az imperiumbeli fejedelmeknek jól demonstrálni s declarálni kell, „hogy szabad királyválasztása van az országnak, és már lehetetlen, hogy (valóságos) regnáló királyt választhassanak magoknak az Austriai Házból: mert száma nélkül, hitok megszegésével megcsalták az

¹⁾ Rákóczinak azonban már Rodostónál elébb is tudomására jutott némi részben a dolog; ugyanis Kéry a titkot Bercsényi-nének elpetyegte, s a Bécsből férjéhez bocsátott grófnő, 1704. april végén megjelenté a grófnak, a ki nem is késett a nagyjelentőségű hírt Rákóczival titkos jegyekben írt levelével (l. Archivum Rákóczianum, IV. köt. 26. l.) tudatni. Azonban Forgách lelkéből meggyűlölvén immár a németet, mindent tagadott ekkor.

magyarokat és jobágygyá akarták tenni az országot,“ s ez űzte volt *ex desperatione* a nemzetet a törökhöz, az egész keresztyénség kárára. „Hogy azért az ilyen dolog többször is meg ne essék, az egész keresztyénségnek antemuráléja lévén Magyarország: méltó, hogy protegálja igaz jussában az Imperium. — Így adna Isten módot, hogy csendességben és valami jó állandó formában vehetné magát szegény hazánk; de az Austriai Ház alatt soha meg nem maradhat, mert igaz ez az példabeszéd: *extremae dementiae est sperare elementem, quam iratum, armatumque suscipias.*“

A dolgozat utolsó (XXXV.) fejezetében a szerző „a z hadakozásról“ értekezik általában, s hivatkozik egyenesen: „Ez az vitéz Zrínyi Miklós opiniója,“ az általa 1705-ben kinyomatott katonai művében. A mi már specialiter a német ellen való hadviselés folytatását illeti: Forgách a hadakat oly formába és számba kívánja vétetni, mint föntebb már kifejté; és azt hiszi, hogy a könnyű-lovas hadat is, — a jászok, kúnok és hajdúvárosiakon kívül, reá lehet számlálni 15,000-re, ú. m. Dunántúl, Dunáninnen és Tiszántúl öt-ötezer ily mezei lovas hadat számítván. Legelőször is a túl a tiszai könnyű hadat, a jász-kúnokkal s hajdúkkal egyben, egy hadtestbe venné, vagy 500 dragonyost, 800 reguláris gyalogot és „egy kis könnyű, mezei artilleriát,“ adna hozzájuk, — s azzal megindítaná a bácskasági és Arad tájéki rácszág összerontására, elszélesztésére, híddal a Tiszán, hogy innen is, túl is csapdozhassanak.

Dunántúl is csak egy, ily könnyű hadból álló osztályt tartana, 5000 huszárból, 1000 reguláris gyalogból és vagy 800 commandírozott dragonyosból állót. Hasonlóképen egy, 5000 könnyű-lovasból és valamely

kivezé nyelt rendes gyalog és dragonyos csapatokból képezett hadosztályt alakítana oly végre, hogy ez szüntelenül az ellenség tábora körül forgolódnék, „és azt csípdezné-esapdozná és minden módon impediálná lármáskodással, csatázással.“

Az Erdélyben lévő császári hadsereg ellen egy formális, reguláris hadakból való tábort tervez, 12,000 gyalogból és 6000 dragonyosból állót, a megfelelő tüzéséggel. „Ezen armáda bízvást offensive mehetne.“ A váradi es. helyőrség szoros körülzárolása céljából Varsányon, Papmezőn, Telegden, Szent-Jóbon, Pocsajon és Berettyó-Újfalun jól elsánczolt erődök állítandók, melyekbe a had kitelik Tiszántúlról.

Fennmaradna még főhadsereg gyanánt 14,000 dragonyos és 18,000 gyalog, reguláris had, kellő számú pattantyúsokkal. Ez mindig oly helyen járjon, hogy „distractiót csináljon az német armádának; de soha oly közel nem kellene menni az ellenséghez, hogy kényteleníttessék megverekedni véle;“ hanem, ha p. o. a német hadsereg Kassa felé nyomúlna: a mienk túl vagy innen a Dunán, egyenesen Bécs tájára Austriába, vagy Morvába törne be, ott hódoltatna, „és bár csak a bécsi ministerek czifra várait rontaná is: ¹⁾ nagy lármát és lamentatiót okozna Bécsben, és minden okvetetlen revocáltatnék az német armáda az országból. Ilyen distractiókkal lehetne az németet nagy kárban hozni.“ ²⁾

Télen a magyar hadak soha szállásokra nem oszolnának: hanem éppen midőn a német kvártélyokra szé-

¹⁾ Ezt tette Forgách 1706-ban Dürrenkruttal, Zisserdorffal, stb.

²⁾ Ez volt az öreg Bottyán sikeres tacticája Dunántúl.

ledne, — kellene hadakozni a magyaroknak; „mert az téli hadakozást éppen nem győzheti az német nemzet: az magyarnak pedig csak jó gondviselése legyen ruházatjában és tartásában, — semmit sem gondol az télel.“

Eme fő-hadtestből ki kellene vonni a Prorex mellé vezényelt századokat, melyekből kellene a helyőrségeknek is kitelni a várakban. A reguláris lovas és gyalog had pedig legjobban ezen alább írt vármegyékből állíthatatnék ki: Bereg, Ugocsa, Zemplén, Ungh, Szepes, Árva, Sáros, Liptó, Turóc, Nyitra, Pozsony, Bars, Gömör; Dunántúl pedig: Mosony, Vas és Soprony vármegyékből, „a többi vármegye (szóval, leginkább a tősgyökeres magyarság) mezsei-hadakra fordítatván.“

Ebből áll fővonásaiban Forgách munkája; melynek hogy csakugyan nem — mint Császár Ferencz tévesen véli vala — maga Rákóczi: hanem az ő reguláris hadainak tábornoka, Simon gróf a szerzője, azt hiszszük, a fentebbiekkel eléggé bebizonyítottuk.

Részünkről a jelen dolgozatot tartjuk gr. Forgách figyelemre legméltóbb irodalmi művének; főként katonai részei annyira becsesek, hogy kíváncsnak tartanók a Császár által egykor használt, tudtunk szerint egyetlen létező eredeti példányt valahol felnyomozni, és abból a Történelmi Tárból egy szakszerű, a tudomány mai igényeinek megfelelő kiadást rendezni. Sőt, ha netalán eme régi nyomtatvány teljességgel föl nem találthatatnék többé: még akkor is célszerűnek vélnők, legalább a Császárféle kiadványból — ennek nyilván tapasztalható editionális hibáit kijavítva — újra lenyomatni, oly annyira szegény régi katonai irodalmunk e kiváló termékét; mivel

amaz 1848-iki kiadás később elkoboztatván, fölötte megritkúlt és semmiképen nem kapható.

Hogy a föntismertetett munkát gr. Forgách és pedig csakugyan 1710. elején írta, s úgy látszik névtelenül, „De Ephoris“ vagy valami ilyes cím alatt akarta kiadni, és e végből annak kéziratát 1710. tavaszán Kassára, az ottani nemes ifjak convictusában tanuló fia Zsigmond és unokaöccse gr. Quadagni Ádám praeceptorának Péter Madocsányi András jezsuita-tanárnak küldte meg: bizonyítja Madocsányinak Kassáról 1710. ápril 17-én gr. Forgách Simonhoz Munkácsra írt, de valószínűen vagy Berthóty Ferencz kassai tábornok, vagy pedig Bay László munkácsi várparancsnok által felfogott levele, mely azután Rákóczi vagy Beresényi egyéb irományai révén a kir. kamarai archivum lýmbusába került s ma is ott van.

A mű kinyomatása ez idő tájt Kassán különben könnyen eszközölhető lesz vala: mert hiszen a Bártfa városi nyomdát Beresényi parancsára Kassára költöztették át, és ekkor már a „Mercurius Veridicus“ című kurucz hirlapot is itt nyomták, — azonban egyéb akadály volt. Ugyanis a munka a kormányrendszer reformját tárgyalván: az egyébként is csak kivételképen, a tanítás kedvéért, világi pap-ruhában és az egri nagyprépost Petthes András cz. püspöknek, Rákóczi senatorának szigorú felügyelete alatt megtúrt kassai jezsuita-gyarmat óvatos tagja Madocsányi atya irtózott a felelősségtől, az esetleg feltűnést kelthető s vizsgálat tárgyául szolgálható politico-katonai művet a maga szakállára sajtó alá adni. Forgáchhoz fordult tehát határozott utasításért:

„Excellentissime Domine Comes! Domine mihi gratiosissime! Cum optatissimo Paschali Alleluja precor animitus post nubila Phoebum, ac cum hoc uberrima e Coelo solatia. — Tÿpographia Bartphensis Cassoviam transfertur, ideoque commoditas erit opusculum de Ephoris imprimendi. Difficultas sola restabit, quam ego solvere mihi non possum. Libellus hic tangit negotium moderni gubernij, — vel certe si tali intentione etiam non ederetur in lucem, eo tamen trahetur. Inquiretur ergo Author libelli, quaeretur ex Tÿpographo: a quo sit compositus? ejus sumptibus? ejus approbatione? quo correctore impressus? Quid respondendum, Domine Excellentissime? Si aliquo Jesuita mediante id factum patuerit: vae mihi! vae fratribus meis! qui omnes graviori tempestati objiciemur, quam unquam haecenus. Excellentiae Vestrae alto judicio timorem meum candidissime aperio et demisse submitto. Nolle occasionem dare ullius offensae rerum Moderatoribus etiam indirecte, — ne in gravius discrimen conjiciam hanc exiguam companiam (csékélyszámú = 6 személyből álló, meghagyott jezsuita-tanártársait,) vel potius reliquias illius, quae in desperatis vigilijs hic remansit. Expectabo proinde Vestrae Excellentiae ulteriora mandata, ne negotium praecipitatum aliquot dolorosum non putaram mihi adferat. Caeterum, etc.

Cassoviae, 17. Aprilis 1710.“

Czím: „Excellentissimo Domino Comiti Domino Simoni Forgács de Gyimes, etc. Dno mihi gratiosissimo. — Munkács.“¹⁾

Mint folyt tovább a kinyomatás ügye? nem tudjuk; de mint a Császár Ferencz által látott és használt régi nyomtatott — és pedig névtelenül kinyomtatott — példány mutatja: a kiadás mégis csak létrejött, s e szerint valószínűleg Kassán. Mert mind a tartalom, mind az idő egyezése egyaránt bizonyítják, hogy Madocsányi András atyának gr. Forgách Simonhoz írott iménti levelében a föntebb ismertetett munkáról van szó.

De térjünk át Forgách egyéb irodalmi műveinek bemutatására.

¹⁾ Egykorú másolat, vagy eredeti, az orsz. levéltárban.

IV.

Munkácsi hosszas rabságának únalmai között, Koháry István példáját és önnön buzgó vallásos érzületét követve, gr. Forgách Simon reáért egy vallás-erkölesi elmélkedéseket és imádságokat tartalmazó könyvet is szerezni, — kurucz vitéz bajtársai lelki üdvösségére. A fogoly tábornagy sajátkezű iratában ránk maradt terjedelmes mű címe a következő:

„Gyűzhetetlen

és

Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző

Fegyver,

mely az Haza Szabadsága mellett

Vitézkedő Bujdosó Magyarok

számára készítettett.”

A mély áhítattal és itt-ott igen szép, élénk, numericus magyar prózában írt mű két részből áll: 1. Elmélkedések. 2. Imádságok. Mindenik részt egy-egy bevezetés előzi meg; az elmélkedések előtt olvashatónak címe: „Az keresztény életnek regulája.” Az elmélkedéseket átható vallásos buzgalom, fennkölt gondolkozásmód, nemes resignatio és Istenben való teljes megnyugvás jellemzi. Gyakran találkozunk magvas eszmékkel, kerekded, szép gondolatokkal s örök alapigazságoknak elmés mondatokba foglalásával. Az irány erőteljes, folyékony, és — politikai s katonai munkáival ellenkezőleg — latin szavaktól jóformán ment, tiszta magyar. A mi már az elmélkedések tárgyait illeti: ezek vallás-erkölesi fogalmakról szólnak, pl. a békeséges-tűrésről, az Istenben való bizodalom és megnyugvás üdvös voltáról, a világi hívságok, pompák etc. megvetéséről, „az kevélségről és nagyravágyásról,” „az

irígységről és a jóra való restségről,“ a fösvényesség kárhozatos voltáról. („Az kincset az tárházadban s ne az szívedben tartsd, — kiesz lígy mindenkor azok nélkül el lenni.“) Itt vannak továbbá Krisztus hegyi beszédei, az evangelistákból különösen Szent-Mátéból kiírva és Forgách által mély vallásos buzgalmű elmélkedő bevezetésekkel commentálva.

A második rész, az imádságok „előjáró beszéd“-jében a szerző az ima fogalmát így határozza meg: „Az imádság Istennel való beszélgetés, melyben az elme az Istenhez fölmenvín, kír Istentől illendőket.“ Az előforduló imádságok ezek: 1. Krisztus-Jézushoz, a mindennapi veszedelemben való oltalomért. 2. A Szent-Lélek Istenhez. 3. Az úrú angyalhoz való imádság. 4. Regveli imádság; és még hét, a „Mi Atyánk“-nak egyes pontjait alaptételül vett külön ima.

Az „Úrú angyalhoz való imádság“-nak külső lapjára ugyan Forgách kezével ez van jegyezve: „Imádságok, az kiket magam csináltam.“ Lehet tehát, hogy a föntebbi „elmélkedések“-et idegen nyelvekből dolgozta vagy fordította át. Ezen utóbbi, valamennyi közt legrövidebb egyszerű kis imát mutatványúl ideiktatjuk:

„Istennek hív szent angyala, engem, ki úrzised alá az Úr kegyelmességiből bizattam, világoddal vezírelj, őrizz s támogass; oltalmaz engem minden testi és lelki felháborodástúl, az ördög és az gonosz emberek inceselkedésektől, az látható és láthatatlan ellenségim hatalmátúl, minden bűbájosságtúl, minden mírges ítéltül és italtúl, fájdalomtúl, szorongatástúl, szígyenvallástúl és botránkozástúl, víznek, tűznek és fegyvernek veszedelmitül, rosz cselekedetektül és büntül, minden esettül és romlástúl, megsebesedéstül és alkalmatlanságtúl, az hir-

telen és véletlen haláltúl. Az Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek ereiben, Ámen.“

E föntebbi elmélkedéseken s imákon kívül maradt fönn még hasonlókép a gr. Forgách-család levéltárában Simon úrnak egy szintén saját kezével írott elmélkedése külön; mely ekkép végződik: „Cselekedjed az mennyire lehet tőled, — és minden lehetséges lészen. Az munkálódót megsegíti az Isten!“ Ez azonban már aligha börtönében, hanem később, lengyel- vagy törökországi bujdosása alatt költ: mert fényes török papirosra van írva, mint emigrációs iratai közül számos.

A gr. Forgách-utódok bizonyára szép és kegyelmes dolgot mívelnének, ha oly viszontagságos életű hírneves őstük ezen vallásos munkáit kinyomatnák — az idegen föld hantjai alatt nyugvó bujdosó vezér emlékezetére, ki 1711-ben oly meghatóan írta magáról, hazátlan bolyongásaiban: „Providentia Divina perducet me ad meum praedestinatum finem.“

V.

Forgách Simon a föntebbieken kívül börtönében még sok minden apróságot, — köztük sok fücsát összeírt és sok fücsát összeálmodott. Leírta még álmálátásait is. Egyik legkülönösebb álmát, — melyet talán profécziának tart vala, — „Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban“ című tanulmányunkban már föntebb közöltük volt, saját följegyzése szerint. (L. 90—91. l.) Megismerheti abból az olvasó a még „álmaiban“ is bizarr Forgáchot.

Fogsága alatt nejéhez gr. Esterházy Ágneshez írt levelei közül azonban egyet, sajátos szellemének bővebb megismeréséül, továbbá azért, mert ebben börtöni

olvasmányairól, égi tüneményről s ismét egy jóslomról szól, és tanuló fiának Zsigmondnak distichonos - chronostichonos verseket küld: tehát mindezeknél fogva a levél némi irodalmi, vagy legalább irodalomtörténeti érdekekkel bír, — íme ideiktatjuk, a vörösvári Rákóczi-levéltárban őrzött sajátkezű, eredeti után közölve. E levél még Simon úr raboskodásának első szakában, szepesvári tömlöczében kelt, s így hangzik:

„Tömlöcz, 5. Januarij 1708.

Édes Kincsem!

Leveledet nagy szeretettel vettem; csak abban is szerencsétlen vagyok, hogy oly soká tartóztatják. Pacientia! Tehetik, s teszik. Azt írja Szent-Dávid, hogy soha nem látott igazat, elhagyatottat. Joseph se lőtt volna soha vicekirály Egyiptomban, ha uldezíst nem szenvedett volna. Az mi mennyei édes Atyánk az ő benne bizó fiait — mind világi s mind mennyei jó végre — szokta látogatni. Ki bízott még Istenben, s elhagyatottat? Az jó lölkiüsmíret az Isten ostorát nem büntetísnek, de áldásnak veszi.

Emberi mód szerint bizony nehéz is ily iszonyú strázsák alatt való rabság,¹⁾ holott napról napra kevesebb reménségben lehet az ember, és mint az barom, csak bé vagyon rekesztve, nem tudja okát, s lölki vígasztalás nélkül, mint az pogánynak, ilni köll.²⁾ De ezen testi sanyargatásokat Isten malasztja által mind meggyűzi a jó lölkiismeretnek Istenben való bizodalma, és mint az pálmafa: mennil inkább terheltetik, annál-inkább nyíll.³⁾

Volt oly reménségem, hogy már meg fognak elégedni iszonyú sanyargatásimmal, vagy hogy könnyebbíteni fogják kemény tömlöczözisémet. Ha tudnám, hogy még tovább lenne rabságom, azon instálnék, hogy valami jámbor papot engednének mellettem lenni,

1) A megelőző év őszén ugyanis Simon úr egy éjjel titkon leereszkedik vala a várból s el akara szökni Lengyelországba; de a kötél elszakadt, ő lezuhant, és reggel ott lelé őt az őrárat, kimarjúlt lábbal, a várarkában. Ezért vigyáztanak azóta szigorúbban rá.

2) Szepesvárt, — mint eleinte Munkácsen is, — a helyőrséghez képest csak protestáns várkaplán volt, kinek szolgálatával viszont a buzgó katolicus Forgách nem akar vala élni. Munkácsra aztán, sok kérése után, küldött neki Rákóczi egy állandóul a várban maradandó kath. lelkészt.

3) Crescit sub pondere palma.

még is: lölki vigasztalásom lehetne, és velem lehetne asztala; és legalább nappal az palotákba mehetnék az tisztekkel. Ha azírt szabadulásomban reménséged nem volna: ezekért tígy te is instantiát, — én is fogok supplicálni.

Boldog Isten, — bár csak azt mondanák meg: mért szenvedek s meddig akarnak kínzani? ¹⁾ Énnékem ugyan, hiszem Istent, se besteléségemre, se lölköm veszedelmére ezen kuldússágra való jutásom és rabságom nem fog esni, s nem filek az orcza-pirúlástúl.²⁾ De az kemíny szívek felül sok iszonyú példák vannak mind az szent s mind az világi históriákban. Az mint tömlőczünkben ez az példabeszédünk: Ők lássák, — mi szenvedjük! Az kemínykedőket fenyegeti, és az szenvedűknek jutalmat ígír az Isten.³⁾ És így jobb az szomorú házhoz menni, hogysem az sokadalmasban, — ezt mondja az Szent-Írás. Ne búsulj édes Ágnesem, csak Istenben bizzunk és isteni filelemben neveljük gyermekeinket, — mind jó lesz! Svata Ágnes eljün, és nyist nyemosgo. Báresak akkora láthatnálak!...

Azonban az viaszgyertyák már elfogytak, ninesen több kettünél. Gesztenye — nyist, szilva nyist. Oda vagy az három hét, s az kuta (így) víz elfogy. Azon is kirlek édes Kincsem: egy Molnár névű dictionárium-könyvre⁴⁾ vagy on

¹⁾ Forgách Simon sokszor folyamodik vala fogságából ügye törvényes megvizsgáltatásáért; továbbá ugyanó, neje és fia Zsigmond, valamint a főispánsága alatti vármegye Borsod, nemkülönben Nyitra, hol ő volt a legnagyobb földesúr, (Galgócznak, Ghymesnek, Komjáthinak, Nagy-Tapolcsánynak, Tavarnoknak ura) megkeresték ugyane végett 1707-ben az ónodi gyűlésre egybegyűlt országos Rendeiket. A fejedelem ekkor titkos ülésben az országtanács (senatus) elé terjeszté az elfogatott tábornok ügyét, és miután az előterjesztett adatokból a senatorok meggyőződtek, hogy Forgách, ha ügye rendes vizsgálat alá kerül, a hadi törvény szerint halált érdemelne: megköszönték a fejedelem kegyelmes-ségét, ki őt kíméletből csak fogva tartatja, mert halálos ítélettel meggyaláztatni előkelő családját áthatja.

²⁾ Forgách ugyanis azt hívé, hogy őt haza vagy fejedelem-árulás gyanúja miatt fogták el, — holott erről szó sem volt: ő tisztán katonai vétségért lakolt.

³⁾ V. ö. az id. h. közlött „álmát“. Efféle — mint a jelen levél mutatja, a fejedelem kezeibe került — nyughatatlankodó írásaival csak súlyosbítá sorsát és hosszabbítá rabságát Forgách örökösen háborgó elméje, mert a fejedelmet maga ellen ingerlé. Ha esendesen viseli magát fogságában: Rákóczi sokkal hamarabb fel fogja vala szabadítani őt, a mint Beresényinek megmondá.

⁴⁾ Szeneci Molnár Albert szótára.

szükségem, mikor olvasok; tudom, vagyon az Zsigusnak. — küldd el. Az mostani svécziai király (XII. Károly) felül négy német könyvem vagyon, úgy egy lapos könyv az bavarus herczeg (Max-Emánuel) háborújáról. Item, az leopoldi könyvek között,¹⁾ kiket Páter Szikel az táborra hozott volt, vagyon egy imperiumbeli országgyűlésnek vigezise, és az országmutató mappát, — ezeket küldd el. És így én már az szenvedésnek adtam magamot, és az Ágnes helyett az könyvekben fogok gyönyörködni.

Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőképpen, ha az Calendáriumban leszen ez az jel: S. S.²⁾

Az álom ily formán volt: (Itt le van rajzolva két égő szív, egymás mellett; közülök egy ág nyúlik föl, melynek tetején két serpenyőjű mérleg; a középbágból két oldalág sarjad ki: a balról valónak végén szív, kettős kereszttel, a jobbról valóén is szív, de három rózsával. A két nagyobb, alsó szív felett e fölírat: ISTEN ÁLDÁSA.) Magyarázat: Ez jót jelent nekünk és maradjunknak; mert az mérték igazságot, az kereszt szenvedést és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik. Édes Kincsem, ne búsulj; vig szívedd meggyük Isten látogatását, — bizony-bizony megáld! Ha Isten velünk: kiesoda ellentünk? Irám

igaz híved

Rab Simon m. k.

P. S. Az én kedves gyermekeimnek atyai áldásomat adom. Az Andris nem igen búsul, eleget beszil nekem is ebéd és vacsora fölött.

Nem tudom, mi lesz az én lábomból: mert hol jobban, hol rosszabbul vagyok reája. (A várból való leesés miatt.) Talám ugyan sántán maradok!³⁾

Minémű csuda lött itten, az minapi levelemben elfelejtettem vala megírnia. 10. Decembris 6. óra előtt estve 1707., midűn ítszaka nagy hideg fergeteg volt, én akkor szintíg olvastam; Mindszent névű falu felett, — az hol az te lovaidd quártélyban

¹⁾ Forgách holmiinek egy részét még 1703-ban beszállíttatta volt Galgóczról Leopoldvárába, honnét aztán azokat csak az 1706-iki fegyverszünet alatt kapta ki. Ezek közé tartozhattak az itt érintett könyvek is.

²⁾ A lőcsei kalendárium V. C. jegyéről azt tartották, hogy ez azt teszi: Vincit Curucz, az S. S.-ről ellenben, hogy Superat Soldat = győz a német; ezért vigyázzon különösen az ily baljóslatú napokon a grófnő magára s gyermekeire. (Lásd: „Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban,” főlebb.)

³⁾ Úgy lőn; örökre sánta maradt bele, de lovagolni azért jól tudott. (L. Mikes Kelemen Törökországi leveleit, 79. l.)

voltak, mikor itten voltál, -- egy nagy tűz támadt az égből, úgy, hogy az setít itszakán oly világos lűn az egisz vár, hogy az pinzt is megolvashatták volna. Azon tűz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várallya (Szepes-Várallya) felé eltűnt. Valóban, mindnyájan megiszonyodánk belé. — Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda! Óh mi emberek, mit gondolunk, hogy az Isten atyai intéseit úgy megvetjük, ennyi sok nyilvánvaló, már azelőtt sokszor történt példák után is?!

Minimű verseket csináltak az Saxoniai Herczeg vejinek Forgách Imrénék — az ki az öreg-atyámnak apjával Forgách Simonnal egy testvér volt Sóljoni (Zólyomy) Katától, — ime az Zsigusnak megküldöm, s jól tanulja meg ezeket és szívében tartsa :

Nec lex, justitia, nec misericordia vincit
In re politica, nec Deus aspicitur.
Sed praetextus polliticorum : ratio status
Omnia conculcat nunc inimica Dei.
Vivat progenies celebri de sanguine Forgách,
Quae virtute suum tollit ad astra genus;
Fortunaque fremente nitet, nec casibus ullis
Mergitur in praeceps, deprimiturque solum.
Utque gravi posito sub pondere palma virescit,
Lassa nec in pronum deprimit illa caput :
Rebus in adversis sic constantissima semper
Atque sui similis stirps pia permaneat.
HoC CapIat SIgIsMVnD.“ = 1708.

Megtanulta-e ezen, dicső ősei magasztalt fényes erényeivel nagyratörő példaként serkentő szép verset Zsigmond úrfi? nem tudjuk; de ha megtanulta is, — a jó tanács és buzdító versezet nem sokat fogott rajta, az bizonyos. Hiába kereszteltette volt őt atyja, nagyapjának a nádornak nevére : Zsigából sehogysem akart palatinus válni, — legalább nem úgy kezdte. Mert hát a sok szép intés daczára, a kis „Zsigus“-ból hevesvérű, hivalkodó, veszekedő és dobzódó természetű, részeges ifjú lűn, (Simon úr sem volt a jó bornak éppen megvetője), s bujdosó atyának a nélkül is zaklatott életét még inkább elkészeríti vala könnyelmű, hebehurgya ifjúságának ledér hibáival, illetlen és rakoncátlan viseletével. Simon úr előszóval sokszor hasz-

talanúl dorgálá az ifjoneczot: azért tehát — úgy 1716—1717. táján, már valahol Moldva-, Oláh- vagy Bolgárországban, — olyan parainesis-félét írt volt Zsiga úrfi számára, szép fényes és erős török papírra, hogy magával hordhassa, sokat forgathassa, s még se kopjék el; de biz az teljes ép állapotban maradt ránk: Zsigmond úrfi nem igen nyútte el. Simon gróf nagyon megbúsúlt atyai szívének keserveit ezen iratában illetén kegyes intésekben, tanácsokban önté ki:

„Édes Fiam! Atyai kötelességemnek mind az Isten parancsolatja szerint, mind az természetnek törvényi szerint eleget akarván tennem: valamint eddig is mind szóval s mind írással, — úgy most is ezen írással intlek.

Íme, az Úr-Isten ingyenvaló kegyelmiből ép kizzel-lábbal, sült szíp elmével teremtetted tized, rigi dücsűsűges familiában plántált, melynek tagjai az níkik adott isteni ajándikokkal úgy íltének, hogy Istennek dücsűségét mindeneknek elűtte megadták, — az mint kitétszik az templomok, klastromok és iskolákra való fundatójokból.¹⁾ Magok jó viselések pedig nyilván vagyon, midűn annyi Palatinus, Judex Curiae és más országos tisztségekkel miltóknak ösmertik őket lenni az királyok és az ország. Tartozunk tehát mi is minden úton-módon azon lenni, hogy eleinket kövessük.

Te pedig édes Fiam, az Istennek ajándikival rosszul kezdel élni és rossz úton indúltál, — kiből ha idein ki nem tirsz: veszedelemre mígymeg nemcsak testben, de lélekben is. Kitül hogy Isten megmentsen, keserves szívvel Istenemnek könyörgök, és tized az nagy Istenre kírlek: vedd eszedben magadot, és íletedet jobbitsd meg!

Elsű és rettentű nagy vitkes fogyatkozásod az, hogy se apádat, se atyádfiaidot, (anyja már ekkor, úgy látszik, nem élt), se jóakaróidat meg nem becsülöd; melynek ez az jele, hogy ha Atyád, vagy más üdűsebb atyádfiai valamiben intenek: azt nem jó szívvel és alázatossággal veszed, hanem inkább az intésekre megharagszol, soha vitkesnek nem ösmered magadot, hanem magad kevély elmédnek indulatjából dúlsz-fúlsz és minden desperátus gondolatoknak helt adol, és csak azt tartod jónak lenni, az mint te gondolod. Holott ennül nagyobb fogyatkozás iffű emberben nem lehet, mint ha elhiteti magával, hogy ő elég okos maga-magának, más emberek tanácsát, javaslását nem veszi bé.

¹⁾ Simon úr maga is építettett Galgóczon a sz. Ferencz-rendűeknek egy díszes kápolnát és a zoborhegyi camalduli remetűeknek két cellát, alapítványokkal.

Második az, hogy tudván magadban, sűt meg is ösmérted, hogy az borital níked ártalmas, mind lelkednek s mind erkülesödnek, — kire nízve jó szándikkal és kedvvel föltötted magadban, sűt meg is esküdtél, hogy míg meg nem házasodol, nem iszol. Íme pedig újonnan elkezdted az boritalt, az ki minden gonoszra reáviszen és engem eleven mártýrrá tíszen.

Harmadszor. Rút dolog, hogy valamit eezzer mondál és azt teneked elűhozzák: azt impertinentissime tagadod, és csak annak köll igaznak lenni, az mit te mondol; sűt más emberre capabilis vagy olyant fogni, hogy mondotta, az kit sohase mondott.

Negyedszer. Éjt-napon azon gondolkodol, búsúlsz és törődöl: hogy lehessen az világi hívságos és bűnös íletben, magad-mutogatásban, tobzódásban ríszed? és soha azon nem munkálódol: mikípen köllene istenes békességestűrisben bujdosó sorsodban magadot viselni, Atyádnak kedvít keresni, más becsűletes úri emberek elűtt kedves lenni, és micsuda cavalírhoz illendő mültságban magadot foglalni: vagy olvasásban, vagy valami deliníatiót, vagy nyelvet tanulni?

Ötödször. Atyádnak bujdosó szegínységében nem kívánsz segítűje lenni, nem kívánsz vele egyűtt tűrni, szenvedni: hanem nyughatatlankodol hol ide, hol amoda; hol rossz, nemtelen házassággal, hol klastromban való meneteleddel csak boszűmra kívánczol és olyanokrűl discourálsz; legfűképen midűn valami jóra intlek és megharagszol: a világ vígíre inkább el akarnál menni, hogysem az Atyád istenes dorgálásít fölvenni. Az istenes fiű pedig inkább szeret Atyja mellett koplalni, hogysem másutt jól lakni Atyja nélkűl, és gratiájűl veszi az atyai dorgálást.

Egy szóval, az te rettentű capriciosításodat ösmerd meg, — mellyet ha borral fogod továb is öntözni: elhidd, oly gyűmölecsét fog hozni, kibén megvásik az fogad, níkem holtig való keserűsígemre.

Azírt édes Fiam, tirjél Istenedhez, examináld erkölcsedet és ne hízelkedjél magadnak, hanem Istenedet szeressed, Atyádat becsűljed, atyádfíait, felebarátídot tiszteljed, az szolgálkhoz zűgölódó, hosszűálló ne lígy; békéstűrésben, józanságban, csendességben viseljük íletűnket, hogy az Isten neve bennűnk áldossík és másoknak is jó példájűl lehessűnk. Az Isten is megszabadít minden gonosztűl. — Ámen!“

E kis íntés is Forgách Simont egyrészről mint jó atyát, s másrészről mint erkölcsi írótt mutatja be, kapcsolatban már föntebbi, ez irányban írótt nagyobb művível. S noha már e fiához íntézett ítelme későbben, bujdosásában kelt és így időrend szerint végűl

lett volna ismertetendő: tárgyrokonságnál fogva — minthogy épen fiáról volt szó, — kapcsoltuk a szepesvári levélhez.

Most még egy munkájáról kell szólanunk.

VI.

1710. vége felé Rákóczi ügye tudvalevőleg, az országban rémitően pusztított pestis és szerencsétlen hadi események következtében, rohamos hanyatlásnak indult. A fejedelem, Forgáchnak négy évi raboskodását megelégtelvén, Bercsényi tanácsára, — ki unokatestvérének szabadulását már rég előkészíté, — november 16-án megajándékozta az oly régóta sóvárgott szabadsággal az immár őszinte bűnbánó szegény Simon urat;¹⁾ s megengedé neki, hogy a kilátásba helyezett orosz segédhadak sürgetése végett személyesen a czárhoz induló Bercsényinek visszaérkezését akár idehaza várja be, — akár pedig Esterházy Antal, Csáky Mihály, Petrőczy István, Vay Ádám, Ráday Pál, Teleky Mihály, Hellenbach, Radvánszky, Keczer, a Perényiek és más urak példáját követve, Lengyelországba vonúlhasson családjával, nagyobb biztosságért.

¹⁾ Forgách maga, sajátkezűleg írja szabadulása ügyében 1710. őszszel Bercsényi által a fejedelemhez benyújtatott emlékiratában ezeket: Őt — a rabot — lelkiismerete „semmi rossz szándikrúl, annálinkább cselekedetrül“ nem vádolja; de „ellenben törődelmes szívvel megvallja, hogy az nímet nemzet között imbibált intemperanter és impetuosa szabad beszídivel fecit malum, quod noluit, quod voluit bonum, non fecit; irreflexe az üdűnek mívoltához szólván: tehetett és okozhatott nagy scandalumot az országban. Melyre nézve nemcsak az eddigvaló büntetist meg nem veti: de háladó szívvel veszi. megvallván azt, hogy az ilyen scandalosus szavak az processusát igen aggraválhatták volna, ultra suam priorem opinionem.“ (Gr. Forgách-levéltár.)

Forgách ezt az utóbbit: a kibujdosást választá. Nem is lehetett egyebet tennie; József császár életében az ő útjai az Austriai Ház hűsége alá való visszatérésre el valának zárva.

Kiköltözék tehát nejével és fiával Lengyelországba. Nagy kísérettel, öreg podgyászszal ment: egy csomó régi szolgáját, paripáit, hintait, rakott társzekereit, családi irományait és tömérdek arany-ezüst, drágaköves, gyöngyös portékát vitt magával. (Ezeknek számos lajstroma, iratai között.) Lengyelországban csakhamar megismerkedvén a hős Sobiesky III. János király fiával Constantin herczeggel, — ez megkedvelé az élénk szellemű, katonás és lovagias magyar főurat, oltalma alá vette, s szamokleski, majd zułkwai jószágán szállást adott a bujdosónak.

Ezen közben odahaza váltakoztak kardcsattogás és békealkudozások. Már 1711. april hava java járta, — s az ígért orosz segély mind késik vala. A svéd király és bécsi udvar, — ez, hogy a Rákóczihoz hajló Péter czárt másutt foglalja el, amaz, hogy önnön desperált ügyein segítsen, — háborúra ingerlék a törököt az orosz ellen, s a muszka hadak Munkács helyett a Pruth és Neszter felé nyomultak. A szathmári béketanácskozás pedig folyt.

Egyszerre érkezik Bécsből Pálffyhoz a tudósítás, hogy József császár hirtelen meghalt. A bán és Károlyi gróf, hogy a legsikeresebb folyamatnak indúlt béketárgyalások meg ne zavartassanak: eltitkolák a hírt és sürgetve hajták a tárgyalásokat a befejezésre. Azonban Rákóczi és a mellette lévő urak Lengyelországban, b. Urbick bécsi orosz követ futárjától megtudták a halálesetet.

Forgách helyzete e váratlanúl jött hírrel egyszerre

megváltozék: József császár nem él vala többé, — az ő útjai hazájába megnyíltak. Legalább Simon úr így hívé; és noha csak az imént még ő tanácsolá Bercsényivel a fejedelemnek, hogy a gyanús híúségű Károlyi Sándort fogassa el: most már maga is átesapott a békepártiak táborába. A változott helyzet fölötti gondolatait papírra vetette, s 1711. april végén vagy május elején, Lengyelországban egy politikai röpiratot írt, ilyen czímmel:

„Occasio et Necessitas

Optimi Consiliarij.

Az

Veszélyes zúrzavarban

Habozó Magyar Elmének

Tusakodása.“

A könyvecske rendszeresen, logicával van írva. Számba veszi, sorra veszi a körülményeket, s ítél az eshetőségek fölött. Három részből áll; az elsőnek címe: „Ex occasione.“ Ebben legelőször is a lengyel földre menekültek szempontjából fölveti a kérdést: vajjon a „Szathmártt összevegyült magyaroknak ígirt punctumok és az által az egész confoederátus magyaroknak megígirt országunk törvényeinek megtartása“ nyújt-e elég biztosítékot arra, hogy az emigratio visszatérjen a hazába és e pontok elfogadásához járúljon? Továbbá, mivel „az császár Josephus halálával minden országos, ellene való panaszok véget érven, és az haza törvénye szerint az (új) királynak koronázatjáig az palatinusra szállván az gubernium“ s őt illetvén a viszályok lecsendesítése: nem azt kívánja-e „az ország törvényeihez hittel kötelezett engedelmesség,“ hogy minden hazafi, „az egész magyar nemzet“ elismerje a nádorispán kormányát, és majd az összehivandó ország-

gyűlésen adassanak be, gyökeres megorvoslás végett, az ott egyértelműen megállapítandó sérelmek, a koronázás előtt? Ez pedig „annál nagyobb okkal“ állítható: mert „a leteendő hitnek formulája is nemhogy praejudicálna a szabadság megtartásának, — sőt azt megerősíti,“ mivelhogy csakis az ország jogait épségben fenntartandó felsőbbbségnek tétetnék le a hit. Melynek letételéig „senki sana mente nem kívánhatja,“ hogy a nádor kormányzata alá bevételődjék. „Nam moderata praecautio nunquam praejudicare potest.“

Ilymódon okoskodik Forgách; lám, József halálával, hogy megszűnt nála egyszerre az az engesztelhetetlen ónodi álláspont! Igaz, hogy a királyválasztásról vagyis koronázatról tett említésében egy szóval sem sejteti Károly főherceget: de alig kétkedhetünk, hogy ő kívülé mást nem ért.

Ezután következik a második rész: „Ex necessitate.“ Itt főleg az orosz segélyről és általában az idegen hatalmi beavatkozás üdvös, hasznos, avagy czéltalan voltáról értekeznek. — A török hadizenet elhárítására ez időtájt Rákóczi, Beresényi s a Lengyelországban lévő francia diplomatai ügyvivők a czárnál és ministereinél s úgy Konstantinápolyban is minden lehető erőfeszítést megtettek. Dolgoroucký, Golowkín húztak a magyarokhoz s nagy barátságban állnak vala Beresényi gróffal, ép úgy, mint maga urok Péter czár Rákóczi fejedelemmel, a ki iránt a hatalmas uralkodó őszinte rokonszenvet, s a vele lévő magyarok iránt részvétet, — ellenben a bécsi udvarral szemben, az ellenében elkövetett többszöri sértésekért, gyűlöletet táplált. Belégyezett tehát a Rákóczi ajánlotta módba: megvesztegetni a pénz-sóvár török ministereket, s e célból váltókat adott a fejedelem követe: Pápay

János kezére. Pápay a legjobb kilátással indult meg, s Rákóczi és Beresényi azt hívék: tekintélyes orosz sereg élén fognak mihamarabb visszatérhetni és a cs. hadakat az országból Bécs alá kergetni.

Így állanak a dolgok, — még akkor Pápay titkos missiója a moldvai vajda gyanakvása miatt nem hiúsult vala meg, midőn Forgách röpiratát írta. És ő mégis nem bízott az orosz hadi segélyben, a török háborút már bizonyosnak tartotta, s élesen, realisan ítelt. Külső segítséghez emberi mód szerint nem bízhatunk, — írja, — „mert az czár occupatus az törökkel, s akármely részre forduljon neki az szerencse:“ ha jóra s győz, — hadjáratát folytatni, győzelmeit kizsákmányolni fogja; ha viszont balra: akkor magától megbomlik a reménység. A többi állam pedig még hadakozik egymás közt, — mástól az egy czáron kívül nincs várunk segítséget. De továbbá, „az szükség oly nagy már is a magyarok között, hogy már-már élehetlenné lesznek.“ És ha szintén a czár adna is, „az mint hirdetik, valami segítséget az táplálásra“ a bujdosóknak: vajjon mi véggel és mi formán? pensio, fizetés, vagy más nevezet alatt-e? Ezt „jól köll, írva megtudni; mert non bene pro toto libertas venditur auro.“ S hogyha szánakozásból tesz is a czár valamit a magyarok eltartására: „ád-e annyit, hogy mind az bujdosó Méltóságoknak s mind más rendbélieknek pro victu et amictu, magoknak, cselédjeknek elegendő legyen? Mert non solo pane vivit homo; étel-ital mellett ruházat és pénz is kívántatik.“

Ám, ha volna is mivel élni: „itt, ezen nagy háború és zúrzavar alá vettetett és óránként várható változásokban, ebben az Lengyelországban megmaradhatni-e valahol cselédestül bátorságosan?“ Várba szorúlni nagy

dolog idegen országban, s annálinkább csoportban is lenni a magyaroknak nagy bátortalanság: mert annál több szem fog beléjük ütközni, és egyszerre elvesztheti a szerencsétlenség mindnyájokat első változás alkalmával, minthogy nekik, mint a czár szövetségeseinek, „az német, svéd és török egyaránt ellenségek.”

Végre, a mi a czár újabb közbenjárását, mediator-ságát nézi a bécsi udvarnál: jól tudjuk a múltból, hogy azt, midőn Urbick által felajánlotta is, — még csak meghallgatni sem akarták Bécsben; sőt a saját szövetséges-társaiknak: az angol és hollandi államoknak ismételt közvetítő javaslatait is félrevetették. Mert a bécsi udvar „egyáltalában csak megátalkodott abban, hogy harmadikat ezen magyarországi villongásban nem akar admittálni, hanem a mire megyen is: idegen intermediator nélkül cselekszik.” Annálinkább vissza fogja tehát most vetni a csak simplex (nem fegyveres) interpositiókat.

Azért a külső hatalmasságok közbenjárásától egyebet nem várhatni, mint hogy a bécsi udvar „megharaguván azokra, az kik az ország törvényétől ellépven, idegen intermediatort keresnek: azok in perpetuum számkivettetni fognak. És így az bujdosók az sok tétova habozó reménség alatt, magokat és maradékokat minden örökeiknek elvesztésével nem fogják-e örökösen nagy romlásra juttatni, irrecuperabiliter? s utóljára is, orca pirúlással pedig, csak ad gratiam vitae nem fognak-é az nagy szükség miatt és ex desperatione szorúlni?”

Íme, ilyen sötétnek, még a bekövetkezett szomorú jövődönél is sötétebbnek látta a helyzetet Simon úr.

Mindezek ellenében mit vél tehát követendőnek? kifejtí röpiratának harmadik részében, melynek czíme: *Consilium*, jeligéje: „*Respice praeterita, aspice praesentia, prospice futura.*“ Herodot Lib. VII. És „*Svadeo tibi bene deliberare, in quo maximum est lucrum; nam etiamsi aliter accidat: nihilominus tamen bene consultum est, et superavit fortuna consilium.*“

Ilyen böles mottók és jeles aranymondatok idézése után fog hozzá Forgách két fő „*consideratio*“ fölvetéséből és megoldásából álló okoskodásához, melyet csak rövid kivonatban adunk.

Első *consideratiója*: Vajjon nincs-e nagyobb biztosíték a közvetítők által nyújtott úgynevezett gvarantiánál? Ez — úgymond — a legrosszabb orvosság; mert kényszerített barátság egy ellenség helyett kettőt csinál. S minő barátod lehet az, a ki irántad mutatott hűségét nem a saját lelkéből meríti, hanem csak egy harmadiknak félelméért becsúl meg? Viszont, mennyi példát mutat fel a történelem arra, hogy két hadakozó fél közé csak azért furakodott békéltető gyanánt egy harmadik, — kinek különben, mint merőben idegennek, semmi köze nem volt a dologhoz, — hogy azután, a közvetítés ürügye alatt beléárthassa magát az illető állam ügyeibe? Sokan keresnek közbenjárás színe alatt beavatkozási utat s módot, és lesznek előbb „*irritatores, deinde vindicatores, ac postremo rerum usurpatores.*“ Szerző boldogtalannak tartja az oly barátságot, mely idegen véleményről, ítéltről válik függővé. Önnönmagunk között keressünk hát biztosítékot; mert balgatagság fölebb becsúlni azt, a ki kezességet vállal: mint azt, a ki velünk a kötést megtartja. Idegen ígéreteknél többre kell tartanunk a magunk állandóságát; és a béke által nyújtandó valódi

biztosságot a saját híúságtinktól, nem pedig kezesektől, gvaransoktól kell várnunk.

Ezen elvekből kifolyólag aztán a második és utolsó „consideratio“-ban azt bizonyítgatja, hogy a megkötendő béke pontjait czélszerűbb eskü-letétellel, mint közvetítői kezességvállalásával megerősíteni. („Melius esset iuramenti sacramento, quam fidejussione mediatorum articulus pacis assecurare.“) A ki ugyanis valamely idegen hatalom által biztosított béke ellen vét: az csak az illető jótállót sérti, — ellenben a ki az esküvel pecsételt békekötést bontja föl, — az magát az Úr-Istent csalja meg. Ez utóbbi mégis súlyosabb vétek; tehát nagyobb garancia rejlik az esküben. Különben is, a ki arra tesz hitet, a mivel jog szerint tartozik, — nyugodt lélekkel megállhatja és nem kell félnie; arra esküdni pedig, a mivel nem tartoznék? becsületes, jámbor azt nem teszi. Hogy tehát az ígéretek megtartásában megnyugodhassatok: bízzatok önnönmagatokban, s még inkább, mint az esküben.

E röpirat, mint látjuk, tökéletesen a Károlyi Sándor szathmári álláspontját osztja; legfőlebb a „nádori kormányzat alá való egységes visszatérés“ jöhetne kérdésbe, miután tudvalevőleg a szathmári béke ezt nem hangsúlyozta, — lévén Esterházy Pál hg. csak olyan árnyék-palatinus. Mindazáltal, rendes körülmények közt, és ha a szathmári pacificatiót a Confoederatio feje, ennek helytartója s a senatus is aláírja: tagadhatatlanul ez lett volna egyelőre a teendő, legalább formászerűleg.

Forgách, a mint nem csinált titkot papírra tett véleményéből: valószínű, hogy ezt a senatusnak Lengyelországban tartott valamelyik ülésén is előadá. Terjesztette-e röpiratát a bujdosók között? positiv adatunk

nincs reá, de mégis azt hisszük, hogy igen; mert saját nehézolvasatú és elég rút írásával ezúttal meg nem elégedvén, fogalmazatát szépen letisztáztatta és könnyen forgatható nyolezadrétű könyvecskébe iratta. Gyaníthatólag ily könyvecskét több példányban is készíttetett, barátai s a bujdosásban társai számára.

S csodálatos, az ebben másoknak adott jó tanácsot maga mégsem követte; nem fogadá el a szathmári békét, pedig tudvalevően ez senkire nézve kivételt nem tőn, sőt még három heti időhaladékokat biztosít vala különösen a fejedelem s Lengyelországba távozott hívei számára, hová a békeokmányt utánok küldötték, kérve kérvén hozzájárulásukat és visszatérésöket.

Hogy Rákóczi és Beresényi e pontokat el nem fogadták: annak politikai s lélektani nagy okai vannak; de, hogy Forgách nem sietett azonnal bejöni? az alig érthető. Tudjuk, hogy Rákóczi senkit vissza nem tartott maga mellett, mindenkit készséggel feloldván hűségesküje alól, visszabocsátá a hazába; tanúsítja Ráday, Petróczy, Hellenbach, Keczer, Radvánszky, Nedeczky, az erdélyi tanácsurak és annyi mások példája. Sőt voltak, mint a nemes testőrség ifjai, kiket szintén kéretlenül fölmentett, de a kik sírva esedezének a nagy férfiú előtt: ne űzze el őket magától, — készek érette hazátlanúl bujdosni, ha kell nyomorogni, — csak vele maradhassanak!

Forgáchot sem volt oka tartóztatni; és Simon úr, noha Károlyival, b. Löffelholtz es. altábornagygyal stb. leveleket váltott, mégis tovább várta a fejleményeket; el engedé a visszatérési határidőt, el Munkács capitulációját is múlni, a nélkül, hogy hazájába tért volna. Igaz, hogy ez időben folytanak legélénkebben a tárgyalások az orosz hadi segély iránt a czár és Rákóczi közt

személyesen, s úgy Bercsényi és az orosz miniszterek közt; és a török lecsillapítása s ez esetben a Bécs ellen rendkívül ingerült czár által nyújtandó hatalmas katonai segély szövetségesének: az erdélyi fejedelemnek, — ekkor valószínűbbnek látszott, mint valaha. Gyanítható tehát, hogy ily biztató körülmények közt Forgáchnál is győzött vérmes véralkata a hideg számítás felett.

A czárnak azonban indulnia kellett a Bender felől fenyegető török had és svéd király ellen, — s a magyar emigráció reményszálai hovatovább foszladozni, tűnedezni kezdének. Ekkor Forgách, — nem fogadván el a nekik Ukrajnában tetemes földbirtokokat kínáló czár ajánlatát, sőt erről gr. Esterházy Antalt és Csáky Mihályt is lebeszélvén, — ismét lépéseket tőn otthon s egyszersmind b. Tiepolt cs. követnél a varsói udvarnál, hazatérhetése végett. Elfogadta volna már a szathmári pontokat!

Későn volt: jószágain már felosztozának. Ugyanis a hosszú háború alatt javaikban tömérdek kárt vallott labancz mágnások és a kapzsi német cs. miniszterek s tábornokok, roppantúl rá valának éhezve Rákóczi fejedelem és a vele kibujdosott magyar urak birtokaira, a miért érdekükben állt meggátolni visszatérésöket. Forgách után pedig maradt mit elkobozni s eladományozni; Simon úr dúsgazdag mágnás volt: a mesés gazdagságú Rákóczi után ő vala az összes emigránsok közt a legdúsabb, — értékei fölülhaladák a Bercsényiét is: pedig Miklós úr Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt, Temetvényt, Brunóczot, Enyiczket s részben Homonnát és Varannót hagyta itt. Forgách egészen bírta volt a nagy jövedelmű galgóczi, ghymeszi, nagy-tapolcsányi, tavarnoki és komjáthi uradalmakat Nyitrában; továbbá részben bírta

Gácsot és egy csomó más jószágot Nógrádban, Hevesben; Borsodban Rudabányát, Abaújban Szalánczot, Mosonyban Rajkát, etc. S szerencsétlenségére, e dús birtokokkal az udvarnál nagy befolyással bíró főurak jutalmaztattak meg : gr. Erdődy György országbíró, gr. Wratislaw cseh cancellár, gr. Zinzendorf minister, stb.

Ezek aztán módot találának, hogy a dús főúr ne kaphasson amnyستیát; érdekükben állá, mert megszűnének a gazdag adományok. Forgách kivált 1713. és 14-ben sűrűen ír vala amnyستیáltatása végett a hazába; gr. Károlyi Sándorhoz s általa gr. Pálffy Miklóshoz és Jánoshoz, gr. Koháry Istvánhoz, gr. Illésházy Miklóshoz, gr. Schlick Leopold tábornagyhoz a Hoffkriegsrath elnökéhez, régi vezértársához, — és Miller Boldizsárhoz III. Károly udv. papjához fordul ez ügyben közbenjárásért leveleivel. Ír Tiepolt bárónak; sőt közvetlenül magához az uralkodóhoz és a Pozsonyban 1712—1715. gyűlésezett országos rendekhez is intéz ismételt folyamodványokat. Czélravigőnek gondolá ez irataiban Rákócziótól reá mért négy évi fogságát úgy tüntetni fel, mintha ő azt a Habsburg-házhoz való hűségéért szenvedte volna.....

Mind hiába; Wratislaw, Erdődy, Zinzendorf mindig meg tudták gátolni amnyستیáltatását. Uradalmai zárták el az utat hazájába szegény Simon úr előtt. Pusztá kegyelemre ugyan, jószágai bírása nélkül, bármikor megengedettett, sőt tán jó szemmel is láttatott volna visszatérése : de így meg ő nem akar vala jőni.

Végre 1716-ban a török háború Austria ellen kitörvén : Forgáchnak a többi bujdosókkal alapos kilátásai támadának fegyverrel kezében térhetni vissza a hazába. Valóban, a porta maga köré gyűjté az emigránsokat,

pénzzel dúsan ellátta és hadjáratra bízta őket. A nádor-fejérvári vereség és a rákövetkezett passaroviezi béke azonban (1718.) e reményeket tönkre tette. A bujdosók Jenikőbe, majd Rodostóba költöztek.

Forgách nyughatatlan lelke nem soká állhatta ki Rodostó esendjét. Fölkészüle, hogy visszamegy Lengyelországba. A bujdosók illetlennek ítélték, hogy nem akar együtt élni a többivel, s okát találgaták. Mikes Kelemen úgy vélekedék: talán azért költözik el Forgách úr, mert nem tud meglakni egy városban Beresényivel? — kivel személyileg gyűlölködött.

Mi más okát keressük. Simon úr még mindig nem tőn le a reményről, hogy elvégre is amnystiáltatni fog. Bízott nagy ismeretségei s családi összeköttetéseiben. Ezért kívánt közelebb lenni. A *pragmatica sanctio*t megelőző s követő évben, 1722. és 1724-ben Ilyvórúl és Zulkwáról megújítja levelezéseit Károlyi Sándorral, Pálffy Miklóssal, Jánossal és testvérbátyja Forgách Ádám fiaival. Hiába, — újból csalódnia kelle; azok az elhagyott dús uradalmak mindörökre elrekeszték útját.

S miután szerető nejét már jóval előbb elveszté, tivornyázó, daczos, léha fiával Zsigmonddal pedig örökké csak bajoskodik vala, — végre lélekben és testben megtörve, hosszú betegség után elhunyt 1730-ban, lengyel földön, zulkwai bujdosó tanyáján.

Tíz év múlva, elzüllött életű fia is követé őt a sírba; unokaöccse 1740-ben Darvas Pált küldik ki, hogy a néhai nagybátyjok által magával vitt drágaságokat és értékes vagy emlékezetes családi iratokat nyomozza föl. Ezek már akkor lemergi zsidóknál valának, Zsigmond úrfitól zálogba vetve. Kiváltották, s úgy kerülének vissza, történetirodalmunk nem kis hasznára.

*

*

*

E fõntebbiekben véltük ismertethetni Rákóczi híres tábornagyát — a szép képzettségű, az élénk, de nyughatatlan szellemű fõurat — mint író-t. Katonai mûködésérõl kötetet lehetne s kell is írni jövõre: mert számára fontos szerep jutott. Ehhez mérten írói munkássága csak igen másodrendű, csekélyes, — de mindazáltal méltó arra, hogy róla mint a toll emberérõl is megemlékezzünk. Mivel pedig gr. Forgách Simonról úgy, mint író-ról, még eddigelé nem volt szó: azért akartuk õt mi, mint ilyen-t bemutatni s benne a szathmári béke elõtti kort egy magyar politikai, katonai és erkölcstani íróval gazdagítani.

V.

MAGYAR KATONAI IRODALOM

A XVIII-^{IK} SZÁZAD ELEJÉN.

I.

Katonai irodalom a múlt század elején, magyar nyelven? Tehát volt ilyen? — fogják sokan kétkedve kérdezni. Igenis, volt, és pedig sokkal gazdagabb, mint egyelőre csak képzelniénk is; azonban az idők viharai legázolták és eltemették.

Támaszszuk fel halottaiból, legalább emlékeztét! . . . .

Nemzeti irodalmunk története, most már — a halhatatlan Toldy Ferencz óta — élénken cultivált tudomány. Ebből minden középiskolát végzett egyén előtt tudva van: mily gazdag, mily sokoldalú virágzásnak örvendett a magyar nemzeti irodalom a XVII-ik században, egész a szathmári békéig (1711.), úgy, hogy az akkori európai irodalmaknak — a legelső nemzetekéinek is — általában színvonalán állott, s velők majdnem egyenlípést tart vala.

Az akkori idők szelleme szerint, nemzeti nyelveken és így magyarul is, leginkább a hit- és történettudomány s a költészet műveltetett, az exact tudományok kevésbbé. Azonban kisebb-nagyobb mérvben ezek is megszólaltak nemzeti nyelvünkön.

Ily körülmények között, oly harezias szellemű nemzetnél, mint a magyar, természetszerűleg a hadtudománynak, a katonai irodalomnak is útát kellett törni anyanyelvünkön a nemzet lelkéhez. Úgy lőn. Már a XVII-ik század első éveiben a Bocskay-féle nemzeti hadsereg számára magyar nyelvű hadi szabályzatok szerkesztettek; hasonlókkal bírtanak vala Bethlen Gábor, a két Rákóczi György és Thököly Imre hadseregei, sőt a nádorok bandériumai, s végbeli főkapitányok csapatai is.¹⁾ Azonban mind e szabályzatok éppen nem voltak kimerítőek, s inkább csak a fegyelmi eljárást, tábori rendtartást tartalmazták, avagy egyes esetekre szóló utasításokból állottak; és a mi fő: ki nyomtatva nem lévén, közkézen nem igen forogtak s igen csekély elterjedést nyertek. A táborokon csak úgy olvastattak föl.

Közben a magyar hadtudományi irodalom váratlan lendületet kapott, az ép oly genialis költő, mint hadvezér, gr. Zrínyi Miklós bán katonai munkáival. Ezek részint tankönyvszerűek, mint a „Vitéz Hadnagy,“ „Tábori kis Tracta,“ melyek igen jó szolgálatot voltak teendők a magyar tisztek katonai képeztetésére nézve; részint pedig nagyszabású, magasb felfogású politico-hadszervezeti dolgozatok, mint a híres „Nebántsd a magyart!“ (másként: „Török áfium ellen való orvosság.“ Mily genialitás, mily lángoló hazaszeretet, mily igazi katonai szellem, mennyi erő nyilatkozik e műben, s mily velős, nyomós, tüzes magyarsággal van írva! . . . . Valójában, még ma, több mint

¹⁾ L. pl. hg. Esterházy Pál nádor 1682—83-iki tábori szabályzatait „Az 1683-iki táborozás történetéhez“ című akadémiai értekezésem mellékleteiül kiadva. (Budapest, 1883. M. T. Akad. Értekezések.)

kétszáz év múlva is, nem kevés tanúlással s érdekekkel olvashatják Zrínyi e monumentális művét pl. a honvédségnek hazafias és művelt szellemű tisztjei. A gyakran előforduló latin kifejezések és idézetek ne riaszszák vissza az olvasót: ez az akkori idők irodalmi divata vala; a XVII. és XVIII-ik századi német munkák is — kivált a katonaiak — hemzsegnek ilyenektől. Ellenben maga a magyar irály Zrínyinél oly tösgyökeres, zöngzetes, erőteljes, hogy stylisticai szempontból is méltó a tanulmányozásra.

Zrínyi Miklós e munkáját testvére gr. Zrínyi Péter bán unokájának, a nagynevű nemzeti hős II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik vitéz tábornoka: gr. Forgách Simon nyomatta ki először, 1705-ben, lelkes előszóval ellátva, és a katonai kiképeztetést s fegyelmet hadseregeiben minden áron meggyökereztetni kívánó fejedelemnek ajánlva.

Gr. Forgách ugyanis gyermekkorától kezdve a cs. kir. hadseregben növekedett, ott egész a tábornokságig vitte, s mint ilyen jött volt át 1704-ben, zsengekori játszótársának I. József, ekkor római király s később császárnak politikai titkos megbízásából és egyetértésével, Rákóczihoz.

Forgách át meg át volt hatva a gyermekkora óta magába szítt katonai szellemtől, s hivatásának tekinté Rákóczi hadseregében a katonai fegyelmet és rendes hadi képzettséget megszilárdítani. Ez a hőslélkü s mindenekfölött rendszerető fejedelemnek is, mint mondók, főtörekvése volt, — csak hogy nem ment oly könnyen, számtalan akadályba ütközött, s főként az eleinte tisztán néphadból alakult, következőleg nagyobb részben szilaj, zabolátlan, szabadszájú elemekből álló kurucz hadsereg féket, szigort tűrni nem szokott, tűrni nem akaró szelle-

mén törött meg. Ehhez járult még a nemzeti gyűlölség minden idegen — bármily hasznos — módszer és rendszabály ellenében, mely nem kevésbé nyilatkozott a fejedelem által éppen a jó hadi fegyelem és kiképeztetés céljából az országba édesgetett nagyszámú francia, német, svéd tisztek ellen is.

Az idegen tiszteket a magyar hadak vonakodtak megtűrni; s elvégre nem maradt egyéb hátra, mint ezeknek vezénylete alatt francia vagy német módra szervezett, önálló rendes ezredek alakítani a meglehetősen számban rendelkezésre állott német, francia, svéd, lengyel, cseh nemzetiségű régi katonákból. Ezek közül a németek s csehek, a császár seregéből hadjáratokban és kiostromlott vagy kiéheztetett várakban foglyúl esett s Rákóczi hűségére állott több ezerre menő katonák valának; a francziákat a fejedelem pártfogoló szövetségese XIV. Lajos király küldé; a svédek XII. Károly hadai közül szívárogtak ide, a lengyelek pedig a Rákóczihoz barátságos érzelmű lengyel országnagyok segítségével hazájokban toborztattak.

Ezen idegen hadak némely könnyebben fékezhető s kevésbbé szilaj-szellemű hazai elemekkel is (pl. sepe-siekkal és sárosiakkal, bányavárosiakkal, stb.) szaporítottattak, s a többiektől megkülönböztetésül „reguláris” ezredeknek neveztettek; míg a sereg nagyobb része az ú. n. „mezei hadak”-ból áll vala.

A reguláris ezredek külön hadtestet képezének, előbb gr. Forgách Simon, később gr. Esterházy Antal — egykori császári ezredes — parancsnoksága alatt. Sőt a fejedelemnek válogatott magyarságból s részben beregi oroszokból álló udvari ezredei is ezek mintájára, reguláris módra alakítottak át; majd lassanként ezek után, s az idegen elemek gyérültével, több egészen magyar

ezred készséggel „reguláris” lón, (a lovas karabélyos és némely gyalog-ezredek), — miután a képzettség és fegyelem előnyeit elvégre, az eleintén oly nyakas, zabolátlan magyar katonai elem is be kezdé látni. Legkésőbbben (vagy voltaképp sohasem) tudott kibékülni az „idegen” szellemmel — vagyis katonai szigorú renddel — a jó lovas, de csupa véresszájú, zsákmányon kapdosó tiszaháti szabad-legényekből álló Károlyi Sándor-féle hadtest.

Azonban Rákóczi, a valódi katonai szellemet hadseregében mindinkább megszilárdítandó: magyar és latin nyelven rendszeres hadi szabályzatokat dolgoztatott ki, s azokat eleintén saját vezérlő-fejedelmi hatalmával, később pedig — kivált a magyar elemnél még nagyobb és gyökeresebb tekintély nyerése végett — országgyűlésileg megerősítetvé, törvényerőre emeltetvé, s az összes, úgy az udvari, reguláris, mint a mezei hadakra egyaránt kötelező hatályúvá tevő. És ezzel igen nevezetes lépés történt a XVIII-ik századi magyar nemzeti haderőnek az egykori néphadból valódi szervezett és rendesen fegyelmezett hadsereggé alakítására.

Adattak ugyan már ki, mindjárt a háború kezdetétől 1703-tól fogva egyes rövidebb foglalatú szabályzatok („edictumok”) magyar nyelven a hadak számára: azonban ezek — mint a korábbi Bocskay vagy Bethlen-félek — inkább csak a tábori rendtartásra, a tisztii függelékértések eseteire, továbbá a lázongások, erőszakos házfölverés, rablás, zsákmányolás, dorbézolás, céltalan lövöldözések és egyéb kihágások meggátolására szorítkoztanak. Ilyen vala például a fejedelem duna-ordasi táborából 1704. május 14-ikén kibocsátott „Edictum.” Ez, a hadi törvényszékek tagjainak és hadi bírának zsinórmértékül szolgálendő 21 rövid

pontban foglalja össze a kurucok táboraiiban gyakorlott katonai büntető eljárást.

Az első magyar, rendszeresen kidolgozott „Általános Katonai Szabályzat” az 1707-ik év elején készítettett, a gr. Bercsényi Miklós fejedelmi helytartó és fővezér (generalissimus) elnöklete alatt Besztercebányán összeült katonai bizottság által. Tollvivő Kajaly Pál főhadi-bíró volt. A tüzetes és terjedelmes dolgozat tulajdonkép két külön munkából áll; az egyik az általános hadiszabályokat és fizetési táblázatokat tartalmazza latin és magyar, — a másik a hadi törvényeket csupán magyar nyelven.

Mindakettő az 1707. május 1-jére az ónodi mezőre hirdetett országgyűlés elé terjesztetvén a fejedelem által, — ott ismét beható bizottsági, majd összes ülési tárgyalás alá vétetett, tetemes változásokon ment keresztül, mígnem végre teljes szövege szerint megállapíttatván, az országos rendek által törvényerőre emeltetett és kinyomatása elrendeltetett.

A fejedelmi jóváhagyást 1707. július 5-én nyerte el, és azonnal sajtó alá adatván, a lőcsei akkor híres Bréwer-féle nyomdában, Berthóty Ferencz kassai altábornok felügyelete alatt kinyomatott, 2000 példányban. E nyomott példányok közül a szolgálati vagy hivatalos használatra szántak mindegyikét a fejedelem saját aláírásával s pecsétével erősíté meg, és a központi hatóságokon (a fejedelmi és fővezéri cancellária, a főhadi bíróság és főhadi biztosság, főszállásmesteri hivatal, főhadipénztár, az országos közgazdasági tanács, stb.) kívül egy-egy ily példány küldetett minden tábornoknak, dandárnoknak, minden egyes ezred és műszaki csapat törzskarának, úgy minden várőrségnek.

Mindezek kötelesek valának magokat szorosan e

szabályzathoz, illetőleg törvényezikkekhez tartani, s azok szerint járni el alárendeltjeik és a hatóságok irányában; — sőt, a mennyiben e reglement-k szabványai (pl. a katonai beszállásolás rendével és a kihágások által okozott károk megtérítésével stb.) a polgáriak jogkörét is érinték: annyiban a vármegyei és városi törvényhatóságok közegei is kötelezőleg érvényben tartani tartoztak azokat, az ónodi országos végzemény erejénél fogva. Úgy, hogy ettől kezdve a „Hadi Regulamentum“-ra, mint irányadó tekintélyre, számtalan hivatkozást találunk.

És bár ezen hadi szabályzat ily általános érvényben s országos — úgy katonai mint polgári — használatban áll vala éveken át, és noha igen számos példányban nyomatott: mindazáltal ma már az ily példányok, főként a fejedelem sajátkezű aláírásával s pecsétével megerősítettek, fölötte ritkák, s alig néhány országos főkönyvtárban találhatók.

E nagy ritkaság okát a szathmári békekötés után bekövetkezett idők szelleme fejti meg: midőn a kibujdosott Rákóczi nevét még említeni is tilos vala, nem-hogy manifestumait, hadi szabványait tartogatni. Innét, a legtöbb példány, a mely a hosszú harcok viszonyosságai után még fennmaradt, bizonyára az üldöztetés előli félelemnek esett áldozatul. Csak kevesen akadtak, a kik a rejtegetett kincset, unokáik számára kegyelelesen megőrizték.

Én 1866-ban voltam szerencsés, Vas vármegyében, azon (ma is egészen ép) példánynak birtokába jutni, mely egykor a dunántúli hadtest egyik vitéz dandárnokának Kisfaludy Györgynek tulajdona volt, a nevezett főhaditiszt egyik utódának szíves ajándékából. E példányon Rákóczi s. k. aláírása, nagy címerpecsége és

Aszalay Ferencz udvari hadi titkár ellenjegyzése látható. A sajtóhibák téntával gondosan kijavítvák. Még a régi børsarkos, aranyozott kötés is megvan.

Ez a hadi czikkelyeket tartalmazó kötet; a másik rész, az általános katonai szabályzat, egyszerű, aláíratlan nyomtatvány-példányban áll rendelkezésemre.

Mindenekelőtt lássuk az utóbbit, mint a melynek ismerete a múlt századi nemzeti hadsereg egész szervezetére világot derít.

*   *

A mű czíme: „Regulamentum Universale,“ (Általános Szabályzat.) Elöl a latin, utána, vagyis inkább vele párhuzamos hasábokon a magyar szöveg áll. Amaz főleg az idegen nemzetbeli tisztek, emez a honn-szülottek által használtatott. Az egész, a fejedelem mint legfőbb hadúr nevében van kiadva; s a mi az általunk kizárólag tekintetre méltatott magyar szöveget illeti: annak irálya határozott, erőteljes, igazi ódon magyaros zamatú, ámbár olykor latin műkifejezésekkel tarkázott, azon kor divata szerint. Vannak azonban oly eredeti magyar katonai műszavai is, melyek az illető fogalomnak teljesen megfelelnek és különféle változatokban is nagyon jól alkalmazhatók; s ugyanazért, katonai irányunk gazdagítására, jelen honvédintézményünk szervezési idejében e sorok írója által — a ki akkori hivatalos minőségében a magyar katonai irodalom s műszavak megállapításának egyik csekély tényezője vala, — méltó tekintetbe vétettek és fölelevenítetttek.

A szabályzat hivatalos jellegű bevezetése ez:

„Mi második Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből a római szent birodalomnak s Erdélyországának

fejedelme, Magyarország részeinek ura és székelyek főispánja, a szabadságért öszveszövetkezett Magyarország-nak vezérlő-fejedelme, munkácsi és makoviczai herczeg, Sáros vármegyének örökös főispánja, és Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak örökös ura, etc. Adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik, nevezet szerint pedig azon öszveszövetkezett Magyarország főgenerálisának (Bercsényi gróf), generális-marschallusinknak, azok vicéinek (helytartóinak; altábornagy), generális-strázsa-mestereinknek (vezérőrnagy), mezei (tábori) harcrendelő s vigyázó brigadérosinknak (dandárnok), fő- és vice ezeres-kapitányinknak (ezredes, alezredes), Isten kegyelméből fegyverünk által megvétetett várakbéli commendánsinknak, hadnagyinknak (százados értelemben), s egyéb minden rendben s karban helyheztetett tiszteinknek, hadainknak, nemkülönben nemes vármegyéknek, szabad királyi városoknak, s egyéb akármi renden lévő híveinknek közönségesen.“

Következik egy hosszabb bevezető fejtegetés a jó hadi rendtartás szükséges voltáról, „meg akarván esmér tetni a világgal, hogy az eszeveszett s tébolygó egyenetlen rendetlenség közé nem járúl az Istennek segéllő lelke.“ Hivatkozik Nagy Sándor és Julius Caesar világ-hírű példáira: mily örökemlékezetű dolgokat vittek azok végbe a szoros hadi fegyelem és jó rendtartással! Azután jellemzőleg ekként folytatja:

„De, más következő példákat elhagyván, vessük szemünk eleibe e mostani nemzetséges hadakozásunknak ellenségit s annak mivoltát; midőn megfontoljuk népének ellenünk nem számtalan voltát, idegen levegő-ég alatt születésének gyengébb természetit, virgoncztalanságát, lankadt tehetőbbségét, öltözetinek s lovának

nehéz terhit (az akkori német nehéz, vasas lovasság), az éjtszakai hidegeknek s nappali heveknek (nálunknál) nehezebb szenvedésit és a tartósb munkának tűrhetetlenségét, — nem találjuk más okát erejének, az ő hadakozásának kemény rendtartásánál.“ Ezzel győzedelmeskedett eddig gyakran mirajtunk. Okúljunk tehát e példán, „s azon eszközt, azon fegyvert kivévén kezéből: az önnönmaga fegyverével emészszük meg felfuvalkodott hatalmát . . . . Tudniaillik, midőn a hadi jó rendtartásnak erejét kezünkre vesszük, s ahhoz honiszült természetünknek tűrhetőbbségét, népünknek számosabb, frisebb s virgonczabb, munkatehetőbbségét, a magyar ugyan született vitézkedő vérmes indulatot intézzük, — igenis, kiveszszük hatalmaskodó eszközeinek s fegyverének erejét kezökből ellenségünknek.“

Kezdetben nálunk szigorúbb rendtartás és fegyelem lehetetlen vala; mert hadakozásunk elején, „számkivetett bujdosásinkból visszatérvén, kicsiny, maroknyi pór-sággal inkább, mint haddal, s az engedelmességtől ir-tózó, egyeledett gyűlekezettel nemzetiünknek kezdetiük el ezen háborút. Ugy, hogy egyeleintén, a midőn t. i. ezen hadakozásnak kezdetin a vitézlő rend Istennek ingyen való kegyelméből árvíz módjára támadott, — lehetetlenségnek mondhatja vala az emberi elmének ereje, a bosszúra indúlt népnek kedvét s engedelmeskedését egyenlő mértékbe hozni hirtelenkedő módokkal.“ De lassanként mégis mind jobban-jobban megzaboláztatott a néphad engedetlensége, kivált mióta a ragadozó kihágások okainak ellárítása czéljából a katonaságnak rendes zsold és fizetés adatik.

Ugy, hogy hadaink között a jó hadi rend és fegyelem ma már szemünk láttára naponként terjed. Melynek még inkább leendő meggyökereztetésére sza-

battak meg és adatnak ki ezennel, minden rendekre egyaránt kötelező erővel, a jelen Általános Szabályzatban foglalt regulák és hadi rendtartások, melyeket a már munkában levő hadi törvények csakhamar követendnek.

„Elsőben is azért, minthogy a fizetés zabolája a rendnek s az engedelmességnek: az egész hadak fizetésének rendi ekképen következik.“

Most hét és fél ívrétű levélből álló rovatolt táblázat jó, — egyes hadi karok és csapatnemek szerint fejezetekre osztva. Mindenekelőtt áll a tábori kar fizetési táblázata, melyből megemlíti, hogy a generalissimus gr. Beresényinek „hópénz“ 1200 frt (tehát egy évre 14,400 frt), továbbá 150 személyre és 300 lóra való tartás járt. „Egy országos generál-kapitánynak vagy marschalnak“ 600 frt hópénz, 75 egyénre, 100 lóra tartás. (Marschal volt őt, ú. m. gr. Forgách Simon, br. Károlyi Sándor, gr. Esterházy Antal, gr. Pekry Lőrincz (Erdélyben) és id. gr. Barkóczy Ferencz; azonban az utolsó, agg koránál fogva, nagy ritkán állott tényleges szolgálatban, s inkább csak díszül kapta a tábornagyi rangot.) „Egy országos generál helytartójának, vagy vice-generálnak“ 280 frt hópénz, 35 személyre, 50 lóra tartás. (Ily altábornagy csak három volt, ú. m. gr. Esterházy Dániel, b. Sennycy István és gr. Csáky Mihály.) „Mezei generálisnak,“ — más-ként generális-főstrázsamester, vagyis vezérőrnagy, — 240 frt hópénz, 30 személyre, 40 lóra tartás. Ily tábornok volt vagy tizenhat, köztök a leghíresebb Bottyán János, (egykor cs. kir. huszárezredes), a ki majdnem mindig önálló vezénylő-tábornokként működött, épp oly hatáskörrel s oly számos hadsereggel, mint egy-egy marschal; csak, mivel nem volt mágánás: azért nem

lehetett tábornagygyá. Vezérőrnagyok valának továbbá:
b. Petrőczy István, Gyürky Pál, Buday István,
b. Andrassy István, Pál és György, Thoroczkay Ist-
ván, gr. Mikes Mihály, Orosz Pál, Bagossy Pál, Ber-
thóty István, b. Palocsay György, Nagyszeghy Gábor,
Ebeczky István, s a lengyel Gruzszinszky.

Egy-egy dandárnok (brigadéros) hópénze 150 frt,
15 személyre, 20 lóra tartás; s ha egyszersmind ezredes
is volt, akkor együttesen 220 frt hópénz, 20 egyénre,
30 lóra tartás. — Következnek a többi tábornokaiak,
ú. m. a főhadbíró és hadbírák, vezérkari segédtsztek,
tábori szállás-, strázsa-, fizető-, mustra-, pósta- és szekér-
mesterek, tábori főkáplán, ruhabiztos, tábori czirkáló,
generál-profúsz, s a hadi pénztár és hadi iroda személy-
zetének fizetései. Külön fejezet szabályozza a had-
biztossági kar illetékeit.

Ezután jönnek az lovas testőröző és karabélyos
ezredek fizetési táblázatai.

A lovas testőr-ezredek ezredeseinek: hópénz 200 frt,
12 személyre, 17 lóra tartás; az alezredesnek 128 frt,
10 sz., 12 ló; őrnagy 104 frt, 8 sz., 10 ló; százados
64 frt, 6 sz., 8 ló; hadnagy 32 frt, 4 sz., 6 ló; zászló-
tartó 24 frt, 2 sz., 3 ló; őrmester 14 frt, 2 sz., 2 ló;
tizedes 8 frt, 1 sz., 1 ló; közlegény 4 frt, 1 sz., 1 ló.

Az udvari karabélyos és egyéb reguláris lovas
ezredek fizetése: ezredes 160 frt, 10 személy, 17 ló;
alezredes 112 frt, 8 sz., 10 ló; százados 52 frt, 6 sz.,
8 ló; közlegény mint fönt. A többi is aránylag.

A mezei (irreguláris) lovas ezredek fizetése: ezredes
120 frt, 10 sz., 15 ló; alezredes 90 frt, 8 sz., 10 ló;
őrnagy 76 frt, 6 sz., 8 ló; főhadnagy (százados) 44 frt,
6 sz., 8 ló; vice-hadnagy 24 frt, 4 sz., 6 ló; zászló-
tartó 18 frt, 2 sz., 3 ló; őrmester 14 frt, 2 sz., 2 ló;

tizedes 6 frt, közlegény 3 frt hópénz, magának és lovának tartás.

Megjegyzendő, hogy egy-egy lovas ezred szabályszerűleg 10 századból állott, minden századot 80 közemberrel, 3 tizedessel, 1 őrmesterrel, 1 zászlótartóval, 1 al- és 1 főhadnagygyal (illetőleg századossal) számítva. Volt továbbá minden században egy hadírnok (furír, „seregdiák“), 1 sebész, 1 trombitás (a mezeti ezredekben „töröksípos“ = tárogatós), 1 nyereggyártó és 1 kovács. Azonkívül vala az ezred stabja: a 3 törzstiszt, 1 szállásmester, 1 hadbíró egyszersmind hadi titkár, 1 káplán (catholicus vagy protestáns, az ezred többsége szerint), 1 hadsegéd, 1 prófunt- és szekérmester, 1 ezreddobos, 1 ezredsebész, 1 tömlőcztartó (profúsz) a maga hozzátartozóival. Ekként a lovas ezred körülbelül éppen az 1000 számot megütötte.

A gránátos-ezredek fizetése: ezredes 200 frt, 10 sz., 10¹/₂ ló, stb. Százados 60 frt, 6 sz., 4 ló; egy-egy közember per 4 frt. A többi tisztek s altiszteké aránylag. Megjegyzendő azonban, hogy ezen ezredek minden századában két hadnagy vala, de zászlótartó egy sem; volt az ezrednek fősebésze, fődobosa; minden században 6 tizedes, 6 al-tizedes, 2 dobos, 1 sebész és 120 közgránátos.

A testőrző gyalog had (udv. palotás-ezred) és az egyéb reguláris gyalog ezredek fizetése: ezredes 150 frt, 7 sz., 7 ló; százados 45 frt, 3 sz., 4 ló; közlegény 3 frt hópénz és tartás. Volt egy-egy gyalog ezredben két (kivételesen három) zászlóalj, mindenik 4 századból álló; egy-egy században 1 kapitány, 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 strázsamester, 1 hadírnok, 1 írnok, 1 sebész, 6 tizedes, 12 al-tizedes, 2 fourírschitz, 4 dobos, 2 ács és 150 közember. A 8 századon kívül

volt még minden gyalog ezrednek egy-egy gránátoszázada is, „legalább 100 személyből álló.“

Éppen ily szervezetűek és létszámtűk valának a mezei vagy közönséges gyalog ezredek is, csakhogv amott a századparancsnokot „compániás-kapitány“-nak, emitt pedig „főhadnagy“-nak hítták, s az utóbbinak 32 firt volt a hópénze. A közönséges gyalog-ezredesé 105 firt s 7 személyre, 7 lóra tartás. Az altisztek és közemberek zsoldja a föntebbivel egyforma.

Ezek után következnek a tüzérségi és műszaki csapatok („pattantyús,“ „mínás,“ = aknász, árkász), a hadszerkészítők és vártüzérek, híd- és sánczmesterek, valamint a lövész-századok („flintás-compánia“) fizetési tabellái. Ezen csapatokban egy-egy százados 45—55 firt hópénzt kapott, s 5 emberre, 5 lóra tartást. Egy-egy közlegény hópénze általában 4 firt, a mesterembereké 5 firt s a betegápolóké 7 firt, mert ezek is a különleges csapatokhoz soroztattak. Különbén, a sebesültek gyógyíttatási költségeit, úgy a tábori, mint a városi kórházakban és egyes sebészeknél általában az államkincstár fődözte, s minden nehéz sebesültnek 3 havi megfelelő zsold járt ki fájdalomdíj gyanánt.

A fizetési tabellák után az „Első rész“ következik, mely is az ezredek és századok létszámáról, a tisztí kinevezésekről és elmozdításokról, a mezei és kerületi tábornokokról, „az udvari avagy testőrző hadakról,“ s a tüzérségről és helyőrségekről szóló általános határozványokat foglalja magában.

Mindezeket részletesen ismertetni, túlvinne ezé-lunkon. Csak néhány lényegesebb pontot említünk föl közölök.

A tábornokokat, dandárnokokat és ezredeseket mindenkor a fejedelem nevezte ki, a vezénylő-tábor-

nokoknak Beresényi mint főtábornok útján tett előterjesztéseire. Az alezredek és őrnagyok kinevezése, az ezredek előterjesztései alapján a főtábornok joga volt, de helyettesíthettek sürgős esetekben más, ú. m. a vezénylő-tábornokok is. Századostúl lefelé a megürült helyekre előléptethettek fő- és altiszteket az ezredek. Hadi törvényszéki eljárás nélkül a tiszt rangjától meg nem fosztathatott.

Az oly százados azonban, a kinek hanyagsága miatt százada csozlik, és azt toborzás vagy újonczozás által meg nem szaporítja, úgy hogy a század egymásután következő két hadiszemle alkalmával a felvétszámon alúl találta: hadiszékieleg megfosztatik tisztiségtől, hacsak ellenség által, vagy más, tőle nem függő okokból lett megfogyását compániájának nem igazolhatja.

Hópénz több altisztre nem igényelhető, hanem csak a mennyi a századbéli tetteges számú közlegénység számarányának megfelel.

A mely vármegyéből valamely ezred fölállítatott: az azon megye (város) területén létező helyőrségek is ugyanazon ezred létszámához soroltnak, hogy így az újonczozás könnyebben és zavar nélkül eszközölthessék.

Minden lovas századnak prófunt- és fűhordásra 3, gyalognak pedig 2 szekér engedélyeztetik, melyeket a vármegyék állítanak ki.

A hadeltartás könnyítése és arányosítása céljából az ország, a régi törvényes gyakorlat szerint, három generalatusra, vagyis kapitányságra osztatik, ú. m. a kassai, érsek-újvári és dunántúlira. (Ezekhez járultak még a kapcsolt részekbeli s tiszántúli, másként váradi és az erdélyi generálisságok.) E kerületeknek nemcsak saját tábornokaik és ezek helytartói, hanem

saját hadbiztosságaik is rendeltetnek, s azonkívül a hadak felruházására felállítatik két ruházó-bizottság, ú. m. egyik az újvári és túl a dunai, s a másik a kassai és tiszántúli kerület részére.

Minden kerületben a fő- és altábornagy mellett két tábornok (mezei generális) és négy „brigadéros avagy táboros-kapitány“ léssen; úgy külön kerületi hadbírótság és hadpénztári hivatal, két kerületi mustramester s egy-egy tábori póstamester.

Az udvari vagyis testőrző-ezredek fizetés és felszerelés tekintetében az udv. mustramesterek és ruházó-biztosokhoz tartoznak.

A hazai reguláris ezredek, a mezei ezredek válogatott legénységéből egészítettetnek ki, az utóbbiak pedig illető hadfogadó kerületeikből. Végre az idegen nemzetbeli reguláris ezredek hiányai, a német szökevényekből és a mezei karabélyos-ezredek-ből pótolatnak.

A tüzéségnek önálló igazgatása, saját pénztári alapja és külön ruhabiztosa van.

Második rész. A hadak fizetéséről, ruházatáról, az ezredek pénztáraitól, s a katonaságnak a közteherviselés alóli kivételéről.

A fönt ismertetett táblázatokban foglalt fizetést mindenki készpénzben kapja a hat nyári óra, ú. m. májustól novemberig. E fölött minden altisztnek s közvitéznek táplálékán kívül készen kiadatik évenként dolmánya, nadrágja, két pár eszmája vagy delicsizmája (száras bakkanec), két pár fehérruhája, egy süvege és minden két évben köpönyegje. A hús az ezredeknek vágómarháokban mázsaszámra adatik ki, melyeknek bőreit kikészítettén mesteremberekkel: eszmák, delicsizmák, tölténytáskák és pantallér-szíjakra dolgoztatják fel.

A nyári havakban minden hétre három font hús jár egy-egy személynek, és naponként egy jól sült prófunt, úgy megfelelő só is. E havakban a lovakra abrak csak akkor igényelhető, ha az idő (pl. september-, oktoberben) füvellést nem engedne, vagy a szolgálat kemény portyázásokat tenne szükségessé; a mikor is a hadbiztosság gondoskodni fog a megfelelő abrak kiadatásáról, a vezénylő főtiszt megkeresésére.

A vitézlő rend az országos rovás-adóktól szabaddá tétetik; nemkülönben otthon maradó családjaik a katonai beszállásolástól és szekerezéstől, úgy a fegyverviselő nemesi rendek a zsoldosadástól fölmentetnek.

A nyári havakra, kijáró fizetésből minden forint után egy garas levonatik, ebből az ezrednek saját pénztára alakíttatván, oly czélra, hogy abból az ezred dolgaiban járó tisztek napidíjai, szerencsétlenségbe esett tisztek vagy közvitézek fölsegélési költségei stb. fődöztesseken, megszorúlt bajtársaknak kölcsönök adassanak, sőt ha telik, az ezred számára külön bevásárlások is tétethessenek.

Minden ezredből illető állítási vármegyéjébe vezényeltetik egy hadnagygyal vagy zászlótartóval 30 ember, kik is az alispán és megyei tisztek mellett a hazaoszlottak és szököttek összefogdosásában és táborra küldésében, valamint a kivetett újonczok, lovak, vágómarhák és pénzbeli adók, úgy szálláspénzek behajtásánál karhatalom gyanánt, katonai segédletül működjenek, s a mesteremberekre kiosztott fegyverek és szerelvények elkészíttetését is sürgessék.

A mely vármegyék területén azonban várakbeli helyőrségek léteznek: ezek adják a kívántató katonai segédletet a polgári hatóságoknak.

A borméretés a táborban a vezénylő-tábornokok

javadalmát képezi, a kik azt akár magok eszközöltethetik, akár bérbe adhatják; egyéb italokat s mindenemű eledeleket azonban szabadon árúlhatnak a maroktányosok a táborokon.

Harmadik rész. A hadi szemlékről, újoncuzás- és lovasításról, fegyverek és ruházat szolgáltatásáról.

Minden ezred májusban és novemberben általános szemle alá vétetik, azonkívül két havonként fölülvizsgálat tartatik, és tényleges létszámát minden ezred havonként táblázatos kimutatásban beadja kerületi tábornokának, a növedék vagy fogyaték világos megjelölésével.

Húst, kenyeret, abrakot, csakis a tényleges létszámra szabad fölvenni; e czélból a hadbiztossággal a tetteges állomány kimutatása, az ezredes aláírása alatt, hetenként közlendő.

Senkinek szolgálja a vitézlő rend számába be nem tudathatik. A csavargóknak és távollévőknek, kivéven a foglyokat, betegeket és kivezényelteteket, távollétök idejére hópénzök semmiképen nem jár; mire a szemlebiztosok különösen vigyázzanak.

Az általános szemlékről az illető hadállító vármegye is eleve értesíttessék, hogy megbízott tisztviselőjét a szemlére elküldhesse a kiállított zsoldosok és portális-hajduk, úgy az adott fegyverek és lovak, tábori szekerek és marhák számának jegyzékével, melyekről a hadi tisztek a szemlén pontosan számot adni tartoznak. A mustra-listákat a szemlebiztos mellett e megyei biztosok is aláírják és megpecsételik, melyek is a főszemlebiztos elé terjesztetvén s fölülvizsgáltatván : úgy fognak aztán a kiderített valódi hiányok alapján a megyékre az újonczok, pótlovak stb. újból kivettetni

Az ezredek általános leszámolásaira (generális computus) is elküldjék a vármegyék a magok biztosát, a pénzbeli — téli szállásadásból stb. származó — szolgáltatások megállapítása végett, hasonló eljárással mint fölebb.

A mi fogyatkozás akár újonczok, pótlovak, szeke-
rek, fegyverek, s akár pénzbeli tartozások tekintetében,
az ezredben a főszemlék és zárszámadás által consta-
tálva leend: azt, az illető vármegye — a mennyiben
általán nem az országot illeti — a téli havak tartama
alatt mindenképen helyrepótolja és kitöltse, úgy, hogy
az ezred a tavaszi szemlére teljes létszámmal és föl-
szereléssel állhasson ki. A nagyobb rendtartás és pon-
tos számvitel czéljából az ezredi és megyei tisztek közt
az átadottakról mindenkor nyugták és ellennyugták
cseréltessenek.

Az újonczok, hadképesség szempontjából, besoroz-
tatásuk előtt jól megvizsgálándók, és az alkalmatlanok
vagy netalán erővel fogottak el nem fogadándók.
A kik pedig szolgálat közben váltak hadképtelenekké :
a szemlékkor vizsgálándók meg és úgy bocsátándók el,
hogy újakkal pótoltassanak. Az újonczokról a kerületi
mustra- és fizető-biztosnak táblázatos kimutatások adan-
dók be.

Az elesett katonák lovait, fegyvereit stb. a tisztek
tartassák gondviselés alatt, a szemlén mutassák be, és
ha azok az ország tulajdonai : más, lovatlan vagy
fegyvertelen katonáknak osztassanak ki; ha pedig az
elesettek vagyonához tartoztak : visszaszolgáltatandók
azok rokonainak, örököseinek.

A mi a ruhák készíttetését illeti : a posztót az
országos kincstár vásároltatja, s megvarratás végett a
megyék és városok közt kiosztatja, melyek azt a

mesteremberekkel földolgoztatják s a ruhabiztosoknak vagy ezek utalványai szerint az illető ezredeknek beszolgáltatják. A bélésre szükséges vásznat, a zsinórt, gombokat stb. a ruhabiztosok adják, vagy ha ott kaphatók, a vármegyék. A mesteremberek munkabérét is ezek fizetik: úgy azonban, hogy mind e költségek a megyék állam-adóiba betudatnak.

Vége a fejezet 12-ik pontja a szemlebiztosok tekintélyéről szól, kik minden tisztességgel fogadandók; kik előtt a fegyver a tisztek részéről is megvonandó; kiknek jogában áll minden a fizetést vagy ruházatot, úgy kihágásokat illető panaszokat meghallgatni, nyomozni, rögtöni elégtételt adatni; ha valamely tisztek vagy főtiszték nagyobb kihágásokban taláztatnak: azoknak fogságot is rendelni, sőt a főtábornok további rendelkezéséig őket tiszti működésüktől fölfüggeszteni. Ellenben, ha a szemlebiztos valamely tisztet igaz ok nélkül elégtételadásra kényszerít, igaztalanul üldöz, elfogat, fölfüggeszt, — szigorú számadásában fog jární.

Negyedik rész. A téli szállásolásról.

Az őszi szemle után az ezred, téli szállásaira bevonúl, a vármegyék tisztei által elrendelt állomások szerint. A kvártélyban nyugodalmasan viseljék magokat, s ne excedáljanak, ne zsaroljanak. Minden egyes katona tartására havonként egy pozsonyi szapu élet és hetenként öt font hús rendeltetik, s egy-egy lóra havonként harmadfél pozsonyi szapu abrak. Kenyerüket a gazdák tartoznak megsütöni s húsokat megfőzni; avagy elégedjenek meg a gazda eledelével, (Hausmanskost) kitől többet követelniök, öt bor, fűszerszám stb. adására kényszeríteniök és zaklatniok nem szabad.

A szállásolás ügyeit a kerületi hadbiztosságok rendezik, a megyei szállásbiztosokkal egyetemlegesen.

Írányadóul szolgáljon ezeknek, hogy szállás és téli élelmezés csakis az őszi szemlekor megállapított tényleges létszámra követelhető; azonban a tisztí adagok, akár tényleges, akár betöltetlen legyen a tisztek létszáma, mindenkor kijárnak, és pedig utóbbi esetben pénzül vehetők fel, az e részben kötelezőleg fennálló árszabás szerint, s nem főlebb. A téli havakban szállásaiból esetleg kivezényelt legénység adagai szintén készpénzben fizetendők, az előírt mód szerint. E végből a kerületi hadbiztosok az ezredbeli és megyei tisztekkel hórúl hórá leszámolásokat tartsanak, s a constatóált kihágásokat megbecsűlvén, a hibásnak tapasztalt tisztek fizetéséből kárpótólják.

Ha a hadaknak hirtelen kellene szállásaikból kiindúlni, a vezénylő-tábornok értesítse a hadbiztosságot: hány napra való élelmet kell a hadnak magával vinnie? hogy az, a kenyér, hús és tábori szekerek azonnali előállítása íránt a megyék tiszteivel intézkedhessék. Szabad lesz azonban a vármegyéknek a természetben adás helyett készpénzzel küldeniök a magok biztosait az ily hadakkal, hogy a szükségéseket számukra ott, a hová vezényeltettek, vásárolhassák be.

Midőn az ezredek a szállásból a táborba vezényeltetnek, vagy megfordítva: a tábornokoktól kijelölt írányban a kerületi hadbiztosok állapítják meg állomásaikat (marsrutta), a hová az élestárakból, a megyékkel egyetértve, megfelelő eleségről eleve gondoskodnak. Mindenemű kiszolgáltatásról nyugták és ellennyugták veendők, hogy a vármegyékkel, adóbeli betudásaik végett, a számvétel pontosan és rendesen történhessék.

Nemkülönben a szállásolás és menetelés közben tett kihágások is lelkiismeretesen fölveendők, hogy

az általános leszámolásakor az ezredek fizetéseiből megtéríttethessenek.

Téli hónapokban egy-egy etappális adag egy napra két garasával számítandó, ha pénzbeli fölvétel forog fenn.

Akár téli szállásolás, akár átvonulás idején nemesi kúriákra, iskolákba, paplakokba, majorokba, malmokba, kovácsműhelyekbe szállani, a lakosokat szeszestál-adásra, vadászatra, halászátra, szekerezésre kényszeríteni, valamint menetlevél nélkül csavarogni, keményen tiltatik. Ha valaki útlevél nélkül járó katonát letartóztat: ennek rangja szerinti egy hópénzét kapja, mely is azon esavargónak fizetését terheli.

Menetlevelet az ezredes, akár tisztnek, akár közembernek, csak vezénylő-tábornoka székhelyéig adhat. A további menetlevelek kiállítása e tábornokot illeti meg.

Ötödik rész. A hadi pénztárakról és a hadak fizetéséről.

A hadak fizetése a bánya-, a harminczad- és egyéb országos jövedelmeken kívül, az országgyűlés által e célra megszavazott pénzdókból fődöztetik, melyeket is a tartományi biztosságok hajtatnak be, a vármegyékre tett kivetések szerint, ez utóbbiak tiszteivel egyetértve, a hol kell, katonai segédlettel, (lásd fölebb). A befolyt jövedelmekről a fővezér (Beresényi) rendes kimutatásokat kapván, az ezredek fizetései az ő utalványaira adatnak ki.

A zsoldkiosztás a szemlék alkalmával történik a fizetőmesterek által, és pedig a legénységnek kézzel kézre. Ily alkalmakkor, a mely ezred, század, vagy személy ellen kártérítés követeltetik: a fizetőmester az illető összeget tartóztassa le, tudtára adván az érdekel-

teknek : mi okból történik ez? s felszólítván őket : egyenlítsék ki a dolgot a károsultakkal a következő szemléig, különben visszatartott hópénzeikből fog elég-tétel adatni. Ugyanez értetik a kihágásokkal vádolt tábornokokat és vezérkarbeli tiszteket illetőleg is.

Hatodik rész. A hadbiztosságról. Az összes hadbiztosság a generális-főhadibiztos (gróf Csáky István) alatt áll, s a kapcsolt részeken kívül három tartományi biztosságra oszlik; ú. m. 1) a kassai, mely két kerületet foglal magában; 2) az érsek-újvári, szintén két, és 3) a dunántúli, egy kerülettel. Mindenikben egy-egy tartományi biztos és alhadbiztosok vannak.

Ezek gondoskodnak a hadak élelmezéséről, a hadi éléstárak megtöltéséről, a hátralékok behajtásáról, az élelemnek a kirendelt állomásokra szállításáról stb., a megyei tisztviselőkkel és biztosokkal egyetértően. A várakban mindenkor legalább egy évi élelem jelenlétéről kell gondoskodniok, és arról, hogy az ezeken kívül létező éléstárak is soha kiürülve ne legyenek. E czélból a vármegyékre kivetett pénz- és természetbeli adók egyenesen a hadbiztosok kezeihez szolgáltatnak.

Az éléstárak felügyeletére a hadbiztosok gondos és megbízható élésmestereket rendeljenek, s állandó szállító-szekereket tartsanak, de csakis az ország szükségére.

A beszolgáltatott élelmiszerekről folytonosan pontos számadás és nyilvántartás vezettessék; és élelemadás tekintetében, a háború miatt elpusztúlt vagy inkább kiélt megyék és vidékek, az országnak más, épebb tartományyaiból segíttessenek, olyképen, hogy a távolabb fekvő vármegyéktől a természetbeli adók is lehetőleg pénzüil szedessenek be, és e pénz a közelebbi megyék-

ben bevásárlásokra fordíttassék, a kiélt vidékekbeli hadak tartására.

A megyék által hadi közmunkákra (pl. várerődítésre, sánczkészítésre) kiállított ingyen-munkásokat is a hadbiztosság élelmezi az élesztárakból.

Hetedik rész. A hadi törvényről. Ennek módja és valósága a már nyomtatás alatt lévő hadi törvény-czikkekből fog bőségesen kitetszeni; itt tehát csak arra nézve tétetik intézkedés, hogy senki a maga katonai ügyét más, mint az illetékes hatóság, t. i. a hadi bírák előtt ne folytassa. Első folyamodású bíróságúl a kerületi hadiszék, főlebbezésúl pedig a táborkarhoz beosztott generális-főhadibíróság jelöltetik ki; azonban senki elül nincs elzárva az út még ezek után az ország főtábornokához, sőt magához a fejedelemhez is, t. i. perújítás eseteiben, kivévén az oly ügyeket, mikoron a hadi edictumok szerint az ezredek hadiszékei rögtönbírósi-lag járnak el, a hadi bírák jelenlétében és a vezénylő-tábornok tudtával.

Ezzel befejeztetik az Általános Szabályzat, egy rövid záradékkal, mely a főntebb tárgyalt hét fejezetben foglalt határozványok szigorú megtartását kinek-kinek szoros kötelességévé teszi. — „Költ Ónodnál lévő táborunkban, die 5. Julii Anno 1707.“

*   *

Ez, íme, rövid ismertetése az első magyar rendszeres és általános katonai szabályzatnak, mely a múlt századi önálló magyar nemzeti hadseregre irányadó vala. Magának e hadseregnek belszervezeti és egyéb viszonyaira, nevezetesen katonai szellemére és fegyelmi állapotaira nézve érdekes világot derít az, és tanulságos

képét nyújtja őseink rendszeretetének s a hadszervezet terén is haladási iparkodásának. Egyszersmind pedig élő és megszólaló bizonyysága annak, hogy a magyar katonai irodalom már a XVIII-ik század elején mily fokát érte el a kifejllettségnek. Midőn azonban Rákóczi hadai — e nyolcz év óta küzdő, kipróbált katonák — a szatlmári békekötés után, a nagy-majthényi mezőn harczi zászlaikat bevonva, a földbe letűzték és hazaoszlának: ezen naptól, 1711. május 1-jétől fogva az önálló nemzeti hadsereggel együtt immár szép fejlődésnek indúlt hadi irodalmunk is szunnyadozott, hosszasan, nagyon hosszasan, — egész a honvédintézménynek kétszeri föltámadásáig. Ugyanis az 1715-iki törvényczikkek által rendszeresített magyar seregredek administratiója már latin, majd később, a bécsi udvar intentióihoz képest, német nyelven vezettetik vala.

II.

A megelőző fejezetben ismertetett Általános Hadi Szabályzatnak a nemzeti múzeum kéziratára egy sajátlagos példányával bír. (Hung. in folio 649. sz. a.) E példány ugyanis csak kézirat, s nem is volt — a mi eltéréseit illeti — talán soha kinyomatva. Az eltérések pedig nem a különben teljesen egyforma és azonos szövegben, hanem csupán a bevezetés-, befejezés-, továbbá a keletben, és abban állanak, hogy itt a magyar szöveg áll elül s utána a latin, ellenkezőleg a nyomtatott példányokkal. A bevezetés, mely ugyancsak a jó hadi rend s fegyelem üdvös és szükséges voltát hangsúlyozza, körülbelül szintén azon modorban van tartva, csak hogy a nyomtatott példányok előszavánál tán még lelkesebben és melegebben akar a szívekhez szólani s a nemzeti önérzetre emelőleg hatni. Azonkívül

speciálisan az erdélyi viszonyokhoz van alkalmazva, valamint a befejezés is.

Szóval, míg a nyomtatott példányokat Rákóczi, mint az összeszövetkezett magyarországi rendek vezér-lő-fejedelme bocsátotta ki, és a hazai törvényekre s az ónodi országgyűlésre hivatkozva, ugyancsak e gyűlésből keltezve tette kötelezővé, — addig az erdélyi példányban elégségesnek tartja csak a maga uralkodó-fejedelmi, mint legfőbb hadúri jogai érvényére utalni, ekképen:

„Így értvén azért kegyelmes akaratunkat, fejedelmi méltóságunk teljessége szerint keményen parancsoljuk mindenrendű erdélyi híveinknek“ stb., t. i. a szabályzat szoros megtartását.

A magyarországi példány kelt Ónodnál, 1707. július 5-én; az erdélyi Terebesen, 1707. szeptember 3-án. Az utóbbinak kézirata 38 levél ívrétben, egykorúlag írva. Nyomatott példányát részünkről nem láttuk.

Ismerünk továbbá még egy más, datum nélküli, de alkalmasint 1705- vagy 1706-ból való — az ónodinál, mely végérvényű maradt, mindenesetre korábbi — általános hadi szabályzatot; azonban kinyomatva tudtunkkal ez sem volt. Ez, rövid bevezetés után („Maga kárán tapasztalta édes nemzetünk...“) a fizetési táblázatokból és 92 szakaszra vagy pontozatra osztott szabályokból áll. Szövege csakis magyar nyelvű, legalább ama két példányban, melylyel rendelkezünk, s melyek egyike — az egykorú hátjegyzet szerint — a fejedelmi cancellárián készült, tehát teljes hitelű. Tartalma szintoly szellemű, mint az ónodi regulamentumé, csak hogy amaz nem annyira teljes, nem oly pontos felosztású és nem oly részletes kidolgozású, s az sem tudható: vajjon bír vala-e általános érvénnyel a maga idejében? Éppen azért fölöslegesnek tartjuk e

helyütt bővebben szólni róla; legyen elég csak fölemléítése, mint magában véve mégis számot tevő katonairodalmi jelenségnek.

Végre meg kell még emlékeznünk Rákóczi fejedelemnek egy még korábbi, ú. m. Egerben 1705. május 1-én kelt hadi szabályzatáról, mely kis negyedrében nyomatott, lapszámozás nélkül. Szövege magyar, s XII címre (titulus) oszlik, melynek némelyike negyvennél is számosabb cikkelyt (articulus) foglal magában. Eredeti példányát néhai Török János országos levéltárnok ritkaságokban gazdag könyvtárában láttam, mely azóta a könyvgyűjtő szathmári püspök Schlauch Lőrincz úr birtokába került.

Ezek előrebocsátása után szóljunk immár az 1707-iki ónodi hadi törvénytárról.

Ez ívrétben van nyomatva, lapszámozatlanúl, de alúl az egyes ívek az abc sorrendje szerinti betűkkel jelölvék, az utolsó ív O betűvel. A kiadvány főcíme: „A Magyarországi Confoederált Nemes Státusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények.”

Ez után külön lapon, hasonló nagy betűkkel, következnek a törvénytárt kibocsátó és megerősítő fejedelem címei:

„Mi második Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből“ erdélyi választott és magyarországi vezérlő-fejedelem, római birodalmi herczeg, Magyarország részeinek ura, székelyek főispánja, munkácsi és makoviczai herczeg, stb. stb. „Adjuk értésére mindeneknek, nevezet szerint pedig az összeszövetkezett Magyarország főgenerálissának, generális-marschallusinknak, azok vicéinek (helyetteseinek; altábornagy), generális-strázsamesterek

nek (vezérőrnagy), mezei harcrendelő s vigyázó brigadérusinknak, mezei fő- és vice-ezeredes-kapitányinknak, Isten kegyelméből fegyverünk által megvétetett várakbéli commendánsinknak, hadnagyinknak, s egyéb minden rendben s karban helyezett tiszteinknek, hadainknak közönségesen és személy szerint, — kiváltképen pedig generális-főhadibíráinknak (Kajaly Pál) s utána való több felső s alsó hadibíráinknak.“ Hogy hadainknak zsinórmértékül szolgálendő törvényeket s szabályokat akarván adni: ezen „igyekezetiünk kinyilatkozására tött rendelésünkben némely, igazságszerető s törvénytudó fő-líveink s hazánk tagjai által egybeszedett s megvizsgált törvényeket vagy hadi regulákat“ az e folyó 1707-ik esztendő pünkösdi hava 1-ső napjára Ónodhoz egybehívott országos gyülekezet elé terjesztettük, „helyesebb megvizsgálások s fontolásoknak okáért, — hogy akképpen, megegyezett akaratból lehessen azoknak hadaink közé kiadattatása és kibocsáttatása. Melyekbe is (azon országgyűlése) belétekintvén és újabban rendbe vétetvén: tetszett és elvégeztetett az egész szövetkezett rendeknek megegyezett akaratjokból azon hadi törvényeknek és reguláknak közönségessé tétele és általunk leendő kiadattatása. — Hogy azért azon országos végezés valóságban vétetvén, a feljebbírt hadi tiszteink és egész hadaink tudhassák magokat azon hadi törvényekhez és regulákhoz szabni s alkalmaztatni: azokat e formában parancsoltuk kibocsáttatni és kiadattatni mindeneknek a kiknek illik.“

E bevezetés után megindul a szöveg, mely tizenkét címre, s minden cím számos cikkelyre van osztva. Az első cím „A czégéres vétkekről s büntetésekről és némely hadi successiókról“ szól, 43 cikkelyben. Jellemző az illető korra, hogy a „czégéres vét-

kek“ elsejéül a babona, s másodikául a káromkodás említettik. Az I. cikkelyben „tiltatnak mindennek mindennemű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől-bájolástól, ördögökkel, ördöngösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az olyatén tudományoknak gyakorlásától; úgy, hogy az ördögi mesterséget űzők, kik abban taláztatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s dolgokat, megbizonyosodván reájok, — tűzzel elevenen megégettetnek.“

Megjegyezzük, hogy ily középkori ítélet Rákóczi táborában nincs reá eset, hogy végrehajtatott volna, csupán a törvénytárba jött belé, más nemzetek azon korbéli példájára.¹⁾

II-ik cikkely. „A káromkodók ellen.“ A ki „Isten dicsőséges nevét, hatalmát, igazságát, jóvoltát“ stb. szidalmazná, vagy más egyéb káromlásokkal, úgymint: „eb, kutya, vagy ördög, vagy kő, vagy menykő, vagy egyéb állat teremtetten, — avagy felebarátjának lelkét megparáznító, ocsmány szókkal élne:“ ha közember vagy altiszt, első ízben nyilvánosan két sorban álló hadak közt megvesszőztatik, másodízben „keményen megpálcáztatik, harmadízben pedig hóhér által feje vétetik.“ A főtisztok hasonló vétükéért két első ízben pénzbírsággal, harmadízben lefokozással, vagy „ha nagy a káromkodás, halállal büntetődjenek.“

Hasonló szigor jellemzi a hadi czikkek határozványait másnemű vétkek eseteiben is. Így pl. a hamisan esküvő „tisztit, becsületit fogja elveszteni, s minden tábori javaiban megmazzúroltatik,²⁾ a köz-

¹⁾ L. e tárgyról tüzetesebben föntebb, a „Jóslatok és babonás hiedelmek“ című tanulmányban, 103–104 l.

²⁾ Török szó; itt annyi mint: megfosztatik. Mazúr, mazúr == koldús.

legény pedig „vastagon megpálcáztatik.“ (IV. cikk.) A gyilkosok, emberölők, méreggel étetők (VII—XII. cikk) általában halállal lakolnak; ittasság vagy egyéb mentség hiábavaló lészen, kivévén, ha valaki önvédelem közben öli meg a fegyverrel reá támadót, úgy, hogy különben már önélete forog veszedelemben. A ki pedig véletlenül embert öl vagy megsebesít: vérdíjban, illetőleg sérelmi és gyógyíttatási díjban marasztaltatik el. Nemesak a mérgezők, de a mérget gonosz szándékból árulók is halállal lakolnak.

A mely tiszt az isteni tiszteletről kellő ok nélkül elmarad, — kinek-kinek saját vallású isteni tisztelete értetvén, — 12 forintig való bírságot fizet. Az estvéli dobolás után dobzódó és részegeskedő tiszt pedig tábori javait veszti el, míg a közlegény megpálcáztatik.

Érdekes a XIV-ik cikk, az öngyilkosokról. „Magát a ki megöli: minden keresett java, jószága, a mije a mezőben (táborban), vagy a had között talál-tatik, a főtiszticé; a külső jószága pedig az ország törvénye szerint való confiscatio alá vettetik.“

Az atya-, anya-, nő-, gyermek- és rokongyilkosok úgy büntettetnek meg, mint a hazaárulók, t. i. fej- és jószágvesztéssel, (XV. cikk); az ily közlegények pedig „irtóztató halállal“ (karóba vonatás, kerékbe töretés, akasztófa, stb.) öletnek meg.

Némely esetekben azonban szabad embert ölni, ú. m. „harczon levő szaladásban, tiszt ellen való támadásban, pártolásban, árúztatásban;“ de ha ki itt is a megszabott renden kívül cselekszik: gyilkosnak fog tekintetni, és meghal érte.

Nagyon érdekes a XVII. cikk, mely a párbajokról intézkedik, s a lovagias elégtételnek igen eredeti nemét határozza meg: t. i. az egymást sértő

felek az ellenség elé állíttatván, az tekintetik nyertesnek, a ki vitézebbnek tanúsítandja magát a másiknál. E czikkely szórúl szóra így hangzik:

„Az egymást kihívásról s bajvívásról.“

A duellum avagy két embernek egymás között viadalra való hívása, országunk törvénye szerint tilamban lévén, senki egymást ki ne hívja, hanem ellenségen mutassák meg magok vitézségét, hogy abból tessék meg: ki s mellyik jobb közzülök? és a dicsekedjen, a ki több vitézséget téssen; máskint meg nem engedtetik senkinek. Egymás ellen pedig kimenvén: mind a két fél érdeme szerint való büntetését fogja venni, vagy a ki életben megmarad is, — meghal.“

E szigorú büntetés daczára is számos párbaj-eset fordúlt elő a kurucz hadseregben, azonban mindnyáját törvényszerű vizsgálat és büntetés követte. Viszont a megengedett bajvívási módozat is, t. i. az ellenség előtti versenyzés — ténylegesen gyakoroltatott. Így pl. a fejedelem maga küldé egyik fiatal testőrét, Berzeviczy Lajost 1708-ban, b. Károlyi Sándor tábornagyhoz oly utasítással, hogy mivel e testőr maga társát méltatlanul megsérté: állítsa őt a tábornok az ellenség előtt veszedelmes helyre, hadd mutathassa ki vitézségét, és addig vissza ne bocsássa, „míg vagy németet nem vág, vagy sebet, vagy rabot nem hoz,“ és becsületét ily módon helyre nem állítja. —

Ha a sebesült a sebész hanyagsága miatt hal meg: a sebész életével lakol érte.

A ki elesik, vagy a táborban meghal: javait hozzátartozói öröklík; de a megholt tisztnek „jobbik lova“ az ezred parancsnokára, míg a közember lova, fegyvere ezredére száll.

A paráznák az ország törvényei szerint büntettet-

nek. „Senki pedig gyanús és feslett életű asszonyokat a hadakban maga mellett ne tartson, mert úgy büntetetik érette, mint parázna.“ (XX-ik cz.) Ennek dacára azonban b. Andrássy István tábornok, Győri Nagy János ezredes stb. ágyasairól tétetik egykorúlag említés; s az előbbi hirhedett asszonyszemély (Garamszeghi Géczy Juliána, Korponay Jánosné) volt az, a ki 1710-ben a németeket titkos ajtón Lőcse városába árulól bejuttatá, miután a kulesot előbb a tábornoktól, kedvesétől, kicsalta.

A XXII-ik czikk az örülteket a halálbüntetéstől fölmenti ugyan, de azért „eszökhöz és vétkökhöz képest való büntetést“ szabot reájok a hadi törvényszékkal. Tudunk reá esetet, hogy 1709-ben egy, a murányi zendülésben részesnek ítélt hajdú, a ki örült volt, vagy annak téteté magát, hadiszékileg arra ítéltetett, hogy az ottani sziklabástyák egyikéről az irtóztató mélységbe taszítottassék. (Az örülteket t. i. gonosz szellemektől megszalltaknak hitték.)

A ki tisztjére támad: megöletik.

Az elfogott ellenséget, ha az már megadá magát, halálbüntetés alatt tilalmas megölni; de ha az ellenség a mi rabjainkból valakit megöl: méltó, hogy „a mi résziünkről is a kölesön megadattassék. Azért olyankor a tisztek hírével s engedelmevel, büntetés nélkül ölhetni meg az elfogott ellenséget, mindaddig, míg az ellenségeskedő felek közt annak tilalmáról újabb egyezés nem következik.“ (XXVII. cz.)

Ha a megszállott vár védői a végveszedelemig nem capitulálnak, avagy azután a föladási pontokat megsértik: a parancsnokló tiszt tetszése szerint bánhatni velök. Ellenkező esetben a föladási szerződés szorosan megtartandó.

A ki valamely elítélt gonosztevőt készakarva elbo-
esát: ennek büntetését maga fogja szenvedni.

Legszigorúbb intézkedés van azonban a tolvajok, húzó-vonók, záros helyeket, nemesi udvarházakat, templomokat, paplakokat, iskolákat, kórházakat, stb. fölverők ellen. Ú. m. a templomrablók megégettetnek, a ház stb. feltörők kerékbe töretnek, a tolvajok pedig felakasztatnak. Kisebb lopásra vas és pálcza a büntetés. A lopott jószágon tudva osztozók is bitóra ítéltetnek.

A vonómarha- és szekér-elhajtó tiszt lefokozással és pénzbírsággal (kártérítéssel) bűnhődik. A talált ló, szerszám, jószág etc. visszaadandó, vagy bírói kézhez; az eltitkoló mint tolvaj fog lakolni.

„Valaki hamis levelet és pecsétet csinál, annál-inkább ha véle él, és a ki nevét is megváltoztatja: feje vétetik érette s mindene confiscáltatik.“ (XXXIX. cz.)

A ki a táborra vagy vásárra menő emberektől valami árút fizetés nélkül elragad: megpálcáztatik érte, sőt nagyobb ily rablásért életét is veszti. A ki pedig a harczon való közös nyereségből valamit eltitkol és a tábori kótyavetyén elő nem adja: tolvajként bűnhődik.

A rágalmazók dolga hadiszéken megvizsgáltatván, nyelv-váltságban marasztaltassanak el.

Eddig az I-ső cím. A következő címek sokkal rövidebbek, kivéven a VI-kat és XII-iket.

A II-ik cím („Mindenféle vitélő rendeknek magok alkalmaztatásokról“) általános jellegű katonai és fegyelmi rendtartásokat tartalmaz. Első czikke a főlebbvalók iránt tartozó engedelmességet és függést határozza meg; a második pedig azt, hogy „lárma vagy riadás a mikor

történik: kiki zászlója alá fusson és siessen, — más-ként, helyes mentsége nem lévén, élete vész el érette.“

A honnlévő népet, szántóvetőket etc. háborgatni tilalmaztatik; úgy a szent és egyéb záros helyekből élelmi szert — pappal vagy a tanácsesal kötött alku nélkül — kihozni tilos.

Ha a hópénz némelykor későbbben érkeznek, a vitézlő rendnek azért nincs joga zúgolódni; hanem békén várván, kötelességében azalatt is kiki eljárjon.

Tisztek ellen tettel vagy szóval támadókat, azokat becstelenítőket, a hadiszék tetszés szerinti büntetéssel sújtsa. A ki pedig a fejedelem vagy a tábornokok által kiadott védleveleket meg nem becsüli: meghal érette.

„Ütközetkor vagy ostromláskor, vagy erősség megvételekor, mindaddig, míg a harcshelyet el nem nyerik és az ellenségtől való félelem meg nem szűnik, prédának senki ne essék; sőt ha seregét megbontja, a fölötte való tiszt tartozik azt azért megölni.“ (IX. cz.) E tilalom ellen vétettek a zabolátlan és zsákmányon szerfölött s idő előtt kapkodó kurucz hadak legtöbbet, s gyakran igen gyászos következményekkel; pl. a nagyszombati (1704.) és romhányi (1710.) különben bravourral vívott és már megnyert ütközetek, az idejekorán való zsákmány után rohanás és e miatti rendbomlás következtében vesztek el, illetőleg maradtak eldöntetlenül.

A X-ik czikk meghatározza, hogy a nyert zsákmány „köz legyen azokkal, kik együtt vitézkednek a harczon és ostromon.“ Innét eredtek a tábori árverések, (kótyavetyék) a mikor is a bejött pénzösszeget tisztek és közrend rang szerint osztottak. Azonban a hadiszerek, ú. m. „a lövő-, és tüzes-szerszámok és azokhoz való eszközök, por, golyóbis“ nem tartoznak ide, vala-

mint a főtiszt-foglyok sem. Ezek az „ország számára“ tartattak főnn; de „a kik nyerik, tisztességes ajándékok leszen.“

A ki a táboron — kivált éjjel — szükség nélkül lövöldöz: keményen megpálcáztatik érte. Úgy a ki engedély nélkül zsákmányolni (fourage-ra) jár, bar-mokat hajt el stb., nemkülönben a ki tömlöcztartó vagy hóhér ellen támad: hadszékileg súlyosan meg-büntettetik.

A sánczásástól magát elvonni senkinek sem szabad. Végre, a kik eskütételkor, vagy hadi szabályok és parancsok olvasásakor jelen nem lennének is: azért reájok azon eskü és parancsok kötelezők.

A III-ik, csak 8 rövid czikkből álló czím, az őrségről („Strázsálásról“) szól. Főbb pontjai, hogy a ki a strázsán zenében indít, szükség nélkül lő, kiáltoz, vagy csak föntszóval beszél is: „ha a miatt veszedelem talál következni, — meglövöldöztetik érte.“ A ki strázsára rendeltetvén századával, meg nem jelenik: harmadnapi fogsággal lakol, száraz kenyéren. A ki pedig a strázsáról elfut: (kivéven, ha ellenség úzi el,) meghal érte. A ki lováról leszáll, s úgy áll vagy sétál: megpálcáztatik. A ki a strázsán részeg, vagy elalszik: ha tiszt, lefokoztatik, ha közlegény, megpálcáztatik; sőt a miatt veszedelem történvén, életével fizet. Kivétel csak a hirtelen rosszullét esete, a mire tekintet legyen, — de ekkor is lehetőleg meg kell jelentenie rosszullétét.

A strázsán a rendelt óránál tovább állani senki ne kényszeríttessék, kivált ha az ellenség közel van; másként a tiszt lakol érte.

Az őrállók ha valakit gonoszt cselekedni látnak, tartoznak elfogni.

A IV-ik, még rövidebb cím „A tábor megindulásának módjáról“ határozza meg, hogy

a) mihelyt dob vagy trombita által jel adatik az indulásra: minden lovas és gyalog a maga századánál légyen, hacsak el nincs valahová vezényelve;

b) senki a menetelés közben, — kivévn a megbetegedést, — a tábortól el ne maradjon; mert ha egy mértföldnyire elmarad, testi büntetéssel, ha pedig az ellenséghez szökik, halállal bünhődik;

c) a tábor menetelésekor mindenki zászlója alatt és ott maradjon, a hová tisztje rendeli, különben testi fenyíték éri;

d) a táborról hír és engedelem nélkül senkinek távozni nem szabad, megfelelő büntetés terhe alatt; végre

e) senki a portékás szekerek közé ne vonja el magát, hacsak nem beteg, vagy tisztje oda nem rendeli; azonban a tiszték is sok embert a bagázsia mellett ne hagyjanak, mely ellen ha véténének: a hadbíró járjon el ellenök.

Az V-ik cím a zászlóikat elhagyókról, szökevényekről és menetlevél nélkül lappangókról intézkedik 13 cikkelyben. Ezek lényegesbjei a következők:

„Valaki elszökik: halál a fején;“ nevezetesen az ellenséghez szökők, ha kézbe akadnak, — fölakasztatnak. A vezénylő főtiszték (hosszabb útakra és időre: a tábornokok) menetlevelei nélkül zászlóit senkinek elhagynia, sem pedig a lehetőleg rövid időre kiadandó menetlevelek határidejénél tovább odamaradnia nem szabad. A ki ez ellen vét: ha tiszt, porkolábhoz kerül és hadiszéki eljárás alá vétetik, s ha közember, keményen megpálcáztatik.

A menetlevelekkel járók naponként 4—5 mért-földet tartoznak tenni kiküldetésükben; mialatt megszálló helyeiken, menetleveleik szerint, mérsékelt gazdálkodással ugyan tartozandnak számukra, de ha túlkövetelők és zsarolnak: a vármegyéek tisztei fogassák el őket, s a hadi bíró keresetet támaszszon ellenök. Úgy szintén a hazaszéledt vitézlő rend zászlók alá gyűjtésére s hajtására kivezényelt csapatok is kihágásokat ne kövessenek el, a szegénységet ne pusztítsák; különben, panasz érkezhén ellenök, a hadi törvényszék előtt adnak számot.

Gazdálkodással és előfogat-adással a kikiüldötteknek és átutazóknak a községek csak akkor tartoznak, ha ez a menetlevélben határozottan ki van téve; ellenkező esetben az illetők pénzüikkel kötelesek megfizetni mindent, méltányos áron. A gazdálkodás alatt pedig csakis mérsékelt mennyiségű étel és abrak értendő; szeszesimal- és pénzadással senkisé nem tartozik. A ki pedig túlkövetel és excedál, a községek megfoghatják őket menetlevelök mellett is, s a hadi bírósághoz küldjék, illő megfenyítés végett.

„És mivel édes nemzetünk igaz ügye mellett mindenki élete fogytáig tartozik hadakozni: a harezkor zászlója alól senki el ne szaladjon s meg ne futamodjék parancsolat nélkül, mert az ollyat a tisztnak szabad ott mindjárt megölni; annakutána pedig, valakik elszaladnak és a táborból elfutnak, mind pedig a kik a futást, szaladást javalják, — a hadi széken érdemök szerint megbüntettetnek érette, halálnak nemével.“ (VIII-ik czikk.)

Beteggé se tegye magát harez idején senki, valamint zsoldjával el ne szökjék; mert az előbbi is vétke szerint lakolni fog, az utóbbi pedig csapata előtt „dob

és trombitaszó alatt jó hírnevétől megfosztatik,“ s azután megfogattatván, az akasztófát el nem kerüli. A ki pedig egyik zászló alól engedelem nélkül másik alá szegődik: testi fenyíték éri, és azután eredeti zászlója alá visszaküldetik.

Ha a zászlótartó a gondjaira bízott zászlót — a melyhez a sereg előtt erős hitet tartozik letenni, — elveti vagy kezéhez nem veszi, kivált harcokon, nagy szükség idején: halállal bünhődik érette. (X. és XIII-ik czikk.)

VI-ik czím: „Az erősségek feladásáról, megegyezéséről, ellenséggel való összeménésről, correspondentiáról, beszélgetésről, árulásról, kémekről.“ Mint látható, e czím nagyfontosságú tárgyakat foglal össze, melyekről 24 szabványban állapítja meg végzeményeit.

Először is figyelmezteti a tábornokokat, ezred- és századparancsnokokat, hogy mindezek felől a legénységet jól beoktassák és tájékozzák, hogy kötelessége iránt magában kiki tisztában legyen. Azután meghatározza, hogy a mely tiszt a harcot parancs nélkül félbehagyja: hadi törvény elé állíttatik; a mely ezred pedig a vezénylő-tábornok híre nélkül az ellenséggel békealkudozásba bocsátkozik: „annak tisztai gyalázatos halállal ölettetik meg, a közrendből valók is érdemök szerint megbüntettetnek.“

A ki a harczen gyáva: hadi szék elé állíttatván, méltó büntetését veendi.

Az erősségekbe hű, tapasztalt, bátor, kemény és serény parancsnokok tétessenek, jó utasítással, és erősen megesküttessenek. Az ily erősségbeli főtsiszt mindenkép azon igyekezzék, hogy a várba „jó idején mentül több élelmet, lisztet, húst, sőt és egyéb szükséges eleséget,

vizet is a hol nincs, tűzre és szükséges épületekre való fákat, álgýúkat, taraczkokat, mozsárokat, port, golyóbist, ólmot, mozsárba és kézbe való gránátokat, tüzeskoszorúkat és egyéb tűzi-szerszámokat, érczeket, kovákat, lakatosokat, kovácsokat, szenet, vasat szerezzen, s a megbombolt lövészerszámokat idején reparáltassa. Az erősség oltalmára is jó vitézeket, — kik hadakban próbált, tanúlt, bátor és állhatatosok, — fogadjon bé az erősségbe; a kik pedig nem fegyverhez, hanem csak eleségvesztegetésre valók, kiűzze. Magát alattavalóival szerettesse, tiszteit becsúlje, de fenýítékben is tartsa; élését, porát, golyóbisát jókor kinek-kinek kiadja. A vitézlő rendet a vármegszálláskor bátorítsa, a félelmeket bízassa; az ellenségtől, reákövetkezendő erőszakos haláltól ne féljen. Az ellenség ellen serényen vigyázzanak, vitézkedjenek, erősen tartsák, oltalmazzák az erősséget, fel ne adják mindaddig, valamíg elesége el nem fogy, avagy míg nem látja, hogy az ellenség éppen erőt vészen rajtok; kiváltképen ha a kőfal elomlásával ostrommal való megvehetését immár az ellenségnek látja, avagy a vitézlő rend bágyadtságát és erőtlenedését, vagy pártolkodásra való nagy szándékát, — kit meg nem zabolázhatna, — vészi eszébe. Melyeket látván: akkor aztán végezhet az ellenséggel okosan, mintsem magát és az egész vitézlő népet s az erősségben való jókat elveszesse.“ Ellenkezőt cselekedvén, ha ugyanis ok nélkül, pusztá ijesztésre, vagy ideje korán feladja a várat: a fő- és alparancsnok fej- és jószágvesztéssel lakoland; valamint „az alattokvalóknak is elfogy életek, ha ők lesznek okai a feladásnak.“ (VI. cz.)

„Ha pedig a tisztt az oltalomra való minden eszközök közül kifogy, vagy tovább nem tarthatván, kén-teleníttetik feladni: mentül jobban lehet, úgy végezzen

az ellenséggel;“ t. i. hogy a várból, harmadnap i készület után, fegyveresen, ágyúkkal és lőszerekkel s mindenféle ingó javaikkal vonúlhassanak ki, biztos földözet alatt, s egy-egy napon két mértföldnél többet haladni nem tartozván. Senki közfűlök útjokban meg ne ölessék, sem el ne fogassék az ellenség által, elégséges eledelök adassék az úton, stb. A feladási szerződés pedig mindkét részről pecsét és aláírás alatt kicseréltetvén, szentül és minden álnokság nélkül megtartassék. (VII-ik czikk.)

A megtörtént capitulatio után az adott zálogok (kezesek) mindkét részről elbocsáttassanak, s addig is tisztességesen tartassanak. Fegyverszünet vagy alkudozás ideje alatt egyik részről se legyen ellenségeskedés; úgy árkot, sánczot ásni sem szabad, hitszegésnek büntetése alatt, míg csak a fegyvernynyugvás ideje le nem jár, „melyet mind a két fél dob- vagy trombitaszó alatt tartozik kihirdetni.“

Ha valamely tiszt vagy közvitéz, a vezénylőparancsnok engedelmé nélkül ellenséggel (habár rokona lenne is), „akár szóval, akár írással, akár izenettel, akár más jellel, nyilván vagy alattomban“ érintkezik: halállal lakol érte, és minden tábori javai elkoboztatnak.

Hasonló módon bűnhődik az ily érintkezést tudó, halló, de meg nem jelentő is.

Nemzetünk és hadaink elárulói fej- és jószágvesztéssel, — a kémek pedig, előleges kínvallatás után, akasztófával vagy felyársoltatással lakolnak. A ki az ellenségtől a fejedelem vagy tábornokai engedelmé nélkül véd- vagy menetlevelet vált, vagy annak ilyeneket küld, továbbá a ki ellenséghez írott, vagy ellenségtől

jövő levélre akadván, azt a tábornokok kezéhez nem viszi, föl nem jelenti, — mint áruló fog bűnhődni.

A ki magát mint ellenség viseli, úgy beszél, mulatoz, — tömlőczre vettetik; a ki pedig ajándékot fogad el az ellenségtől: szintén illő büntetést veend, a kapott jószág az ország számára foglaltatván le.

„A ki lövöldözés, vagy éneklés, vagy mulatás közben, éjjel vagy nappal, magunk vagy táborunk s nemzetünk ellen valamely jelt adand: mint áruló úgy büntetessék.“ (XVII. cz.)

„Ha generális vagy más tiszt ellen valaki észreveszi, hogy nekünk engedni nem akar, vagy ellentünk jár: tartozik nekünk, vagy más főtiszteinknek megjelenten, élete vesztese alatt.“ (XVIII. cz.)

A ki maga nevét vagy köntösét árulási szándékkal elváltoztatja: szintén feje vész el érette, és javai confiscálnak. Végre az ellenségtől ejtett foglyot 36 óránál tovább senki magánál ne tartsa, s el ne bocsássa, hanem tábornokaink kezéhez adja, a hadi szék által reászabandó büntetés terhe alatt.

VII-ik cím: A szállásolásról.

E nyolcz czikkelyből álló fejezet tartalmára nézve lényegileg egyezik az „Általános Szabályzat“ negyedik részével, a mely már általunk főntebb ismertetve volt, — csupán némi részletesebb határozványokat érintünk tehát itt meg. Pl. Ha a házi eltartást illetőleg a beszállásolt katona és gazdája közt vita támad: azt a szállásadó község helyhatósága igazítsa el. A gazda és gazdasszony „szállóját“ megbecsülni s vele tisztességesen bánni tartozik; viszont azonban a beszállásolt katona is, — a ki ha gazdáját, gazdasszonyát, vagy ezeknek cselédjét megverné, vagy becstelenné: a hadi szék által egész száz pálczáig

terjedhető büntetésre ítéltetik. Úgy a ki zsarol és gazdáját a megszabottnál többre erőlteti: nemcsak kárpótlásadásra kényszeríttetik, de megérdemlett lakolását sem kerülendi el. Más szolgálatában, vagy magok dolgában járó tiszteknek, a szállásosztók és hadbiztosok szállásokat ne rendeljenek, magunk vagy tábornokaink határozott parancsolatja nélkül, stb.

VIII-ik cím: A gyújtogatásról.

A ki a táborban vagy városban, faluban, templomokban, iskolákban, házakban és akármely épületekben szántszándékkal tűzi veszedelmet támaszt: mind maga, mind pedig az, a ki őt arra bízta, megégettetik, és ingó jószágai elkoboztatnak. A ki a táborhelyet felgyújtja is, vezénylő-tábornoki parancs vagy engedelem nélkül: hadi törvény láttassék reája, és javaitól megfosztatván, a seregből gyalázatosan kiesapattatik. A tábor indulása előtt is kiki vagy eloltsa tábori tüzét, vagy a tűztől gázt s egyéb éghetőt elhárítson, hogy gyúladás a gondatlanság miatt se keletkezhessék; mert ez is számadásában járand.

A vigyázatlanság miatt támadható tűzveszély távoztatása céljából a dohányzás száz pálcza büntetés terhe alatt tilalmaztatik tűzvesztes helyeken, ú. m. utcán s széna és szalma közelében. A kinek pedig vigyázatlansága miatt ily helyeken tűz támad: az kártérítésre kényszeríttetik, avagy tábori javai lefoglaltatnak, vagy érdemelt büntetését veszi.

IX-ik cím: A fegyver s hadi eszközök gondviseléséről. Szintén rövid, csak öt cikkelyből álló fejezet.

1. Fegyverét mindenki tisztán tartsa, jól gondját viselje, táborban vagy egyebütt el ne hányja, ha mi hibája van, idején megcsináltassa, és mindig készen

tartsa. Különben, ha fegyverében hiba találtatik, vagy rajtaéretik, hogy kardjával fát vág, sertést öl, etc. nemcsak keményen megpálcáztatik : hanem a tábori szemét-hulladék kihordását is teljesítnie kellend, büntetésül.

2. A kinek puskája a szemlekor megpróbáltatván, el nem sül, — megpálcáztatik érte.

3. A ki sükségtelenül lövöldöz, és rongálja, faragja, tördeli fegyverét : ebbéli vétke szerint fog lakolni hadiszékileg.

4. A ki fegyverét gondviseletlenség miatt elveszti, vagy ellopítja : első ízben kisebb, másod ízben nagyobb mérvben megpálcáztatik és a táborból kicsapatik ; a ki pedig fegyverét vagy lovát oly célból rontja vagy adja el, hogy ezen ürügy alatt magát a táborozás alól elvonhassa : hasonló büntetése leszen. Öröködni tartoznak tehát a tisztek, hogy fegyverét, szerszámát, töltését senki is a katonák közül koczára és kártyára ne rakja, és lovát sükségtelenül ne üzze-hajtsa ; mely célból a tiszt minden hóban vizsgálja meg a reábízott legénység lovait és fegyvereit, és azokat elcsereberélhni se engedje. Mert ha ezt elmúlasztja : a tiszt is megbüntettetik hanyagságáért.

5. A ki más puskaporát, töltését, golyóbisát, kováját vagy érczét ellopja : első ízben kemény botbüntetés éri, másod ízben pedig főbe lövetik ; úgy nemkülönben a ló- és nyeregszerszámok elorzói is.

X-ik cím : A hadi szemlékről.

Szemle minden hónapban tartassék, melyen is minden tiszt és közlegény, egy hópénzök elvesztésének büntetése alatt, megjelenjék ; súlyos betegség vagy más helyes mentesség tekintetvén csak e szabály alól kivétel gyanánt.

Valaki a szemlén nem saját lován és fegyverével, hanem kölcsönkénttel jelenik meg: érdemlett büntetését veendi. Ha pedig valamely tiszt nem saját, hanem másnak századát mutatja be magáé gyanánt: mind ő, mind pedig kölcsönadó tisztjárja rangjától becsstelenül meg fog fosztatni.

Az elszököttek és távollevők nevei a szemléken följegyeztetvén: a szökevények és zászlójokat elhagyók halállal bűnhödnek, s a távolban csapongók is érdemök szerint.

Senki a maga katonáját a vezénylő-tábornok híre és engedelme nélkül el nem űzheti vagy bocsáthatja a századból, legkevésbbé harcra induláskor és a tábor menetelése közben. Különben hadiszék elé állíttatik érte.

Mindezeket a szemlebiztosok jól megvizsgálván, a vezénylő-tábornoknak jelentést tegyenek; úgy, ha más valaki is valami ilyest megtud és eltitkol: ép oly bűnbe esik, mint magok az illető vétkesek.

Végre a XI. és XII-ik czímek a hadbíróság-intézményéről és a haditörvényszéki eljárásról tartalmaznak tüzetes és nagy gonddal kidolgozott határozványokat; melyek azonban speciális jellegöknél fogva nemannyira a hadirodalom, mint inkább a jogtörténet körébe tartozván, e helyütt mellözzük ismertetésöket, — de egyúttal fölhívjuk reájuk a hazai jogtudósok figyelmét, mint a magok nemében igen érdekes jogtörténeti adalékokra.

A kötetet terjedelmes és nagy pontossággal készült betűrendes tárgymutató táblázat zárja be, melynek segélyével a bentfoglalt egyes részleteket s bűneseteket illető végzemények könnyen és gyorsan feltalálhatók.

Ezzel befejezzük a Rákóczi-féle Katonai Törvénytár ismertetését, mely — azt hiszszük — az Általános Hadi Szabályzat előrebocsátott ismertetésével kapcsolatban, a múlt századi magyar nemzeti hadsereg szervezetéről és annak úgy hadrendtartási, fegyelmi, díjazási, fölszerelési s eltartási, mint egyéb különleges viszonyairól meg lehetős világos képet nyújt. Annyit mindenesetre tanúsítanak e szabályzatok, hogy nem valami rendetlen, zagyva néphad: hanem rendszeresen szervezett nemzeti haderő volt az, (a minthogy más nem is lehetett volna!) a mely két hatalmas római-német császár győzelemhez szokott erejének — az ekkor, Savoyai Eugen korában, legvirágzóbb korát élt osztrák hadseregnek és segédcapatainak — nyolcz éven át ellent bírt állani, s elvégre is a hazai alkotmányt biztosító tisztességes békekötést vívott ki fegyvereivel. Valóban, ezen eredmény Rákóczi fejedelemnek a jó hadi rendtartást, képzettséget és fegyelmet minden áron meghonosítani akaró törekvései nélkül lehetetlen volt volna; s azért tisztelet és elismerés a dicsőséges szabadságháború e régi emlékeinek, a múlt századi magyar katonai irodalom e becses ereklyéinek!

III.

Megemlítendőek még az 1707-ik évi, részletes kidolgozású, országos végzeménynyel törvényerőre emelt és végleges érvényű, főntebb ismertetett Hadi Szabályzatok s Törvénytár előzményeiképen, a Rákóczi fejedelem parancsára már 1706-ban rövidlegesen összeszerkesztetett és Nagy-Szombatban kinyomatott „Hadi Regulák avagy Articulusok.“ Ezek fejezetcímek nélkül, egymásra következő negyvenhét pontba foglalják a katonai büntető és fegyelmi szabványokat,

Azonban az előttiük olvasható bevezetésben, a már főntebb vázolt rendszeres és teljes szerkezetű Hadi Szabályzatnak munkában lételére czélozva, határozottan mondja a fejedelem :

„Minekelőtte több dolgoknak s állapotoknak bővebb leírásával készülni kezdett hadi törvényeink és egyéb rendszabásink, feltöltt szándékunk szerint kiadatnának : akartuk azoknak némely főrészét rövidebb formában, a dolognak hamarébb voltáért előre is közönségessé tennünk.“

Már magából ebből, — de egyébként a csak ideiglenes érvényre szánt 47 pont tartalmából is látható, hogy e nagyszombati Hadi Regulák csupán előzetes és rövidletes kiadása, mintegy előfutára az ónodiaknak. Tüzetesb felsorolásuk tehát, emezek ismertetése után fölösleges lenne. Azért ezektől eltekintvén, lássunk inkább némely sajátlagos hadi rendszabályok és utasítások bemutatásához.

Ezeknek keletkezés szerint is elseje, tartalmilag is legérdekesebbike a fejedelem által Egerben 1705. május 1-jén¹⁾ jóváhagyott különleges Utasítás a várparancsnokok részére. Egész ívrétben két ívre nyomtatott, a nyomtatási hely megjelölése nélkül, azonban a betűk jellegéből ítélve, alkalmasint Lőcsén, Bréwer Sámuel özvegynél.

Az Utasítás általános határozványokból és öt fejezetből áll. Az előbbiekben mindenekelőtt hangsúlyoztatik, hogy a várparancsnoknak „tanúlt hadi embernek“ kell lennie és az alárendelt helyőrség fölött teljes tekintélylyel bírnia. A ki is „a várnak minden fogya-

¹⁾ Tehát ugyanott és ugyanaz nap kelt, mint a korábbi, XII. czímből álló általános hadi szabályzat. (L. fölebb.)

kozásit kitanúlja, hogy azok miatt eshető szerencsétlenségeket megelőzhesse.“ Különös gondja legyen pedig arra, hogy háború idején és az ellenségnek közellétekor „a vár körül haszontalan árkok ne legyenek; sőt az élőfákat, gazokat és sövényeket is, melyekkel az ellenség magát elrejtethné, vágassa ki.“

Vigyázzon, hogy a felvonó hidak el ne romoljanak és „a sertésfák vagy gémek s egyéb akárminemű rekeszek“ jó karban legyenek. Az erősség belsejét marhákkal gázoltatni, vagy veteményes kertek csinálásával erőtleníteni ne engedje.

Ha a helyőrség aránylag kevés: a várnak csak egy kapuját tartassa nyitva, a másikat csak szükség esetében nyitattván meg. Az ágyúk, ágyútalpak és szekerek, fegyverek, mozsarak, bombák és egyéb löszerek, por, golyó stb. esetleg kevés voltát a fejedelemtől idején jelentse, a romladozott lövegeket megcsináltassa, a löszerek szaporítását sürgesse, és azok létszámáról évenként részletes kimutatást terjesztszen föl. A helyőrség és vár egész állapotáról is tüzetes jelentést tegyen.

A várnak minden részét: „erősségeit, vízrekesztő helyeit, casamátáit és alattomban való kimenetelre készített titkos helyeit, föld alatt való barlangjait, kútjait voltaképen kitanúlja, és mind azt, valami a várnak oltalmazására használhat.“ A lőport legalább két különböző lakat alatt tartsa és mindenkor strázsáltassa.

„Ha az erősség földből való lészen: a palizátáknak egyik rendi vagy lineája a bástyák oldalában körül, a meghegyesített végivel háránték rakattassék a külső árok felé; másként a várnak véletlen meghágásától tarthatni, melynek is megelőzésére, ha a vár árkában víz lészen, télben mindennap szükség jegelni; ha pedig az árkában víz nem lészen: a palizátáknak

egyik lineája az ároknak közepén, másika pedig a bástyák tövébe, egymáshoz egyenlő távolsággal csináltassék.“

„Ha a várnak felvonó-kapui nincsenek, és félő, hogy a vár kapuját petárdákkal bétöri és ronthatja az ellenség: csináltasson a kapun belől előre meghegyezett karókból erős rekeszeket, fennálló silyibes oszlopokat, mellyeket más kész rovásfákkal hamar béhányhatni; mellyek a kapunak bétöretése után is az ellenséget akadályoztatják. Ezeket is minden éjjel erőssen bézároltassa.“

A vár oltalmára való eszközökről, — „minéműik a palizáták és egyéb vastag fák, fasínok, apró karók formájú nagy faszegek, deszkák, ásók, kapák, apró talyigák, kosárok, földnek való zsákok, sánczkosárok, — úgy sertésfákról is gondot viseljen. Az ellenség által álgyúval öszvetöretett vigyázó-helyeket mindgyárt reparáltassa, és a mely felől víjja az ellenség a várat: annak ellenében vettessen sánczot;“ s a vár külrészeire, a hová az ellenség törekszik, ásasson alúlról aknákat, mellyeket is csak akkor lobbantasson föl, midőn az ellenség már odaérkezett.

Tartson készletben sok ágyútalpat; úgy álútakat tartson a vár körül, kivált ha a helyőrség számos. A vár feladásáról addig alkuba ne bocsátkozzzék, míg csak az ellenség annyira le nem törte a falat, hogy azon széltében bémehet.

Hat hónapig való élelemről gondoskodják mindenkör, és azzal takarékosan bánják. A kézi-malmokat tűzmentes és száraz helyeken tartsa. Szerezzon mennél több vágó-marhát, hogy ostrom vagy zárlat idején a helyőrség hús dolgában meg ne fogyatkozzék.

„A vár megszállása alkalmatosságával ki kell ütni

az ellenségre, de alkalmas időben: setét hajnalban, hogy azt megijesztvén, a sáncaiból kiűzhesse és azon sáncozat bétölthesse.“ De az ilyen kiütésekkor a vártól nem kell igen távol menni, hogy visszaveretvén, nagy kárt ne valljanak, vagy esetleg künn ne szorúljanak. „A kiütés kevésszámú haddal is meg lehet, de az csak éjjel jó, hogy mégis az ellenség háborgattassék és a sáncozás is félbenhagyattassék.“

Ha az ellenség már annyira ment, „hogy állóhelyét a vár árkába csinálja,“ és onnét ki nem űzethetik, s a résen belől is, annak átellenében sáncoz nincs és nem is készíthető: ily esetben nem szükség a rohamot bevárni, hanem feladni a várat. „De, ha oly sáncoz vagy, hogy az ellenség ellen megállhat: míg egy ostromot ki nem áll, — becsületinek elvesztése nélkül a várat fel nem adhatja.“

A capitulációkor mind a katonaság, mind a lakosok részéről föltételek kötendők ki; ú. m. „a vitézlő rend részéről, hogy kieresztett zászlókkal, dobokkal, égő kanóttákkal, minden fegyverestől, bagázsijával, négy ágyúval, két mozsárral együtt (azon helynek minéműségéhez képest, hol több s hol kevesebbel is) kimehessenek, és hogy számokra szekereket is adván, mehessenek más közelebb lévő várba; és hogy sem tisztnek, sem közembereknek senkitől is semmi bánatalma ne legyen.“ A lakosok részéről pedig, hogy azok előbbeni tisztökben, méltóságokban, törvényekben, vallásokban és javaikban megtartassanak.

Ez körülbelől az általános határozványok tartalma. Következik az első fejezet, arról: mily óvó intézkedések teendők a netaláni árulás meggátolására? S ilyenekül ajánlatnak és fölsoroltatnak, hogy az oly lakosoktól, a kiknek egyetértése iránt az ellenséggel

gyanú lehet, — fegyvereik elszedendők. Éjjeli gyűlések meg nem engedendők, hanem estvéli dobolás után, — mely is télen 8, nyáron 10 órakor légyen, — mindenki hazatakarodjék. Egy lakosnak is éjjel lámpa nélkül az utcán járnia ne légyen szabad; úgy a katonák is éjtszaka az utcákon ne barangoljanak és ne lövöldözzenek, tömlőczre vettetés büntetése alatt.

Minden piacon vagy térhelyen őrházak állítandók, melyekből hol nagyobb, hol kisebbrendű tisztek vezetése alatt őráratok járjanak éjjel az utcákon, a jó rend föntartása végett.

Innepeken, mikor a lakosság templomban van, úgy búcsújáratok idején, a várkapuk bezárandók. Országos vásárok tartása pedig háborús időben a vár (város) területén belől meg ne engedessék.

Ha idegen ember jó a várba, — először is a parancsnokhoz vezettessék, — „és a vendégfogadósoktól, koreszmárosoktól, vagy akárkiktől is, kiknek idegen vendégek szokott lenni, minden estve a vendégek neveit lajstromban előkérje a kapitány.“

Második fejezet: Az őrködés körüli rendtartás. Az őrségre menendőknek dobszóval adandó a jel; kik is a magok századjabeli őrmester házához gyűlekezvén, s „onnét rendelt seregben, tisztekkel együtt a piacra menvén, a főstrázsamester által rendben — mint ütközetnek szokás — kiállíttassanak, és a tisztek valamely süvegéből sor szerint czédulát vonván: ki mellyik strázsára rendeltetett? csak akkor, és nem előbb tudhassák meg.“

Kik is azonnal a reájok jutott őrházhoz menjenek, ott az előbbi strázsák az őrházból hadrendben kivonúljanak, „és arczczal az őrház felé fordulván, hasonlóképen ezek is a kik felváltják, rendelt sorokban,

amazoknak ellenében a strázsaház felé háttal fordulván, azoknak tisztjök, kik a régi strázsát felváltják, tudakozza meg a másik tiszttól, micsoda parancsolatja vagyon a főtisztektől, — hogy ő is magát ahhoz tartsa. Azután a fiók-strázsákon lévő közembereket annyi közlegénynyel fölváltatván, mihelyt azok magok felekezetökhöz visszamennek, renddel mindgyárt a strázsaháztól a főpiaczra menvén, ott valamely főtiszt által hazabocsáttassanak.“

„A fiók-strázsák mindenkor a bástyáknak külső szegleteikre állíttassanak, hogy mindenfelé körülnéhessenek: nem megyen-e valaki feléjük? és egymáshoz oly közel légyenek állítva, hogy egymáshoz felelhessenek és a látott s hallott dolgokról a strázsaházhoz szólhassanak, hogy a dolog a tisztnek értésére esvén, a kapitánynak tudtára adhassa.“ E fiók-őrök télen egy, nyáron két óránként változzanak.

Harmadik fejezet: Az éjjeli czirkálásról. Midőn a főbb tisztek a vizsgáló őrzarat iránt, mely órában légyen? megegyeznek, a főőrmester az őrzaratra rendelt tiszteknek és őrmestereknek azon órát úgy adja ki, „hogy azon czirkálás egész hajnalig az éjjeli órákon meg ne szűnjék.“ A czirkáló altiszt lámpát vigyen magával és az őrségen levőkből két közembert vegyen maga mellé.

„Minden estve a főstrázsamester a kapitánytól (parancsnoktól) a parolát (jelszót) kivegye, s az alábbvaló strázsamestereket a közpiaczra gyűjtván s mindeniket körben állítván, lassú szóval a mellette lévőnek fülébe megmondja, és hasonlóképen az a másikának renddel, míg a kör el nem végeződván, az utolsó strázsamester ismét a főstrázsamesternek fülébe nem súgja, hogy így világosan tudhassa, hogy a parolát

mindenik strázsamester jól megértette és megtartotta. A parolát a strázsamesterek a strázsán lévő tisztekkel és a tizedesekkel is közölik, használván az nékiek a czirkálás közben is: mert a mely strázsaház mellett elmennek, az onnan eleikbe menő strázsamesternek vagy tizedesnek azon titkos parolát meg kell mondani. Az pedig, a ki czirkálni jár, azon strázsaháznál valamely jegyet hagyjon, melylyel: hány óraker volt ott? megbizonyítsa, hogy következő reggel a főstrázsamester megesmérje, hogy azon éjjel a czirkálás jól ment véghez.“

Negyedik fejezet: A kapuszárás- és nyitásról. Mely órában zárják és nyissák a kapukat? a parancsnok határozza meg, s az iránt a főormesternek parancsoljon. Ez utóbbi azután, félórával a bezárat előtt, a vár kerítése fölött — hogy jobban meghallják — doboltatván, kiki betakarodjék, a ki a bástyákon kívül van.

A főormester a kapukulesokat, a parancsnok szállításáról két közemberrel magához vitetvén, mikor a kapuhoz közelgetne: „akkor a kapunál lévő strázsaháznál a mely tiszt vagyon, maga alattavalóit két sorban renddel állítván, vélek a kapu felé arczczal praesentálja fegyverét, és azon tiszt egy részével (az őrségnek) kimenjen a kapun kívül, hogy a kívül lévő gémekeket bészárja, a leeresztő-, úgy a belső-kapukat is felvonja, és az ottan lévő strázsákat bevigye a várba. Mellyek véghez menvén, a kapuk bészárassanak; mely ha jól ment-é véghez, vagy nem? a tiszt megvizsgálja, — és azután valamely főtiszt két fegyveres puskással vigye vissza a kolesokat a kapitányhoz, az hol is kell azoknak tartatni mindenkor.“

„Az említett főtiszt ismét reggel a két fegyveres

puskással a kolesokért a kapitányhoz menvén, azon mód szerint a mint bészóltattak, a kapuk dobszóval kinyittassanak; először pedig négy puskásnak kell a kis ajtón kibocsátatni, a kik megvizsgálják: ha nem lappang-e kívül valamely ellenség a vár körül? ki a kapukat akarná elfoglalni. És ha azok semmi olyat nem látnak: mind a kapuk, mind a gémek felnyittassanak és ott strázsák hagyattassanak.“

Ötödik fejezet: A hírekről és zenebonáról. A parancsnok előre rendelje el a tiszteket és közvitteket bizonyos helyekre, a váron és városon belől, a fegyver- és lőportárak körül, úgy más közhelyekre és piacokra vigyázní, hogy ha hirtelen riadások támadnának, a tisztek és legénység azonnal odamenvén, a zenebonákat és gyújtogatásokat meggátolhassák.

Arra is kell ügyelni, hogy, ha a várban vagy városban netalán visszavonások, zenebonák, vagy gyúladások támadnának: a nép az utcázakon csoportra gyülekezzeék, míg a zenebona lecsendesítetik és annak indítói elfogatnak. Ha pedig gyúladás lenne: azt a lakosság tartozik eloltani; a vitézlő rend a kapuknál maradjon, — hanemha semmitől nem tarthatván, — a kapitány maga rendelné őket a tűz oltására.

Vége: „A strázsára kiállított puskás, a midőn a vár árkában vagy akárhol is maga körül valamit lát avagy hall, háromszor kell neki kiáltani: ki vagy? és a mikor az harmadik kérdésre semmit sem felel, — löjjön hozzá.“ Akkor az őrháznál lévő tiszt fogja fegyverét, és mi dolog légyen a fiók-strázsán? tudja meg, és mielőtt lármát indítana, a kapitánynak adja értéére. Olyankor pedig az őrségen levők számát nem kell kisebbíteni, sőt inkább a zenebona alatt is szaporítani.

Eddig, íme, a várparancsnoknak szóló utasítás, mely hogy szintén a kellő s jó hadi rendtartás, fegyelem és vigyázó serénység szellemében szerkesztetett, — a főntebbi vázlat eléggé mutatja. Érdekes világot vet egyszersmind a váracon belől folyt katonai életre.

Meg kell még említenünk a gr. Bercsényi Miklós mint ország főtábornoka által 1706. december 5-én kiadott és kinyomatni rendelt tiuzetes utasítást, a hadaknak a téli szállásolás alkalmával való magók tartásáról. E hely nélkül — ú. l. Nagy-Szombatban — nyomtatott, latin és magyar nyelvű szabályzat 21 pontba foglalva szabja meg a szállásolási rendtartást, teljesen egyezőleg az Általános Hadi Szabályzat ebbeli határozványaiával, csakhogy valamivel részletesebben, hogy egyes sajátlagos esetekre nézve is kétség főm ne maradjon.

Jellemző, a mit Bercsényi ezen utasítás vége felé mond: „Mindezen punctumok pedig nemcsak úgy tétet-tenek föl, hogy azok csak új hírűl olvastassanak, — hanem, hogy azoknak megtartásával az ország lakosai és hadviselők között a jó rendtartás gyökereztessek, az egy értelem és szeretet nevedel-hessék, a hadviselők az engedelmességre szoktattathas-sanak és a szabad szárnyon járók zaklatási megszűn-jenek, és a föl s alájárók, csavargók, istentelen kár-tékonyok megzaboláztassanak.“

Szorosan lelkére köti tehát mind a vitézlő, mind egyéb rendeknek az utasítás szigorú megtartását.

Befejezésűl e szaknak még egy sajátlagos utasításról emlékezzünk meg. Ez (csak datum nélküli, egy-korú írott példány áll rendelkezésünkre, de láttunk nyomtatottat is) „a tábori zsákmányozásnak rendi“-t állapítja meg, nyolcz pontban. Főelve: az

ellenségre való vigyázásnak megtartása a táborozásokban, a melyre a zsákmányolás (fourageírozás) alkalomával is kiváló gond fordítandó, mint a mely móddal mind foglyokat könnyedén ejthetni, mind pedig az ellenség lovasságától lovaikat elnyerhetni. A szekerekkel vagy lovakkal való zsákmányolásnál tehát minden tábornok vagy vezénylő tiszt, főként ezeket tartsa szem előtt:

1. „Hogyha az ellenség táborá, avagy végházai (határvár) előtt fekvő táborából zsákmányozni kell, és annak ereje olyan, hogy kiesapásától tarthat: a táborának — ha a szükség úgy hozza — egész szárnyát kivívén, és a rétekre avagy zsákmányoló helyekre jövén, szokott előljáró (avant-garde) bocsátása után a strázsákat környöskörül kiállítsa, úgy, hogy egyik a másikat kiláthassa, és azon strázsákkal befogott mezőben, az arra rendeltetett szolgarend és minden tizedből két vagy három katona által a füvet kaszáltassa, szekerekre vagy lovakra rakattassa, annyira valót, hogy legalább két nap — hogyha helyben talál maradni — vele beérje; mivel másként az hadat mindennap fárasztani mind szükségtelen, mind alkalmatlan volna. Hogyha ezen alkalmatossággal a táborban egy ágyúlövést hallana: a lovak és szekerek terhével siessen; ha másodikat, — ha szintén zsákmányozását végben nem vitte is, — sietséggel induljon, úgy, hogy harmadik lövés után, ha nagy terhhel volna: inkább mindenét elhánván, a táboron találtathassék; szorgalmasan a hátúljárónak (arriére-garde) megparancsolván, hogy senkit melléjek rendeltettek közül hátra ne hagyjon, feje vesztése alatt. Ezekben observáltassék, hogy kétszer egymásután egy szárnya (zsákmányolásra) ne küldessék, hanem egyike a másikat felváltsa.“

2. Ha pedig — a mint leggyakrabban, — nem oly félelmes helyen történék a zsákmányozás, és egyébtől az ellenség apró csapatokban való portyázásainál tartani nem lehetne: akkor minden tizedből, — ha lovakon kellene a fűvet vagy szénát behordani, — két vagy három katona estve, jelszó alatt rendeltessék ki, őrségül azok mellé egy őrnagy vagy alezredes alatt legalább 200 lovast küldvén. Ha sokan vannak a zsákmányosok, és a kísérő fődözet a tábor jobbszárnyáról talál menni: akkor parancsoltassék meg, hogy minden zsákmányra menő lovas avagy szekér napkelet előtt egy órával a cselédséggel együtt kiálljon, úgy, hogy a reggeli „Jézus!”-kiáltás után azonnal indulhasanak.

3. A zsákmányra kimenő tisztek szoros felelősség terhe alatt ügyeljenek, hogy „az életben kár, fűben, szénában tékozlás ne törjénjék; mivel különben a csíny-tételért és károkért lévő panaszokról tartoznak számot adni.” Szigorúan bánjanak tehát a csíny- és kártévő altisztekkel és legénységgel.

4. A zsákmányoló hely körül állított örökön kívül menni se katonának, se szekérnek meg ne engedessék, első ízben pálcázás, második ízben főbelövetés büntetése alatt.

5. A zsákmányoló tiszt nemcsak a tábori jellővésekre jól vigyázzon: de azonkívül is úgy igyekezzék, hogy délre bejöhessen; ha pedig ez lehetetlen volna, legalább az estvéli „Jézus!”-kiáltásra minden okvetetlen betakarodjanak; másként számot fog adni a késedelemért.

6. Hogyha a főtsiszt lágysága miatt katonák vagy szekerek az örök vonalán kívül menvén, az ellenségtől elfogatnának, ez utóbbinak nagyobb ereje nélkül: ily

esetekben a tisztnek fog e kár tulajdoníttatni, s becsületét is elveszti érette.

7. Zsákmányozásra már napkelet után egy órával, helyes ok nélkül a táborból senki is ki nem bocsáttathatik, sőt kimenvén, meg is büntetetik.

8. Ha mindezeket a tábornokok és vezénylő főtisztok nem így fognák véghez vitetni: a következőkért a felelősség kizárólag őket terhelendi.

IV.

A Rákóczi-kori hadi irodalom nagyérdekű különleges részét képezik végre a fejedelem legbensőbb testőrségének, az ú. n. Nemesei Társaság-nak (más néven „Nemes Compánia,“ „Cavallérok Compániája“) alapszabályai s egyéb szervezeti és administrationális actái, melyek a vörösvári Rákóczi-Aspremont-levéltárban maradtak fenn legteljesebben.

Ezen, főúri és régi törzsökös nemességű családok ifjaiból állott lovagrend-szerű intézményt („Isteni Gondviselés“, „Szent-Háromság Gondviselésének lovagjai“), oly végből alakítá a fejedelem, hogy a magyar nemesei ifjúság színét-javát a hadi és politikai tudományokban, udvari műveltség elsajátításában, saját atyai örökös szemei előtt s önköltségén nevelje; kik is e minőségükben körülé úgy hadjáratokban, mint udvari pompákon legbensőbb testőri szolgálatot tegyenek mint társlovagok, — s azután, a rendből kilépvén, a reguláris-ezredekben magasb hadi képzettségű főtisztokul alkalmaztassanak.

E nemes testőrséget Rákóczi, saját ezredessége és Kemény János fejedelem unokájának b. Kemény Simonnak alezredessége alatt, 1706. május és június havában

kezdé szervezni, mely év végéig létszámuk 32 nemes ifjúból állott. Az 1707-ik év első felében aztán e szám 60-ra (utóbb, mikor legtöbb volt, 120—130-ra) szaporodott föl, s a tulajdonképi ünnepélyes szervezés és rendi felavatás Erdélyben Kolozsvártt 1707. april 26-án történt meg nagy pompával, Magyarországon pedig 1707. június 15-én az ónodi országgyűlési táboron, hol a fejedelem a Nemesi Társaság szabályzatát aláírásával szentesítette. Mind a maros-vásárhelyi, mind az ónodi országgyűlésen már e lovag-ifjak végezték a közvetlen díszőrségi szolgálatot a fejedelem személye körül; ugyanők jelen voltak később Beresényivel 1707. a varsói országgyűlésen, a Nagy-Péter czár tiszteletére rendezett udvari pompákon, Rákóczinak lengyel királylyá lett meghívásakor; továbbá részt vőnek szeretett urok, fejedelmök oldala mellett 1708. a trenesényi s 1710. a romhányi ütközetben, — 1711-ben pedig vele bujdosnak ki Lengyelországba.

Egyébiránt e nemes testőrségről már 1866-ban külön akadémiái értekezést tartván, — e helyütt az intézmény történetét s bővebb ismertetését mellőzöm, s kitűzött speciális czélomhoz képest csakis főbb irományai, — mint katonairodalmi emlékek — bemutatására szorítkozom.

Ilyenek mindenekelőtt magok az intézmény célját s szervezetét kifejtő alapszabályok: „Az Nemesi Társaság Seregének rendi.“ E kézirat három példányban maradt fenn, de mind a három csonka. Egyik a vörösvári levéltárban, a nemes testőrség actái csomagában, s ez a legteljesebb; másik a b. Keménycsalád levéltára töredékei közt Nagy-Enyeden, nyilván a Kemény Simon egykori példánya; végre a harmadik Kaprinay kéziratgyűjteményében, XXXIII-ik kötet

111—114. l. Csekély styláris eltérések mellett mindhárom egyezik.

Az irat több fejezetből áll; az első fejezet czíme: „Ezen rendnek végéről,“ (ezéljáról,) s a Nemesi Társaság fölállításának szükségét ekkép indokolja: „Az mióta az német nemzet által nemzetünknek minden dicsőssége letapodtatott és az nagyemlékezetű famíliák a sok változások és zaklatások után udvartartásokra alkalmatlanokká téttenek: az nemesi ifiaknak isteni félelemben való felnevelkedésekre és más hadi és politiai állapotokban való tanulására alkalmatosságok annyira elvételődött, hogy hazánkban az hadi és politiai szolgálaton való személyek alig találtnak. Kihez-képest ezen Nemesi Társaságnak Serege legfőképen a végre rendeltetik, hogy zászlója alatt lévő nemes iffiúság oldalunk mellett, szemünk előtt nevedekvén, hazájához való szeretetét az isteni félelemmel, együtt több tudományokkal és jószágos erkölcsökkel tanulja és gyakorolja, és az idő mostohaasága által letapodtatott és elszegényedett atyák fijoikat költség nélkül mindazokkal felékesíthessék, az mellyek nemességhez illendők.“ Ezután hangsúlyoztatik, hogy e Nemesi Társaság Serege nemcsak a háború tartama alatt, de a békesség helyreállta után is fenn fog tartatni, úgy, hogy „senki semminémű hadi tisztségben jövődőben ne mehessen, valaki ezen seregben nem szolgálván, magát érdemessé nem teszi.“

Nyilván látszik e végsorokból, hogy Rákóczi szeméi előtt, ki a valódi hadi képzettséget oly nagyra becsülte, ez intézmény fölállításánál egy magyar katonai akadémia, egy felsőbb tiszti iskola eszméje lebegett, nagyobb tekintély végett lovag-

rend-szerű szervezettel. Kitetszik e czélzat a második fejezetből is: „Ezen Társaság tiszteirül.“ „Hogy tehát az nemességnek becsit előttünk viselvén és annak érdemét magunk személyével való társalkodásunk által is megessmértessük, — a sereg főkapitányságát magunknak tartjuk, úgy t. i. hogy minden tisztek directe személyüinktől, — az hadi regulák szerint való subordinatiót maga státusában hagyván, — függjenek.“ Melyhez képest ezen sereg vicekapitánya (alezredese) és egyéb tisztei oly becsületre emeltetnek, hogy egyéb hadainkban szolgáló hasonló rangban lévő minden tiszteknek eleibe tétetnek; hogy t. i. a nemes testőrség alezredese ezredesi, őrnagya alezredesi stb. rangban áll s ily rangban léphet át más csapatok közé. Minden közvitélő társ pedig zászló-tartói (Fendrich) rangot visel, s mint hadnagy léphet egyéb ezredekbe.

Harmadik fejezet: „Az vitélő társakról és azoknak fogadásáról.“ Megszabatik, hogy minden belépni kívánó ifjú előbb „igaz, ő s örökös nemesi ágybúl való születését, maga vármegycéből való két úr (mágnás), két főember és két birtokos, esmerős nemesember pecsétetes attestatiójával“ tartozik igazolni. Ezen attestatióknak, valamint a leteendő eskünek szövege itt szórúl szóra be van iktatva, minta gyanánt. (Csakugyan, a vörösvári levéltár nagyszámú ily eredeti attestatióit őrizi maiglan a Nemesi Társaságba időnként fölvelt ifjaknak.)

Meghatároztatik továbbá, hogy ezen Társaság tagjainak kizárólag csakis a haza szolgálatára kellyén szentelni magokat s összes idejüket: a házasság nélkül — a fő- és vice-kapitányt kivéve — meg nem engedtetik.

Megházasodván pedig valamely társ: „azonnal búcsúzni tartozik.“

Negyedik fejezet: „Az tisztek és nemesi társak fizetéséről és öltözetiről.“ Járt e szerint az alezredesnek havonként 264 Rh. frt fizetés s 33 személyre és 22 lóra való tartás; az őrnagynak 116 frt, 14 személyre, 15 lóra tartás; a zászlótartónak („kornyétás“; gr. Beresényi László volt,) 84 frt, 14 személyre, 13 lóra tartás; három őrmesternek egyenként 64 frt, 8 emberre, 5 lóra tartás; hat tizedesnek egyenként 20 frt, 3 személyre, 4 lóra tartás; végre 100 nemesi társnak egyenként 16 frt, 3 személyre, 3 lóra tartás.

Gazdagon voltak tehát dotálva, s minden köz nemesi társnak is egy-egy inasa és lovásza vala. A mi a fölszerelést és ruhát illeti: ez is fényes volt. Évenként ugyanis minden testőr ifjúnak hét-hét sing észínkék angliai selyemposztó adatott ki, ahhoz való selyemzsinórzattal, mentére, dolmányra és nadrágra; ahhoz mentére és dolmányra dupla-pikkelyes, aranyos ezüsgombok; ezüsttel gazdagon hímzett narancsszín bársonypantallér, lóding, tarsoly, hasonlóképp narancsszín selyemöv. (Kék és narancs: a Rákóczi-színek.) Kinek-kinek ezüstös kardja s ezüsttel vert, danczkai mívű karabélyja és pár pisztolya. Továbbá fővegűl „kiki kék süveget viselni tartozik: de kapitányon, főstrázsamesteren, kornyétáson kívül senkinek se tolat, se forgót, vagy akárminémű hátibőrt (kaczagányt) viselni nem szabad, valaki vagy ellenséget nem ölt, avagy tüle rabot vagy sebet nem hozott, — melyet legalább két társának liti szerint való megbizonyításával, avagy mezei négy közkatona, avagy két tiszt hasonló bizonyásával meg nem bizonyít.“

A forgó, toll és kaczagány tehát, immár kipróbált vitézségi díszjel volt.

Végre a fejezet zárpontja megszabja, hogy mindenik társ a maga szolgáját hasonlóképp kék köntösben tartozik járatni, és jó fegyveresen, paripásan tartani.

Ötödik fejezet: „Az hadi és mezei (tábori) szolgálatokról.“ A sereg három őrmesterség alatt három brigádára, hat tizedességre osztatik, s a szokott hadi szolgálat rendi szerint, „palotánk és mezőben személyünk strázsálására mindennap egy tizedalja, strázmester és tizedessel együtt tartozik feljönni és csak egyedül, hálózunk avagy sátorunk ajtaja előtt, belől, — hogy t. i. minden más hadaktól megkülönböztettesen, — strázsát állani; az többi fegyveresen palotánkon lévén.“ Solemnitások alkalmával palotánkon sort állanak mindnyájan. Mezei portázások, vagy kimenetelünk alkalmával, a kik strázsán vannak, lóháton kísérnek bennünket; a többi fölnyergelt lovakkal készen vár, parancsolatunkra bármikor indulni.

A Kemény- és Kaprinay-féle példányok e helyen megszakadnak; a vörösvári példány azonban még egy fejezetet tartalmaz: „Az isteni félelemről.“ Ebben főleg vallásos és erkölcsös életre intetnek az ifjak, az „adta! teremtetten!“ káromkodásoktól szigorúan eltiltatnak; melyet ha valaki mégis elkövetne: „akár fő-, akár alsó tiszt legyen, — az sereg előtt kitétetett fekete zászlót, fekete köpönyegben, mezítelen fővel, 12 óráig állva strázsálni tartozzék; — méltó lévén az besteléségre, az ki Teremtőjét besteleníti. Illyen vétkéért, ha kétszeri büntetése nem használna: harmadszor Társaságunkból és minden hadainkból kicsapattassék, fegyvere hóhér által előtte öszvetőretessék.“ Ha pedig még ennél is nagyobb, más átkokkal és szitkokkal illetné

az Isteni Felséget: Társaságunkból előbb kicsapatván, azontúl országunk törvénye szerint büntettségük.

Reggeli és estveli doboláskor kiki maga serege eleiben kiállván, a rendelendő imádságokat elmondja, s „az ünnepeken szokott áhítatosságát hiti s vallása szerint elvégezze.”

És ezzel a vörösvári kézirat is megszakad; a folytatást azonban megadják a Nemesi Társaság mindenre kiterjeszkedő Edictumának, vagyis szabályzatának czikkelyei.

E nagyérdekű szabályzatnak egy, Rákóczi Ferencz fejedelem aláírásával megerősített teljes példánya, egykor Badicz Imre nemes testőr tulajdona, ennek utódainál, Soprony-megyei Szil-Sárkány községben létezik: „Datum sub Generali Conventu Regni Hungariae pro Libertate Confoederati, die 15. Mensis Junij Anni 1707. in Campum ad Ónad indicti“ kelettel.

Kezdeté Rákóczi teljes czímeit tartalmazza: „Nos Franciscus II-us, Dei Gratia Sacri Romani Imperij et Transsylvaniae Princeps Rákóczi, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, Pater Patriae, pro Libertate Confoederatorum Regni Hungariae Statuum necnon Munkácsiensis et Makovicsiensis Dux, Perpetuus Comes de Sáros, Dominus Haereditarius in Sáros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónad etc., Memoriae commendamus, etc.” (Következik egy meglehetősen terjedelmes latín bevezetés, melyben a Nemesi Társaság fölállításának czélja és szükségessége kifejtetik, oly értelemben, mint a fentebbi alapszabályok első fejezetében. Melynek utána „sequuntur Leges et Edicta pro avertendis vitijis compo-

nendisque ad virtutes nobilibus geniis praescribenda,“
 úgymint, és itt már magyar nyelven:

„Az Nemesi Társaságbeliek Edictumi.“

Összesen XXIV cikkely, (Articulus). E cikkelyeket, valószínűleg a gr. Ráday-levéltár példánya után, 1815-ben a maga Monumentái I. kötetében kiadta dr. Rummy Károly György, — csakhogy az ő általa használt példányon mind a kibocsátó fejedelem címei és aláírása s a bevezetés, mind pedig a befejezés és datum hiányozván, továbbá Rummy a Rákóczi-kor történetében elég jártassággal nem bírván, — azon sajnálatos tévedést követte el, (s utána némely más történetírók is vakon mentek), hogy az egész Edictumot és vele a nemes testőrség intézményét, valamelyik Rákóczi György fejedelemnek tulajdonította, — hibásan és teljesen alaptalanúl, mint ezt már 1866-iki akadémiai értekezésünkben, s utána pótlólag a Pesti Napló azon évi november 14-iki számában még világosabban kimutattuk. Ezt most csak az ügy historicumaként említjük; különben lássunk az Edictum ismeretéséhez.

Az első cikk istenes, erkölcsös életre kötelezi a Nemes Társaság tagjait, s az atheismust és epicurismust kárhoztatólag tiltja.

A második cikkely elrendeli, hogy kiki „mind reggel, mind délyest, táborban a dobbal való jeiadás után maga zászlója alá jőjjön és ott az elrendelt imádságot előbb elmondván,¹⁾ azután mind mezőben, mind

¹⁾ „Az Isteni Szent Gondviselőség nevezeti alatt gyarapodó Rend Imádsági“ cím s a fejedelem koronás monogramma alatt ma is megvannak ezen rövid, de buzgó szép magyar imák és egy zsoltár, a Rákóczi-levéltárban Vörösvártt, egy pergamen-füzetkébe igen díszesen írva.

városban vagy faluhelyeken az isteni szolgálatra, maga vallásához képest, elmenjen.“ És legalább kétszer esztendőben meggyónjon; másként a ki azt elmúlatná, — az egyházi fenyíték alá adatik, „és sem a Társaság jelét magán viselni, sem pedig fegyverét is oldalára felkötni meg nem engedtetik.“

Ez utolsó mondatból világos, hogy a Nemes Compánia tagjai valami lovagi jelvényt hordtanak; mi volt légyen ez? egész biztossággal nem tudjuk. Talán a háromszög közepén látszó szem, az isteni gondviselés jelképe: mert a Rend kék selyem kornétájának közepére is ez vala arannyal hímezve.¹⁾

A harmadik czikkely az akkoriban is még a vitézi rend közt szokásos babonás, bűverejű talizmánok használata ellen szól: „Megtiltatik minden ördögös czimbora, és nevezet szerint valaki azzal a fegyver ellen áll: előre megtudja, hogy a Nemesi Társaságban be nem léphet; ha ki penig eltitkolván, azután is azzal élni tapasztaltatik: nemcsak a Társaság közül kiesik, hanem valamíg azzal él, másutt is minden promotiója megakadályoztatik és elfogatik.“

A fejedelem tehát, mint felvilágosult ember, e czikkelylyel a babonáságnak egyenes üldözőjeül lép föl, — a mi a főntebbi egyik művelődéstörténeti tanulmányban („Jóslatok és babonás hiedelmek,“ stb.) róla mondottakkal teljes összhangban áll.

A negyedik czikkely szerint „az Isten ellen való káromkodás és hamis esküvés leginkább elhatalmazván a magyar nemzetnél,“ — e bűnöket szigorúan eltiltja; intvén a Nemes Társaság minden tagját: „mutassa

¹⁾ Gabr. Kolinovics „Commentariorum de Rebus Ungaricis Libri XIII.“ című kézirati krónikájában.

meg igaz nemességét abban, hogy száját az eb, ördög, az adta s teremtette mondása és megszokott „Isten úgy segéljen“-ek szórására ki ne nyissa. „Másként valaki azt elköveti s reá megbizonyosodik: az első, második, harmadik és negyedik vétkéért a Társaság jele nélkül fog egész nap járni; az ötödik szitkozódásáért pedig fekete palástban, fegyver és öv nélkül a sereg előtt 6, az hetedikért 12 óráig tartozik állani. Az nyolezadik vétkéért törvényben idéztetik és minden fegyverétől s liberijától az egész Társaság előtt megfosztatván, kicsapattatik.“

Az ötödik czikk az egymás ellen való versengés, haragoskodás, veszekedés ellen szól. „Valaki Társát haragból pofon találja csapni, bémondván az Auditor-nak és megbizonyítván: viszont az szenvedőtől az olyan az egész sereg jelenlétiben pofon fog csapattatni.“

Articulus VI. Ez a kurucz hadsereg sorai-ban is meglehetősen otthonos párbajozás nehéz kérdését, — annak okait, megtorlását stb., — nagy szigorral és speciális módokon igyekszik megoldani; s azért, Rákóczinak s a kornak e tárgy körüli felfogása jelzéséül, egész terjedelmében ideiktatjuk:

„Az egymás között való duellizálás közönségesen tilalom alatt lévén, (l. Általános Hadi Edictum XVII-ik czikkely), a ki maga Társát fegyverre hívni comperiáltatik: autoritásában léssen a tiszteknek, hogy az olyat árestomban tétessék és mindaddig ott tartassák, míglen az összeveszett Társával meg nem békélik. Ha pedig valaki ugyan valósággal duellizálna és Társát az által megölné, — minden kegyelem nélkül feje vétetik, és mind az élő, mind pedig az megöletett akasztófa alatt fog eltemet-

tetni; sőt ha csak megsebesítenék is egymást: a Nemesi Társaságból kirekesztetnek, mint az kik az igaz szeretetbeli társaságot felbontván, arra tovább érdemeseknek nem ítéltetnek; ideértvén azokat is, a kik a duellizálásban secundánsúl közben adnák magokat.

A mi pedig illeti azon gyalázatos böcstelenítést, a midőn ki mást hunczfutnak mond, — a honnan szokott leginkább a duellizálás meglenni, — az iránt azt observálják a Nemes Társaságbeliek, hogy ha mikor egymás között történik: senki a másakra büntetés alatt fegyverét ki ne vonja, hanem az megsértődött fél tegye le panaszát a jelenlévő főbb tisztnél és auditornál, a melyre nézve is tétessék az excedens árestomban. A ki is ha megbizonyítja, hogy a Társa vagy az harczon gyalázatosan viselte magát, vagy már annakelőtte meghunczfutoztatván, elszenyvedte volna, és azon okokra nézve szántszándékkal tette rajta azon bestelenítést: törvény szerint revideáltatván és decidáltatván az dolog, — simpliciter essék ki az Társaságból; holott pedig meg nem bizonyíthatja: ő rekesztessék azon büntetés alá. Ha pedig az Társaságon kívül más valaki gyalázná meg olly móddal, — azonnal üsse pofon, és azután ámbár kihíná is: ne menjen ki az viadalra, és ugyan nem is tartozik, mint a ki azt másként nem is érdemli.“

Hetedik czikk. A Nemesi Társaság tagjai csak azok lehetvén, „a kik házasság nélkül vannak és ifjú legénységben élnek: úgy annál inkább illendő, hogy tiszta életben foglalják magokat.“ A paráznák a Társaságból kitaszíttatnak.

Nyolczadik czikk. Hasonlóképen tilalmas „a részeskedés és tobzódás, olly vétkek lévén, melyekből

más sok egyéb gonoszok is következni szoktak, és az nemesi erkölcshez éppen nem illenek.“ Keményen parancsoltatik tehát kinek-kinek a józan mértékletesség; másként, „a ki annyira megittasodik, hogy az elmés és szokott becsületes discursusra alkalmatlan és állásában is tántorog:“ először magánosan, másodszor — kijózanodása után — nyilván megfeddetik; harmadízben kenyér és víz mellett árestomba tétessék; negyedízben pedig reversális vétetvén tőle, — ha azzal sem tanulna: ötödízben a Társaságból simpliciter bocsátassék el.

Articulus IX. „Felettébb tiltatik a Nemes Társaságban a gonosz társaságot illető koczázás.“ A ki koczázik: büntetésül egy hópénze elvonatik tőle, a Társaság közpénztára javára; „ideértvén azokat is, a kik a kártyajátékot a rút nyereség kedvéért mód nélkül üzik, — az mely máskint mulatságnak okáért megengedtetik.“

Articulus X. A Társak egymást megbecsüljék, atyafiúi szeretettel „bátyjának, öcsésének, Kegyelmednek“ nevezzék. Ha ki Társát szidni, gyalázni merné: az auditornál följelentetvén, tartozni fog gyalázott Társát az egész Társaság jelenlétében megkövetni.

Articulus XI. Noha a maga nemzetéhez, hazájához mindenki hűséggel tartozik: de legkiváltképen áll ez a Nemesi Társaság tagjairól; a kik közül „ha vala kik hazájok árúztatásában bizonyosan tapasztaltatnának: először is kardoknak fejek felett való eltörésével a Társaságból kicsapattatnak és a törvény kezében adattatván,“ fejük vesztésével és minden őket illető jószágaiknak a Társaság számára leendő elkobzásával lakolandnak.

Articulus XII. Hasonlóképen bűnhődnek az erdélyi fejedelem, mint Urok, „de annakfelette mint az Nemesi Társaságnak első tagja és főbb tiszte“ ellen practicálók, engedetlenek és árulásban találtatandók is.

Articulus XIII. A Nemes Társaságbelieknek megtisztelő kiváltságuk lévén, „hogya az belsőbb audientiás sátorunk és szobánknak ajtaja előtt karabélylyal fognak strázsát állani:“ ott magokat csendesen viseljék, másoknak is a zörgést, fennhangon való beszédet meg ne engedjék és arra kiváltképen vigyázzanak, „hogya audientiák és revelatiók alkalmatosságával, senkit az ajtóhoz oly közel ne ereszszenek, honnan a bentlévő beszélgetést és dolgot a külsők megérthetnék; sőt akkor az őrt állók is három lépésnyivel továbbmozdúljanak.“ Az ez ellen, valamint általában az őrállás szabályai ellen vétők, érdemlett büntetésöket veszik.

Articulus XIV. Midőn a tábor indulására dob vagy trombita által jel adatik : a Nemes Társaságbeliek azonnal lóra ülven, sátorunk elé gyűlnek. Az ezt elmúlasztó, négy óráig tartó rendkívüli őrállással fenýttetik.

Articulus XV. Lárma vagy riadás esetén, lovon, avagy csak gyalog is, fegyveresen residentiánkhoz, sátorunkhoz siessenek s gyűlekezzenek, becsületeknek elvesztése alatt.

Articulus XVI. Senki a Nemesi Társaság tagjai közül, sátorátúl vagy lakásátúl kardjának oldalára kötése nélkül ne távozzék; másként, abbeli fogyatkozásáért „a Társaságbeli jel és fegyver nélkül fog járni másnap is,“ büntetésképen.

Articulus XVII. Órállásra, portára, vagy akár-hová vezényeltetve, — az elrendelt teljes készülettal induljanak. Az ez ellen vétők a fölszerelésükben hiányzó

eszköz értékéig terjedhető pénzbírsággal sújtatnak, a Társaság pénztára javára.

Articulus XVIII. Fegyvereiket mindenkor tisztán és hiba nélkül tartsák. Mellyeket az őrmester havonként vizsgálván, ha hibásan találja: hópénzükből egy forint bírságul vonatik le; ha pedig a generális-mustra alkalmával tapasztaltatnék valakinél ezen hanyagság, — az „a Nemes Compagnia-béli zászló alá in instanti árestomba tétessék, és egy nap a szerint bűnhődjön.“

Articulus XIX. Tisztét mindenki megbeesülje; más-ként kisebb vétségnél, 3 óráig tartozik előtte büntetésül őrt állani; ha pedig ellene támad, kivált fegyverrel: a hadi törvény értelmében lakol meg.

Articulus XX. A ki főbb tisztjének engedelme nélkül, hazájába vagy bárhová távozik: annyi napot fog űlni érette fogságban, a hány napig távol volt. Másodízben hasonlót cselekedvén, a Társaságból kicapatik.

Articulus XXI. „Valaminthogy azok, valakik a Nemesi Társaságbeliek közül az ellenséggel való viadalnak alkalmatosságával híven és dícséretesen viselik magokat, illendő ajándékkal és szép promotióval fognak megjutalmaztatni, — sőt a kik ellenséget ölnek s arra bizonyságok lészen, pro grationali signo tollal megtiszteltetnek és csak ugyanis azoknak fog megengedtetni tollaknak megviselése (v. ö. az alapszabályok negyedik fejezetével, főlebb,) — úgy ellenben, a ki az harczon gyalázatosan viseli magát, és zászlóját s más Társait elhagyván, időnek előtte elszalad: úgy fog tartattatni, mint a ki notam perjurii et prodicionis fraterni sanguinis incurrál, és hasonló büntetés alá vettetik, mint az magunk személye ellen való nótéért.“

Articulus XXII. Minden Társ esztendeig tartozik szolgálni, melynek végeztével búcsúzhatnak ugyan : mindazáltal érdemes magaviseléséről tőlünk attestatiót vegyen, mert a nélkül semminemű hadi tisztségre nem alkalmaztatik.¹⁾ Ha ki pedig házassági szerencséjére nézve akarna elbúcsúzni évközben, — ez ugyan consensusunk mellett megengedettik, mindazáltal a Társaság pénztárának mindenről számot adjon, s ha mivel tartoznék, térítse meg.

Articulus XXIII. A főntebb írt edictumbeli czikelyek megtartására köteleztetnek a Társaságbéli tisztek is, a kik alattokvalóit „megbecsüljék, Kegyelmedezték és semmiképen ne Te-zzék, annyival inkább ne szidják avagy botozzák,“ — másként a megsértődött fél az auditornál panaszt tévén, azt magokhoz engesztelni tartoznak; „a történhető botozásért penig, a nemesi szabadságnak szükséges megbecsülésire nézve, tisztekből kiesnek.“ Hanem az excedensek ellen mindenben a főntebbiek szerint járjanak el.

Végre a XXIV-ik czikkely a Nemesi Társaság kebelében való hadiszéki törvényes eljárás szerveztét, módozatait, szertartásait szabja meg, kimerítően, részletesen, — még a netalán előfordúlható főbenjáró bűnök halálos megtorlása, hóhér általi kivégeztetés eseteire is reflectálva; a mi ugyan a Nemes Compagniának hat évi fennállása alatt, (sőt általában egyéb jelentékeny büntett is,) dícséret érte e valóban mintaszerűvé vált jeles intézmény derék ifjainak, — teljességgel nem

¹⁾ Ily attestatiót kért és kapott a fejedelemtől a Nemes Társaságban kitöltött két évi kitűnő szolgálata után, Sáros-Patakon 1709. július 1-jén a már említett Badicz Imre, — mely fejedelmi attestatiónak eredetije a Badicz-családnál kegyelettel őriztetik.

történt soha. Annyira át meg áthatotta e nagyratörő jeles ifjak szépért, jóért, magasztosért hevülő fogékony kebleit nemes hivatásuk tudata, nagylelkű fejedelmök erényes, hazafias, buzdító példája, s a vele való gyakori érintkezés lelkesítő, emelő hatása, — hogy e ritka nemesszívű és nagy férfiúnak, rajongásig szeretett, bálványozott fejedelmi uroknak, ők lovagias, példás viselkedőkkel, szépsikerű előhaladásukkal és megható hű ragaszkodásukkal még a bujdosás nehéz napjaiban is nem csekély örömet, lelki vígasztalást okoztak.

Valóban, Rákóczinak alig volt egyben-egyben sikerültebb, szebb intézménye, mint ez a „Nemesi Társaság“, melynek ifjú tagjai közül még a bekövetkezett mostoha idők daczára is, annyian emelkedének föl fényes polczokra, a közélet jeleseivé; s mindnyájan nemes jellemű férfiakká fejlődtek, — hála erkölcsi irányú és lovagias neveltetésöknek. — Ők képesek valának Rákóczi Ferencz nagy eszméit fölfogni, nemes intenióit megérteni, és ez — elég. A Mária-Therézia-féle magyar kir. nemes testőrség szervezésénél is — bár politikai okok miatt nyíltan be nem vallva, — Rákóczi „Nemesi Társaságá“-nak jóemlékezetű intézménye vétetett volt alapúl.

E kivonatosan vázolt huszonnégy cikkely után 15—20 sornyi megerősítő latín záradék („Quocirca Spectabilibus ac Magnificis . . . . . intermittant.“) és a már idézett 1707. június 15-iki ónodi datum következik, legvégül a fejedelem aláírásával, pecsétével.

Ezekén kívül még igen számos ügyirat, névsor, létszám-, kimutatási-, szemle-, fizetési- és fölszerelési-tabella, attestatió, stb., szóval egész vaskos csomag. eredeti acta maradt fenn a vörösvári Rákóczi-levéltár-

ban a Nemes-Compániáról s tagjairól; kikről név szerint megtudható innét: ki mikor lépett be? meddig szolgált? mikor búcsúzott el? mely ezredbe s mily tisztí minőségbe helyeztetett át? stb., stb.

Megvan még az intézmény eredeti tervezete is: „Nemes Compánia projectumi“ cím alatt; két ívre terjedő, 16 pontból álló, magyar nyelvű fogalmazat. Megvannak „Az Nemes Társaság törvényére tett connotatiók, mellyek szerint corrigáltassanak.“ Az imént ismertetett XXIV. czikkely egynémelyikére a fejedelem által tollba mondott javító, kiegészítő jegyzetek; úgy értvén, hogy mikor az Edictum tervezete Rákóczinak bemutatott: akkor dictálta hozzá e kritikai észrevételeit, s a czikkelyek aztán gondosan ezek szerint módosítatva, szövegeztettek úgy, a mint a jóváhagyást elnyerték.

Ugyanitt van még egy a Nemesei Társaság beléletére, tagjainak rang- és szolgálati viszonyaira érdekes világot vető, jókora terjedelmű fejedelmi allocutió és határozvány, mely az 1708. végén vagy 1709. elején tartott generális-mustra alkalmával olvastatott föl: „A Nemesei Társaság elolvasandó punctumok az holnapi mustra alkalmatosságával.“ Dátuma hiányzik. Bevezetéséből kivehető, hogy ez tulajdonképen fejedelmi válasz, resolutió, a Nemes Compánia tisztei által benyújtott emlékiratra. A fejedelemnek a társaság-beli tagok iránti atyai kegyelmét és jóindulatát élénken tanúsító s anyagi viszonyaik javításáról jóságosan gondoskodó, — de őket viszont lelkesen buzdító, serkentő terjedelmes bevezetés után, nyolcz pontban foglaltatnak össze és szabályoztatnak a még kétséges, — különösen rangidősbbségi — kérdések s a különböző tisztí

rangok viseléséből eredő vitás esetek, tekintettel úgy a szolgálati rendre, mint a javadalmazásokra.

Ezen aprólékos pontosságig menő ügyirat, — melyet a fejedelem nevében Ráday Pál udvari cancellár, mint a Nemesi Társaság főauditora olvasott föl, — eleven képét nyújtja annak: minő szorosan megszabott rend uralkodott Rákóczi hadseregében, a szolgálati viszonyok legkülönbözőbb árnyalataira nézve is, és mennyire igyekezett a fejedelem czélszerű intézkedésekkel elejét venni a hadjáratok esélyeire is nem ritkán károsan kiható tiszti versengések (competentiák) támadásának, elmérgesedésének.

Van továbbá ugyancsak a vörösvári acták közt egy a Nemesi Társaság anyagi ügyeit kilencz pontban tárgyaló irat, 1710. október haváról: „Az Nemesi Compánianak közönséges fogyatkozásai.“ Az egyenruhák újításáról, szállásról, fizetésről a téli havakra, lőtartásról, málhás-szekerek szaporításáról, szóval gazdasági, administrationális ügyekről kér e pontokban intézkedést tételni a nemes testőrző sereg.

Végre a Badicz Imre Edictum-példányának utolsó levelére általa följegyezve fennmaradtak az akkori magyar vezényszavak a puska- (karabély) gyakorlatról; pl.: „Fel az fegyvert! Készülj az tüzeléshez! Adj tüzet! Igazítsd a mellyeden! Rövidítsd a mellyeden! Balhónod alá az fegyvert! Lábodhoz az fegyvert! Hajulj le az fegyverért! Fel az fegyverrel! Karodra a fegyvert! Féljobbra négyszer! Félbalra négyszer! Egész jobbra! Fordulj helyre; egész balra!“ stb. (A „Századok“ 1868-iki évfolyamában 740. l. kiadtuk egész terjedelműleg.)

Melyik művelt katonát ne érdekelnének mindezek még ma is? Csak a levéltárak rejtett zugait kell keresniünk, a százados port elhárítnunk, — és találunk, találni fogunk még igen-igen sokat, régi magyar dicsőség, régi magyar műveltség, régi magyar szakképzettség tiszteletreméltó, ámbár régesrégén elfelejtett emlékeit. S az utódoknak méltányos, sőt szükséges az ősök törekvéseit, küzdelmeit, sikereit, bajait ismerni: mert úgy tehetünk csak igazságos ítéletet róluk és tanulságos összehasonlítást saját korunkról, minmagunkról.

*   *

Ismertetésünkben nem kevesebb, mint tizenkét magyar nyelvű hadi szabályzatot, törvénytárt és különleges utasítást tárgyaltunk a XVIII-ik század elejéről. Ezekhez járúlnának még a töméntelen bőségben fennmaradt azon korbeli, szintén nemzeti nyelvünkön írott tábori könyvek, hadjáratok naplók, hadi- és csatajelenések, fejedelmi és tábornoki nyílt-parancsok, hadrendek (ordre), ütközet- és hadfelállítási tervek és tervrajzok, s a tábornokok és csapatparancsnokok roppant számú levelezései, stb. Ilyenek szerkesztésem mellett a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága által már kilencz vaskos kötet (,,Archivum Rákócianum“) adattak ki, és még számosabbak rejlenek a levéltárakban, várván a napfényre hozatalt, vagy hadtörténetíróink által munkáik írásánál leendő felhasználtatást.

Különös élénkségről és a magyar katonai iránynak már azon korbeli szép fejlettségéről tanúskodnak gr. Beresényi Miklós országos főhadvezér, továbbá br. Károlyi Sándor tábornagy levelei, melyekben, valamint maga Rákóczi lelkesítő, gyűjtő hadi kiált-

ványaiban, manifestumaiban a múlt századi magyar katonai styl tetőpontját érte.

Volt tehát már egyszer, hazai hangzatos nyelvünkön virágzó hadi irodalmunk, — mint közleményünk bevezetésében hangsúlyoztuk vala; s méltó nemzeti önérzettel szellőztethetjük olykor-olykor emlékeinek százados porát, nem kell pirúlnunk érettök a külföld előtt: mert soraikban a régi magyar harczy dicsőség és katonai képzettség egykori fönnlétének jeles bizonyítékai rejlenek, s míveltségtörténetünknek is nem csekély adalékai ezek.

VI.

KURUCZVILÁGI ÉNEKEK.¹⁾

1666—1716.

¹⁾ „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalom-történetéhez“ című két kötetes gyűjteményem kiegészítésül. (Meggjelent 1872. Budapesten, Ráth Mór kiadásában.)

BÁTORÍTÓ ÉNEK.

(„Cantio militaris.“)

— 1666. —

1. **P**anaszolkodással
Keserves jajszóval
Pannónia siratja
Magyarok országát,
Az ő kedves anyját
Hogy árvaságban látja,
Mert vitéz Mars apja,
Az ki volt gyámola
Immár őtet elhatta.¹⁾

Sok halálos bajt vivott, —
Anyádat épségben,
Szip gyönyörűségben
Titeket ő feltartott.
2. Ekképen siratta
Méltán is gyászolta
Trója maga hadnagyát
Az vitéz Hectornak,
Serény vígyázónak
Remintelen halálát.
Mihent holta történt —
Könnyen hozzája fért
Ellenség, törte falát . . . .
3. Te is bár sirassad
Mindholtig gyászoljad
Ezt az vitéz atyádat,
Ki becsületedért,
Szép zöld koszoródért
4. Ki olly szép országra,
Nagyobb méltóságra
Valaha szert tehetett :
Vajjon mely királynak
Fényes udvarának
Nagyobb hire lehetett, —
A mint vitézidnek
Szittyiai virnek
Hírek-nevek terjedett?!
5. Óh áldott, boldog föld!
Voltál kedves, szép zöld,
Ékes minden határod,
Szép nemes czímered
Az égig tündöklelt
Hírrel rég szabadságod.
Sok ezüst-, arannyal
S vad, kövér barommal
Bű minden tartományod.

---

¹⁾ Az 1664. végén elhunyt gr. Zrínyi Miklós értetik.

6. Sok vitéz emberek
Tehozzád sietnek,
Mert nálad volt lakások
Nemesség-szerzésnek,
Az szép vitézségnek
Tanuló iskolájok.
Sok fáradságokért,
Nehéz próbájokért
Tüled volt igaz zsoldjok.
7. Érdemesebb ki volt,
Serényebben harczolt
Vitéz bajnok-társával,
Vitézségnek jelit,
Karjának erejét
Megmutatá kardjával;
Koszorót laurusból
Mellyet nyert vitézül —
Az ő fejiben nyomta.
8. Gazdag városokkal,
Üst, arany-bányákkal
Óh nemes Pannonia!
Legelső, mezőkkel
Szép halas vizekkel
Híres valál valaha;
Bortermő szőlőkkel,
Szép, széles mezőkkel ....
Nézd, már mennyi sok híja!
9. Hiredben, nevedben,
Ily sok szépségedben
Igen nagy csorba esett;
Nemes országodnak
Minden állapotja
S szabadsága elveszett.
Szörnyű nagy pusztítást,
Égetést, vérontást
Benned az ellenség tett.
10. Mint tengeri habtúl
Gályás-mester nélkül
Az gálya hanyattatik:
- Elfogyott reménség —
Mert semmi segítség
Szegínynek nem adatik.
Nem használ kiáltás,
Sem habhoz kapdozás, —
Egyszersmind csak eldőlünk.
11. Ollyannak mondhatom
S ahhoz hasonlítom
Ez mostani sorsodat
— Kit átkozott irigy
Jó teteminyedért
Árva fejedre hozott, —
Sokféle nemzettel,
Hallhatatlan néppel,
Az ki téged elrongyolt.
12. Nemesak nyilvánvaló
Keresztyén vérszopó
Pogány megrontja fiad:
De még hajas-szomszéd¹⁾
Mardosó kutyaként
Rád készíti agyarád,
Hogy téged megmarjon,
Javaiddal bírjon,
Elnyerhesse hazádat.
13. De most is aluszol,
Mintegy holt, úgy nyugszol:
Mít gondolsz te magadban?
Múlik vitézséged,
Tompúl régi híred, —
Van példánk az országban.
Mindaddig esüggödöl:
Maholnap késéssel
Majd tört vetnek nyakadban!
14. Mind egyenlő szívvel,
Teljes értelemmel,
Egyaránt vitézkedjünk!
Elveszett hazánkért,
Özvegyek, árvákért

¹⁾ A nagy vendég-hajas — parókás — német értetik.

- Szívéssen iparkodjunk.
Az pogány töröknek,
Reánk törő népnek
Csúfjai hogy ne légyünk!
15. Vér bennünk buzdúljon,
Törökre fordúljon, —
Légyünk régi magyarok!
Hazája-szeretők
. . . . .¹⁾
Szabadság-oltalmazók.
Ország pusztításán,
Nemzetünk romlásán
Bosszúálló párduczok.
16. Ne szánjunk éltünket,
Ontani vérünket
Sok szép lakó-helyünkért,
Nemes czímerünkért
. . . . .²⁾
Elveszett szabadságért
Bátran vagdalkozzunk, —
Hadd lássák, mit tudunk
Jó, zsiros határunkért!
17. Kevesen hogy vagyunk :
Kétségben ne essünk,
Félsz ne fogja szívünket!
Egyedül csak Isten
Csudálatosképpen
Veri az ellenséget.
Ha mink is jók leszünk
És egymást szeretjük, —
Elhidd, megsegít minket!
18. Azért könyörögjünk,
Szent Felségét kérjük :
Légyen az mi hadnagyunk!
Vezérlése után
Romoljon az pogány,
Terjedjen rigi hírünk;
Országunk épüljön —
Ellenség hadd higyen
Melly jó az mi Istenünk!
19. Illy igyekezetre,
Szép vitézkedésre
Segéljen az Úr-Isten!
Valamit elvesztett
Szegény magyar nemzet —
Mindent visszanyerhessen!
Még az én két kezem,
Puskám, hegyestőröm
Pogányban kárt tehessen!
20. — Az ezerhatszázban
Hogy ezeket irám
Hatvanhat esztendőben,
Ekém után jártam,
S arra is vigyáztam
Hogy ehessem kenyérben;
Zabot is vetettem :
Mert lovat szerettem,
Vettem hasznát mezőben!
Ámen.
Petkó Zsigmond.

— Tájékozásiul. Szerző nevét a versfők rejtik : „Petkó Ségmond műnkaia.“ Petkó, mint verse, de leginkább a végső strópha sejteti, alkalmasint valami, a kisebb nemességhez tartozó, s kenyerét, — hajlamai és szüksége szerint — inkább hadi, tán végbeli szolgálattal kereső katonember volt, ki a mint egyrészről a magyar érdekek kárával,

¹⁾ Itt egy sor, tán a leíró hibájából, kimaradt, vagy mivel gyaníthatólag a németek ellen célzott, ugyanannak óvatosságából hagyott ki.

²⁾ Egy sor ismét kimaradt.

és a magyarok befolyása ellenére létrejött vasvári békét őszintén fájjalá: ép oly sajnosan érzé az osztrákok minden nemzeti jogot és nemesi szabadságot lábbal tapodó féktelen hatalmaskodásait, — s éppen ezért irányul szavának éle nemesak a török, de az ádáz „hajas (parókás) szomszéd“ ellen is, s ezért hívja fel honfitársait — már 1666-ban! — az „elvesztett szabadságért“ vagdalkozni, négy évvel megelőző az első kurucz támadás tényleges kitörését.

Fennmaradt ezen ének a b. Radvánszky-család radványi könyvtára 996. jegyű azon codexében, mely Balassa, Rimay és Zrínyi énekeit tartalmazza, a kézirat legvégére iktatva.

GONDOLKODJÁL SZEGÉNY MAGYAR! . . .

(„Cantio alia.“)

1666—1670.

1. Gondolkodjál szegény magyar, végre hova lész?
Ez világ, ki mintegy tenger, téged megemész, —
Rakva hálóval és törrel, majdan békerít, —
S onnat régi szabadságra soha már nem térsz!
2. Serkenj fel mély álmaidból, vigyázz magadra!
Mert sok idegen nemzet jött bé az országra.
Az kinek lehattél volna azelőtt ura:
Maga jobbágyivá téssen majd nemsokára!
3. Régi jó vitéz eleid olyanok voltak,
Hogy világbíró Sándorral követ is hántak,
Ellenségtől az országot megoltalmazták,
Jó hírt s nevet magok után igazán hattak.
4. Nem szántak szabadságokért vírt kiontani,
Nemzetiért, hazájáért bátran harcolni;
Az ki akart nemességet akkor szerzeni:
Szemtől szemben ellenséggel bajt kellett vinni.
5. Nemesség-levele épült jó vitézséggel,
Az czímerít karddal írták, szíp piros vérrel,
Annak pecsétit megnyomták hírrel és névvel —
Sokan értek megfizettek fejek-vétellel . . . .

6. Kevés magyar találkozik, ki azt akarná :
Hazája szabadságáért, hogy fegyvert fogna,
Régi nemes-leveleit megújítaná, —
Hogy még egyszer szegény magyar vérszemet kapna!
7. Az régi paraszt példákban szokták mondani :
Egyenetlen jármú tulkon nehéz szántani . . .
Az mely ország egymástól kezd elhasonlani :
Nincs reménség, megépüljön, — el kell romlani!
8. Szükség volna, ki országnak leveszi zsírsját,
Sok számtalan juhainak nyíreti gyapját,
Kétszer fejős teheninek gyűjteti vaját, —
Hogy még egyszer vitézmódra forgatná kardját!
9. Fegyver helyett inkább rántja teli erszényét,
De nem azért, hogy végekre osztaná pénzét,
Avagy rabot szabadítna az nagy Istenért, —
Hanem annak, ki reá ad jó interesét.
10. Szálljon még magyar nemzetre egyszer oly idő,
Hogy ne légyen ellenségtől ő tanács-kérdő, —
De sőt inkább légyen (néki) országa-vétő,
Rajta hatalmat vehessen, mint esírkén ölyő.
11. Kiki immár vegye elől éles fegyverit,
Koronáért, igaz hitért, az szabadságért,
(Jó) hírünkért, nemzetségünk maradásáért,
Ne kímélje vírontástól erős karjait!
12. Mint az sólymok galambokat midőn csapdossák :
Vitézek is tigrismódon úgy harczoljanak,
Rézdobokat, trombitákat megfujassanak, —
Henyélésnek békít hagyván, ahhoz lássanak!

Petkó Zsigmond.

— T á j é k o z á s ú l. Ez a felhajnalló kuruczvilág első riadójának nevezhető, szép, hazafias katonaének is a b. Radvánszky-család imént említett Balassa-codexében maradt fenn, úgymint annak utolsó levelén, Petkó Zsigmond előbbi katona-dalának közvetlenül utána írva, ugyanazon kéz írásával. A szellem, a felfogás, a hangulat is alapjában teljesen azonos, — csak hogy itt már a megbékült török elleni gyűlölet egészen háttérbe vonúl: de annál élesebben, tüzelő buzdításban, nyílt felhívásban a bosszú-harczra, nyilatkozik a végbeli vitéz hazafias érzülete a szabadság-felforgató, magyar

hírnév-homályosító németek ellen. Ezért, — továbbá a kurucz tábori dalok versméretéhez már igen rokon rythmusánál fogva — következtetem én, hogy a jelen éneknek keletkezése is jóval közelebb áll az 1670, mint az 1666-ik évhez, — a minthogy a codexben is megelőzi az előbbeni ének ezen most közlöttet, a melylyel az ó kézirat végkép bezáródik. Hogy pedig a szerz. itt is Petkó: az írás azonosságán kívül a két ének egyező szelleme, hangulata, iránya és irálya mutatja.

„MAGYARORSZAG UTÓLSÓ ROMLÁSHOZ KÖZELGETŐ ÁLLAPOTJÁT KESERGŐ ÉNEK.“

— Anno 1670. die 28. Aprilis.

Ad notam:

*„Gyenge szavú
Te vigkedvű . . .“*

Tűz, víz között
Megütközött
Kis Magyarország,
Vég-romlásra,
S hervadásra
Hajlott szép virág!
Jaj mire jutál,
Hogy el nem futál, —
Kívül-belül mint egy asszu ág!
Mert immár
Érted jár
Mindenfelől nagy veszély;
Elől tűz,
Hátul űz
S kerget az víz, mint az szél;
Mert nem méz
Az mit neked
Hátad megett
Barátod beszél.

Mint ledőlt fa,
Kin valaha
Nagy bátorsággal

Az madarak,
Fészket raktak
Oly vigassággal,
És már dőléshez
Készül eséshez,
Gyökerei
Felfordulni
Készek azonnal,
Leszegik,
Tördelik
Szállás-adó gallyait,
Elhányják,
Nem szánják
Tűzre vetni ágait,
Vagdalgják,
S azt mondják:
Nem kár vágni,
Felbárdolni
Minden tagjait!

Ily keserves,
Veszedelmes
Most az te ügyed,

Ez világban
 Oly habokban
 Forgasz, elhiggyed,
 Mellyekben halál
 Kétfelé kaszál:
 Mert nem tudod
 Kit uralnod
 Vagy kit kell félned?
 Ki szánja,
 Ki bánja,
 Ki neveti bajodat?
 Ki rontja,
 Ki tartja
 Privilegiumodat?
 Nem látod
 S nem tudod,
 Hogy kell hinni
 S kire bízni
 Szabadságodat?

Mézet vártál,
 S ám találtál
 Kesorú mérget;
 Édes izben
 Mint rút vízben
 Elnyelsz sok férget,
 Mert ártásodra
 És bántásodra
 Az álnok szív
 Mint felvont ív
 Mindent felkerget.
 Noha most
 Szép színt oszt
 Festett szóknak pompája:
 De megront
 Bút rád ont
 Még ő terhes igája!
 Mert úgy jár
 Elhidd bár,
 Hogy végtére
 Kesorűre
 Válik nótája.

Nyavalyádnak,
 Melyben hajtnak
 Most mindenfelől

Mi az oka?
 Jaj, praktika —
 Ámbár vedd elől;
 Mert veszélyedre
 S nagy ínségedre
 Te véredben
 Kebeledben
 Kígyót neveltél;
 Tápláltad
 S hizlaltad
 Árulódat károdra.
 Vétettél,
 Mert vertél
 Vasat saját lábodra.
 Ódd magad:
 Mert megládd,
 Hogy fiaid,
 Árulóid
 Visznek rabságra!

Óh idegen,
 Immár régen
 Meghűlt álnok szív,
 Ki hazádhoz
 Jó anyádhoz
 Nem lehattél hív!
 Mérget forraltál,
 Kit fel is adtál,
 Csak elnyelhessed,
 S megemészthessed —
 Míg megfojt az ív.
 Romlását
 Vég-kárát
 Hogy nem szántad hazádnak, --
 Hogy ily jajt
 Szörnyű bajt
 Szerzél édes dajkádnak!
 S ha Isten
 Van mennyben:
 Mind ezekért
 Keserves bért
 Ad még magádnak.

Te pediglen
 Vénségedben
 Megromlott haza!

Keserves kint
Nyelsz óránkint,
Nyögvén öhajtvá;
S talán azt véled,
Hogy immár téged
Nem fiaid:
Árulóid
Ejtnék halálba . . . .
De ne félj,
Hitben élj,

Bízd Istenre dolgodat!
Elhidd bár,
Órát vár,
S megsegíti bajodat,
S végtére,
Későre
Mind elveszti
Megemészti
Árulóidat!!

Ámen.

(A XVII-ik század 1650—70-es éveiben írott naplókát és négy éneket tartalmazó codexből, mely 1869-ben Németh Antal budapesti ügyvéd úr birtokában volt. A jelen ének a codexben a legutólsó keletű.)

UNGHI LAKODALOM.

(Latin-magyar gúnyköltemény.)

— 1675. —

1. Ut auceps solet madarakat fogni,
Sracili avena lépvesszűre hini,
Modulis Sirenis embereket csalni,
In profundum maris meríteni s ölni:
2. Így Viczmándy Sándor mecum faciebat,
Ki szép mézes szókat nuper mihi dabat,
Ad nuptias fratris hogy mennék, rogabat; —
Nem tudtam, in herba quod angvis latebat.
3. Sub specie pulchra engemet elhíva,
Credidi, siquidem nem volt nálam tudva,
Quod in talem picem akadjak romolva,
Sed alio modo légyek megtréfálva.
4. Elég az, hogy nekem non erat amicus,
Titkon és nem nyilván fuit inimicus.
Noha megtréfálni intendebat secus
Játékossan, rajtam hogy esnék dedecus.

5. Et cum jam essemus mindnyájan vigabban,
Funderetur vinum immár szaporábban:
Adest nobis rumor, kin minden megdobbán,
Clamor velut ignis hamarjában lobban:
6. Dalos Mihály itt van! dicunt, sunt praesentes
Sok kuruczok véle, contra nos frementes;
Immár mit csinálunk? lássunk, metuentes
Ha leszünk-é? avvagy erimus pughantes.
7. Stupefacti omnes, kezdének futkozni,
Hinc et inde passim hirtelen bujdosni,
Quilibet secreta magának keresni, —
Coacti sunt enim kerten kurta futni.
8. Ascenderam quidem én az kemenczére,
Tanquam ad secretum jeles búvó-helyre,
Non curando, hogy por ragad köntösemre, —
Sed illinc etiam kerülék kezekbe.
9. Mert mikor ott immár, sicut mus in pice
Fülelek, gondolván: sum in forti arce, —
Eb utoljóm pattog, cui dixi: tace,
Hogyha akarsz itten maradni in pace!
10. Contrahebam valde az Balás-¹⁾iszákját
Quo fortius possem öszvevonni száját;
Sed inflatus malis megtágítja partját, —
Non potui bene kapcsolhatni lyukát.
11. És az drabant-ház is plosiones dabat,
Akaratom ellen saepius sonabat,
Noha mint az kígyó, tantum sibillabat, —
De az rossz szél magnum foetorem edebat.
12. Per strepitum ventris eszekben vevének,
Per odorem venti hamar fellőlének;
Inde velut canem, engem kiűzének,
Funiculo forti jól megkötüzének.
13. Baltisque fortis megegyengetének,
Ex cirpata coma sokat kitépének,
In dorsonem penig veréssel ütének,
Cum disgustu ahhoz jól megdöflének.

¹⁾ Utóbb „Gáspár“-ra igazítottott.

14. Az kuruczok erant valde ululantes,
Vígak és jókedvők, super nos ridentes;
Némellyek fogakat ellenünk stridentes,
Béütötték nekünk valóba az lentés.
15. Singuli illorum kész inasok lesznek:
Ex vestibus prompte levetkeztetének,
Nemine cogente szolgálatot tének —
Quo facto, apud nos kedvet nem lelének.
16. Ekkínt lakadalmunk fuit perturbatum,
Noha nem nékik volt convivium structum;
Köztünk ki búvó-helyt non invenit aptum,
Esett hátán, vállán gravissimum ictum.
17. Egregie post haec rendben állatának,
Ex omnibus bonis hamar kifosztának,
Venaticos tanquam pórázra fogának:
Labancz, ördöglelkő! titulust adának.
18. Némellyek közöllünk sunt captivi ducti,
Kuruczoknak sarczot pendere coacti,
Némellyek csak ingyen, cito liberati —
Quidam inter ipsos vóltanak baráti.
19. Sponsus, globo laesus, fizet ötven tallért,
Csicsery Franciscus örömatyaságért
Dat talleros centum, én meg násznagyságért
Persolvi bismille ez kis víg lakásért.
20. Keseredett szívvel tristis eram valde,
Sok fohászkodással gemendo in corde,
Az én dámáim mert stabant nudo pede,
Egy-egy ingben sírnak, jajgatván abunde. . . .
21. Valakik ott voltak, nemine excepto,
Pirma, equos, vestes amisimus certo;
De sok nyavalánkot hoc unico scripto
Nem írhatom mind le hirtelen profecto.
22. Foemininus sexus könnyű öltözetben,
Másként vulgo dicto: egy-egy tatár-ingben
Stabant lacrymantes, mint az ludak rendben —
Sok károkat vallván gyémántban és gyöngyben.
23. Tristior sed eram, hogy az mit feltettem,
Qua ratione illuc, nagy örömmel mentem,
Már is in quem finem száz aranyat vittem:
Mei cum contento végbe nem vihettem!

24. Elmúla éntülem Chorearum saltus,
Kegyes dámáimmal való kedves potus,
Szándékomban feltett Venerens actus, --
Mellyre nézve szállott in cor meum luctus.
25. Quod si perfecissem, rabságban esésem
Nem esett tam grave nagy vasviselésem,
Erdőn-mezőn széllyel sok kinszenvedésem,
Szűnyog, tetű, musqua marását tűrésem.
26. Sed hoc mihi grave: hijában kell élni,
Nihil asseontus nagy vasat viseini,
Absque omni lucro sarczot is fizetni --
Mivel mente capti szoktanak úgy járni.
27. Rajtam esett példa apud quosvis rarum:
Mert megesett nekem az saltus damarum,
Keserőre fordúlt saltus Chorearum,
Számban szegett ize certe nuptiarum.
28. Nam contingit rursum új dolog énrajtam:
In captivitate minap hogy aludtam,
Pedites evadunt, olyan álmot láttam,
Valde pavefactus el nem szaladhattam.
29. Mit iszákam akkor kiszakadt valóban,
Ajtonál: nem volt az darabantházban,
Vigyázót sem hattam vala az pitvarban --
Mind kiomlott az mit raktam volt az zsákban. . . .
30. Nevem ezelőtt volt nekem Belleváry:
De azután léssen, tudom, Sz . . . svári.
Beesületes fejem nem tudom ha éri,
Proscriptusom miatt pirúl orcám bőri.
31. Ezerhatszáz hetvenöt esztendő számban
Nyavalyámot írtam egy kisdéd házámban,
Kedveskedő Pönkesd-hava folyásában
Örben, az Ungh mellett, melancholiámban.¹⁾

— Tájékoztató. Egykorú írással írva, egy, mint a lapszámozásból látszik, nagyobb terjedelmű verses füzet töredékében (melynek a jelen pasquill 127—132-ik lapjait tölti

¹⁾ E sor először így állt, de kitörültetett:

„Tisza-Örmény névű falu határában.“

be), maradt korunkra. E töredék pedig a b. Radvánszky-család radványi könyvtárának egy különféle XVII—XVIII-ik századi versek kéziratait egybekötve tartalmazó negyedretű, különben minden egyéb könyvtári szám vagy jel nélküli codexében létezik, s a 127. laptól a 141-ikig terjed.

„AZ VILÁGHOZ SZABOTT ÉNEK.”

— 1675. —

1. Visszajár az idő, az világ elfordúlt,
Az ég mindenestől az föld alá szorúlt,
Tenger az egeknek homályában borúlt, —
Még ilyen nagy esoda nem hallatott sohúlt.
2. Csillagok az földön, vadak égen járnak,
Halak az erdőben, fák alatt sétálnak,
Kösziklák vizeken kedvekre uszkálnak,
Az levegő-égben gályák hajózkálnak.
3. Vert viszen veretlent, vak épszemőt vezet,
Sánta futhat jobban, ép láb mankón mehet,
Rák jó lovat kifut, bolha vaját győlthet —
Ha már pór és paraszt nemessel feltehet.
4. Egér vadmacskát fog, galamb ölyvet kerget,
Ürge fog rákokat, czinege sast mellyeszt,
Kappan gerint eszik, bárány farkast emészt,
Szúnyog zúgásából teve szenved nyögést.
5. Kövi hal vidrát rág, legyek fognak fecskét,
Tyúkfí kányát elkap, beteg doctort gyógyít,
Kigyó gólyával él, méh praedál nagy medvét,
Az rongyos czifrán jár, kopasz festi fejét.
6. Az poros úton kompon hajózkálnak,
Hajósok vizeken fataligán járnak,
Békót penget (lába) a szép szabadságnak,
Az rabság ott sítál, hol tetszik magának.
7. Az tenger porrá lesz, Aethnán megfagy az tűz,
Hajós maga után Dunán nagy csapást űz,
Ha kard sisakot ront, p̄trücssek darázst elűz,
Balsamumnál kedvesb ama rút vargabűz.

8. Az szabó törvényt szab, tímár armálist ír,
Mint az pudli farka — olyan az nemes vér;
Kovács bocskort csinál, ötves nagy vasat vér —
Mindazkettő, higgyed, egy jó batkát nem ér!
9. Varga varr tanácsot, a szűcs megesinálja,
Az ország törvényét takács magyarázza,
Gombkető és borbély azt deliberálja, —
Bolond ember azért, valaki megállja!
10. Császár, csizmazia az Tripartitumot
Talpbőrre foldozza az nagy decretumot;
Bárddal faragja ács privilegiumot . . .
Hát ki becsülje meg az illy statutumot?
11. Az pór itt elébb ül az úri rendeknél,
Az ultimus status feljebb az elsőnél,
Jobbágy bírságot vét urára ezeknél,
Ama fűzfa-polgár kedvesebb nemesnél.
12. Mennyi bátorság van polgárok szivében,
Hány réf okosság van polgárok fejében,
Mennyi igaz garas prókátor zsebében:
Annyi igazság van ezek törvényében!
13. Mint szekér hat ökret, hintó hat lovat húz,
Nyúl mint agarat úz, szarvas úgy vadászt nyúz,
Vagy mint márványkőből lehet fekete tyúk —
Úgy érti az dolgot az ultimus status!
14. Disznónak az moslék, nem az finum gyömbér!
Agg ebet sem illet festett hintó-szekér.
A számár hátára arany-nyereg sem fér . . .
Vedd jó néven eztet, a ki vagy nemes vér!

— Tájékoztató. A b. Radvánszky-könyvtár negyed-rétű, jeltelen codexbeli 1675-iki töredéken maradt fenn, ugyanazon kézzel írva, mint a fentebbi unghi pasquill. A 133—135-ik lapokat foglalja el. Úgy látszik, a terjedő kurucz-sággal mindinkább izmosodó néphatalom túlkapásai ellen irányult.

„EGY ISTENÉBEN REMÉNYLETT SZEGÉNY
BUJDOSÓNAK ALÁZATOS KÖNYÖRGÉSE.”

1674—1680.

1. Fgek szélességét,
Föld, tenger mélységét
Formáló hatalmas kéz!
Sok jóktúl üresült
Rút bűnökkel sérült
Lelkem csak Te reád néz;
Állj meg, bár csak addig
Szegény szolgálád meddig
Hozzád ily szókat intéz.
5. Ma is számban ez íz,
Honnan rám mint árvíz
Sok szükségem nőttön nő:
Én feltölt szándékom
Jókra néző dolgom
Csak lassan mégyen elő;
Ínségem öregbül,
Nehezedik s többül
Mint sok gőzből gyúlt felhő.
2. Gyarló testem hogy lött,
Lételt tetőlled vött,
Melly szent újjaid sárja,
Ebben élő lelket
Lelki bölcsességet
Adott jószágod árja,
Hogy természetednek
Lenne rajtam ennek
Szépen rajzolt formája.
6. Elmélkedik sokszor
Sőt ugyan gondban forr
Elmém, dolgaim felől:
Állapatom mi lesz?
Miképpen és hol lesz?
Kesereg szívem belől.
Uram, noha büntetsz,
De engem el nem vetsz
Soha szemeid elől!
3. Miulta vér pozsog
Bennem, s napom ragyog
Testi szemeim előtt:
Gondot rám viseltél,
Javaddal éltettél,
Szükségben adtál erőt,
Hogy veszély ne érné
Éltem, el se nyelné —
Híven oltalmaztad őt.
7. Ez hely, hol lábamat,
Letöttem s talpamat
Nyúgotom fáradságtól.
Engem nem vidámit,
Sőt gyakran szomorít,
Fejem sem menti bűtől;
Mert itt szemem nem lát
Nyugodalmat, — kell hát
Keresnem még ezentúl.
4. Noha, minthogy vétkem,
Méreggel főtt étkem
Ellened nagy hegyet vert,
Környül vött ínséggel,
Bérekesztett ezzel
Erős karod, mintegy kert,
Mellyet bűnöm szele
S fergeteges tele
Sztelen ebben tckert.
8. Ez ország hozzám vad
Mintegy kegyetlen had,
Nevemet sem ismeri;
Mit keresek én itt?
Ide mi dolog hitt?
Honnan jöttem?... azt kérdi,
Hogy nem maradtam ott
Lakásom volt holott? —
Bosszúját rám így méri.

9. Nincs néked, hogy megállj
Vagy egy éjjel meghálj
Én fejem, annyi helyed;
Senki nem vigasztal —
Sőt gondval aggasztal,
Minden téged elfeled;
Kihez jobban bíznál
Hogy nála maradnál —
Az tenéked mételyed!
10. Itt minden pénzzel jár,
E nélkül követ kár
Ha lapos lessz a tarsoly:
Mert nem édes anyád,
Honnan, ha mit is ád —
Az tetőlled csak elfoly;
Barátiddal a frigy
Merő fojtó mirígy,
Ez is erőtlen zsámoly.
11. Óh míg tart ez inség?
Hol lészen ebben vég?
Siralom után öröm?
Oltalmamra eszközt
Nem látok, veszély közt
Így nehezedik pöröm.
Nő-é még nyavalyám?
Jó-é többé reám?
Magamat ezen töröm.
12. Ezekre érdemes
Vagyok, mert fertelmes
Volt életem világon;
Lelkem még ma sem szűnt
Vétkezni a rút bűnt,
Cselekedte mind künn s hon.
Ezért van haragod,
Rajtam búsulásod
Von barázdát hátamon.
13. De, kérlek, rám tekints
Uram! kívüled nincs
Reményem nékem sohol.
Ne verj bűneimért,
Áldj meg jóvoltodért
- Melly hívekre kioszol;
Mert ha vélem úgy tészs,
Büntetést rajtam vészs —
Gyarló testem elromol!
14. Ez homályos ködöt
Melly megöröködött
Napom világos fényén:
Oszlassad el hamar,
Mert netalám takar
Veszélyben éltem felén;
Hadd állapotomnak
Tiszta napját annak
Láthassam e föld színén!
15. Mennyből alá fordétsd
Szemed, már megújétsd
Szolgádon kegyelmedet;
Dolgaimra vigyázz,
Sok jókkal koronázz
Míg Felséged itt éltet.
Adj előmenetelt,
Ruhát és eledelt —
Nézvén ígéretedet!
16. Engedd, hogy ezután
Gonoszságnak után
Te ellened ne járjak;
A mi rám hoz gonoszt,
Szerelmedtől megfoszt —
Mindent eltávoztassak.
Törvényed igaz út
Légyen, mellyen eljut
Lelkem oda, hol várnak.
17. Mint szemeim fényét
Őrizzem ösvényét
A Te szent törvényednek;
Kössem újjaimra,
Írjam táblájára
Belől, tévedt szívemnek;
Mondjam: én húgom vagy,
Szerelmem hozzád nagy —
Titkos bölcsességednek.

18. Míg élek, meg ne vond
Kedvedet tőlem, mond
Lelkem áldást teneked.
Kezeim munkáin,
Serény gyakorlásin
Légyen áldásul szemed.
Testemet tápláljad,
Egészséggel áldjad —
Jelentvén így kegyelmed.
19. Éljek én igazán,
Kegyessen és tisztán,
Életem míg fenmarad;
Noha a test és vér
- Harczban véget nem ér,
Míg a gyarló test fárad :
Mindazáltal kész légy
Lelkem, így bátran méggy
Mikor érted küld Urad.
20. Amaz jókkal bővös
Élettel örökös
Városban lelkem vidd bé, —
Holott semmi sírás
Bosszúság, bujdosás
Nem éri őtet többé;
De miként minden szent,
Ki innen odament —
Dicsér téged örökké!
- Finis. Auspice DEo. J. P. T.

— Tájékoztató. A néhai Erdélyi János hagyományai közt talált, XVII-ik század második feléből való Hubay-codexből, mely leginkább református jellegű búcsúztató verseket, latin occupatiókat és classicusokból iskolai fordítás és versmértani gyakorlatokat tartalmaz, az idősb Hubay (valami enyedi vagy gyula-fejérvári tanító) kezével írva. Bevégezte a könyvet ennek fia, Hubay János, már atyjának halála után, 1707-ben Abrudbányán, ú. l. odavaló ref. kántorságában. Latin holotti beszédek is vannak benne. A legnevezetesebb magyar búcsúztató-versek benne e hosszúak : „A néhai Tek. és Ngos Kemény Simon úrnak temetése felett énekszóval mondott versek.“ (Búcsúzik az elhunyt Apaffy fejedelemtől, Bornemisza Anna fejedelemasszonytól, özv. Kemény Jánosné fejedelemasszonytól, Bethlen, Perényi, Baresay, Ráday stb. atyafiaktól, Kapy Györgytől, b. Orlay Miklóstól, stb.) Van egy Bánffy-nak is búcsúztatója, úgy ifjú Tholnay Dánielé. Ez utóbbi Sárdon 1674-ben temettetett el. Ghyllányi Gergelynek, Apaffy sógorának sirverse (magyar) 1674-ből. Magyar óda Kemény Simon halálára. Ghyllányi Gergely hosszú magyar búcsúztatója, a fejedelemtől, fejedelemasszonytól, a tanácsuraktól, országtól, udvarnéptől, az atyafiaktól, stb., 1674-ből ez is. Ispán Anna, Hegyesi István özvegyének búcsúztatója. Sok egyházi ének, és Szalontai Tholdy István pünkösdi éneke.

LIPÓCZI KECZER SÁNDOR ELESTÉRŐL.

— 1697. —

(„Néhai Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Iffiabbik Keczer Sándor Uram haláláról való versek.“)

1. Nézd kis zászlócskáját az árva legénynek
Kit iffiabb Keczer Sándornak neveztek,¹⁾
Ki fia volt Lipóczi²⁾ Keczer Menyhértnek,
Legkissebb szolgálja az magyar nemzetnek.
2. Születése után másfél esztendővel
Nevelkedett messzi édes szüléivel
Erdélyországában, testvér vérségével —
Bátyjai mindketten esvén el fegyverrel.
3. Harmadik az árva, ki itt temettetett,
Idegen nemzet közt ki sokat szenvedett;
Már tíz esztendeje múlt, hogy fegyvert viselt,
És végre dragonyok közt lieutenantásra ment.
4. Az gonosz szerencse eztet irigylette:
Ő zászlótartóját ellene tiltette,
Hogy magyar lieutenantja, gonosz néven vette, —
Vitézi mód szerint kimentek fegyverre.
5. Mindenható Isten eztet úgy rendelte,
Keserves éltének hogy ez légyen vége,
Már tovább idegen s bátyja ne üldözzze,³⁾
Ki jószágát bírván, sokat kesergette.
6. Ez volt egyik oka megöletésének:
Mivel pörölkedvén, jelen nem lehetett
Compagniájánál, honnéd az eredett
Vitézül hogy ketten⁴⁾ bajra kimentenek.
7. Hareznak mint lesz vége? — csak az Isten tudja,
Verseknék írója ezt meg nem írhatja,⁵⁾
Mivel maga készül kimenni bajnokra,⁶⁾
Ki magát Istennek kezébe ajánlja.

¹⁾ Az idősb Keczer Sándor t. i. az, a ki 1705 – 1711-ig Rákóczinak consiliarius és felső-magyarországi főhadbíztosa vala

²⁾ A másik változatban: „néhai.“

³⁾ Tán unokabátyja Keczer János adv. ágens értetik.

⁴⁾ „Bátor két iffiú,“ stb.

⁵⁾ „Mondhatja.“

⁶⁾ „Mivel maga írta, ki készül bajnokra.“

8. De akármint essék, — kész az viadalra :
Mivel az vitéznek vitézség próbája.
Ez¹⁾ bajviadásnak nem ő szerző oka,
De hivataljának megfelelt, mint tudta.
9. Ha mindkettő meghal : te ne kárhoztassad,
Ha ez nem virtussal győzetett, tudhassad :
Mert jobbal ezelőtt ez szemben ment s állott ;
Isten akarátja, most hogy hozott vakot !
10. Isten gazdagságra ötet nem rendelte,
Mivel szép jószágát túle elvitette ;
Parasztanak kapára nem is teremtetten, —
Nemesnek születvén, fegyverre vezette.
11. Ne íteld meg tehát, zászlóját ki látod,
Ne kárhoztasd szegényt, ha okát nem tudod ;
Az vitézek között másként nem lakhatott,
Jószágát pediglen tudd, mért nem bírhatott.
12. Koldúlni szégyen vólt, virtus nem engedte ;
Mit tudott hát tenni ? elméd jól megértse.
Az Isten kegyelme²⁾ lelkinék engedte
Mennyországot bírni, s testét eltemette.
13. Bajra kimentenek Veszprím vármegyében,
Vég hely Pápán innen egy szép zöld helyiben,³⁾
Feküdtek jóllehet kvártélyban ez télben
Kis⁴⁾ Kemenyes alatt, az Vas-vármegyében.
14. Az ezerhatszázban hatvankilenczesben⁵⁾
Pünkösöd nap születvén Sáros-vármegyében,
Az ezerhatszázban kilenczvenhetesben⁶⁾
Meglüvellék pünkösöd előtt csötörtéken.
15. Itt fekszik egy árva, itt eltemettetett,
Ki idegen földön sokat járt s szenvedett,
Ez regveli órán már megmenekedett,
Istenhez nagy bátran mennyben föleredett.

---

¹⁾ „És.“

²⁾ „Isten kegyelméből.“

³⁾ „Vég hely Pápa mellett egy szép kies helyen.“

⁴⁾ „Az.“

⁵⁾ „Hatvankilenczedben.“

⁶⁾ „Kilenczvenhetedben.“

16. Ez jó tétéménért fizetűtek légyen
 Tenéktek mindnyájan az Jehova-Isten;
 Békességet nektek e földön szerezzen,
 Azután peniglen részttek mennyben légyen!

Ámen.

VALEDICTIO FUNEBRALIS.

1. Ez bévett szokása az irégy halálának,
 Hogy ő ez világon lévő állatoknak
 Kik okos s oktalan nevezettel bírnak,
 Nem kedvez, — de inkább lest hány ő útjának.
2. Lest hány — mondom — nékik szüntelen utánok,
 Azért, hogy iszonyú torkában jutnának,
 Az holott nincs helye semmi vígasságnak,
 Vagyon de keserves szomorúságának.
3. Innéd mesterségét sok részekre osztja,
 Mert nemcsak egyben áll elgondolt fortélyja,
 A melylyel az embert birtokában hajtja
 S kedves illetjítül viletlen megfosztja.
4. Nem ad olyan módon való szabadságot
 Mindennek, mint József . . .¹⁾ adott volt,
 A ki fiaitúl s világtúl búcsúzott,
 Ágyában fekvén, szép csendessen megholt.
5. Mert gyilkosság által szakaszt ki sokakat
 Mint Ábelt és Abnért, Mérnek az ő fiát;
 Egyebekre pedig küldi az hadakat,
 Kiknek fegyverekkel öleti azokat.

— Tájékozásúl. A b. Radvánszky-család többször említett XVII—XVIII-ik századi, negyedréti, jeltelen codexében, Radvánszky János (az 1687-ben Eperjестt kivégzett Györgynek fia) kezével beírva, a ki az itt megénekelt ifjabbik Keczer Sándort 1697-ben Radványban eltemettette volt. Úgy látszik, e búcsúztató-vers — protestáns szokás szerint — ugyanakkor a sírba letételnél mondatott el, a minthogy a beírás is egykorú.

¹⁾ Egy szó üres helye.

A más, későbbi Radvánszky János kezével aztán ezek vannak az ének végéhez írva:

N o t a n d u m.

Ennek porrá lett testére akadtam, midőn 1771. esztendőben (radványi) kertemnek szegletében épített fogadó-házamnak pinczáját ásattattam volna; ki is ugyanazon köntösében találtatott, melyben Gerhard Thamás úrnál le írva vagyon¹⁾, — a mint is örök emlékezetnek fejében az övének ezüstös csatját s rajta kivert czimerét eltettem.²⁾ — Ezen bajvívásban elesett Keczer Sándornak testje pedig azon okból hozattatott Radvánba, mivel nagyapámnak (id. Radvánszky János, a kincstárnok) atyjafia (unokatestvére) volt, és mivel a bajvívásban elesettnek a közönséges temetőhelyen való eltemetése nem engedtetett: a kertnek szegletébe takarítottatott.

Radvánszky János, m. k.

Hátrább, ugyanezen Radvánszky János írásával:

Emlétték Keczer Sándornak (a b. Radvánszky-családnál ma is meglévő) képen következő felírás találkozik; úgymint

Jobb rész felől:

Ferendum et Sperandum.

Bal rész felől:

Alexander Keczer de Lipócz, pronunc
Serenis. Elect. Sax. Dragon. Vex. natus in

Peklény, Anno quo

Marte affligi Chara et praeclara gens

Vngara Cepit, nunc plane Corruit.

Depictus in Elect. Dresden.

Anno quo

AD RhenVM Contra hostes ense VteretVr

felIXqVe VIVeret.

Született tehát 1669. évben. Leíratott pedig Drezda városában 1688. Elesett 1697.

(A fentebbi vers más példánya, — melyből a változatokat az illető helyeken jeleztük, — megvan magának a párbajozó ifjabb Keczer Sándornak a párviadal előtt Vasvármegyei Simonyiban, 1697. május 22-én kelt végintézkedő levele mellett, hogy ezt irassák gyász-zászlajára, az ő saját kezével írva, s anyai nagybátyja Radvánszky János által családjának megküldve, Lápispatakon, a Lipóczy Keczer-család levéltárában, de a két végstrópha híján.)

¹⁾ E kép most már a radványi kastély Rákóczi-termének falát díszíti

²⁾ Ez a koporsóból kivett ezüstczímer — mely lefestve Keczer övéen a fentebbi képen is látható — jelenleg is gondosan őriztetik Radványban.

ZÓLYOM VÁRA MEGVÉTELEÉRŐL.

1703. nov. 15. — dec. 10.

(Töredék egy az 1703, 1704 és 1705-ik évek szabadságharczainak történetét tárgyazó verses-krónikából.)

Írta

DÉSHÁZI TOLVAY FERENCZ.

Szerző, az 1675-ben Debreczenben kiadott s többször utánnyomott magyar számtan írója, a föntjelzett verses-krónikából kiszemelt ezen alábbi két darab mutatványt, — mint a melyek Radvánszky Jánost, mint Zólyom vármegye 1703-iki alispánját és főkapitányát s ez utóbbi minőségében az akkori zólyomi ostromzárló hadak parancsnokát közelről érdekelhették, — a következő levél kíséretében küldötte volt meg Murányvárából (hol ekkor Tolvay, vénségére visszavonulva, gr. Bercsényi Miklós védszárnyai alatt mint várbeli porkoláb él vala,¹⁾ 1707. elején Rozsnyóbányára Radvánszky Jánosnak, a ki ott mint ország kinestárnoka és udvari tanácsos, a Rákóczi fejedelemmel éppen együtt ülő kormánytanács ülésé-
zése alkalmából volt jelen:

„Az Úrnak, nagy Fautor Uramnak

Ajánlom köteles, alázatos szolgálatomat, és kívánok minden jókat, szerelmessivel együtt. — Ha későn is, de valamely részecskéjét elküldem az én nagy Uramnak az ígért conceptuskából, mely is: Prologus, Historiologus, Zelilogus, Epilogus. In quarto lévén leírva, — de nincs purálva, — áll 9 $\frac{1}{2}$ árcuson. Az igaz, nem méltó, hogy az Úr magát fárasztaná olvasásában; hanem valamely ifjúval ha maga előtt olvastatja. De mindazáltal, ha publicummá leszen vala, — kész lévén már ezelőtt esztendővel, — nem vólt vólna káros nemzetünknek.

Az elmúlt esztendőben pedig, in Majo et Junio, nyólcz árcuson álló, igen világosan ifjakat igazgató Arithmeticalis Methodust irogatván, vagyis régi magyar munkáskámat revideálván és deákul fordítván, küldtem vala Lőcsére, — minémű válaszom jöve Bréver (Sámuel, nyomdász) uramtól, in specie megküldöttem az én jó Uramnak az Úrnak . . . . Minémű titulussa

¹⁾ L. Rákóczi parancsát 1705. mart. 22-éről Tolvainak a murányi porkolábságra való beiktatása iránt Fáy István murányi kapitányhoz, a fejedelmi cancellária ez évi protocollumában. (Nemz. Múz. kéziratár.)

vagyis inscriptiója légyen? azt is utánna jegyzém a Zólyomi Devotiónak, és vagy két szakaszkat a praemissákból.

Jóllehet nem is értett az én nagy Uram Gerhárd uram (Gerhárd György fejedelmi kormánytanácsos, Radvánszky sógora) ezen rhythmusokról: de ítélem, fogja Uram, Kegyelmed, az Úrral ő Kegyelmével is communicálni.

A Méltóságos Generális (Bercsényi) Murányban létekor méltóztaték töllem érdemtelenül kérdeni: ha munkálkodtam-e valamit Murányban? Kire feleltem: Igenis, Kegyelmes Uram, öreg szemeim s elmém töttek valamely csekély munkát!

Ezen includált alázatos supplicatiómat (másolatban van mellékelve), úgy remélem, az én egyik nagy Fautor Uram Ráday Pál uram ő Kegyelme mutatott hozzám annyi gratiát, hogy bejutott Kegyelmes Urunk (Rákóczi) eleibe; alázatosan recommendálok az Úrnak, úgy Gerhárd uramnak, nagy jó Fautor Uraimnak. Maradván

In Arce Murány,
29 Jan. 1707.

köteles, alázatos szolgálja
Désházi Tolvay Ferencz, m. k.“

Később, 1707. június 3-án ugyan Murányból írt levelében, melynek kíséretében ekkor már kinyomatott arithmetica latin művének 12 diszpéldányával kedveskedik Radvánszky-nak, — a ki e mű ajánlatát tőle elfogadta, — ismét emlékezik verses-krónikája felől, ekképen:

„Mintthogy kinek mire vagyon hajlandósága, természet szerint arra vonattatik, quia trahit sua quemque voluptas, — én is leginkább abban gyönyörködtem, naturali inclinatione ferente, gyermekségetől fogva, hogy a mi fő jó és hasznos, tisztességes, abban valamit tanulhassak. Ahhoz képest Kegyelmes Uram (Bercsényi) murányi erősségében két esztendőnk folyásában mind oeconomiámtól, mind más felettébb való distractióktól üres lévén, gyakran olvastam nagy, nemes elmék monumentumit. De irogattam is, a mint vagyon hírével az Úrnak, s még pro Anno proxime transacto (1706) is continuáltattott volna: ha magam is az actiókban, — mint valamely ideig — forgottam volna, vagy igaz relatiókból tudhattam volna a dolgot, annak igazán folyt rendi szerint.“

Látható e sorokból, hogy Tolvay rythmusaiban éppen nem a költészet kívánalmaira: hanem kiválóan és egyedül a lelkiismeretes történeti hűségre törekedett a tárgyalt események előadásában; s midőn többé eléggé megbízható forrással e tekintetben nem rendelkezhetett, — inkább elállott fölvett műve folytatásától, semmint ingatag hitelűt adjon. E körülmény verseinek történelmi becsét csak emeli; s ennél fogva őszintén sajnálnunk kell, hogy az egész három év történeteit tartalmazott munkából csakis ez a két darab töredék (két írott

iv, tehát az egésznek nem teljesen negyedrésze) maradt fenn. Vagy talán még föltalálható lenne a többi is Nógrád vagy Gömör valamelyik, Tolnay-jal rokon nemes családjának levéltárában? — Faxit Deus et bona eventus!

I.

„Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokról írt rövid rythmica historia szakaszszai.“

-
1. Itt némettség magát bévészi Zólyomban,
Gyakorolja kezét dörgő ágyúzásban;
De egykor, étszakán, szalad alattomban, —
Gyalogság lovassal négyszáz marad várban.
  2. (Ezenközben pósta jó s megyen Tokajtúl:
Fejedelem Tokajt löveti várastúl;
Kassa és Eperjes, Szendrő, bloquádátúl,
Murány s több helyek is őriztetnek téltül.)
  3. Utánna majd éjjel commendéroztatnak
Bizonyos portások, sietve száguldnak,
Viradtára többen Sándorral¹⁾ omlanak,
Gyalogság is sok s szép utánna dobolnak.
  4. (Ekkor György Andrásit ló tapodta vala,
És azon sebével Beszterczére szálla;
Másként, — úgy beszélték, — megmutatja vala
Magyar emberségét, ha épen lesz vala.)
  5. De német Bajnóczban futva magát rejti,
Azon erősségben el- béhelyhezteti.
Azért főcommendó²⁾ a tábort készíti
Utánna németnek s igen sietteti.
  6. Onnét is kitódúl, s Leopoldban³⁾ béfut,
Utánna magyarság, s szintén el oda jut.
Pozsony felé osztán tudja, hogy jobb az út —
Ott megtelepedik, hol nem lát annyi bűt.

¹⁾ Károlyi.

²⁾ Bercsényi.

³⁾ Leopoldvára.

7. Már így Bars és Nyitra, Pozsony fővármegyék,
Végbeli vitézek, fegyveres helységek
Haza mellett frissek s szabadságért készek
Fegyverkedni s víni, míg benne a lélek.
8. Így szépen terjedvén fegyvere Hazának :
Pozsony vármegyéből lőn gondja Morvának! . . . .
Hegyen¹⁾ túl valók is fegyverben állanak —
Igyekezvén jármát levetni igának.
9. Ezek novemberben esvén s decemberben,
Magyar Morva szélét nyargalja szélteben;
Rémül a némettség és szalad féltében,
Magyar nyer és rabol mindenütt mentében.
10. Hidat kötvén Isten Dunán által jéggel :
Sándor Generális tábori sereggel
Commendéroztatik igen serénységgel;
Dunántúl hajolnak nagy jó reménységgel.
11. Elsőben is Pápa ő magát megadja,
Beszprimnek is készen szabadságért kardja;
Dunántúl való föld fegyverét kivonja —
Hogy német igáját nyakából kihányja.
12. Azért serénységgel minden rendek gyűlnek
Táborban, örömmel, majd ugyan repűlnek.
Zeng az ország; sokan praedának örűlnek, —
Kik jó hazafiak, zászlók alá gyűlnek.
13. Igaz hazafiak a főcommendóval
Együtt munkálódnak híven Károlyival,
És felnyomakodnak sok sűrű zászlóval
Austria felé ország szép hadával.
14. Ugyanis a romlás, melly német igája,
Minden szabadságnak felháborgatója,
Bécsben találtatott diploma rontója,
Onnét jött veszélynek mindenkor az árja.
15. Eleintén dolgok valóban jól folynak, —
De a praeda lévén lelkek nagy sokaknak : .
Praedával sok felé oszolt-on-oszolnak,
Adják is magokat felfuvalkodtságnak.

---

¹⁾ A Fejérhegy, vagyis pozsonyi Kis-Kárpát hegység értetik.

16. Azért mi lött vége ez első próbának,
És megnyargalása Bécs tartományának :
Alább lészen helye azon leírásnak . . . .
Másmint már mi történt? — lássuk rendit annak.
17. Zólyomban a német, derék erősségben,
Várhoz a mi szükség, van jó készütségben :
A város jóllehet a magyar kezében,¹⁾
De mesterség várban kapni üstökében!
18. Azért főcommendó²⁾ Radvánczki Jánosnak
Ezt megparancsolja, mint hazafiának :
Mellette lévőkkal együtt e dolognak
Légyen folytatója, szolgálván Hazának.
19. Ahhoz képest Nemes Vármegye³⁾ zászlója,
S Nógrádból hajdúság jó négy zászló-alja,
Zólyom vármegyének két hajdú-zászlója —
Illy kis militia volt német bajnokja!
20. Itt azért commendáns lát maga dolgához :
Éjjeli-nappali serény strázsáláshoz ;
Hajduk is magokat adják puskázáshoz,
Vitézi s tábori szép multságokhoz.
21. De, hogy rendesebben a dolgok folyjanak :
Im, illy Edictumok ott publicáltatnak,
Minden zászlók alatt megtrombitáltatnak,
S a commendó által megolvastattatnak :
22. I. Valaki az Urat káromlással sérti,
A Jákób Istenét szidással illeti :
Moises törvénye ollyat megöleti —
E mi törvényünk is ezt elköveteti.
23. II. A kik pedig rosszra szoktatott nyelvekkel
„A dtá“-t és „lelkű“-jét mondnak egyebekkel
Vagy más irtóztató szitkos rút vétkekkel
Az Istent boszontják, bűnhődnek illyekkel :

¹⁾ Zólyom városa, — mely erősített vala, — a nov. 15-iki győzelmes ütközet után vétetett meg, rohammal.

²⁾ Bercsényi.

³⁾ Radvánszky vármegyéjének Zólyomnak fölkelt nemessége (lovasság) értetik.

24. Elsőben is maga zászlója és tiszti
Erős pálcázással keményen bünteti;
Azután effélét a ki elköveti:
Commendáns-vártára commendó viteti.
25. Ekkor hadi tanács ítéletet tégyen,
A bűnös érdemlett büntetést elvégyen,
A mit az Úr gyűlöl, köztünk hogy ne légyen, —
Hogy menyeyi Atyánk hozzánk édesedjen.
26. III. De mégis summáson a két kőtablákra
Bűnös vonattasson Mózsés írására,
Mint Nemes Ország is jól vígyázott arra:
Maga törvényeit szabván e formára.
27. IV. Bűnben zabált népünk ilyen zabolában
Az Úrnak szent nevét lelki buzgóságban
Miként engesztelje? — Ezt lássuk azonban,
Mert nincs ennél élesb bölcsesség táborban.
28. Fejedelmünk rendit s Generálisságét
Itt vegyük előnkben, s ezek rendességét
Kövessük nemzetünk régi kegyességét, —
Hogy hozzánk húzhassuk Isten segítségét.
29. Reggel, estvekor is commendáns-sátornál
Mikor a dob zördül: kiki zászlójánál
Jelen légyen, s ottan sereg-deákjánál
Az Istent imádjá, a mint ő perorál.
30. Elsőben is pedig Jézusunk szent nevét
Háromszor kiáltsák zászlónként Felségét; —
Mert mikor eleink ő szent Istenségét
Kezdek megismérni, így hívák Szentségét.
31. Azután éneklés zsoltárból mondassék,
Vagy más szép dicséret elénekeltessék,
A Lélek-Istenhez vígan emeltessék,
S úgy buzgó könyörgés Istenhez nyújtassék.
32. Így mi Jézusunkat hozzánk édesítjük,
És ő köztünk lészen, ha őtet szeretjük
S Lelkét dicsőítő nyelvünket zendítjük, —
S így kemény igából nyakunkat kimentjük.
33. Kiváltképpen a fők ebben buzogjanak:
Mert főhöz hasonlók tagok lenni szoknak;
Az ország rendi is királyra vígyáznak,
Úgy község is paptúl jót s gonoszt tanulnak.

34. Ha kik restnek ekkor megtapasztaltatnak
Baltákkal a tisztek illyekhez lássanak,¹⁾
Rossz példát a tunyák ne mutathassanak, —
Az hívek hogy tőlök ne botránkozzanak.
35. V. Immár az elsőség és hadi felsőség
Mint réguláltassék alsó vitéz község,
Melly szükséges légyen az engedelmesség,
Lássad, tanúld, — helyén hogy légyen egészség.
36. Valaki tiszt ellen merénd patvarkodni,
Annyival is inkább kezét felemelni,
Sőt fegyveres kézzel magát opponálni:
Hadi törvény szerint illynek meg kell halni.
37. Alábbvaló tiszt is a feljebbvalóval
Ha megháborodik: commendáns azonnal
Maga eleiben hivassa strázsával —
S úgy igazíttassék casus el jó móddal.
38. VI. Valamelly vitéztől zászló elhagyatik:
Régi eleinknek törvényi hirdetik,
Az illyen szökevény fára függesztetik,
Vagy Generálshoz szintén küldettetik.
39. Strázsán álló vitéz, strázsát el ne hagyja,
Bár ellenség jó is; ha kerekét oldja
És onnét elszalad, — vagy álom elnyomja:
A törvény dictálja, hogy légyen halála.
40. VII. Strázsa jelt kikérjen estve, s úgy kiálljon,
Környűlötte járót bátran megszólítson,
Az öldöklő fegyver kezén készen álljon,
Ha szükség kívánja, puskája mordúljon.
41. A környűle járót közelebb szólítsa,
Ellenségre készen a fegyverét tartsa,
A jelt osztán tölle halkan úgy kívánja:
Mások meg ne értsék, hogy minden ne tudja.
42. A kívül kívánta a jelt, ha nem tudja:
Árestumba vigye, fegyverét leöldja,
Zászlós főtisztinek mindjárt hírré adja, —
Mit kell véle tenni? azon főtiszt tudja.

¹⁾ Minden önálló parancsnok-tisztnek ugyanis baltája vagy buzogánya volt a régi magyar hadak közt, a vezénylésre és alárendeltjei hathatósabb ösztönzésre.

43. Egy szóval, étszaka zászlótúl távozni
Nem szabad, ha csak tiszt azt nem fogja hadni;
Serényen mindennek kell zászlót őrizni,
Szüntelen készen kell ellenséget várni.
44. Máskint, az vitéz ha kezd illy ellen vétni :
Mindjárt tiszt büntesse, vagy főhöz kell vinni,
És a főtszt előtt jobban megrostálni
Kelletik, és a bünt méltán megbüntetni.
45. VIII. Ellenségnek senki adni szót ne merjen,
Hanem commendánsnak az hírvél légyen,
Commendánstúl kiki instructiót végyen, —
Kiváltképpen dolog ha tractára mégyen.
46. Ellenség s idegen hogyha esett közben :
Azon tiszt, hol fogták, a fő eleiben
Vigye sietséggel, s titkos examenben
Úgy kell megérteni, dolog miben légyen?
47. De tiszt ha közel lesz ellenséghez strázsán :
Szököttet csak vegye külön, magánossan,
S sietve megértse ellenséget korán,
Hogy van? Ne tanuljon ember maga kárán!
48. IX. Estve s reggel szükség commendánshoz gyűlnei
A fővebb tiszteknek s relatiót tenni,
Mint folytak a dolgok? azt mind referálni —
Hogy tudják jobb móddal magokat viselni.
49. Ugyanis gyakorta egész zászlós strázsa
Az üdő mint hozza, helyét változtatja;
Ezt tiszteknek tudni a szükség kívánja,
S az illy dolgot főtszt tanácsesal folytatja.
50. X. Nagy rendeletlenség zászlóját elhadni
Vitéznek, és magát másuvá esatlani;
Azért senki illyet ne merjen próbálni,
Mert kemény büntetés majd fogja követni.
51. — Dörögnek azonban onnanfelül várbúl,
Puskáznak külsők is keményen városbúl;
Mina is kezdődik váras bástyájúbúl —
A melly fundáltaték Ebeczky Tamástúl.
52. Kilencz napok után ágyúk is hozatnak,
A vár lövésére sánczok fundáltatnak.
Minát, sánczot látván ellenség, hogy ásnak :
Szöktön-szökik várbúl, s külsők mind újulnak.

53. Azért belső kíván tractára fakadni;
 Condiókat küld, — de nagyot kezd kérni:
 Minden munitiót ő kíván elvinni,
 S sok portéka alá vecturát állatni.
54. (Itt Bottyán János is benn rekedett vala,¹⁾
 Mert régi nagy vitéz, némettel lovagla;
 De Tolvay Ferencznek tőlle lőn parola,
 Hogy ez magyar ügyhöz új szíve meghajla.
55. Ekkor Esztergomban németekkel méne,
 Hogy szép portékája s pénze el ne veszne,
 És hogy Esztergom is magyar kézbe esne,
 Dunántúl való nép hogy hozzája gyűlne.²⁾
56. De külsők ezekre midőn választ adnak:
 Belsőik mindezekben igen meglankadnak,
 Annyira, hogy végre im, ezekre szállnak:
 Tiszteken kívül mind pálczákkal ballagnak.
57. Commendánstúl fogva rendiig fendriknek
 (Pálczákkal a többek) fegyveressen mennek,
 Esztergomban éppen bé is kísértetnek; —
 Illy dícsíretessen esék vége ennek!
58. Jóllehet ellenség porát lángoltatta,
 Bővön golyóbissát lövéssel osztotta:
 De Isten külsőket úgy oltalmazgatta,
 Annyi idő alatt csak egy vitézt ronta.
59. Lám, ha előljárók járnak kegyességgel,
 S alattokvalókat intik bölcsességgel,
 Meg is zabolázzák hadi serénységgel, —
 Hogy vezérli Isten mennyből segítséggel!
60. Vala háladás is vár megadásában,
 A mellyet olvashatsz a Zelilogusban.
 Bárcsak illy rend volna mindenütt munkánkban:
 Az Úrnak nevében folya dolgunk jobban!
61. Itt sok sátor, szekér, portéka marada,³⁾
 Mellyet vitézlő rend mind csak öszvehorda.
 Foly a kótyavetye, gyűl tallér, poltura, —
 De sok a jószágból lopva eltakara.

¹⁾ A nov. 15-iki ütközetben súlyos lösebbe esvén.

²⁾ Másként: „Dunántúl való nép hozzá édesedne,“ — így, két változatban.

³⁾ T. i. a nov. 15-én megvert s azután a várból éjjel podgyásza nélkül kiszökni kénytelenített császári hadak táborszerei.

62. Innét relátiót tenni küldettetnek :
Tolvay Ferencz el bé¹⁾ a Fejedelemlennek,
Bezzegh Gábor penig el fel²⁾ Bercsényinek . . .
Nyolczvannégyszáz németek Urunké levének.
63. Míg a kótyavetye áll, már parancsolat
Érkezik, hogy Nógrád oda hol rácz mulat
Tisza-Duna között, arra végyen utat.
Ellenséget hol hall s hová szükség mutat.
64. Ezen gyalogságnak azért commendója
Tokajtól megtérvén, készül hét zászlója,
Egyetemben indul velle két taraczka,³⁾
De Zólyomban marad hadi portiója.
65. Öt forintnál többet ott egy kardra adtak,
Nógrád eldobolván, csak féltallért hadtak
Egy kardra számára, — így károsítottak,
Jóllehet vigyáztak, frissen is puskáztak.
66. De van parancsolva Radvánczki jó úrnak,
Hogy contentáltassa hajdúit Nógrádnak;
Lesz is még ideje executiónak,
Commendó úr térszen eleget instánsnak.⁴⁾
67. Ezen úr azonban Csábrág alá mégyen
Parancsolat szerént, hegy bloquádát tégyen;
Azért környűlvészi, s vigyáz, hogy kivegyen
Belészorúltakat nagy kősziklás hegyen.
68. Itt is nagy serényen midőn munkálódnék,
Korponay⁵⁾ pedig hogy németeskednék :
Isten segítségével idővel jelenék —
Mert végre is a vár ímé feladaték.

¹⁾ Tokaj alá, hol ekkor a fejedelem táborozik vala.

²⁾ Semptére vagy Samarjára, honnét ekkor tájban Bercsényi a Pózsonyba menekült császári hadakat szorongatá.

³⁾ Varians: „ágyúja;“ mint a következő sorban is „hadi“ helyett varians: „igaz.“

⁴⁾ Ezen instáns maga Tolvay vala, ki a nógrádiak arányos osztalékának kiadatását több folyamodvánnyal kérte Rákóczinál s Bercsényinél, a kik azután ezt meg is hagyták Radvánczknak.

⁵⁾ Korponay János, a kik urai: gr. Koháryak, István és Farkas parancsából tartja vala, míg lehetett, azok örökös-várát Csábrágot.

69. Bajnócz is tüzessen őmagát vitatja,
 Sréter János őtet hogy bloquádáztatja,
 Földváry László is ott magát forgatja,
 Gálffi is flintáját gyakran pattogtatja.
70. Már ennekelőtte Unghvár értekezett¹⁾
 Örökös-uráról s ő megemlékezett
 S alázatossággal néki hajtott térdet,
 Németektől éppen meg is üresedett.
71. Munkácsi erősség — mely a természettől
 Csudául tétetett, úgy a mesterségtől, —
 Megalázza magát, mert ez jön Istentől,
 És megadattaték német Gróff Auspergtől.
72. Hajszálon maradott Rákóczi méltóság —
 Gondolta-é, mikor volna halál s rabság,
 Hogy dücső öröke lenne ily boldogság? . . .
 Csuda az Istennél a végetlen jóság!
 Etc., etc., etc.

II.

„Anno 1703. die 8. Mensis Decembris Zólyom vára
 feladattatván és másnap a német belőlle kitakarodván,
 die 10. ejusdem ez az háláadás mondattatott, de solutus
 stylussal.“

„*Laudate Dominum in rythmis et can-
 tibus. — Non vox, sed votum, non musica, cor-
 dula, sed cor. Non clamans, sed amans psallit
 in aure Dei.*“

1. Isten! dolgaidat a midőn szemlélnék
 Lelkedtől ihlettek, s magok megészmelelnék,
 Kezed munkáira szemeket emelnék, —
 Avagy csak bár Dávid im így csudálkozték.
2. Így szól: Csuda dolgoz mint gyakran mutatod,
 Ambár csak emberhez a mint bizonyítod:
 Azokat szemlélvén, elmém elragadod,
 S egész belső részem nyúgodni nem hagyod.

¹⁾ Értsd: tudakozódott. Örökös-ura pedig Unghvárnak Bercesényi gróf vala.

3. Bizony csudálatos az Isten munkája,
Valóban nagyságos földnek Alkotója;
Földön ő dolgait ha ki böles — vizsgálja,
Kivált ha rendkívül erőt mutat karja.
4. Nagyok és erőssek ő bátorítási,
Ha kikben béhatnak Lelke fuvallási,
És kiket ébresztnek kegyelmes szóllási —
Azoknak újjáznak s frissülnek veséi.
5. Azonban ellenben mennydörgő szavával
Mennyből ha megriaszt égő haragjával —
Csak egy falon író fél-kéz mozgásával:
Királynak is szíve olvad látásával. . . .¹⁾
6. Úgy vagyon bizonynyal; mert ha böles vizsgálja
Kit kegyelmében vött, könnyen feltalálja:
Melly könnyen foly annak a pályafutása.
Végre mind a czélig megboldogulása.
7. Ha kit rettentéssel megriaszt ellenben:
Annak belső részei rémülnek féltében,
Karjai, lábai lesznek rettegésben —
De még szekér, ló is alusznak széltében. . . .
8. Hát boldog nemzetség — kit kedvell e Felség
És melly néptől ennek adatik tisztesség;
Itt meg nem csalatik az élő reménség,
Mennyen, földön annak kész már a békesség.
9. Úgy vagyon, régenten pusztában hogy látá
Isten magyar népet: ötet megszólítá,
Csuda-erejével onnét kimozdítá.
És a sátány képét szívéből krontá.
10. Óh Isten jó kedve s lángoló szerelme! . . .
Kinek gorombákhoz²⁾ jelent így kegyelme —
Hogy ebben is tetsznék meg ő győzedelme;
Hol akar, ott zendül Lelke szellőzése.
11. Úgy vagyon, kihíván Isten eleinket:
Adál őnékiek mennyből kenyereket;
De az irigy sátány ottan-ottan őket
Bűnre ingerlette, gyarló férgecskéket.

¹⁾ Czélzás a Belshazzár-mondára.

²⁾ Annyi mint: együgyű, míveletlen, pallérozatlan.

12. Te is, mint böcs Atya, vessződet ragadtad,
Gyakorta bűnökért keményen sújtoltad,
Hozzád megtérésre azzal tanítottad,
Lelki sebből őket így is gyógyígtattad.
13. Ezen nagy gyarlóság firúl fira maradt :
Romlott természetűl mert ez reánk áradt,
Ugyan a nemzésben együtt mind elragadt,
Minthogy lelki harmat Adámból kiszáradt.
14. Mi is romlottságban illyektől származtunk,
A nagy gyarlóságtól földig nyomattattunk,
Természetünk szerint csak ellened jártunk —
Múltán bűneinkért meg is rongáltattunk.
15. Múltán idegenek földünkben szállottak,
Múltán őálatok javink praedáltattak,
Múltán főrendeink csúfságra adattak,
És nagy sok romlások reánk tódúltanak.
16. Múltán úgy járhattunk volna, mint Ghomorra,
Avagy csak mint Jákob eloszlott tábora,
Kinek szerteszéllyel hányatott sátora, —
Ninesen is lábának helye megállása.
17. De a könyörűlő Isten a mennyéből
Kegyessen tekinté alá szép egéből,
Megnézellé népét, hogy melly kegyetlenül
Idegen rongálná nagy kéméletlenül.
18. Tartott vala titkon egy Nagy Vért¹⁾ Hazának,
De, csudáld! kezében ezt is a rablónak²⁾
Béejtette vala; (ez vala halálnak
Immár árnyékában s szélín koporsónak).
19. S nézd meg : az haláltól melly hamar megmenté;
Mikor szent tanácsa ideje jelenté :
Tömlócznek s őrzőnek szemét homály tölté,
Mint Assyriusnak, Dotánt hogy keresné.
20. A tört elszakgatván, vezérléd Úr-Isten;
Mikor Téged hiva : meghallgatád menten,
Bujdosó más Fővel³⁾ majd juttatád szemben,
Azután térítéd vissza ő földében.

¹⁾ Rákóczi.

²⁾ I. Leopold.

³⁾ Bercsényi.

21. A szabadításhoz kezdetél fegyverrel,
Csakhamar rettentéd ellenséget törrel;
Világ csudájára megáldád szép renddel, —
Mellyért dicsérd Istent magyar! verseiddel.
22. Josuénak régen szövetség angyala
Mi Urunk, Úr Jézus, Áron virágszála,
Megjelenél híven táborba hogy szálla . . .
Jelenjél meg most is Júda oroszlánya!
23. Jövel, jelenjél meg Izrél vigyázója!
Jövel, jelenjél meg nyomorúlt szánója!
Jövel, jelenjél meg dölyfös' útálója!
S nézd meg, egy ügyünknek ki a rongálója?
24. Légy tüzes-oszlopúl Szolgád fegyverével!
Légy paizsúl jelen az ő Személyével!
Magadra nézessed hitinek szemével,
Bíztasd, próbák között hogy ne csüggedjen el;
25. Fő-Hadnagy-Társát is, kit előlbocsátott,
Nevedben szent csókkal a kit apolgatott, —¹⁾
Légyen áldott, boldog; az elleneállót
Szégyenitssd meg — kérünk — mi Urunk, Zebaót!
26. Felsőbb s alsóbb rendet igazgasd az hadban,
Tanítsd újjainkat mindenütt az harezban!
Önts az ellenségnek reszketést karjokban —
Kik nemes magyar vért tapodták a sárban.
27. Hogyha pedig minket szerencsékkel áldasz,
Ellenségink közzúl kezünkben adándasz,
Előmenetellel megvigasztalándasz
S ellenség kezéből megszabadítándasz :
28. Ne engedd, kevélység hogy szívünket hágja
És felfuvalkodás elméinket járja, —
Sőt alázatosság szíveinket bírja,
Háládóságinkat füled gyakran hallja.
29. Folytasd dolgainkat Te dűcsősségedre,
Anyaszentegyházad kiterjesztésére,
A keresztyénségnek nagy előmentére
S romlott igazságunk felépülésére.

¹⁾ Apolni = csókolni; ma már végkép kiavúlt ige.

30. Ne bocsásd szivünket praeda szerelmére,
Ne ereszd kezünket az ártatlan vérré;
Ne buzogjon vérünk a keresztyénségre, —
Csak addig siessünk, meddig állunk helyre!
31. Neved hirdetőit gerjeszd buzgóságra,
Hogy felindúljanak lelki áldozatra;
Jőjjön segítségre mennyből az Úr karja,
És légyen ügyünknek megboldogítója!
32. Hát mi, ha magunkat kezdjük megvizsgálni,
Kik Zólyomot víni s ellenségre törni
Rendeltetve valánk, — mit kezdünk mondani?
Magunk felől, férgek, mit kezdünk itélni?
33. Annak rendi szerént tanúltunk-é víni?
Tanúlt ellenséggel ütközetre menni?
— Isten s világ előtt azt meg kell vallani:
Kevesen értettünk bölesen vitézkedni.
34. Félelmesek voltunk: Isten bátorított;
Erőtlenek voltunk: Isten erőt nyújtott;
Tudatlanok voltunk: Isten de tanított,
Napról napra Lelke bennünket újított.
35. Sok lángoló dörgés ellenünk kiomla,
Számptalan golyóbis sokszor ránk tódula,
Tűzekkel ellenség ám ellenünk vala —
Annálinkább Jézus minket vigasztala!
36. Ellenséget pedig ő Lelke bágyasztá,
Egyenetlenséggel őtet háborítá,
Naponként erejét mindinkább fogyatá,
Meggyőzöttetését óránként mutató.
37. Áldassál Jézusunk illy nagy kegyelmedért!
Dücsősség Tenéked illy segedelmedért!
No mindnyájan mondjunk dicséretet ezért
Jákob Istenének, ki felkölt ügyünkért!
38. Ne bánd meg Jézusunk, elkezdett munkádat!
Ne vond el mellőlünk segítő karodat!
Vidd véghez elkezdett jóakarodat, —
Hirdethessük vígan szabadításodat! . . .
39. Másutt is gyomláld ki nyomorgatóinkat,
Földünkbeől hányjad ki háborgatóinkat!
Add meg a fiaknak örök jószágokat,
Eleinktől maradt nyugvó hajlékinkat!

40. Jelen van az üdő, hogy meglásd ügyünket,
Vigasztalj meg minket, újítván erőnket;
Hánd le vállainkrúl az ígás terheket!
Szűnjék már haragod emészteni minket!
41. Hogy kevés napjait múlandó éltünknek
Csendessen végezzük utolsó végünknek,
Siethessünk Hozzád, helyére örömmek,
Hol áldás, dícséret adatik nevednek.
42. Hajtsd le füleidet Úr Jézus Vezérünk!
Mostani ügyünkben, könyvhullással kértünk;
Atyáddal, Lelkeddel ki vagy Fejedelmünk . . .
Jövel Uram, jövel óh mi segedelmünk!

Mi Atyánk, etc.

(Eredetije Tolvay Ferencz sajátkezevel írva, 4-ed ré-
ben, a b. Radvánszky-család levéltárában, Radvánszky
I. János levelezései között.)

PATYOLATOS A KURUCZ . . .

— 1705. —

Patyolatos a kurucz,	Sárgalábú kis kakas
Gyöngy a felesége;	Kiugrott a gyöpre;
Hetes vászon a hajdú —	Patyolatos töröknek
Köd a felesége. . . .	Gyöngy a felesége. . . .
Szántóvető parasztember,	Kopasz fejű vén basának,
Szántóvető parasztember —	Kopasz fejű vén basának
Szép a felesége,	Száz a felesége,
Szép a felesége.	Száz a felesége.

(Magyar Dal-Album, 9-ik füzet. Vess össze Thaly:
Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez,
II. köt., 92—93. l., a „Csinom Palkó“ énekben, melynek
34-ik versszakából, némi toldással keletkezett ez a — mint
látszik, újabb, — népies zamatú változat.)

„ABECEDARIUM HUNGARORUM SUB MOTIBUS
RÁKÓCZIANIS, ANNO 1706.“

1. A. b. c., a melyben magyarok nevei
Fel vagynak jegyezve, csak némely tisztai;
Mert magát ki miben és miként viseli,
Javát avagy rosszát magyarnak neveli.
2. Urunk marsallusa híres Vay Ádám,
Főlovászmestere penig Pogány Ádám;
Podagriuskodik vén Balassa Ádám,
Egernél elesett vitéz Gyürky Ádám.
3. Régi tolvaj híres vitéz Borbély Balázs,
Köszvényben keményen nyög Mocsáry Balázs;
Cancellárius volt Bécsben Jaklin Balázs,
Csepleken lakozott csúfság Balázs Balázs.
4. Nem régiben hala meg Erdődy Christóf,
Adjutáns Losonczy ifjú Gyürky Christóf,
Karabélyosok közt hadnagy Patay Christóf,
Grádicos bajúszú nagy Kubínyi Christóf.
5. Esterházy — kétszer már labancz — Dániel,
Csak köntöst változtat a másik Dániel;
Dézmás és causaptor Bulyovszky Dániel,
Syntaxist taníthat Turvélyi Dániel.
6. Csak most lett kuruczezá Antal Esterházy,
Búsúl rajta szörnyen horvát közt Erdődy;
Vagdalkozik német mellett Ebergényi,
Ismét visszakészül Nyitrához Ebeczky.
7. Magyar Fejedelem Úr Rákóczi Ferencz,
Kinek ellensége Klobusiczky Ferencz,
Fő-commisárius épül Darvas Ferencz.
.....
8. Igaz magyar nemzet vala Bethlen Gergely,
Kanóczbúzt kerüli igen Gellén Gergely;
Puskától szintén úgy fél Berényi Gergely,
Két nap árestombban volt Sélyei Gergely.

9. Hamis kamarás úr Beszterczén Hazeus,
Melyért ötet Bécsbe indítá Háregus;
Híres poéta volt görögben Homerus,
Csak kurta legény lett Beszterczén Hermannus.
10. Németnek barátja gróf Koháry István,
Állhatatlankodik Esterházy István;
Sánczot Szathmár alatt mivel Kónya István
Elhagyá, helyébe ment Buday István.
11. Bécsig hódoltatott már egyszer Károlyi,
Melyet nem híhetett Erdélyben Kendefy,
Valóban dícsérte a másik Kendefy;
Kenyeret só nélkül eszik Kálmán Kínyi.
12. Valjon mit csinálhat mostan Csáky László?
Igen búsúl Kassán Szent-Iványi László;
Jőne, ha jöhetne Petrovay László;
Ráczra sok ezerrel ment Szemere László.
13. Atyjának módjára jár Beresényi Miklós, —
Előtte keményen szalad Pálffy Miklós;
Trencsént oltalmazza Illésházy Miklós,
Félvén, rá ne rontson pap Andrásy Miklós.
14. Erdélyt nem bírhatja úr Apafi Mihály;
Csendesen viseli magát Csáky Mihály;
Nagy dologban járt most Kolicsányi Mihály,
Táborra nehezen indul Balogh Mihály.
15. Árvában fejr sert iszik Nazdraviczky;
Lassan vagdalkozik főhadnagy Nigreczky;
Budán boszankodik kuruczra Nedeczky,
Mert megholt nemrégén barátja Nemezczy,
16. Híres kapitány volt Szakoleczán Ordódy,
Majd csaknem oly serény mindszeinti (?) Ocskay;
Halál által tőlünk távoz el Orlay;
Békességet hírdet Pál Okolicsányi.
17. Valjon mit gondolhat most Esterházy Pál,
Nehéz követséget ha hoz Ráday Pál?
Kedvesen nem vészi Szendrőben Gyürky Pál,
Noha szívvel várja ötét Kajali Pál.

18. Munkács alatt vesze kapitány Querényi,
Búsult rajta szörnyen a bátyja Quarvai;
Atyjának nem folynak terhes quaerelái,
Németek szomorúk lettek Starembergi.

19. Adja Isten : király lehessen Rákóczi.
Megbánja, németté hogy lett volt Rátkay;
Ispánságot inkább szereti Rutkay.
Tollat hord, de nem vág németet Radványi.

20. Dunántúl labanczot üldöz Forgách Simon,
Most látszik, fiából lesz második Simon.
Erdélyben szomorú kedves Kemény Simon....
(Van-e több úr, mondd meg, kinek neve Simon?)

21. Kár, köztünk hogy nincsen gr. Nádasdy Tamás;
Előtte hű társát küldi Csáky Tamás;
Fogságba vitetett Gácsba Artner Tamás;
Nem is históriáz már Betovics Tamás.

22. Társához visszament Dunántúl Újlaky;
Nem szedhet portiót már Hontban Ugróczy.
Bajmóczból bús szívvel néz ki Újfalusy;
Zsámboknál sok ráczot vágott Udvarhelyi.

23. Erdélyben kapitány híres László Vay,
Kinek a sógora Kassán van, Várady;
A kapitányságot megúnta Vataj;
Hogy Imperiumba ment, bánja Vízslay.

24. Urunk tanácsosa úr Radvánszky János,
Fő-secretárius úr Pápay János;
Trencsínben commendáns legyen Sréter János,
Ármányos kapitány Korponay János.

25. Fogságban tartatik némettől gróf Zrínyi,
Számkivetésben volt török közt Zólyomy;
Papnak nem barátja úrfi László Zay,
De már Urunk híve Zólyomy, Zolnay.

(E csakis némi történelmi érdekekkel bíró füresa versezet
Vásárhelyi Jánosnak az aradi lyceum könyvtárában őrzött
kézirat-gyűjteményében maradt fenn, IX. kötet. Velem
dr. Márki Sándor aradi tanár úr volt szíves közölni.)

BUZDÍTÓ.

— 1703—1708. —

(„Descriptio fortunae inconstantiae, atque Regum Inelyti Regni Hungariae fata, hujusque variis tempestatum fluctibus agitatae vicissitudinis.“)

1. Tekintetes, Nemes, Te nagy úri hírrel Fényesen tündöklő! Megromlott Hazánkknak Felszabadulását Szívesen óhajtó: Csekély verseimet S kevés rythmusimat Kérlek, légy meghallgató!	5. Földön eláradott S égre is felhatott Világi dücsőségek; Hadviseléseknek S karjok ereinek Hatható serínysek Mint a nap tündöklött, S mindeneknél fénlett Híres jó vitézségek.
2. Nosza tehát, ékes Szólás természetivel Felvirágzott Orpheus! Légy most segítségül, Apolló társoddal Rythmusimhoz közel juss; A Magyarországról Irandó versimtől Kérlek, messze el ne fuss!	6. Nem hozom most elő Szép diadalmokkal Ékesült fris Hannibált, A ki hazájáért S megmaradásáért Nem rettegte az halált, Népe példájára S Hereules módjára Maga elsőben próbált. . .
3. Szép dolog az virtus, Drága amethystus; Magában viaskodik Nardus oroszlánynyal, Erő az illattal Egymással tusakodik, — De mint hold újsága Ennek ő jósága Igenis nevedik.	7. Így midőn Pompejus Mint fene Marius A Juliust megveré, Sok hadi eszközt Éppen birodalmi Vitézséggel elnyeré, Még holta után is Fennhéjázott s van is Nagy neve s fénlő híre.
4. Az rómaiaknak Hadakozásoknak Emlékezetit hallom; Jeles vitézségit S győzedelmességit Írásokban találom. Diadalmok után Hírek esett méltán — Chronikában olvasom.	8. Mert szintén az ember Koporsóban szálljon: E szép virtus követi; Világon pediglen Ember elméjében El sem is temetteti, Sőt még egekben is Az Isten előtt is Szépen tündökölteti.

9. Hát a Corvinusrúl
 — Hazánk királyárúl —
 Mit hozzák most elődben?
 Szerencsés voltárúl,
 Hadakozásirúl
 Mit találjak elmémben!
 A ki országunkat
 S vitézlő rendünket
 Hatta vólt békességben.
10. Mert ennek csak neve
 A Törökországot
 Olly igen megrettenté:
 Hogy neve hírére
 Bőcsőbéli gyermek
 Hirtelen felserkene;
 S a Törökországnak
 Tágas határainak
 Fiait elrettenté.
11. De ennek véletlen
 Ó halála után
 Az Magyarország sorsa
 Változék s megfordúlt,
 Villongó kockája
 Vettetett s esett vakra, —
 Kikrúl tragoediák,
 Sokféle krónikák
 Hagyattak irattatva.
12. Óh te kis magyarság
 Vizsgáld meg szívedben:
 Minémű szabadságunk?
 A széles világon
 — Illy nagy tágasságon —
 Mi lehessen országunk?
 Véren fundáltatott
 Országunk nyeretett...
 Nem találtatik másunk!
13. Dücső halálárúl
 S nagy bajvívásárúl
 László magyar királynak
 Bár semmit ne szóljak,
 Mástól inkább halljak
- Dicsíretiről annak;
 Diadalmas voltát
 S az ég is nagy voltát
 Számlálja dolgainak.
14. Ez Wladislaus mint
 Agesilaus, sok
 Győzedelmei után
 Császár sátoráig
 Fenemódra addig
 Ment mind a török hátán,
 Várnánál vitézen
 Vérontással készen
 Adá ki lekét osztán.
15. Mohács mezejérül
 És király vesztérül
 Nem akarok szóllani;
 Karas fenékiben
 Megfúladásárúl
 Nem kívánok beszélni:
 Mert sok vérontások,
 Keserves csapások
 Adják magát szemlélni.
16. Kinek veszte után
 Magyarország sorsa
 Melly nagy ínségben nyögött, —
 Mindenek jól tudják,
 Gyászos állapotja
 Melly igen keserves vólt,
 Az Austriának
 Nagy kegyetlensége
 Égig már felhatott vólt.
17. De a mindenható Isten
 Ki mennyégben s földön
 Általlát mindeneket
 Széles e világon,
 Minden gazdagságon,
 Vizsgálja a szíveket,
 Rejtett tanácsával
 Bölcs rendelésivel
 Intézi szerencséket.

18. Ébredj fel magyar Márs!
 Régi vitézi társ,
 Bellona szeretője!
 Vérszomjúzó Pallas,
 Mintegy erős Atlas,
 Nevek felemelője, —
 Árpád nemzetinek
 S Attila véreinek
 Ki voltál segítője! . . .
19. Rákóczi Ferenczczel,
 Beresényi Miklóssal
 Fordulj ellenségedre!
 Hazádnak romlásán
 Ennyi pusztulásán
 Gerjedj az vitézségre!
 Skanderbégnek kardját
 Sándor diadalmát
 Szolgáltasd segítségre!
20. Buzdúljon bennetek
 Ősi magyar fiak,
 Fogjatok fegyvert kézben!
 Idegen nemzetről
 S gyűlölt ellenségről
 Triumfáljatok, mint régen.
 Ha mi vitézi vér
 A ki nevedhez fér
 Szorúlt még testetekben!
21. Hogy ez kiáltassék
 És trombitáltassék
 Hazánknak nagy hírére
 Kivel az római
 Sokság és uraság
 Szokta köszöntenie
 Vitézlő rendeket,
 S triumphált népeknek
 Kedveket jelenteni:
22. Óh nemes vitézek
 Kik hazánkért készek
 Minden hadviselésre!
 Hazánk reménségi
 S szemünk fényességi,
 Méltók nagy^r dícsíretre!
 Tétessék laurusból
 S mind tiszta aranyból
 Korona fejetekre!
23. Mint hazánk Hívének
 S szabadítójának
 Verseimet ajánlom;
 Gyámoltalanságát
 Magyarországunknak
 Hogy enyhíthesd, kívánom!
 Kit Isten engedjen
 S szerencsésse tegyen —
 Szívem szerint kívánom.

(Eredetije egykorú írással, minden aláírás vagy jel nélkül egy ívre leírva, gyűjteményemben.)

BENICZKY GÁBORRÓL.

— 1708. —

1. Természet a kiknek úri eredetet
Adott vagy szerencse nagy s fő becsületet,
Kiket egy s más felső tisztre emeltetett —
Engem hallgassatok, kit porban levetett!
2. Micsoda jó vagyon világban állandó?
Öröme sírásra majdan változandó;
Nap alatt valami vagyon láttatandó,
Mint füst, semmiségre csakhamar szállandó.
3. E világ mikor leginkább hízkeledik:
Fenébben ellenünk akkor mérgeskedik.
Gyönyörűségével mikor ékeskedik:
Megesalatásunkban akkor mesterkedik.
4. Ennek nyilvánvalóbb mutogatására
Vagyon-é szükségtek? vágytok-é példára?
Máriusra, Róma egy főpolgárára
Nézzetek, — akadtok szerencse társára.
5. Szerencse olly híres emberré ezt tütte,
Hogy egész Ázsiát hatalmában vötte;
De végre Rómából sokszor kiűzette,
Szárnyárúl szerencse porban levetette.
6. Ezt ha szerencsések köziben számlálad:
Bóldogabb sorsúnak mindennél találod;
Megvetettebb volt, ha balsorsát vizsgálod
Neve is, fortunae lucta, ha meglátod.
7. Olvasom Athénás főfejedelméről
Sok változást kóstolt Alcibiadesről,
Fortuna sors leva, hogy ő életéről
Sors szerint elosztást végeztek fejről.
8. Szerencse magának felét választotta,
Nemes eredettel mely ajándékozta,
Ábrázattal, ékes termettel áldotta, —
De szerencsétlenség ettől megfosztotta.
9. Példát nálam többet mért keresel erre?
Én vagyok természet kit szép eredetre,
Nemes nemzetségre, bőséges értékre
Méltóztatott, külömb-külobb főtisztekre.

10. Nemesi ágybúl lött én születtetésem,
Nemes termettel is lött nevedésem;
Fegyverhordozásra elsőben menésem
Vólt, de kevésbé lött erre fizetésem.
11. Tökölyi Kegyelmes Fejedelmet ezzel
Kevéssé szolgálám fegyverhordó kézzel,
Vice-ispánságot csakhamar érek el
Túróc vármegyében, tanácsos elmémmel.
12. Azután valék főcommissáriussa;
Változván hamar ez nemességem jussa:
Ez időben vice hű colonellussa
Vóltam Révay Imre¹⁾ tiszt vicáriussa.
13. Óh világ s szerencse állhatatlansága! . . .
Ebben is változék tisztém méltósága.
Gróff Bercsényi hada hadi-bírósága
Tisztire azután nemes sorsom hága.
14. Balsors mindezektől csakhamar megfoszta;
Rút színeskedése világnak ezt hozta,
Hogy böcsületemet rólam így lemosta . . .
Halld csak, még minémű zsoldot reám osztá!
15. Ennyi tisztemtől lött megfosztatásommal
Még sem telék világ, de gődénytorkommal
Téteté, hogy rútúl bánék jószágommal —
Kivált kis-bossányi kedves kastélyommal.
16. Ezt vélem — mint bánom! — elharácsoltatá;
Hű társomnak — kinek éltét kivágatá —
Sok belső értékét eltékozoltatá,
Sok verésekkel is testem kínoztatá.
17. Kiszél János jól megkorbácsolt Árvában
Bossányi Ádámnak nagy lakodalmában,
Draveneczen, Sándor Kata ingvállában
Hogy nyúltam, pofozza be meg haragjában!
18. Rakofezki Imre is rútúl megrugdozott
A mikor Pajor György lakodalma tartott:
Lapozkás-tánczban hogy kezem oda kapott —
Hol feleségének helye vólt tiltatott.

---

¹⁾ Rákóczi egyik gyalog-ezerének ezredese.

19. Az Újfalussy Pál csatlósi Blatniczán
Az várban, kapusnak lévén a szállásán,
Éjtszaka, setétben, világot előltván,
Ököllet jót vertek szegény fejem hátán.
20. Ugyanott Gonzales német kapitánytól
Jól megpálcáztattam, úgy Gyenerálistól
Ordinánsaival, Petrőczy Istvántól,
Kik rajtam ütöttek botokkal, jól títul.
21. Sándor István uram szállásán létemben
Márton öcsém¹⁾ jól kibocsáta víremben;
A mi nehezb, — szél megholt társom kezében
Fűtta hajam, Pajor Éva tenyerében.
22. Azért, hogy mindenét már elvesztegetvén,
Nyúltam ládájában, az házbán nem lévén,
Jószágot vöttem ki, azonnal bėjövé —
Kapa az hajamban, benne jól kitépvén.
23. Egy böles, több szavai közt helyesen mondja:
Fegyver miatt magát halálnak sok adja, —
De kinek torkára vagy on csak főgondja,
Olly több vagy on magát ki vesznie hagyja.
24. Szomorúvan rajtam ezent tapasztaltam;
Mely szép tisztekben és becsületben vótam,
Szép értékem is völt — látđ, mire jutottam!
Torkosságommal mindezekűl megváltam.
25. Kevés reménséggel mégis éltettetém,
Követségben mikor Kassára küldetém;²⁾
De, hogy csak a szörnyű borított követém,
Nem járván dolgomban — itt is kivettetém.
26. Mit tegyek? s már magam foglaljam mi jóban?
Gulyámmal nyert károm fájlalom valóban.
Már nem részesülök hijábanvalóban, —
Világtűl indűlok azért búcsűzóban.
27. Hadlak az Istennek gondviselésére
Szerelmes hitesem! s hallgass intésére
Számnak, kérlek, magad urad hűségére
Ne bízd, értékedet vedd magad kezére!

¹⁾ Beniczky Márton, fűlszerelési biztos.

²⁾ 1708. január havában küldettek a törvényhatóságok követei a
consultatióra Kassára.

28. Mindazáltal meghólt társom példájáról
Párom Kelyó Maris! bár ne tanulj arról,
Hogy gondolkodj urad megpofozásáról, —
Csak tarts gondot magad kis portékájáról.
29. Jósa Mihály uram! Sándort udvarodban
Fiamat ajánlom jóakarotodban.
Néked Farkas Mihály! hű pajtáságodban
Imre fiam, bízom jóindulatodban.
30. Téged Péter fiam, uramnak ajánllak
Öbester Révay Imrének, s kívánlak
Ott maradnod, — túllem ezzel el nem hánlak
Benneteket, hanem szívem szerint szánlak.
31. Torkom után, Koneczek Ádám, látd, mit értem!
Illy állapotomban immár hozzád téttem,
Grátiádban magam ajánlom, légy értem
Pátrónusom, most már hűségedben fértem.
32. Olvastam nézelyén feles authorokra
Méltóztat kiket az Úr sok ostorokra,
Juttassa is néha bár végső sorokra,
Szerelme s főbb gondja terjed ki azokra.
33. Vólt nekem is bár sok ízben változásom,
S bár légyen is mostan végső szorulásom:
Tett több részint a kit szörnyű borívásom...
Módot ad még Isten, leszen jó lakásom!

(Egész ívre, levélalakban írt ismeretlen írású eredetije a b. Radvánszky-család radványi levéltárában létezik, Radvánszky Jánosnak, a szövetkezett rendek kincstárnokának 1708-iki levelezései között. Semmi aláírása nincs, s Radvánszkyknak teljes címe alatt, levélmódra lepecsételve, 1708. május havában (mert ekkor táborozott ez, a gyűlésező senatussal és consilium oeconomicummal Eger alatt) küldetett meg az egri táborra. A finom metszetű kis piros gyűrűpecsét címERPajzsát harántosan átszelő gerendán félhold és csillag, mögötte ugró szarvas. A címér felső része nem látszik már jól. — Van Beniczky Gáborról még egy hosszú gúnyvers 1709-ből Jósa Mihálytól, — de obscen tartalma miatt mellőznünk kell, bár vannak érdekes részei.)

LABANCZ GÚNYVERS

az Ung hvármegyei kuruczokra.

— Pálócson, 1711. május közepén. —

1. Világbíró Sándor nagy Macedoniát
Elhagyván, mint' ősi örökös jószágát,
Szerencse-kerékre feltötte pályáját,
Úzte-fűzte: miként érje feltett czélját?
2. Esze s kinese vala, hatalmas ereje,
Az megindulásban iffiú elméje,
Kormányozásban vólt Isten vezérlője —
Alig foghatta meg világnak ereje.
3. Száz arcus papiros — hidd, — kevés czélomra,
Nem akarok bízni szint annyit pennámra,
Mit rajczol képíró, hogyha vígyáz arra
Czélozzad, peniczezel jóra jár, vagy balra? . . .
4. Farkas ha jól lakik, nem fér meg bűriben,
Borbély ha több vizet tölt medenczéjiben
Mint illik: ravasszág már forog szívében,
Hogy bűvebben csalja azt pínzt az erszényben.
5. Titkosok az példák, eszes általérti,
Mit hozzak ebből ki? kicsoda? ki kérdi?¹⁾
Senki becsületit írásom nem sérti —
Mert az igazmondást senki nem ítéli.
6. Híres pyramisok lám, mind elmúltanak,
Híre volt, s fára dílt Babilon tornyának;
Nincs emlékezete már híres Trójának,
Érdemét Sodoma vette rossz dolgának.
7. De mit kerengelek tégedet kuruczság!
Nem fére meg benned az nagyravágyóság,
Az aranyalmáig juta kis sokaság . . .
Bűned megbüntette isteni méltóság.
8. Zsinór útján folya szerencsédnek dolga,
Vártörés por nélkül, csak szép szólnak hangja;
Az császári echó most resonál: hajda!
Mert az pompás bűznek megesett már zsoldja.

¹⁾ Mind a fentebbi czélzások Bercsényire vonatkoznak.

9. Virtus non quaerere, sed parta tueri;
Kurucz lankadt ebe nyúlat már nem éri,
Az egy Unghvár vára, hogy még fontját méri,¹⁾
De mars az két úrral!²⁾ mondani nem méri.
10. Quid ad militiam, — arra semmi gondom, —
Mint az eb hajóban, kiki búsong, tudom.
Felsőbb, alsóbb tisztek mondják, hogy nagy gondom!
Mert grátia nélkül karótúl tart farom.
11. Most vészed eszedben, hogy szó: nem segítség,³⁾
Ígért világosság, láthatd, hogy setétség;
Kókó-nak⁴⁾ nem ad helyt idegen nemzetség,⁵⁾
Földi urad nem más, csak Római Felsőg.
12. Izzadsz most Dobozi⁶⁾, hát te úri-rendség
Az ki beszorúltál⁷⁾ együgyű nemesség!
Sokat közületek rekesztett csak tisztség,⁸⁾
Nyugszik miattatok adózó szegénység.
13. Ádám, Ádám⁹⁾ hol vagy? lefüggesztett szemmel,
Szívem ha egyezne az te bús szíveddel
Lépted s jártodban is háborgó elméddel, —
Meggántam dolgomat! . . . így szólulál nyelveddel.
14. Sajnálod Unghvárrá lött szorulásodot;
Jobb vala elhadnod minden javaidot,
Mint notabénézni változó sorsodot, —
Netalám nehéz lesz szenvedned nájmódot!
15. Búd felejtisire tudom, nolle velle
Commendáns uradnak¹⁰⁾ úlsz asztala melle,
Borítod ezt mixtum cum melle et felle:
De szíved óhajtoz csak Eperjes fele!

¹⁾ Ebből látszik, hogy a gúnyvers még Unghvár feladása előtt iratott.

²⁾ Úgy látszik, a várat kérő Pálffy és Károlyi értetnek.

³⁾ Bercsényi biztatásaira czéloz.

⁴⁾ Koholt hír, hiábavaló hitegetés.

⁵⁾ Az oroszot érti, kit Rákóczi és Bercsényi segélyül hívának.

⁶⁾ Rákóczi és Bercsényi cancelláriáján gyakran használt tréfás szólam.

⁷⁾ T. i. Unghváriba.

⁸⁾ Az Unghvár-megyei tisztikar t. i. a várba húzódott.

⁹⁾ Csicséri Orosz Ádám előkelő unghi nemesúr értetik.

¹⁰⁾ Ebeczky István tábornok.

16. Gyakorlatossággal kiáltod csak : nines, nines!
Tárházbúl, ládából hogy elfogyott az kincs;
Megboszulta Isten, mert mi vólt, már az sínes,
Mellyért szíved fogta nyughatatlan bilines.
17. Kűmíves, praeceptor estek eb ágyából,
Az kik javaidot kivötték az falból,
Aranyperecz, drága gyűrűt az palaczból, —
Surrexit, non est hic, kár arany-, tallérból!
18. Nem utólsó métely embernek házában
Ily nevezetes kárt szenvedni kordélyban;¹⁾
Mint Jónás nem maradt czethalnak gyomrában:
Fal sem szenvedhette kincsedet magában.
19. Ha mi Unghvártt maradt, — jobb gondját viseljed,
Thesaurus hol van? ott járjon az szíved,
Ha él Magdó, ...²⁾ mellé ültetheted, —
Szepesti kamorás urtúl nem féltheted!
20. Él-é még, vagy meghólt kinek neve Ráthy,³⁾
Echó azt kiáltja : szegénységet ránti!
Hetvenkét hordóból valjon hány bort hánt ki?
Mellynek italjában mondták volna : trones ki!
21. Mennyi számban vala bora béhordáskor! . . . .
Noha bí italján port hánt hajdú-bocskor,
Szakács étkit sózta részegségben sokszor —
Mégis annyi bor-szám most, mint vala akkor!
22. Valjon az borsodban nem esett-é musca
Szuszékkodból? . . . . Jühet segítségül muszkva!
Parlakban kotonni már elúnta Zsuska:
Borsód, lencséd árán, dörög, nem kell pnska!
23. Maradt-é még melly rész melancholiádban?
Ravaszság tanulni nem mégy Belgiumban;
Mi dolog szenvedni conferentiákban, —
Ebeczky nem akar capitulálásban!
24. Zsubbongva gyűjtött (kis) keresményeescskedet
Rekesztve erszényben zárd garaspínzedet;
Egri kapitányi gyűjtött szerdikedet
Munkácsra loccsantád s fizetéd kincsedet.

¹⁾ Régies kifejezés; annyi mint: véletlenül, váratlanúl, farkas-
kaszára.

²⁾ Itt egy szó, ú. l. tollhibából, kimaradt.

³⁾ Ráthy Gergely unghi alispán.

25. Köszönhetd károdát barna collegádnak
Igazmondó Gyura Horváth barátodnak;¹⁾
Nincs annak is száma gyűjtött aranyának,
Mert rakása nagyobb, mint Ádám²⁾ ólmának.
26. Ennek nagy eszivel még Salamon sem bírt,
Pirított pofával szerez magának hírt;
Hallom, a domina miáttá sokat sírt, —
Átkozott szolgáló, nem őrzötte az zsírt!
27. Generál-Perceptor hogy valál táborban,
Sok szegénylegénynek uszkáltál átkában:
Mert birit elvontad, bézártad zaesködben, —
Lehetetlen, maradj Isten áldásában!
28. Az forintosokat titkon külön rakjad,
Dupla, simplex tallért skatulában zárjad,
S nem úgy, mint azelőtt, talpfa alá ássad,
Pincze szegletiben jól lígyen, meglássad!
29. Quid juvat? . . . Eből gyűlt, s ebből kell elveszni!
Kárpitos falodat más fogja még bírni,³⁾
Aranybárány gypját lesz ki fogja nyírni,
Me miserum! — várj csak, fogsz maholnap sírni!
30. Fogod kiáltanod: hol van Oszmán bátyám
Patyolat, karmazsíny? van-é kordoványkám?
Egyéb török eszköz, skófiúm-paplonkám? . . .
Ez mind elvesz tőlem, — megmaradt az findzsám!
31. Van még egy jó Horváth, kinek Ádám neve,
Ha jámbor Báró is, — lehet még érdeme!
Az Adjutantságnak⁴⁾ noha nyaka szege, —
Csendes túrisinek subsequál jó vége.
32. Ez vizet nem zavar, nem piszkál szemekben,
Csak megvonta magát biflangos süvegben,
Ha van — iszik; ha nincs, . . . görbén néz üvegben;
Ha mégyen is, hátra áll dévány-ülésben.

---

¹⁾ Pálóczi Horváth György, a kurucok volt hadi főpénztárnoka.

²⁾ Pálóczi Horváth Ádám.

³⁾ Horváth György pálóczi kastélya, vagy unghvári háza értetik.

⁴⁾ Muranici báró Horváth Ádám t. i. gr. Beresényinek egyik had-segége volt.

33. Deus deposuit de sede potentes, —
Et quid vos speratis cordibus humiles?
In coëlis, non nisi beati simplices,
Várj kicsint devians, hidd, nem messze az lesz!
34. Ősz apa Makai,¹⁾ bugyog az vir benned,
Jobb volna sztrongálni az Krajnyára menned,
Ruszkák bocskorából nyakadra port szedned, —
Mint Unghvár várában henyélned, heverned!
35. Semmi az, hogy hegyen fejéredik az hó,
Az erős húzásban szakad az élt szeg ló;
Tudom, ideiben néked is mondták: hó! . . . .
Néked már az nem köll, az mi Tormának jó.
36. Pokolban egy ördög, neve Asmodaeus,
Íh ellenségszerzű, ebben csak az a jus;
Neved majd nevezem, hagyom, ettől ne fuss,
Mikor nem küvetted ott elűmented, kuss!
37. Hol vagy Thótfalussy, Grotkovszky és Torma,
Szabó-Asmodaeus? Nevednek ott száma,
Elhiszem, nem esik keresztül egy szalma,
Mellyet te bé nem fűjsz Unghvár várában ma.
38. Ezek az szép nevek mind reád illenek;
Hogy Thótfalussy vagy, — ezzel nem becsülnek;
Grotkóvszkyt elhagyod, Tormának neveznek, —
Főzzék meg fejedet tormával az ebnek!
39. Hogy Asmodaeus vagy, magad sem tagadod,
Mint éh tyúk az taknyot, mástól mert úgy várod,
Mit beszél? — azt penig csakhamar befúvod,
Egy újjnyit vagy íznyit egy singnyinek mondog.
40. Azért ez az áldás, mint az tőke, megasz;
Valahol jársz, reád ugasson az kuvasz,
Lucipernek társa, mert hamissat mondasz,
Sokat mi nem igaz azzal is rágalmaz.
41. Vinkler György peniglen verje meg fejedet:
Miért nem szereted az feleségedet?
Hasábfával rontsa össze kezeidet,
Végre várkapuig hajtson fel tégedet!

¹⁾ Makay Sámuel, Bercsényi unghvári tisztartója.

42. Bajúszod süsse fel az fadgyú-gyertyával:
Azért, hogy játszottál ő hitves-társával.
Hogyha Ráthy Gergely hivat szolgálival,
Mondjad: köszvény gyötör, nem bírhat sz magaddal!
43. Asmodaeus neved, magad is ördög vagy,
Elméd ugyan csekély, — de az practicád nagy;
Vinkler György peniglen, te magad is ráhagy,
Jobb ember náladnál; kucsod varga, szaladj!
44. Megesett tenéked Barkóczy pinczéje,
Mert Asmodaeusnak nem volt szerencséje,
Izpozna — gondolá — lészen szelenczéje....
Phuj, kuss! mert érkezett Vinklernek ereje.
45. Rossz ember volt Szabó, hogy engedte Tormát,
Rosszabb volt Grotkovszky, Tótfalussy Istvánt
Mért nem segítette, mikor Vinkler hátát
Megkente, dörgölte karját és derekát.
46. Hát te konyhamester, Imre titulussal,¹⁾
Ilegen országra bujdostál nagy hassal?
Meghíztál unghvári híres harminczaddal,
Az kristélyt kerüled te nagy postscriptáddal.
47. Nem vala szerencséd az igazmondásban,
Kellettinél több volt hit az tarisznyában,
Nem fér segítségtek már Litvániában, —
Jól vigyázz magadra, ne juss még csávéban!
48. Paszamány s pipite nem sok hasznót hajtja,
Az sok drága köntös már idegen csúfja.
Istentelenségben vala minden dolga,
Kiért sokat pörzsöl Lucipernek lángja.
49. Tudom, hogy az népet sok hamis hiteddel,
Nagy teli torokkal, harsongó nyelveddel
Bíztatád, ámitád muszkva-segétsséggel,
Vagy török apádnak érkezésével.
50. Ezt magad is látod, hogy csupa hazugság,
Az ki elhiszi is, igen nagy bolondság;
Megemészti pinzed addig Lengyelország —
Míglen megsegíti Unghvárt az muszkvaság!...

---

¹⁾ Haraszi Imre volt unghvári harminczados, Beresényinek különben is kedves embere, és az unghi népfölkelések egyik tevékeny szervezője gúnyoltatik itt.

51. Filelsz te is Zsigó, szolgabírád Tursa,
Eb után az kurta Asmodaeus társa;
Homoki, Tormádat tudod-é, kiássa?
Súgsz-búgsz titkon, — — hogy senki ne lássa.¹⁾
52. Keresed grátiát bábák tojásával,
Őrülsz, mikor futhatsz olajkorsócskáddal,
Vár árkában korpán hízott kárászkával,
Pintek rajtad szikrát hány szilto²⁾ pálczával.
53. Van még egy vén jámbor, kiterjedt szakállal,
Ha ősz is, de jámbor, mint pávo farkával,
Kár, hogy az füst fogta; ha még Baranyával³⁾
Bírhát, füstöltetni fogja ruszkájával.
54. Hát Havassy pajtás, megfűtt-é az szappan?
Asszonyom, olvad-é zsírod a katlanban?
Urad — hidd — balkörmű, ha ihatik borban;
Ha eszed van, te is törethetsz mozsárban!
55. Komornik Pongrácznak szükség az orvosság:
Elaszott, nem csuda, megfogta sárgaság;
Bizonyos: nem arany, hanem Libertás-ság
Húzta-vonta öszve, — de nem az barátság.
56. Messze esett túled Excellens⁴⁾ zacskója, —
Quid sit faciendum? Csicsery kopója
Olvadt szerencsédet fel nem hajházhatja;⁵⁾
Titkos czéled vége mi lesz? ki tudhatja!
57. Hát sperma ranarum, félemler Zombori!
Ki nagy kevélységgel, hogy valál tábori,
Főstrázsamesterség szivedet még gyötri;
Gondolod, ebszódat nincs, ki szemre veti?
58. Tit-finti csak félrész, mit gondolsz magadban?
Van-é reménséged pillangós kardodban?
Azelőtt jó ázag nem vala házadban, —
Addig játszott az zab s . . . d lyukájában:

¹⁾ Itt egy szó, tán tollhibából, kimaradt.

²⁾ Így; tán sziltó?

³⁾ Az öreg Baranyay András unghvári kapitány értetik itt.

⁴⁾ Bercsényire czölöz.

⁵⁾ Csicsery Ferencz — unghi nemes — Rákóczi fővadászmestere volt; talán ő értetik.

59. Meghólt az tyúk, melyik aranytojást tojta,
Dedalusnak szárnyát napfény olvasztotta,¹⁾
Icarus izetlen tollbúl fundált szárnyát
Hanyatt-homlok vonta, végre adott innya.)
60. Mintegy valamire kellő mázos csupor:
Kopasz, üres földből az bolondság kiforr;
Káposztalevedet másnak mondd: jó bor!
Csináltad barátot, — megszorúltál jókor.
61. Nagy persvasióval bíró kis Patay,
Nem régen származott esküdt Udvarhelyi,
Szolgabírátoknak valátok kopói —
Szegény lakosoknak földig pusztítói.
62. — Elhagyom az többit, mert közelít az Mars,
Felséges királyunk fegyverivel jár ars;
Mit mondasz rövidnap te ellenkezű pars?! . . . .
Javallom, akkor hánts, mikor hámlik az hárs!
63. Tandem aliquando napom már megvidült,
Záporessű után derülésre fordúlt,
Kegyelmes királyunk atyáskodni indult, —
Térjen hát eszire ki eddig vólt bódult!
64. Az bolyongó juh is tévesztett pásztorát
Örül ha találja együtt kedves nyáját.
Tovább kiki fussa úgy az ő pálláját,
Hogy ne offendálja kegyelmes királyát!

Datum ibi-ubi, in Castris ad fluvium Mertín positis, Anno
et Die incerto.

(Mokesay István.)

(Létezik a b. Radvánszky-könyvtár negyedréti, különben jeltelen codexébe kötve, egykorú 1711-iki írással; s a közvetlenül utána következő válaszversezetből kitétszik, hogy szerzője az, kinek nevét zárjel között alája írtuk.)

¹⁾ Itt, úgy látszik, ismét Bercsényire, vagy csak általában a kuruc-ságra történik gúnyos czélzás.

²⁾ T. i. a tengerbe hullott.

„PÁLÓCZI PASQUILLUSNAK REPLICÁJA.“

— 1711. május 20—25. —

1. Az tizenennyoleczadik saeculum kezdetin,
Züldellő májusnak harmadik negyedin
Democritus nagy kaczajt út az Ongh mentin . . .
Tegzes Pallást kérdjed: mi lesz végezetin?
2. Talám Pán, vagy Ceres, vagy Bachus innepel —
Illy nagy processió azért indúlt renddel?
Az nemes Pálóczi Mars színyes népivel
A Galagó mellé érkezik tisztekkel.
3. Vólnéd, hogy Achilles: elül kócsoktollal
Pálóczvári bassa, iszpáijasággal
Akasztófa helyin sereglik nagy számmal . . .
Miért jött, nem tudják, teretóriával?
4. Nemes Onghvárbúl is látogató marssal,
Azonnal követik, s kérdezik: mi okkal
Érkeztenek volna? S mondják, pachétával,
Iskariótes és Tahy írásával!
5. Egész magyar haza rosszabb két emberrel
Földet nem terhelte s embertelenséggel,
Hamis Poliphemnél álnokabb szívével,
Mint az kis Mokcsay István életével.
6. Nevess bizony méltán tündéres Circével,
Változóbb hitiben Prothaens testénél,
Heraclitust kérdjed azért Nansidessel
Mikínt bírnak Júdás csalárd beszédivel?
7. Nem illett Pálóczrúl illy díszes pompával
Ez moslékos írást kísírni illy marssal,
Avvagy béküldení cujonériával, —
Mások illy pasquillust vesztnék nagy titokkal.
8. Immár fordúlj múzsám nemzetséges marsa:
Miért hitiszegett fiad ajakára
Vett s káromol, az ki csak disgrátiára
Szökött túled minap innét ki Pálóczra.

9. Égen-földön böcsös az állhatatosság :
Ellenben böstölen hitszegés s álnokság;
Most is grátiáját azoknak méltóság
Ajánlja¹⁾, — de illyeknek bezzeg pirotság!
10. Julius, Pompejus, híres Achillessel,
Nagy-Sándor, Melander, az Lycogenessel,
Agamemnon, Jázon, hírekkel-nevekk
Diadalmaskodnak holtok után ezzel.
11. Írod, Orosz Ádám kárt vallott esettel
Hitetlen szolgáltnak tolvajló kezekkel, —
De fel nem akasztja Iskariótesse
Magát, mert bír most is állhatatos észszel.
12. Szánja, de nem bánja, hogy Unghvárban szorúlt :
Állhatatosságért mert jobban részesült
Isteni áldásban; mint Cincicus szorúlt
Igen szoros házban, — de napja felderült!
13. Kérded: él-é, vagy holt Gregorius Ráthy?
Itteni nemesség ügyit nem felejtí;
Iskariótesnek tetszettek jó tétí —
Szikkadt, üreshasú Protheust is inti!
14. Tudják azt mások is, midűn kis Mokcsay,
Pisztráng-abarláson hízott te rossz Tahy,
Vereshasú, kopasz, kétszínű Mocskay —
Moslékos nyelvek emberségem sérti.
15. Mintegy lustos szajha, hitetlen rút nyelvvel
Engem rágalmaztok f...os nyelvekkel :
Noha éh hasotok borommal s étkemmel
Gyakortább jóllakott, mint más tiétekkel.
16. Leguminátokat muszka nem emésztí —
Mert nincs, s pinczítékből ritkán mondják : hozz ki!
Tőts bort! mert párotok nincsen-t emlegeti . . .
Mindkettű abroszát bor nem nedvesíti.
17. Virtus est quaerere et parta tueri;
Barátságokat ördög is neveti,
Senki nem kóstolta, nem is emlegeti, —
Cacabus Ollával egymást eblegeti.

---

¹⁾ Czelzás a Pálffy által az unghváriaknak kínált szathmári béke-pontokra.

18. Az én collegámnak neve: Diadalom,
Igazmondásáért mennyei jutalom
Béri, — de az hamishitűknek: fájdalom,
Pokolbéli nagy kín s örök aggodalom.
19. Nemzetséges igyünk egyik hű embere
Vólt, és nem vólt otthon heverű, mint here;
Nyelvetek — úgy látom — merű terebszdere,
Pinzt s kincset szoktanak bízni jó emberre.¹⁾
20. Írígy, rágalmazó, ördögi nyelvetek,
Isten ellen való kárhozatos vétek,
Hazugság s csak mocok minden beszédetek,
Ebrűl-ebre marad az ti emberségtek.
21. Eben az lóhalál tudjátok, hogy nem áll,
Ha úgy vólna: híznék ott sok komondor-áll;
Nem illeti számárt, elhigyjed, bársony-váll, —
Kapálj kurta, s te is értékeddel hízzál!
22. Itt két jámbor Horváth Ádám van, hidd el bár,
Báró egyik, mondjátok jámbornak — nagy kár!
Nem olly hamis színű, esze s kedve ott jár:
Gazos nyelvetekre ne akadjon most már!
23. Elsű ember nevít erkülesiben ma ki
Viseli, jobb vólna emberséget neki
Tennél jótétiért, mint rút nyelved sérti, —
Vén kurvát s nem nemes-embert az illeti!
24. Tótfalusi István legfőbb Jonatánod
Vigyorgó Mokesay, tud-d-e, jó barátod
Volt mikor bora vólt, — nem Asmodaeusod . . .
Ezt is jótétiért ördögnek ajánlod.
25. Két, három, s még több is vagyon Asmodaeus,
Nem utólsó, mondják, második, Stephanus
Kétszínű Mokesay s hitetlen Protheus,
Ördögöknek tagja, s mindkettű Thiamus.
26. Sokféle erkülescel Protheust követni
Szoktatok, Círcével úgy tündíreskedni,
Megesaló szivekkel s nyelvvel embert ölni, —
Azért Lucipernek fogtok udvarolni.

¹⁾ Pálóczi Horváth György a volt hadi főpénztárnok értetik.

27. Pinczében hogy nem volt talám szerencséje,
Megtörtént, Venusnak áldozott . . . eb helye!
Megszokott hús-étét farkas elfelejtse —
Nem lehet, Protheus bátor ne nevesse.

28. Átillát Haraszti Imre termetivel
Érdemli s serényen forgó szemeivel,
Jár, kél, — reng a föld is kemény lipísi-vel . . .
De ne ítélj bár mást, vess számot lelkeddel!

29. Somfánál főtt, süket Tahy Gábor mondja:
Az mi szolgabíránk hogy suttogó volna?
Az eb, hazugságát Pálócson ugassa,
Hogy fészken rakodik, azt bár kimossa!

30. Pünkösdi királysághoz hasonló tiszti:
Homoky Zsigmond túl igen-igen félti,
De maholnap abból ebrúdon kiveti, —
Csacsogó ebségit most is csak neveti.

31. Vén jámbor Baranyi megőszült szakállát
Ne gazoljad, lássad Salamon mondását,
Vagy Decalogusnak ötödik hagyását
Tanúljad, — s csókold meg Bonasus utólját.

32. Rágalmazó nyelved Havasi nem érti:
Mert az Beszkéden túl most útját követi;
Ebugatás embert testiben nem sérti, —
Vonják ki nyelvedet, mért más embert sérti?

33. Komornikságával Pongrácz Ferencz ámbár
Erszént túltöltött volna, nem lenne olyan kár
Mint fészkit rütítő, szárnyaszégett madár . . .
Júdás és Protheus nevetek lesz immár!

34. Maga abroszához régen törölközik,
A héjával nála több ember jóllakik,
Mint Mokesay István szilvásban nem bujik,
Törkölyös párjával úgy nem dicsekedik.

35. Megárt, bizony megárt még nyelveskedések,
Agyban-füben vernek pálczával, higyjitek,
Mert vén kuvaszmódra ugattok mint ebek, —
Ennyi sok jó embert kell még tisztelnetek!

- Vége.

BUJDOSÓ RÁKÓCZI.

— Régi népballada. —

(Udvarhelyszék Nyikó-völgye s Szeged-Makó vidéke.)

De azt verd, hogy: Rajta!...
Ördög nyúzza anyádat —
Ne úgy verjed dobodat!
Ne úgy verjed, mint eddig:
Isten tudja, hogy lesz, mint?
Ílanem úgy verd: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!

Úgy verd : a föld rengjen,
Ég is visszazengjen,
A ki él, meghallja, --
Sőt azt is, ki halva
Fekszik, felriaszsa :
Rajta, rajta, rajta!

Én híres vezérim :
 Bottyánom, Bercsényim,
 Pekrym, Bezerédym,
 Kik vagytok vitézim :
 Rajta, rajta, rajta —
 Utolsó nagy harcra!“

— Halálos, nehéz köd
 Mindent búsan beföd;
 Jobb is, ha nem látja :
 Mert csak szíve fájna —
 Tán meg is szakadna . . . .
 Dobos már dobolhat,
 Rákóczi únszolhat :
 Rajta, rajta, rajta! . . . .
 A tábor, a tábor
 Zászlóit lehajtja
 A majthényi páston, —
 Szegény kurucz tábor . . . .
 Hajh, Károlyi Sándor!

„Hajh, Károlyi Sándor,
 Károlyi Sándorom!
 Hová lőtt, hová lőtt
 Az én szép táborom?
 Most rejá kérdelek :
 Felelj meg érette!
 Kénszerítlek letőtt
 Hétszeres hitedre;
 Valld bé, ne is tagadd :
 Eladtad jó urad!“

— Úgy lészen még dolgod
 Néked, mint Júdásnak;
 Bosszút áll, nem hagyja,
 Igaz maradékja
 Hív Esze Tamásnak,
 Nagy Bóné Andrásnak, —
 Meglásd csak, meglásd csak!

„Nem kérem én az országom,
 Inkább világgá bújdosom.
 Úgy is tudom már :
 El köll mennem már! . . .
 Kovácsom, kovácsom,
 Udvari kovácsom!

Fordítsd meg a patkót
 Hódos paripámon,
 Az elejét hátra, —
 Ne fordúljon vissza! . . .
 Úgy sem jövök vissza
 Szép Magyarországra!“

„Két országom, népem :
 Vitéz magyar, székely,
 Az Isten megáldjon!
 Patak, istenhozzád, —
 Német már a gazdád!
 Istenhozzád Munkács :
 Engem többé nem látsz,
 Legkedvesebb várom! . . .
 Én édes hazámat,
 Szép Magyarországom
 Már többé nem látom, —
 Már többé nem látom.“

„Eljön még az idő,
 Szegény Magyarország —
 Megátkozod te még
 E keserves órát! . . .
 Idegen nemzetnek
 Be súlyos a járma;
 Régi vezérének
 — Tulajdon vérének —
 Sirva néz utána,
 Sirva néz utána . . .“

„Szeret Magyarország,
 Ohajt Erdélyország,
 S holtig szán, holtig bán, —
 Még a gyermekök is
 Tudom, visszakíván!
 Mikor rég elmentem :
 Visszasóhajtatok!
 Mikor rég megholtam,
 Akkor is sirattok.
 Haló poromból is
 Feltámasztanátok, —
 Öszveszednétek még
 Porhanyó csontimot! . . .“

„A merre tenger zúg,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.“

— Be szomorún szól a
Rákóczi rézdobja,

Nem mondja már: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!...
Hanem azt dobolja,
Messzéről zokogja:
„Szülőföldem, bölcsőm,
Te bús Magyarország!
Immár istenhozzád, —
Immár istenhozzád!“

RÁKÓCZI FERENCZ BÚCSÚDALA.

— 1711. —

1. Bölcsőm, vigasztalom, Dajkám és ápolóm: Szép Magyarországom! ... Jaj, szörnyű fájdalom, — Meg kell tőled válnom. Vizeid folyását, Erdeid nyilását, Mezeid kalásztát, Lovam lába nyomát Te áldott földeden Már többé nem látom.	2. Fúj már az őszi szél, Sárgul a falevél, Rád borúl az nagy tél — Mikor semmi sem él, Én árva országom! Francziák őltalmát Az lengyelek hadát, Sorsod javulását — Ég bosszúllását Sötét felhőid közt Mind hiába várom.
3. Nincs is már énnékem
Semmi reménségem;
Megszakad a szívem
— Azt igen jól érzem —
Érted rab-országom ....
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását,
Mezeid kalásztát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Én sohasem látom.

(Először a „Rozsnyai Híradó“ 1875-ik évi 14-ik számában közlé, Gy. D. naplójából, azonban a „Te áldott földeden“ helyett „Imádott földeden“ változattal, — a mi nyilván újítás.)

EGY BUJDOSÓ SZEGÉNYLEGÉNY . . . .

(„Alia cantio, valde dolorosa.“)

— 1711. —

1. Egy bujdosó szegénylegény,
Idegen földön jövevény,
Üldögél az erdők mélyén —
Hogy ne is látná az napfény.¹⁾
2. Terebély nagy sátoros fa,
Szomorkodván ül alatta;
Sárga levél béhullatja,
Az madár is elsiratja.
3. Fakó lova ott füvelget,
Le sem vötte kantárt, nyeret;
Hegvestőrt az nyergen cserget, —
Ráczot rajta már nem kerget.
4. Fejér abaköpenyegje
Az legénynek leterétve;
Nyakbanvető farkasbőre, —
Bús fejével arra dől le.
5. Sárga levél csak hulldogál,
Bús madárszó csak sirdogál,
Nyugszik ő is, vagy álldogál:
Csak szomorú nótát tanál.
6. „Rossz világ van idehaza,
Bujdosik már az katona,
Édes anyja ha siratja —
Egész világ csak átkozza.
7. Erdők, berkek, vad kősziklák
Bús fejünköt lappongtatják:
Ezek még is bátor tanyák:
Bujdosókat nyúgosztalják.

¹⁾ E versszak majdnem szórúl-szóra egy Thököly-féle bujdosó énekben is előfordul, (l. Adalékaim I. köt. 239. l.) úgy látszik, onnét kölcsönözött. Népkölteményeknél gyakori eset.

8. Levelét fa csak hullajtja,
Keltünk-jártunk eltakarja.
Kis madárka bús szózatja
Hírünk-nevünk elsiratja . . . .

9. Úgy elmégyek, meglátjátok,
Soha hírem sem halljátok;¹⁾
De ha még is hallanátok :
Tudom, hogy megsiratjátok!

10. Piros kantár a kezembe,
Piros csizmám a kengyelbe,
Indulok lengyel végekre, —
Búsan nézek hazám fele.

11. Szülőföldem, istenhozzád! . . . .
Az hazám már Lengyelország;
Az hazám már Lengyelország, —
Még is sírva gondolok rád!“

12. S az merre jár lova lába :
Búsul az erdő utána,
Árnyékot borít reája —
Elbujdosó katonára.

13. Az az árnyék elfedezzen!
Az az ösvény elvezessen!
Szíved mindent elfelejtsen :
Hogy ne fájjon, emlékezzen!

14. — Ez éneket oly időben
Szörzék Ungh vize mentében,
Mikor volnánk menőfélben . . . .
Vezéreljen a jó Isten!

Ámen. Finis.

(A Gyürky-codexből, mely többnyire református egyházi és vallási énekeket, halotti beszédeket tartalmaz.)

¹⁾ Ez a két sor átszivárgott néhány későbbi népénekbe is, jeléül a dal egykori elterjedtségének.

BUJDOSÓ ÉNEKE.

(„Cantio peregrini.“)

— 1711 után. —

1. Szenvedtem eleget, Hideget, meleget; Zivatar zúgását, Vaderdők bűgását Bujdosó koromban Eleget hallgattam.	5. Uram s én Istenem, — Ne fordúlj ellenem, Vezérelj járásom, Szánjad bujdosásom, Bujdosók Istene, Én lelkem mindene!
2. Nem is volt énnékem Intő csillagfényem : Sötét éjtszakákon Tétova járásom Hogy merre intézzem? — Egyedül, ínségben.	6. Kik voltak barátim Nékem meghitt társim, Elhagytak engemet, Én árva fejemet; Uram, Te el ne hagyj, Hóltig vélem maradj!
3. Kalahúzom vala Istennek anyyala; Az földi emberek Elhagytak engemet. Berek lappongtatott : De ember elhagyott!	7. S kegyes szárnyid alatt Bátor nyugodalmat Lőlt az én bús fejem : Mert — Te valál velem Én lelkem mindene, Bujdosók Istene!
4. Gyakortább az útbán Sírván leborúltam Kemény kősziklákra, Mohos, kidőlt fákra, Csorgó kútők felett, Patak partja mellett :	8. Szegény magyar hazám Volt én szülő-anyám ; Már sohasem látom Szép Magyarországom. Sírhalomom hol leszen? Te tudod Istenem.

9. Ám, akárhol légyen
Nyúgvásom énnékem,
Bármellyik ég alatt :
Csak Te szent szárnyadat
Hajtsd le hamvaimra —
Bujdosóknak Ura!
Az te szent öledben
Megnyugszom csendesén.
Amen.

(Ugyanezen codexből.)

